MILE BUDAK

KRESINA

SUVREMENA KNJIŽNICA MATICE HRVATSKE
KNJIGA 52.
UREDNIK ANTUN NIZETEO

MILE BUDAK

KRESOJIĆA SOJ

ROMAN GROZD IZ SELJAČKOG ŽIVOTA

I. ROMAN

KRESINA

TISAK HRVATSKE DRŽAVNE TISKARE ZAGREB

MILE BUDAK

KRESINA

ZAGREB 1944.

IZDANJE MATICE HRVATSKE

K R E S O J I Ć A   S O J

Roman grozd iz ličkog seljačkog života

Ovo je niz romana s jednog stabla, pa bismo to mogli, možda, najbolje označiti hrvatskim nazivom »roman grozd«.

Peteljka ovog mog grozda je »Kresina«, a jagode, koje iz njeg izlaze, bit će sliedeći romani: »Gospodin Tome«, »Hajduk«, »Mala žena« (Kika), »Bazalo« (Srđen) i »Mali će u pisare«.

Svaki je roman za sebe zaokružena i podpuna cjelina, a opet svi skupa sačinjavaju zajednicu, izvirući jedan iz drugog.

Radnja je u ovim romanima prije radnje u »Ognjištu«, no dostižu se, te će i neke osobe iz »Ognjišta« biti spominjane u ovim romanima. Moram napomenuti radi nekih mojih mladih, vrlo dobronamjernih kritičara, da sam i u mnogim svojim ličkim pripoviestima već što spomenuo, što i obradio neke osobe, s kojima će se sretati i ovdje, pa ukoliko ne bude sve u pojedinostima posve skladno, obećavam, da ću prilikom ponovnog izdanja starijih djela sve dovesti u podpun sklad. Inače — s umjetničkog gledišta to uobće nema nikakove važnosti. Do tih je malih razlika došlo, što su mnoge pripoviesti nastale, kad još nisam ni kanio pisati ovo djelo (pa ni »Ognjište«), te nisam posvećivao pažnje sporednim osobama, koje su mi sad postale važne, kad sam se dao na ovaj posao. Na primjer, u pripoviesti »Pod gorom« Dujmina Veleki i Jadre nemaju sestre, a u »Kresini« sretamo njihove sestre Matiju i Vranjicu. Kad sam pisao »Pod gorom«, znao sam za te obje žene vrlo dobro i obje sam ih osobno poznavao, ali doista nisam znao, da su sestre i da su Dujminove sestre. Uostalom, Dujmina i Jadre nisu ni bila rođena braća, nego stričevići, no to ipak ne kanim izpravljati, jer mi nije potrebno.

Ja ne pišem poviest mojih sela i mojih dragih suseljana i rođaka, nego smatram koristnim, a ujedno svojom dužnošću, da iznesem njihov način življenja, mišljenja i umiranja sa svim svietlim i tamnim stranama. Možda će mnogi čitanjem provesti koji ugodan čas, a mnogi bi mogao štošta i naučiti, ako zna čitati. U svakom slučaju: selo je izvor naše snage i ponosa, zalog naše budućnosti i — uza sve svoje težke mane i poroke — najpouzdaniji vodič i učitelj zdravoga ćudoređa (bez licumjernog prevrtanja poganih očiju i izvraćanja blatnih usta!), koje ne pozna sramotnih rieči, jer pozna samo sramotna djela!

Ako mi Svemogući dade zdravlja, a prilike mira, ja ću ovo djelo svršiti, no nije izključeno, da me građa zavede, pa da nastane i još koja jagoda, kao što nije izključeno, da je možda i među mojim već objavljenim djelima koje, koje spada na ovaj grozd!

U meni je već sve podpuno zrelo i gotovo. Treba samo baciti na papir, a to je posao strpljivosti, pažnje i držanja svih konaca u rukama.

Da li će svi naslovi romanâ glasiti baš ovako, kako navedoh — doista ne jamčim, al' to nije važno, pa ne bih ni spominjao, da ne mislim i opet na moje male, zlatne prijatelje, koji bi mi mogli poslije predbacivati u svojim školskim zadaćama, da sam ih prevario i da nisam bio dosljedan. Književno je stvaranje jednako svakom drugom stvaranju: čovjek nosi Božjom odredbom, odnosno Božjim dopuštenjem pod srdcem, ali — ni sam ne zna vazda sigurno, što nosi!

Bojim se, da mnogi nisu načistu, što znači rieč »soj«, pa moram i to raztumačiti. To ne znači pleme, to nije ni krvna veza — iako u mom slučaju jest i to — nego znači: kov, vrst, rod po sadržaju, a njemački se to kaže »Menschenschlag«.

Smatrao sam potrebnim, da sve ovo napišem radi boljeg razumievanja.

M. BUDAK

KRESINA

1

— E l' umra? — šane Barica tako tiho i oprezno, da je i sama sebe jedva čula. Perjas je samo pogleda preko oka i ne odgovori. Ona pomisli, da je nije čuo, pa ponovi pitanje nešto glasnije i sočnije: — E l' umra?!

Čovjek je ošine biesnim pogledom kao zmijom ljuticom i požuri korake prema kući, a žena ubrza za njim.

— Uprav se ni ne bi marije ljutiti, kad znaš, kako j' — govorila je izpod glasa, pristižući ga. — Niti ti imaš koga, osim mene, nit ja imam koga, osim Boga i tebe, pa ako ne smim ni s tobom, ka Bog zapovida . . .

— A ko ti veli, da ne smiš? — odgovori Perjas dosta glasno i otresito, stane i okrene se prema ženi. — Vaik brusiš tu vražiju jezičinu, di joj mista nije!

— A nu! — reče ona, izražavajući svojim ugođenim glasom i tužbu i žalbu i težki priekor.

— Un leži pod kruškom ka sveti Ilija i ne bi ga još ubije ni grom ni puška, a ti pitaš: »E l' umra?« Ne iđe duša iz sirove panjine! A — i što ti smeta? — govorio je Perjas mnogo blaže i toplije, tako da više nije bilo u njegovu glasu ni traga ni srčbi ni priekoru.

— E, moj kukavče, kad ti pitaš: »Što mi smeta!« — reče Barica, stojeći pred čovjekom i čupkajući rukom po pregači. Glavom je treskala, izražavajući tim svoju zabrinutost i žalost zbog njegove tvrdoglavosti i neshvaćanja. — Ne velju ni ja, da mi smeta, al' dok je njega — nema tebe. To tebi tvoja stara veli, a ti reci, kome ti volja! Ko pita za Perjasa — govorila je sve žešće i žešće i sve tiše i tiše, dok mu nije najzad skoro šaptala na uho rezko i probojno — ko pita, kukavče, za tebe, dok je u Kresini samo šaka pare?! Kad dođeš k crikvi, pita plovan: »Što radi una sveta duša?« Kad dođeš kumpaniji, pita kapitan: »Što radi una stara junačina?« S kim se god sastaneš naši graničara, svaki pita: »Što radi naš vridni Kresina?« Vaik i svagdi — Kresina i

Kresina i Kresina, a za Perjasa se niko ni po turu ne počeše, kad ti već tako moram divaniti, da me razumiš i da se i sam urazumiš.

— A nu! Što ću mu ja?! — promrmlja Perjas neodlučno i nejasno.

— E, junače, a da, man tako! — podrugne se žena ljutito i uvriеđeno. — Samo ti vaik tako: »Što ću mu ja?« i puštaš prida se, kun da i nisi kućni starešina. Daj mi reci, ko i zarizuje u kući, da si ti starešina?! Ko? — reci mi!

Perjas je šutio i u neprilici se ogledavao prema onoj strani, na kojoj je stajala stara kruška i pod njom ležao Kresina kao hrastov trupac.

— Eto i sad: bojiš se, da ne bi stari vuk čuje, što divanimo!

— I nije baš, da se bojim . . .

— Neka ni nije, al vindar se obazdireš ka krava na tele! . . . A neka čuje, neka zna! Da i sam nije vidije, da j' gotov i da j' vrag doša po svoje, ne bi sam bije pušta starešinstva iz šaka!

U neprilici se je češkao po potiljku, turnuo kapu na čelo tako, da mu je pritisla obrve, i nepomično se zagledao u vrške opanaka.

— Sve ja vidim i gledam i moram gledati, kad si ti slip kod zdravi očiju. I ne moreš ti s ovim blagom, dok svi pilje u njega ka u svetog Roka, na pomoć nam bije — govorila je Barica tiho, već posve mirno, smišljajući i snujući misao za mišlju, riеč za riеči, kao da postavlja osnovu za veliko tkanje. — Dok su svi oko njega, ti si sam . . .

— Nek samo zadruga napriduje s Božjim blagoslovom — odgovori on posve za sebe i za umirenje svoje savjesti. Ženu nije ni pogledao niti je podigao pogleda s opanaka. — Samo nek je Božji blagoslov u kući . . .

— Est to! — potvrdi Barica veoma žurno i odlučno. — Al i taj blagoslov mora prolaziti kroz tvoje šake. Znam ja to dobro . . . Meni nije do mene. Ja sam samo žena i sad, s Božijom voljom, planinka, i to mi niko ne će uzeti iz šaka. Nemam mlađe jetrve, a još sam, Bogu mome vala, zdrava, a — da vidiš i da pravo kažemo . . . i mlada sam ja još . . .

Perjas baci na nju podrugljiv, lagan, posve letimičan pogled, osmiehne se i opet priveže oči za zemlju.

— A nu! Samo se ti, mudrače, podsmijuj — odgovori Barica prigušenim glasom, kao malko povrieđena, no bila joj je daleka pomisao, da se svađa, pa nastavi povišenim glasom: — E l' mi to starost sa petdeset i nikolike godine, kad je čeljade zdravo ka drinovina, a svi zubi u glavi ka u vučice — e li, reci sam!

Kad ne dobi odgovora, nastavi kao da ga nije ni tražila: — Oslobodi me, Bože i Blažena moja Gospe, da bi se ja petljala u ljudske posle! Za ženu je preslica, a ne uprava zadruge, ali ću ja tebi pomoći . . . Pomoći, pomoći, ka što i Svemogući naš zapovida, da žena pomaže svom čoviku, a ti samo — ne viruj nikom, man sebi i meni. More planinka, kad zna . . . Est uno, ja sam i prije već bila planinka, al ne more planinka ništa brez kućnog starešine. Sićaš li se, kako j' pokojnica š njim jadrila?

— Mudri Kresina i pametna Kresinovka, kosti joj se posvetile — reče Perjas posve tiho, kao da kroz san uzdiše.

— E, ništa, man: »Pametna Kresinovka, kosti joj se posvetile!« — ljutito dobaci Barica, a vatra joj sievne iz očiju, no brzo se svlada i nastavi mnogo mirnije: — A ja sam, valja, s jarićim trnje brstila i s krmčićim tratinu rijala?!

— Ništa ja ne velju za tebe, man za unu pokojnu vridnicu — odgovori on posve nehajno i zakorači, da će na onu stranu, s koje i dođoše.

— Kud si jope poletije?! — ustavi ga ona, uhvativši ga za rukav. — Nikad nemaš kad, da sa mnom podivaniš ka pravi čovik sa svojom ženom.

— Nemam kad! — potvrdi on.

— Samo ti tako, kukavče, dok te kućnja čeljad ne počme kucim gonati po Dočinami i Pilaru — odgovori Barica veoma toplo i uvjerljivo, osjećajući, da nije uludo govorila. Pozna ona njega dobro i vjeruje, da će se kostrušiti, da će je možda i udariti, ali će i najzad biti onako, kako ona zaželi i udesi. Stoga ga više nije ustavljala, kad je i opet zakoračio i pošao. I ona se makne s mjesta i krene u kuću, da prigleda vatru.

Dvie su godine, što je umrla Ika Kresinova, a Barica preuzela vodstvo kućnih poslova po Kresinovoj odredbi. Većina je ukućana i željela i očekivala, da će ta briga i teret zapasti koju mlađu nevjestu, no Kresina je i bez dugog razmišljanja i bez dogovora s bilo kime odredio Baricu.

— Ti ćeš, Barice, odsad biti planinka, domaćica i gospodarica za sve kućne i ženske poslove — rekao joj je, dok je još njegova pokojnica ležala na smrtnom odru kraj ognjišta.

— Kako god ti rečeš, Dragi — odgovorila je Barica tiho i ponizno, a srdce joj je od veselja skočilo u grlo, te da priguši radost, promumlja kao u težkoj tuzi: — A kako ću ja jadnica moći zaminiti ovakvu vridnicu, koščice joj se njezine, da Bog da, posvetile?!

— Kako, to ćemo viditi, al kad una ode, zaminiti je treba! — odreza Kresina kao od stanca kamena.

Dok je Ika ležala na odru, Kresina je vrebao svaki čas, kad nikog ne bi bilo kraj nje, niemo stajao, zagledao se netremice u ulеđeno lice i zaklopljene vjeđe i pomicao usne, kao da nešto šapće, no nije se ništa čulo. Čim bi se tko približio, on bi se odmicao i samo izbacio sa dna utrobe kao da izbacuje srdce i pluća:

— A nu!

Sigurno je u svakom hipu proživljavao skoro petdeset godina, koje skupa proživješe u muci i znoju, u radu i naporima, u bolestima i ratovima, uz kolievke i grobove, a vazda uzpravni, nasmiešeni, i kad je bilo najteže, i kad su srdca težko krvarila.

— Dat će Svemogući, miljenice moja! — znao joj je redovno govoriti, kad bi nju svrnula kakova muka i bolovi. — Samo nek niko ne zna, kako ti je, i neka te niko ne žali, pa se ništa ne boj.

Nad njezinim je odrom duboko osjetio, kako bi sad njemu netko morao govoriti i sokoliti ga, kako je on prije junačio nju, no — ne osjeti kraj sebe nikoga. Stajao je sam samcat kao okresan hrast. Sam — u kući, u kojoj je preko sedamdeset duša, što malih, što velikih, što mužkih, što ženskih, koje je sve on postavio na noge. Sam. Grozno, očajno sam. I nije to samoća, kakovu čovjek osjeti, kad okasni u Velebitu u tmastoj noći, te ne vidi ni rođene udove, tek osjeća sebe i oko sebe tajanstvenu stravu neba i zemlje, ali ujedno zna, da to nije ni prvi ni zadnji put, što se je našao u takome čudu života, koje osjeća i čuje, a ne vidi ništa, baš savršeno ništa. Kresina je osjetio samoću, kakovu bi mogao osjetiti samo čovjek, da ga živa zakopaju u grob.

Izpratio ju je do Mrkobraduše, da nije ni suze pustio ni okom trenuo: posve uleđen i okamenjen, uzpravan i naoko

posve čvrsta koraka. Osjećao je, kako mu cielim tielom struje trnci i mišići podrhtavaju, no niti je klecao niti je leđa svinuo. Samo je glavu malko naklonio prema prsima i stupao odmjerenim korakom za liesom, pod kojim su se izmjenjivali Kresojića ljudi i mladići sa rođacima i prijateljima. Svaki je smatrao svetom dužnošću, da je i on malko ponese.

Nikog oko sebe, ni pred sobom ni iza sebe, nije vidio nit je što čuo, osim što bi ga češće kao iz sna trgnuo plovanov glas, koji je stupao pred liesom i češće se javljao pogrebnim pjesmama. Kresina nije pratio ni pjesama ni molitava, nego bi samo opazio, kad bi se iz tišine izvio hrapavi glas starca svećenika, da ga odmah i izgubi iz svoje sviesti. U glavi mu je vladala podpuna pustoš: ni jedne jedine misli nije mogao ni osjetiti, a kamo li složiti i razviti, a koji su mu bili bliži, čuli su, kako je češće poluglasno ponavljao:

— Iđeš ti iđeš, miljenice moja . . .

Kad su je spustili u grob, kleknuo je, skinuo kapu, smotao je i preko nje ukrstio prste, no nije ni molio nit je pratio svećenikove molitve. Nepomično je i ukočeno zurio u lies, dok ga ne trže iz mrtvila plovanova gruda zemlje, koja je prva pala na dasku i prouzročila muklu jeku. Klečeći uze i on grudu zemlje u ruku, poljubi je i baci na lies, govoreći dosta glasno:

— Ode ti, jedinice moja! Eto ubrzo i mene, pa ćemo i jope, ako Bog da, skupa.

Sve je to izrekao posve mirno i sabrano, no oni, koji su oko njeg stajali, ne zapeše za njegove rieči, jer ih je sve osupnulo, što je poljubio zemlju, prije nego ju je bacio na lies. Tako se to ne čini i nitko to još nije učinio, koliko su i najstariji ljudi pamtili, pa su stoga svi na tom stali, i šaptom se ponese kao povjetarcem od usta do usta:

— Did Kresina poljubije zemlju . . .

— A nije se ni prikrstije — šanuše neki.

— Bog s tobom! — ču se ukor. — Kako se ne bi prikrstije?! Nije lutoran, da se na groblju ne krsti!

— Nije se prikrstije!

— Est!

— Nije!

Kresina je ustao i sam, lagano, odmjereno krenuo od groba baš kroz križnu vatru te prepirke, no on nije ništa čuo, kao što nije nikog ni vidio. Stupao je i opet uzpravno, malko

pognute glave, držeći još uviek kapu u ruci. Svi su se pred njim razmicali i otvarali mu put, kao da između njih prolazi još jedan lies. Priključi mu se župnik, osjećajući, da mu mora nešto reći i pokazati mu, kako osjeća njegove bolove.

— A nu, moj Jandre! — reče mu posve tiho i oprezno.

— Božija volja!

— A da, man Božija volja, moj vridni plovane! — odgovori Kresina, uzpravi glavu i — neodređeno se zagleda u starog svećenika, kao da na njemu nešto izpituje. Župnika i iznenadi i malko smete taj neobični pogled, pa da samo nešto reče, nastavi:

— Znam, da ti je i težko i ža...

— Kako bi meni moglo biti ža, što j' Božija volja?! — prekide ga Kresina u rieči dosta tvrdo i oporo.

— Ma, est to, al jope — odvrati župnik još u većoj neprilici. — Težko j' to, težko svakome, pa mora biti težko i tebi, osobito, kad ste živili ka edna duša, ka niko...

Kresina mu ne odgovori. Pogled mu je opet bio prikovan za zemlju. Samo je težko odpuhnuo, strjelovito bacio pogled prema nebu, opet glavu spustio i niemo nastavio hod.

— Težko, težko. Kako ne bi bilo težko?! — ponavljao je župnik slabim staračkim glasom i izpod oka motrio Kresinu. — Al ti se čudno držiš!

— A, nu! — odvrati on. — Kad Svemogući da, ljudi ne uzeše, a što j' od Njega, slava Mu i dika, dobro j', pa kako bilo.

Kad su stigli pred plovaniju, župnik mu pruži ruku na oproštaj. Kresina je niemo primi i bez rieči nastavi put prema kući, a za njim svi oni, koji su pokojnicu izpratili do groba. Spočetka je išao sam, podaleko pred ostalima, a onda ga sustigne brat mu Perjas i šutke mu se priključi. Išli su uzporedo bez ijedne rieči. Perjas je nasilu kašljucao i kašljao, promatrajući brata izpod oka, i nastojeći, da na sebe svrne njegovu pozornost, a nije znao, što bi sam rekao. Kad nije koristilo kašljanje, hotice udari opankom o velik kamen i posrne, govoreći kao za sebe:

— Viru mu ćaćinu, koliki je! Umalo ne pado.

Kresina se ne ganu iz svog mrtvila.

— A nu! — nastavi Perjas. — Bez Božije se volje ne more ni pasti... E l' nu ovako?!

Uperio je upitan pogled u brata, no na njemu se nije moglo opaziti, da je išta čuo ili primietio.

Tako su šutke došli do kuće, a za njima golema povorka ljudi, koji su išli na podušje. Žene su se, malo pomalo, izdvajale iz povorke i svaka išla za svojim poslom, jer se ne pristoji, da žena sudjeluje na posmrtnoj gostbi.

— Posidajte, ljudi! — bile su prve rieči, koje je Kresina izustio, kad su stigli kući, no to su bile i jedine rieči. Bacao je pogled po ljudima, kao da želi vidjeti i zapamtiti, tko je sve tu, nekoliko je puta prošao između njih, a zatim otišao u kuću.

Pečeni su ovnovi već bili sasječeni, kiseli kupus i suho meso vareno i izkrenuto u zdjele, kruhovi izrezani, krumpiri oguljeni, velike hrpe crvenog luka očišćene, a Barica je sve nadgledala, ravnala i određivala. Kresina je jednim pogledom sve obuhvatio, vidio i prosudio, šutke prošao između desetak žena, koje su se vrtjele po kuhinji, i ušao u sobu. Prišao je prozoru prema Pilaru, jer na toj strani nije bilo pred kućom ljudi. Pogled je uperio desno od Pilara prema Velebitu, a ruke zabacio na krsta. Kako je vrlo visok čovjek, a prozor nizak, malko je glavu prignuo, da mu pogled može udariti izpod gornjeg diela okvira na prozoru.

— Dragi! — trže ga Baričin glas iz mrtvila.

— Nude! — javi joj se, a da se nije okrenuo.

— Moga bi, jadan, i ti malko među ljude — govorila je meko i tiho kao s težkim bolestnikom. — Moga bi što i u usta metnuti. Nisi već tri dana ništa okusije. Moga bi se pričestiti.

— Dobro si i obilato sve načinila — reče joj, okrećući se prema njoj. — Dobro j', al ja ne mogu ništa, nevista.

— Jadna ti sam i kamena za tobom, moj Dragi! — zacvili ona vrlo toplo i smišljeno, kako se to već mora činiti prema čovjeku, koji je taj čas pokopao ženu, kućni je gospodar i, svakako, ne želiš, da mu se zamjeriš. — Podmaka si očima i pocrnije, jadna ti sam za tobom, ka crna zemlja. Propast ćeš nam.

— Neka, neka, nevista. Ništa j' to — odgovori on naoko posve mirno i nehajno. — Pripazi, da ljudi budu zadovoljni. Bilo bi mi, znaš — kako bi ti reka — žâ i ka stid, da na Ikinu podušju ne bude sve, kako Bog zapovida i pošteni ljudi očekuju.

— Ne boj se, Dragi! — dočeka ga Barica kao nabijena puška. — Izpekli smo pet ovnova i tri jalovice, a svarili zelja

i mesa, da ga ne bi poilo petdeset kosaca, osam je mišina vina, a rakije, da se proliva. Podušje je, kakvo more biti samo u našoj kući i kakvo zaslužuje samo naša pokojna vridnica, Bog joj dâ dušici lako! — Zadnju je rečenicu izgovorila s posebnim naglaskom i bojom glasa tako, da naglasi veliko poštovanje za pokojnu jetrvu i svoju bezgraničnu tugu zbog njezine smrti. Kresina je dobro i osjetio i razumio tu njezinu želju i težnju, iako je u tim časovima inače bio posve umrtvljen i zatvoren za svaki osjećaj i za svako opažanje, koje je prelazilo okvir njegove neopisive i bezgranične osamljenosti. To je ipak i osjetio i opazio!

— Tako, tako, nevista! — reče joj posve usiljeno, trudeći se, da joj neda ni naslutiti, da je njemu njezino držanje i njezina tuga posve razumljiva pojava, kojoj ne pridaje upravo nikakove važnosti, jer u nju ne vjeruje. Uprkos tom svom i uvjerenju i znanju, baš je Baricu odredio za planinku, jer nije htio narušiti svetost graničarske predaje, da po lozi najstarija žena u zadruzi bude planinka, ako je zdrava i ako nema drugih veoma jakih, veoma opravdanih i prilično javno poznatih razloga, koji bi preporučivali drugačiji postupak kućnog starješine.

Barica je Perjasova treća žena. S prvom je, pokojnom Matijom Tomčića iz Ričica, imao dva sina: Martina i Nikolu. Ona je umrla odmah, kad je Nikolu dala na sviet. Oba su joj sina davno oženjena, a Martin već i poginuo. Druga mu je žena bila Kaja Pavelića iz Vagana. Sam Bog zna, što joj je bilo, no nije imala djece. To je za nju bila tolika tuga i sramota, da je samo venula i ginula, dok nije otišla s ovog svieta, kao što se neopazice, tiho i nečujno izgubi kasni snieg pod zagrljajem proljetnog sunca. Nesreća je pospješila, da je okopnila i nestala, kad je u njoj umrla i zadnja nada željnog ženskog tiela, da izvrši svoju obiteljsku zadaću i rodu i plemenu i narodu. Poslije njezine se smrti Perjas nije kanio ženiti. Dvie žene je pokopao već, pa ga je bilo nekako i sram, da bi se sad opet ženio. Ne pristoji to ozbiljnu čovjeku, pogotovo u tako velikoj zadruzi, kao što je njihova, no ubrzo je osjetio, da mu je rublje redovno bilo neuredno, čarape i nazuvci neokrpani, da mu uobće nije ništa bilo u redu, što nije sam prigledao i uredio, pa se osjeti tako strahovito ostavljen, napušten i zapušten, da mu Kresina nije trebao dugo tumačiti, kad je nekog dana — možda i promišljeno, kao što je on sve činio promišljeno, a možda i posve slučajno — spomenuo, da bi ipak bilo pametnije, da se oženi, nego da čeka, kad će ga koja nevjesta oprati i okrpati, i da pita Svemogućeg za svaku tricu i malenkost, zašto je na njeg zaboravio.

— Esmo mi zadruga, i sve je naše i ništa nije ničije i ništa se ne dili ni ne prćija, al jope, moj brate, svoj je drug — svoj drug! I drugačije joj moreš zapoviditi i drugačije moreš, kad triba, i vikniti i drugačije i opsovati i drugačije se i nasmijati i pogladiti, pa, ako ćeš, i izbiti, iako pametan čovik ne bije ni diteta ni paščeta, jer ko se sam ne bije, njemu ne koriste ni štapi svetog Petra iz raja — govorio je Kresina polako i promišljeno, a Perjas ga mirno slušao i potvrđivao, kimajući glavom. Nije mu ništa odgovorio.

— Nisi ti još ni star čovik, da bi se moga zapuštiti i čekati, što će ti Svemogući dati i učiniti. Moraš se i sam oko sebe ogledati — govorio je Kresina uvjerljivo i odlučno.

— Bliže šestdesetoj neg petdesetoj — odgovori Perjas i nasilu se nasmieši, kao da je zaokupljen samo mislima o svojoj dobi.

— Pa da i est tako?! — upita Kresina. — A nije tako! Nađi ženu spram sebe; desetak, more biti i petnaestak godina mlađa od tebe, samo da j' od pravog roda i kolina. Est uno, ne vele joj više rađati, al jope — ne bi bilo pravo ni prid Svemogućim ni prid poštenim graničarim, da naš rod zasmradimo kakvom bilo krvi. Mora biti pravog graničarskog roda i kolina, a drugo — kako ti drago.

— Uprav, veliš, tako?

— Uprav ovako! — potvrdi Kresina. — I ništa više ne promišljaj, nego di ćeš naći pravog druga, a moj ti blagoslov ne vali.

— Vala ti, Jadre, na bratskim i ljudskim besidami — odgovori Perjas nekako sramežljivo i u neprilici pred starijim bratom i kućnim starješinom, počeše se po potiljku, turne kapu na oči i nastavi još smetenije: — Da pravo i pošteno rečem, već sam i sam na to pomišlja, al me uprav sram i prid vami starijim, a pogotovo prid mlađarijom.

Braća i stariji ljudi, vršnjaci, u plovaniji i kumpaniji zvali su ga imenom — Jadrom — a svi mlađi, gotovo bez iznimke — ćaćom Kresinom. Ovaj je nadimak dobio poslije svog ratovanja. Kad se je povratio, pripoviedao je na dugo

i široko sve svoje doživljaje i borbe s talijanskim vojnicima, a u tom je pripoviedanju napadno često ponavljao gotovo doslovno: »A ja ti unog talijanskog kukavelja uzmem na nišan, pa — kres! I eto vragu opanaka!« Od tog njegovog stalnog »kres« nastade njemu nadimak »Kresina«, a od njega nastade cielo pleme »Kresojića«. On je i inače u životu bio toliko odlučan, neustrašiv, odvažan i miran u odbijanju napadaja kao i u izvađanju i najtežih i najopasnijih podhvata, da mu je nadimak odgovarao tim više, što je vremenom dobio sadržaj i vriednost nečesa, što označuje baš ta svojstva Jadre Vrkljana, unuka pokojnog kapetana Nikole Vrkljana, koji je bio težko ranjen u borbama kod Kulen-Vakufa i podlegao ranama, poslije kratkog i težkog bolovanja. Jadri je bilo tada oko dvadeset godina. Starješinstvo je poslije smrti kapetana Nikole prelazilo od sina na sina i palo na najmlađeg mu sina Jukana, a sad je već skoro trideset godina neprekidno u Jadrinim rukama tako, da mlađi osjećaju, kao da je Kresina neki vječni izdanak plemena i nosilac starješinstva te goleme zadruge Vrkljana »Nad vodom« Obsenicom. Brat je pokojnog kapetana Nikole, pokojni Pave, udario temelje drugoj grani Vrkljana, na desnoj strani potoka Obsenice, »Pod vodom«, a i Nikola i Pave potječu od Petra Vrkljana, zvana Balenović, koji se — prema jednom starom ljetopisu — ovamo doselio iz Senja godine 1691. i prvu vatru naložio pod Glavicom, više današnjeg Doca Kresojića, nedaleko Budačkog Klanca. Kako se je pleme množilo, tako je od graničarskih vlasti dobivalo sve više i više zemlje, dok nije zaposjelo cieli kraj oko potoka Obsenice od Ponora, pa do Mostišta, između Pilara i Gradine. Zapadna međa obiteljskog posjeda bio je obrovački put, koji silazi s Velebita kroz selo Lotiće, te udara na cestu Gospić—Gračac desno od briega Žmelovače, više sela Cerja.

Kresina je muževno, mudro i blago nastavljao starješinsku predaju svoje obitelji. Posve je jednako postupao i prema braći i prema svojoj djeci, i prema sinovcima, i prema stričevićima, i prema njihovoj djeci i ženama. Po naravi je bio vesele ćudi, vazda spreman na šalu i smieh, razgovorljiv i sa starijim i s mlađim, rado se je i redovno porazgovorio o svim kućnim poslovima i slušao priedloge, no kad je trebalo određivati, tad je rezao vojničkom odlučnošću i točnošću. Dobro je vazda promislio, prije nego bi što

odredio, a kada je rekao — nije bilo pogovora, a o kakvom prigovoru nije nitko ni sanjao. Svagda i svagdje je vladao red najuređenije vojske, što se je u životu pretvorilo u sklad divnog obiteljskog života. Razumije se samo sobom, da je taj sklad bio stvoren za one ljude i za one prilike i ona vremena, kad je svaki pojedini član te goleme ljudske zajednice bio posve sviestan, da je on na svietu zato, da radi i da ne buni tog savršenog sklada ljudske suradnje. Svako izmicanje i svako, i najmanje, zavijanje na stranu, s puta, što ga označuje kućni starješina, značio je zločin, koji doduše nije kažnjavan smrću, ali je bio ožigosan javno s toliko sramote i ponižavanja u očima svakog člana tog družtva, da je uistinu onemogućen bio redovan život tako ožigosanom i označenom.

Kresinova je zadruga prednjačila u cieloj »kumpaniji«, što znači, po današnjoj upravnoj razdiobi: u cieloj obćini, u svakom pogledu, a napose uzornim zaptom i slogom, koji su u njoj vladali. Starješina je određivao, a svi su ostali izvršivali njegove naloge s najvećom točnošću i savjestnošću.

Kad bi plovan ili koji drugi ugledni gospodin ili graničar hvalio Kresinu zbog njegove uprave i vodstva zadruge, on bi redovno odgovarao:

— Zadrugu ne čini blaženom i sritnom starešina, man kućnja čeljad. Meni je moj Svemogući dâ, slava Mu i vala, da nam je zdrava krv, a ja dobro promislim, prije nego koga iz zadruge oženim, od kud ću mu i od kakve krvi uzeti mladu, pa — uz malo pameti, ne vali ti Božji blagoslov.

— Est i to, moj Jadre — redovno odgovara i prigovara subesjednik — al od glave riba i smrdi i mirliši. Kakav je domaćin, taka su i čeljad. U mudra gospodara i goveda mudra, a kamoli ne bi bila kućnja čeljad! Sve ti to visi na starešinovu vratu. Daj najbolji i najorniji par volova u ruke budali, nek i' zatira u brazdu, pa ćeš viditi, ne će li i' spuntati prije nego izore samo edan sklad!

— Est to, est, al jope...

I sad su ljudi na podušju razgovarali samo o Kresini i njegovu gospodarstvu, spočetka tiho i oprezno, no što su bili sitiji i potegli svaki nekoliko jakih gutljaja vina, bivao je i razgovor sve glasniji, pa sve bučniji i bučniji, da je najzad odjekivalo na sve strane kao u svatovima. Samo je još pjesma trebala zazvoniti!

Kresina je dugo stajao nepomično kraj prozora i zurio šupljim pogledom u velebitsku prazninu. Prvi put je u životu stajao živ i zdrav, a da nije ni osjećao svog života, a kamoli da bi još i mislio o bilo čemu. Stajao je baš kao i ona lipa, koja je s nekoliko svojih velikih listova neprestano poglе-davala na prozor, kao da želi vidjeti, što je to s njenim gospodarom, da danas tu stoji tako tupo i mrtvo. Kao da i to stoljetno drvo osjeća više nego on!

Sav se je njegov život, cielo se je njegovo biće spojilo i slilo s mrtvom družicom u hrpicu nieme boli, koja ne daje od sebe ni znaka života, koja ne zadaje ni muke ni patnje, koja ni ne ubija, ali umrtvljuje, kameni i oduzimlje sviest i o sebi i o svietu.

— Ode ti, miljenice moja jedina — šanuo je posve nesviestno i spustio se na sanduk, u kom je ležalo pohranjeno njezino ruho i odielo. Klonuo je kao odvaljena klisura. Prilegao je, podmetnuo ruku pod glavu, noge također digao na sanduk i izpružio se.

— Miljenice moja...

2

Naglo se trgao, protrljao oči nekoliko puta, spustio noge sa sanduka i sjeo, ponovno protrljao oči, podbočio se rukama na sanduk, pošiknuo leđa i počeo se ogledavati.

— Nismo te tili buditi, jadna ti sam i kamena za tobom — progovori iz polutame Barica veoma tiho i nekako izprekidano, da joj glas zvuči bolno i samilostno.

— A ja tebe, uprav, nisam ni opazije — odgovori Kresina mirno i opet počne trljati oči. — Još nije smrklo, a nitko se ne čuje?!

— Svak je na svom poslu, pa se nema još ko čuti.

— A — ovaj?!... Kako?! — pitao je u dvoumici, jer mu nije išlo u glavu, da su se ljudi s podušja tako brzo razišli.

— Ti si se, vala mome Bogu, naspava od juče... A i tribalo ti je, pa te stog nismo ni budili.

— Kako — od juče?! Bog s tobom!

— E, e, Dragi, od juče si spava. Bilo ti je tvrdo, al kad sam god ušla i tila, da se digneš i ležeš u odar, nisi se da

probuditi, pa nismo ni navirali. I Pere je ulazije. I drugi. Samo dici nismo dali ni blizo.

— Od juče?!

— Od juče, od juče! — potvrdi Barica.

— A nu! — reče Kresina posve predano, ustane, prekrsti se, podigne ruke u zrak i protegne se iz petnih žila. — Sav sam ka smliven...

— I ne bije, moj brate, što prilazi priko tebe!

Opetovano se je protezao, a zatim se opipavao po rukama i po nogama, kao da se želi uvjeriti, da je doista sve čitavo i zdravo. Prišao je k prozoru i gledao van.

Barica je stajala neodlučno i čekala, da li će joj još što reći. Željela je, da se upusti u razgovor, no sama ga nije ni smjela ni znala započeti, pa je sva podrhtavala u neprilici i izčekivanju. Izkusna je ona žena, pa zna, da se čovjeku razgovor ne nameće, a napose je izkusila, da ga Kresini ne može nitko nametnuti, kad ga on ne će ili kad nije za razgovor raspoložen.

— Noć, noć već — reče Kresina, okrećući se od prozora. — E l' sve u kući živo i zdravo?

— Est, Dragi, al sve jadno i žalostno i prazno, bez naše vridnice — odgovori Barica i opet plačnim glasom.

— A nu! — reče on odrezano i suho. — Ne spominji mi više... Božija volja, pa — gotovo.

Glas mu je bio posve čvrst i siguran, tek se osjećalo lagano potitravanje.

— Sad ništa, man tako! — nastavio je poslije oduže stanke, časak je još neodlučno stajao, a onda naglo zakoračio i bez rieči izišao iz kuće.

— Ne bi li, Dragi, Bog ti dava, štogod metnije u usta? — govorila je Barica, idući u stopu za njim. — Nisi već tri dana ništa okusije. Ne moreš tako.

— Neka, neka, nevista — odgovori on mirno. — Ajde ti samo u kuću, a ja ću se malko proždračiti.

— Nije dobro — reče Barica i htjede nastaviti nůkanjem, da ide jesti, no Kresina je nije slušao, nego zamakne iza zgrada. Osjećao je, da razmišlja o događaju, koji ga je zadesio Ikinom smrću. Nije ga iznenadio, jer je ona već bila u visokoj starosti, a posljednje je godine pobolievala, a da ni sama nije znala, što je zapravo boli. Tako — slabina, umor, bezsanica. To je osjećala i ujedno je s dana u dan slabila.

— Kopnim ja, kopnim — znala je češće reći, više kao u šali nego iz želje, da uvjeri Jadru ili ukućane, da se doista sprema na odlazak, iako je sve više i više vjerovala, da se naglo približuje grobu. Jadre je izkusnim okom pratio njezino slabljenje i vidio, da će ubrzo svršiti kao i njezina pokojna majka pred, sam Bog zna, koliko godina. I ona je doživjela osamdesetu i još nekoliko godina posve zdrava i krepka, da je nije nikad ni glava zaboljela, osim što je rodila deset sinova i šest kćeri, no i taj je posao obavila — bez bolesti. Godinu dana prije smrti počela se naglo sušiti i tužiti na umor, pa jednog dana leže bez žalbe i tužbe, umiri se bez ikakove želje i potrebe, a za tri dana samo zievnu i — ode.

Posve joj je isti put prošla i kći Ika, Kresinova životna družica.

Ona je rodila samo šest sinova i osam kćeri, ali sve baš kao i njezina majka — mirno, posve naravno, posve jednostavno, bez buke i vike, bez bolovanja i jadovanja, jer se nije događalo ništa, što ne bi bilo savršeno naravno i predviđeno u vječnoj osnovi zbivanja. Njezini su porođaji prolazili nenapadnije i bez manje uzrujavanja i bojazni, nego kad bi se kome momku svalila bukva na okrajak kabanice. Ona je sama gledala na tu prirodnu svoju zadaću baš kao i na dužnost, da joj čovjek ima okrpane čarape, a djeca cielu košuljicu — nikakove razlike ni u veličini potežkoće ni u opasnosti, pa — skoro — ni u svetosti zadaće, jer je toj divnoj seljačkoj duši bila svaka njezina kućna i zadružna zadaća toliko sveta, velika i uzvišena, da je svaka poredba bila i neumjestna i nemoguća.

Bilo joj je osamnaest godina, kad je izprošena za Kresinu, a da se njih dvoje nisu uobće ni vidjeli prije toga. Ona je iz Ričica, kći Ivana Tomičića, slavne i junačke kuće, u kojoj je bilo već mnogo poginulih junaka u borbi i s Turcima i s Talijanima i s Francuzima, no u kojoj se ne pamti, da je tko — osim djece — umro na krevetu, na koji ga ne bi prikovale godine i starost. Inače su svi umirali ili u borbi ili nesrećom u šumi, a borba je bila kod Tomičića vazda dvovrstna: s neprijateljem kao vojnik i s neprijateljem — tako, mimo vojničtva, bilo radi kakova obračuna. Svakako i u svakom slučaju — junački, momački, s diljkom u ruci, pa kome opanci, kome obojci! Ta su i takova svojstva krvi i plemena navela Kresinove, da mu traže curu u takom rodu,

a posve je slučajno za udaje bila baš Ika Ivasova i na nju je pao izbor. Kad su njezini čuli, da bi kuća kapetana Nikole Vrkljana željela da se sprijatelje i da iz njihove kuće uzmu curu za svog sina, nije uobće bilo razmišljanja ni dvoumice: to je Božja volja i uprav Božji prst, da im je Svemogući tako pružio svoju ruku pomoćnicu i omogućio, da svoje diete smjeste na takvo ognjište. Kresina još tada uobće nije ni bio Kresina. Bio je samo mladić od dvadesetak godina, koji je već pokazao u nekoliko okršaja s vakufskim Turcima, da ima srdce na mjestu, ali se još nije mogao toliko iztaknuti, da bi postao slavan i poželjan za zeta. Dosta je bilo, da se je znalo, iz koje je kuće, i pristanak je bio osiguran.

Kad njemu otac i mater rekoše, da su ga zaručili i da će ga oženiti, on je samo nikom poniknuo, neko vrieme šutio kao zaliven, a onda prociedio kroz stisnute zube:

— Kako god vi rečete:

Iki su njezini jedva i rekli, o čemu se radi, te je ona pravu istinu doznala istom, kad je na majčinu licu opazila neku neobičnu promjenu u razgovoru o posve nevažnim stvarima. Govorila joj je o ovcama.

— Do Božije volje — rekla joj je majka — imamo sada do trista ovce i dvista koze, dvadesetero konja, što mali', što veliki', i do sedamdeset glava goveda. Od toga ćemo tebi dati, kad ideš u pravu i poštenu kuću, trideset ovaca.

— Pa, zašto bi mi to, majko, davali?! — upala joj je Ika u rieč.

— Udaješ se, rano moja! — odgovorila joj je majka, a u lice joj je udarilo crvenilo i požara i tuge u isti čas, a na oči joj je pala magla neizplakanih suza, koje je junački suspregla, i sapela majčino srdce graničarskom snagom i odlučnošću, da ne oda žensku slabost, gdje joj nije smjelo biti mjesta.

— Tirate me iz kuće?! — prošaptala je Ika, a na oči joj udarile suze kao rodna godina.

— Ne tiramo te, rano, man je to Božija volja — odgovorila joj je majka uzdrhtalim glasom. — To j' sudbina svakog nesritnog ženska, da mora ostaviti didovsko ognjište i ići prećati, ložiti i čuvati vatru unog, kog joj je naš Svemogući naminije još prije, neg je na svit zinila. Al ne boj se ništa. Ne bi tebe tvoja majka i tvoj ćakan dali u kakvu bilo kuću. Ti ideš ka edna po edna: u kuću kapitana Vrkljana Nad vodom.

Ika ju je kroz suze gledala s podpunim nerazumievanjem, pa majka nastavi, da joj raztumači:

— To ti je pod Pilarom. Puno j' ljudi u kući, pa ni sami ne znadu, što imaju.

Na djevojci se nije moglo opaziti, da razumije, gdje je to i koja je to obitelj, pa je majka nastavila tumačenje:

— To ti je u Svetom Roku, idući od nas prije potoka Obsenice.

Ika je kimnula glavom, da sad zna, jer je već dvie godine zaredom išla na Rokovo u Sveti Rok na proštenje.

— A momak — nastavljala je majka sve oduševljenije, i ne osjećajući, kako u želji, da diete udobrovolji, i samu sebe oduševljava — momak, vele, da mu u regimenti para nema. Ja ga nisam vidila, al mi tako kaže ćaća, a kad un veli, unda znaš, da j' to ka u Svetom Pismu.

Na isti je način i Jadre doznao za djevojku, koja mu je namienjena, s tom razlikom, da njemu ćaća nije ni kanio ni trebao nadugo tumačiti, čija je djevojka, jer je on bolje poznavao i ljude i prilike iz bliže i dalje okolice.

Prvi put je vidjela Ika svog budućeg čovjeka, kad su na konjima došli svatovi po nju i odveli je u crkvu na vjenčanje, a njegovu kuću, kad je s vjenčanja u nju dovedena. Svekar ju je dočekao na pragu, poljubio je, uzeo za ruku i triput vodio oko ognjišta kao oko žrtvenika, govoreći svečano, povišenim glasom:

— Neka Svemogući naš Otac nebeski ravna svaki tvoj korak i neka svi budu na korist i čast i diku ovog našeg svetog ognjišta, koje je sad i tvoje.

Opet ju je poljubio u čelo, a ona je pred njim kleknula i poljubila ga u ruku, šapćući:

— Oću, rode, sve, kako odredite ti i Svemogući.

Njezin je odgovor sve prisutne iznenadio, jer ga nisu očekivali, budući da mlade u takim časovima redovno ne mogu ni progovoriti, pa ni ne trebaju, ne zahtieva se. Svekrva ju je, još dok je klečala, oduševljeno zagrlila i lice joj orosila suzama radostnicama, govoreći:

— Bog te blagoslovije, moja ćerce, i tvoju vridnu majku, koja te je taku rodila i odgojila.

Jadre je stajao posve postrance i zadovoljno pratio, što se događa oko — eto, sad njegove žene. Zapravo je još nije valjano ni vidio. Kad su došli po nju, najprije su im izvodili

nekakove stare babe, a kad je najzad izvedena na kućni prag pred njih Ika, okupili su je djeveri, te je nije više skoro ni vidio do crkve, a u crkvi — kako bi i mogao pred onolikim narodom gledati nju, da mu se sviet ruga, dok ga krpica teče?! Samo ju je kradomice nekoliko puta pogledao izpod oka, a kad joj je viticu naticao na prst, gledao joj je u prste, te im se pogledi ne susretoše, jer je i ona gledala u prste. Istom ju je sad, tu kraj ognjišta, mogao nenapadno, mirno i pozorno promotriti. Već mu se je na prvi pogled veoma svidjela, a sad se je uvjerio, da ga prvi pogled nije prevario. Zadovoljno se je smiešio i posve nehotice i nepromišljeno počne trljati ruke, jer očito nije uobće ni mislio ni znao, što bi drugo i mogao činiti, promatrajući tu divnu mladost, koja je danas za sav život s njim svezana.

Poslije svekrve su je svi ukućani redom počeli grliti i ljubiti, pa je samo letjela iz naručaja u naručaj. Takav je doček na nju učinio neopisivo ugodan i dubok dojam, pa su joj kroz nasmijane krupne oči suze same curkom curile. Osjetila je u svojoj djevojačkoj duši neku neobičnu, nikad neslućenu širinu, svietlo neviđeno i blaženstvo, kakovo ona ne bi bila mogla nikad prije ni zamisliti. Kad se je pred nekoliko sati kod djedovskog ognjišta razstajala s roditeljima, srdačno je plakala, osjećajući tugu, što napušta ta sveta mjesta svog djetinjstva i bila bi najradije ostala kod kuće. Sad se, tu kraj njezina novog ognjišta, pred njom otvori novi sviet, koji joj je dušu izpunio nepoznatim veseljem i blaženstvom, pa joj se oči opet napuniše rodnim suzama, ali ona nije plakala.

Blaženi su bili trenutci njezina dolazka i tako su se i produžili. Jadre i ona savili su se jedno oko drugog kao dvie bršljanove grane i bili su blaženi, kad su se mogli, bilo i krišom, jedno drugom zagledati u oči i malko se, jedva primjetljivo, nasmiešiti. Ika je skoro dvadesetak godina zadovoljno i veselo slušala starije, rađala kao crna zemlja, i radila, što joj je planinka određivala. U nizu je tih godina bilo u kući i novih grobova i novih kolievka, bilo je i svadba i odlazka u boj — bilo je sve baš onako, kako je to u velikim graničarskim zadrugama moglo i moralo biti. Jadre je nekoliko puta odlazio u borbe i vazda se posve zdrav i neozlieđen vraćao kući, zaslužio nekoliko kolajna i nadimak »Kresina«, a napunio se vjerom, da njega uobće ne pogađa ni puška ni lumbarda.

Ika je, međutim, postala ugledna i veoma uvažena mlada žena, o kojoj su se čule samo pohvale i od mlađih i od starijih. U kući su je svi gledali kao onu, koja ne će nikom ništa nažao učiniti, i koja će vazda kao sestra opomenuti mlađeg, ako je vidjela, da je načinio nešto, što nije ili na korist zadruge ili u skladu s njezinim glasom i predajom. Nisu spadali u bogate zadruge, ali su u kući imali vazda sve, što je bilo nuždno za dnevni život, a s vremenom su upravo osjećali i bjelodano vidjeli, da svakim danom njihovo blago-stanje raste i cvate. Zemlje su se širile, blago se množilo, a obitelj rasla u svim granama.

Tada još graničari nisu bili vlastnici zemljišta. Svaki je sposobni vojnik dobivao na uživanje, koliko je trebao zemlje, a svaka je obitelj prema množenju obiteljskih članova mogla, s dozvolom predpostavljenih vojnih oblasti, proširivati svoj posjed na slobodnom zemljištu, koje se je u pučkom jeziku zvalo »gmajna«.

Tako je i Jadrina obitelj proširivala posjed, krčeći šikare i siekući šume, koje joj nisu bile neobhodno potrebne. Svaka je graničarska zadruga nastojala, da ima svoj »gaj« — manju ili veću površinu, obraslu stoljetnim hrastovima, javorima ili bukvama, a redovno je to sve drveće bilo izmiešano tako, da se svako nađe pri ruci, kad baš uztreba. Potreba je tih gajeva i bila baš u tome — »da se nađe pri ruci«, kad uztreba u kući manja količina građevnog drveta, koja se ili težko nađe u planini, ili zbog koje se ni ne izplati ići u planinu, a osim toga i da se uviek ima pri ruci komad zemlje, na kojoj se može i nagrabiti nekoliko koševa suhog lišća za stelju pod blagom, ako slučajno ponestane, jer se nije dospjelo navezti iz planine, ili ako treba izrabiti komad zemljišta, koji je ili po svom položaju ili po sastavu zemlje neuporabiv za bolje svrhe.

Ovi su i »Nad vodom«, kao i oni »Pod vodom« imali pravo na sječu drva u Velebitu — što je pripadalo svakoj graničarskoj porodici — a osim toga su ovi »Nad vodom« imali još pravo na sječu i u Pilaru, Velebitovu ogranku, koji je doduše slab bio s bukovom šumom, ali su ga stoga već od starijih vremena nastojali oploditi borićima i jelićima. Osim toga je bila pod rukom i Glavica Tičevac, koja je također dobro služila za obskrbu gorivim drvom, pa nisu morali previše biti oprezni pri krčenju šikare i većeg raslinja, da

dobiju oranice i livade. Kad je Kresina preuzeo starješinstvo, a Ika kućno gospodarstvo, nastupilo je očevidno posve novo doba, iako je i dotad bilo sve na zamjernoj visini. Od pokojnog je djeda Nikole pa do pokojnog strica Jukana bilo sve strogo vojnički toliko, da su skoro i prijavak dnevno obdržavali s kućnom čeljadi, ali ne ujutro, kao što je to bio običaj u vojsci, nego uvečer, prije spavanja. Svaki je odrasli član zadruge morao nastupiti pred starješinu, da čuje zapoviedi i naloge za sutra, a ženski su članovi zajednice, koji nisu bili potrebni na poljskim poslovima, primali naloge od planinke. Trebalo je samo, da najstariji do starješine predaje njemu prijavak, da su svi nastupili, i vojnička bi slika bila podpuna.

Kad je Kresina preuzeo starješinstvo, ublažio je oblik, ali je, sve nenapadno, neopazice, pritegao uzde tako čvrsto i tako neobično promišljeno, da su svi ukućani osjećali, da njegovu oku ne mogu ni jednog časa izmaći, pa ni onda, kad je on u Lovincu, kod kumpanije, ili u Gospiću, kod regimente. Bio je neobično pažljiv prema i najmanjem, te je strogo pazio, da ne bi nikad nikoga povriedio.

Njegova su načela bila, da zemlju ne miluju i ne obrađuju đubar i težakove ruke, a blago da ne timare i ne goje pune jasle i rodni pašnjaci, nego — sve to čini budno oko gospodarevo. Stoga je vazda bio prvi na nogama i zadnji na ležaju. Da vodstvo gospodarstva što bolje osigura i ujednostavi, a da mu ujedno dade i stanovitu stalnost u svagdanjoj upravi i razdiobi posala, povjerio je stričeviću Petru izključivu brigu za obradu zemalja i njihovo proširivanje. On je starješini predlagao, gdje će se što sijati, gdje treba đubriti, gdje li je zgodno, da se koji komad izkrči od šikare ili kamenja i pretvori u oranicu. On se je brinuo, da na vrieme bude sve uzorano, uzkopano, posijano i posađeno, te da alat i oruđe bude vazda u redu, da se popunjuje i da uviek bude pod sušom gradiva, iz kog se mogu brzo načiniti bilo vile, bilo grablje, bilo držalica ili uobće što bilo, što je potrebno pri obradi zemlje.

Sinovcu Martinu povjerio je skrb za blago, a bratu Perjasu na Obsenici mlin i stalnu brigu, da kuća bude vazda obskrbljena hranom. Tu je napose spadao posao oko uzgoja i tovljenja svinja za klanje.

Sve su se niti poslova i uprave sastajale u svom čvorištu — u Kresinovoj ruci, koja je vazda nad svim bdjela kao Božji blagoslov. Posao nije bio ni jednostavan ni ugodan baš kao ni cieli graničarski život, koji je vazda lebdio na rubu između motike i puške.

3

Ika je pala u tu kuću kao s oblacima, kako su i druge graničarske djevojke dolazile u brak: izvršila je zapovied, koju svako mlado žensko čeljade mora izvršiti. Mora se udati, za koga joj reknu u roditeljskoj kući, i onda mora izpuniti zadaću, koju je Svemogući ostavio ženi na ovom svietu: slušati, ne prigovarati, marljivo raditi i predano rađati nove ljude, kad joj to nebesa poklone.

To je bila sva mudrost i sve znanje, s kojim je Ika dovedena u tu veliku kuću, no ona je u sebi doniela veliko bogatstvo, koje je njezin um polako odkrivao i razrađivao. Prvi dojmovi često prevare, no niti je ona doživjela razočaranja s ukućanima, niti oni s njom. Izpunjavala je sva očekivanja, vršeći svaku zadaću najsavjesnije, te je ubrzo postala uzorom svoj ženskoj čeljadi u kući.

— Dobra, dobra, čemu kraja nije — govorila je svekrva prvih dana šaptom svima, koji su je htjeli slušati. Tim je riečima uvjeravala sebe, a ujedno je željela, da to svoje mišljenje prenese i na druge.

Ika je po nasmiešenim licima i po srdačnosti, kojem su je sretali, posve jasno osjećala, da je došla na pravo mjesto, da je to njoj sam Svevišnji namienio i odredio, pa je tako i primila, sretna i razpjevana srdca. Nastojala je osobitim žarom i marom da što prije shvati, tko joj je u toj golemoj zadruzi stric, tko jetrva, tko zaova, tko djever rođeni, tko od strica, a to nije bio ni jednostavan ni lak posao. Ona ga je ipak brzo svladavala, pa su se ukućni sa zadovoljstvom smijuljili, opažajući, kako svakog brzo meće na pravo mjesto.

— Dobra mi je mlâdica, Bogu mome vala i slava! — pripoviedala je svekrva i nedjeljom u puku, da se pohvali svima, kako je dobila u zadrugu dobro čeljade. — Prava krv Tomičića. U vridnoj je kući sve pošteno naučila.

Doista se je Ika razumjela u sve poslove, koji su joj mogli pasti u dio. Ne samo da je znala i presti i plesti i vezti

i tkati, nego je ona znala i postaviti osnovu i za platno i za sukno, a to je vazda važilo kao ponajteži ženski posao. Starije su se žene u kući čudom krstile, kad su vidjele, kako to mlado stvorenje s podpunom sigurnošću razmještava lonce, zdjele i ostalo potrebno posuđe i meće u njeg klupka konca, koja onda vodi spretno kao najizkusnija starija žena i razvrstava, kako mora biti, od kočića do kočića.

Svi su je ukućani iskreno zavoljeli, pa kad joj je svekrva umrla, a gospodarstvo u kući preuzela strina Manda Jukanova, nije nastala nikakova promjena, što se tiče njezina ugleda i položaja, ali je ona ipak neizrecivo dugo i iskreno tugovala. Bistrom Ikinom oku nije izmaklo, da je nova planinka daleko iza pokojnice u svakom pogledu, a što je bilo najglavnije — nije imala ni pregleda o potrebama kuće i kućne čeljadi, niti je imala odlučnosti, da provede, što je držala potrebnim.

Čim je Ika dovedena u kuću, njezino je mudro i otvoreno oko vidjelo, da je dovedena u mnogo siromašniju kuću od one, iz koje je otisla. Tu je doduše bilo mnogo uređenije i nekako — gospodskije, ali se je živjelo svakako mnogo siromašnije nego u njezinoj roditeljskoj zadruzi. U obitelji je nekoliko graničarskih častnika, koji su se iztakli na mnogim bojištima, a koji se često navraćaju kući, pa svaki donese po koju novotariju, koja se povlači, dok ne izbliedi ili i posve nestane, ali sve te novotarije i gospodštije ipak ostavljaju iza sebe stanoviti trag, koji se vidi i na licima i na kući. Uza sve to, o kakvom udobnom i obilnom životu nije moglo biti ni govora.

Kad je Jukan preuzeo starješinstvo, a Manda kućno gospodarstvo, ubrzo se je opazilo, kako način života i način saobraćaja među čeljadi ide nizbrdicom. Ne bi se bilo smjelo tvrditi, da propadaju, no dosta je bilo, da nisu napredovali, kako je to bilo za njezina pokojnog svekra i svekrve. Kako ju je i strina Manda vrlo voljela, Iki nije bilo težko, da nastoji nenapadnim savjetom biti na pomoći, no pri tom je bila na najvećem oprezu, da ne bi nastala ljubomora kod drugih žena. Strina nije bila ni raztrošna ni liena, ali nije nikad znala ništa ni predvidjeti ni zasnovati za budućnost, već je nekako sve prepuštala dobrom ili zlom slučaju. Sličan joj je bio i njezin čovjek, stric Jukan: pravedan starješina, štedljiv, ali nepokretan, pa se je i gospodarstvo kretalo posve u korak

s njim: iz godine u godinu, pa kad bolje, kad gore, dok Svemogući uzdrži!

Godine su prolazile u svakdanjim brigama, žalostima i radostima. Žene su baš kao i mužkarci bile posve sviestne, da spadaju u graničarsku vojničku postrojbu, koja je bila svima toliko prešla u krv, da nisu mogli ni zamisliti drugačijeg načina života i rada. Svatko je znao, da ne može ni odseliti niti se odieliti i za sebe gospodariti, ali ujedno, da svaki bistar momak može postati u vojsci — sve osim car! Po nekoliko je grana sačinjavalo jednu obitelj, koja je prema potrebi proširivala posjed, jer je slobodne zemlje bilo još dosta, pa su tako u zajednici živjeli u vojničkoj stezi, koju je olakšavala krvna veza i uvjerenje, da drugačije ne može biti. Obiteljski je život bio u većini slučajeva uzoran, a to je bilo kod Vrkljana odvajkada, a isto tako i kod Tomičića, pa je Ika bila ko ribica u vodi, što se tiče te strane njezina života. Posve je bilo naravno i razumljivo, da među mužem i ženom nema, naoko, nikakove nježnosti, nikakova šaptanja, a da se je čulo, da je koji poljubio svoju ženu pred bilo kim drugim, rugali bi mu se, dok je živ, i kud bi god stigao.

I njih su se dvoje tako vladali — bez prigovora i mane pred svima, dok se je nečujno i tajno među njima uistini razvio veoma nježan i dubok zajednički život. Vrlo su se zavoljeli i jedva čekali čas, da budu sami i da se barem niemo drže za ruke i jedno drugom gleda u oči, koje su same govorile više, nego bi njihova usta mogla skupiti i izreći. Kresina je osobito u mlađim godinama bio veoma škrt na riečima, jer se je najradije družio sa starijim ljudima, među kojima je samo šutio, slušao i upijao, što bi govorili, pa razmišljao i vazda snovao, što bi on u svakom pojedinom slučaju, o kojem je vođen razgovor, rekao i odredio. Tako je bio i u kući, pa i prema Iki. Pred drugima nije s njom htio ni govoriti osim kao i sa svakim drugim zadružnim čeljadetom, a kad bi bili nasamu, tad se ne bi mogao odlučiti, što bi joj rekao, a da ga krivo ne razumije. Tako su prolazili dani, sve dok njih jednog ljeta ne odredi starješina Jukan, da će s blagom i čobanima na stan u planinu. Tamo su se međusobno odkrili i osjetili povezanost mnogo jače i jasnije negoli bi to bili ikad inače osjetili.

»Stan« je ljetno boravište blaga radi paše. To je golema koliba za blago u slučaju nepovoljna vremena, a u jednom je

kraju mala ograda za spavanje čobanima. Tako to redovno izgleda, a može biti i drugačije — još jednostavnije, bez pregrade za čobane, pa su i oni i blago skupa, ili još udobnije — s nekoliko prostorija za spavanje čobanima, za spremnicu sira i mlieka, za ostavu vune, jer kod stana šišaju ovce, zatim može biti i posebna prostorija ili posebna zgrada za spremanje hrane za blago.

Vrkljanski je stan bio dosta jednostavan i čedan, kad su Jadre i Ika određeni, da provedu jedno cielo ljeto kod njega. Imali su na brizi oko dvjesta ovaca, nešto preko stotine koza i tridesetak komada goveda, dok su kod kuće ostala četiri para volova, tri para konja i pet krava. To je blago bilo potrebno za dnevne poslove i za prehranu onih, koji su kod kuće. Osim Jadre i Ike, bilo je kod stana još pet momaka i tri djevojke. Oni su morali čuvati blago, muzti ovce, koze i krave, i ujedno, u slobodnom vremenu, pripremati hranu blagu za zimu: kositi gorske livade i sjeći »lišnjak«, što znači grane s lišcem, koje se suši i tako sadjeva u stogove, da se zimi poškropi slanom vodom i tako polaže pred koze i ovce. Napose je u cieni jasenov lišnjak. Tom se hranom blago hrani za najtežih zimskih dana, kad treba štedjeti sieno i slamu, ne znajući još, kako će dugo zima potrajati i kakova će biti.

Kresina i Ika polagali su ovdje svoj prvi izpit iz kućnog gospodarstva i uprave, koji je uspio na iznenađenje i začuđenje svih ukućana. Ne samo da je Ika nakupila sira i skorupa više nego ijedna planinka prije nje, i da je blago bilo doista vrlo dobro prehranjeno, da im vukovi nisu odnieli nego samo nekoliko ovaca, dok medvjed uobće nije uspio ni da se približi, iako mu brlog nije bio daleko, nego je Kresina i sam stan povećao i proširio za nekolike goleme prostorije. Učinio ga je skoro još jednom velikim, koliki je prije bio, a to je sve učinio on sam s čobanima.

Međutim, za sam život ovo dvoje ljudi nije bio toliko važan gospodarski uspjeh njihova boravka kod stana, koliko njihovo unutarnje odkriće.

Jadre je već odprije nosio u glavi osnove o proširenju stana, no kako nije ni jedne godine, odkad je odrastao i počeo samostalnije misliti, bio određen za ljetno stanovanje u planini, nije nikad imao prilike, da svoje namisli potanje

promisli i razradi, to se je sad, čim je došao u planinu, svom dušom i žarom razjapurene mladosti bacio na te osnove.

Još ne bi ni zora ciknula, kad bi Ika sa svojim pomagačima bila gotova sa svim jutarnjim poslovima, koji su morali biti obavljeni prije nego blago može ići na pašu: i krave i koze i ovce bile su pomužene, janjci, teoci i jarići nadojeni, čobani nahranjeni i — vrata su se na torovima širom otvarala, ovnovi predhodnici prvi izlazili, ponosno, uzdignutih glava, i omahivali tielom, da su klepke odjekivale od bregova kao pomamne, a ovce išle za njima krotko i ponizno, dok su jarci izlazili iz svojih torova dostojanstveno, nakostrušeno, kao da kane cieli sviet dignuti na svojim vilašastim rogovima, a koze za njima poskakivale, rožkale se i nekako izvještačeno uvijale vratove kao razmažene gospođe.

Jadre je svakom čobanu i čobanici točno odredio, kuď smije goniti blago i kako mora na njeg paziti, a napose je vazda upozoravao, da paze, kako se psi drže — imali su pet pasa ovčara kod stana, koji su vazda pratili blago i čobane — jer psi i prije obćute divljač i oprezniji su i od najopreznijeg čovjeka. Od svih je pasa bio i najveći i najjači Garov, pas od kojih šest-sedam godina, širokih pleći kao medvjed, a i boja je podsjećala na medvjeda, kad pred zimu dobije tamniju dlaku. Svi su ga voljeli zbog njegove odvažnosti, zbog mirne ćudi i neobične umiljatosti prema djeci. Seoski psi, redovno, nisu ni zabava ni drugovi djeci, jer im nije dopušteno, da sa svog veza mogu sklapati dublja prijateljstva, no Garov je bio velika iznimka. Njega kod stana nisu vezali, a i dolje, kod kuće, bio je više odvezan nego svezan, pa je i s djecom i svom sitnom domaćom stokom i životinjama sklopio nerazdruživo prijateljstvo. Igrao se s krmčićima, kokoši su mirno jele iz njegove zdjele, a djeca su na njemu jahala.

Takav je bio kod kuće i u kući, no kad je bio kod stana i s blagom na pašnjaku, s njim nije bilo ni šale ni zabave. Nije on ni u planini nikom i ničem domaćem načinio ništa nažao, ali je kao posve razumno biće svu svoju pažnju posvećivao samo i izključivo osiguranju stoke. On je bio posve sviestan, da planina nisu Vrkljanski proplanci i dolci, gdje redovno nema ni vuka ni hajduka. Posve je nagonski osjećao, da tu mora svojim oštrim njuhom i razumom osigurati od neprijatelja sve ostalo blago, a po potrebi i same

gospodare. Samo se je takim tumačenjem dalo razumjeti njegovo držanje i preobrazba, koju bi doživio svakog kasnog proljeća, čim bi stigao u planinu, a on je svake godine bio stalni pratilac blaga. Kod kuće su ostajala samo dva psa, jer ne može velika graničarska kuća biti bez psa ni kad nema mnogo blaga, ali je ipak bilo važnije, da najbolji čuvari odlaze u planinu s blagom.

Kresina je odredio, da Garov bude vazda s ovcama, jer su one najneopreznije i najteže obćute vuka. Koze ga mirišu već iz daleka, a i goveda se uznemire prije nego ovce. Stoga im je potreban drug, koji će mjesto njih na vrieme osjetiti i najaviti opasnost. Trajalo je nekoliko dana, dok su Ika i Jadre sve ustalili u posve određenoj kolotečini, tako da više uobće nije bilo ni razmišljanja, ni pitanja, kako će kojeg dana biti što određeno i provedeno. Čim bi blago bilo odpremljeno, Jadre se je laćao premještavanja torova. To je činio tako, da je svakog dana premjestio ovčji i kozji tor, a svakog trećeg dana goveđi tor. To su bile ljese od bukova granja, svaka dugačka oko tri do četiri metra, visoka oko dva metra, dolje sa zaoštrenim koljem, tako da može biti zabijeno u zemlju, a kolje je i na gornjoj strani bilo zaoštreno, da ne može ni blago ni divljač, bez velike opasnosti preko njeg preskakivati ni u tor ni iz tora. Tih je ljesa bilo mnogo, pa bi prema veličini stada vazda postavili u okrug toliki broj, koliki je bio potreban, da ograde dovoljno prostora, u kom blago može udobno prenoćiti. Za slučaj neobična nevremena ugone se u kolibu najprije goveda, jer su ona najosjetljivija, no riedki su slučajevi, da je to uobće potrebno. Češće je, da i ljudi i blago požele kiše nego sunca i pripeke!

Kad su bili torovi u redu i spremni da prime blago na konak, Jadre se je laćao drugog posla: dugo je vremena obilazio oko kolibe i sve nešto mjerio koracima, a onda stajao postrance i razmišljao, ne dižući pogleda sa zgrade. To je njegovo mjerenje i razmišljanje trajalo nekoliko dana, a zatim se je latio sječe drveća u neposrednoj blizini. Ika se je međutim zadržavala u kući, zabavljena spremanjem mlieka. Što joj nije bilo potrebno za kućni potrošak — a svi su tu u planini živjeli o mlieku i mliečnim proizvodima — to je sirila i stâpala. Imala je vrlo velik stâp. To je kaca od jelovih dužica, visoka do jednog metra, a u promjeru pri dnu oko dvadeset i pet do trideset, a pri vrhu do dva-

deset centimetara, već prema potrebi. K tome spada okrugla pločica, koja je sva izšupljikana, nasađena na štapu, koji je za tridesetak centimetara dulji, nego što je štap visok. Promjer je pločice samo toliko manji od otvora stapa, da može lako u njega stati. To je stâpalo. Kad žena nalije mlieka u stap, udara stapalom po njemu tako, da daščica nikada ne izroni iz mlieka, jer bi poprskala ženu, koja — méte mlieko. Za svaki slučaj se meće na stap i poklopac, no vješte i oprezne žene to smatraju ružnim, nekako — ko duhovnom lienošću domaćice, koja se ni bez tog ne smije zaboraviti, pa neoprezno lupati stapalom po mlieku.

Ika je od prvog dana uobičajila, da sjedne na prag kolibe, metne stap među noge i pritisne ga čvrsto koljenima, kako se to uviek čini, i onda odmjereno, jednolično udara, ne dižući pogleda s Jadre, dok bi ga god mogla doseći i pratiti okom. Ona je to činila nenapadno i nenametljivo — tako, posve naravno, jer nekud mora gledati, kad joj je Svemogući dao zdrave oči. I on je njoj uzvraćao poglede na isti način. Dok se je bavio premjeravanjem kolibe i onda razmišljavanjem i snovanjem, najčešće bi stao tako, da je može postrance motriti, a pogled mu se je vazda otimao za njom. Bili su već toliko zaljubljeni i srasli, da ni jednog časa nisu bili mirni, kad se nisu mogli gledati, ali — nije to moguće! Ne mogu se ljudi tako vladati, treba te osjećaje kriti i pred sobom i pred dragim bićem. Tako je to posvećeno stoljećima i naraštajima, pa ni njih dvoje nisu imali ni snage ni odlučnosti, da se vladaju drugačije. Ona je izgarala od želje, da razgovaraju, da šapću, da se tetoše ili barem samo da se neprekidno gledaju, no svim je svojim željama i nagnućima mogla gospodariti i zauzdavati ih, osim pogleda. Tu nije bila više svoja gospodarica, a kad je primietila, da on češće ustavlja oko na njoj, postajala je sve smionija i zaboravnija. Najzad, pomislila je posve nenadano i nesviestno — tu su sami, svoje gospodari, i samo je Svemogući stariji. Mlađi su svi kod blaga, a oko njih nema na daleko i široko nikog stranog, koji bi ih mogao vidjeti i zamjeriti.

Nekoliko dana poslije njihova doseljenja u planinu, kad je Ika objesila na komoštre veliki bakreni kotao, pun mlieka, izišla je na prag kolibe, jer nije mogla izdržati da ne vidi, gdje je Jadre i što radi. Stajao je, obočen o veliku

bukvu, i očima premjeravao kolibu s jednog kraja na drugi. Ona ga je ovila blaženim, uzplamsalim pogledom i niemo stajala u okviru crnih dovratnika. On se trže iz misli, baci oko na njezino razbuktalo lice i bez razmišljanja pođe prema njoj kao da će u kuću. Ika razširi ruke i zakrili mu ulaz, smiešeći se čedno i suzdržljivo.

— Mala! — reče on, kako ju je uviek zvao, kad su bili sami, nasmieši se toplo i zadovoljno, dotakne joj se prstom čela, kao da će joj kosu poravnati, no ne učini ni to, već se odmače. Ona je protrnula pod dodirom njegove ruke, kao da ju je prvi put u zanosu osjetila na sebi, a krv joj je šiknula u obraze. — Mala, mala! — ponovio je dva puta, gledajući prema šumi.

— Što j'? — odgovorila je ona šaptom.

— Ništa, ništa — odvrati Jadre, smijuljeći se, no pogleda nije svraćao na nju. — Što razmišljaš?

— Kako nam je lipo Bog dâ — odgovori Ika, upijajući se pogledom u njegovo preplanulo lice.

— Vala Mu i slava.

— Kad smo sami — reče ona, kao da nastavlja nesvršenu misao.

— Ne daj, Bože, da smo sami!

— E, al sad, ovako tu sami u planini...

— Mala moja! — odgovori Jadre, naglo je ogrli i poljubi punim ustima, kao da bi zagrizao zrelu jabuku.

— Mili moj! — šanula je Ika, čim je uhvatila malo zraka, i sva se prepustila njegovu zagrljaju. — Pa, ovo ni nije sramota — šaptala je, kao da želi opravdati sebe pred njim, a oboje pred nečim, što je vazda osjećala iznad sebe i svega, što je i u nama i oko nas.

— Nije sramota, miljenice moja! — potvrdi on posve krepko i odlučno. — Samo tako, znaš, prid ljudim... Al što bi bila sramota?!

Nije ju puštao iz zagrljaja, dok se ona prva ne trže pod pritiskom nečeg iskonskog u njoj, što joj je ipak šaptalo, da se tako — eto, ne može i ne smije. Bilo joj je i težko i žao, ali nije mogla odoljeti stoljećima, koja je nosila u svojoj duši, pa šane i žalostivo i u neprilici:

— Izkipit će mi varenika, jadna ti sam, pa ćeš me psovati.

— Ne ću te, ne, psovati — odgovori, i on pomalo smeten, no nasmijan i veseo. Zatim nastavi s očitom željom, da joj olakša: — Ako i izkipi, nisi ti kriva, man ja, koji sam te tu smota.

— A što snuješ, molim te? — upita ona, samo da pređu na drugi razgovor, iako ne može biti dražeg od onog, od kojeg bježi.

— Koliba nam je primalena — odgovori Jadre, odmičući se nekoliko koračaja i mjereći i opet zgradu očima od jednog kraja do drugog.

— Mogla bi biti veća. Bilo bi bolje — potvrdi Ika, pa i sama baci pogled po nutrinji, umičući u zgradu za jedan korak. Desna joj je noga ostala na pragu, pa se je gornjim dielom tiela nagnula unatrag, da bolje vidi, kakova je i kolika je ponutrica. On je uhvati pogledom u tom položaju, oči mu ponovno sievnuše, jer mu se pričini, da je nije još nikad vidio tako liepu i zamamnu, kao što je bila tog časa, pa joj munjevito priskoči i u zanosu je obujmi rukama, pospe cjelovima i ponese u kolibu.

— Ajme meni, ako nas ko vidi — šaptala je Ika, osjećajući, da je u sreći i milju sva nestala, da se je i dušom i tielom pretočila u tog svog dragog i divnog čovjeka. — Mislije bi, da smo pobudalili.

— Miljenice moja! — izbacio je Jadre iz dna utrobe, osjećajući u svojoj duši sreću, kakovu nije ni naslućivao, i u sebi snagu, koja je sposobna, da obavi svaki posao, koji joj samo naleti. Tog je opojnog časa posve jasno spoznao, da je on nešto posve drugo i po svojoj duši i po svojoj snazi negoli je onaj kukavni Jadre, graničar, koji je čas prije tu stajao i razmišljao, što bi i kako bi proširio kolibu, i koji je gazio svetoročko blato, kao i svi ostali graničari, odlazeći u crkvu na svetu misu ili s puškom o ramenu, krećući u krvavu borbu, iz koje je mnogo nevjerojatniji povratak nego smrt — a on je vazda jednako pomicao nogu za nogom, vazda jednako osjećao, da je samo mali kotačić u velikom stroju, koji sastavljaju najprije te graničarske zadruge, pa kumpanija, pa bataljoni, pa regimente, pa onda, Bog te pitao, što sve ne, dok ne dođeš do tog, da je pred tobom velika carevina i na njoj car, a ti si u njoj, eto, tako: da gaziš blato i da pogineš, ako te slučajno pogodi neprijateljsko zrno.

Pod veličinom je tog odkrića svoje duše nenadano popustio njegov ljubavni zanos, lagano je pustio iz zagrljaja tu svoju dragu ženu i rekao joj kao da odnekud sluša tuđi šapat ili da čita:

— Samo ovako, miljenice moja!

— Ne prid svitom, mili moj, rugat će nam se — odgovorila je Ika, poravnavajući kosu objema rukama. Pogled je podigla prema krovu kolibe, jer ju je bilo sram, da gleda u oči svoje bezkrajne ljubavi. Sva je podrhtavala kao vrbovo lišće.

— Ne mislim ja sad na to! — reče on, opet je naglo zagrli i poljubi, pa izpane van. Nestao je iza kolibe.

Ika je još neko vrieme bez ikakove potrebe poravnavala kosu, koja joj ni nije bila razkuštrana, i nije se mogla snaći. Još nikad nije osjetila ni u sebi ni na Jadri takovu sreću, takovu milinu, takovu ljepotu, takav požar! Ona nije u svojoj nutrinji ni slutila, što to sve ona u sebi nosi, kakove mogućnosti i kakova čudesa. Prije je vazda i vidjela i čula i znala, da su svi graničari na svietu zato, da se muče dnevnim naporima, da se prehranjuju, da brane granicu, kad car pozove, pa — tko ostao, tko propao — razlika je samo u tom, što ljudi ginu u borbi, a žene u porođajnim mukama, odnosno od izcrpljenosti. To je bilo vanjsko lice tog života, a o kakvom unutarnjem životu svakog pojedinca nije nitko vodio velikog računa, pa ni sami ljudi o sebi. Brakovi su uglavnom bili skladni, jer je jedina veza bila — povećanje obitelji, a inače skoro, pa ništa. Bračni su drugovi živjeli u sklopu zadruge, baš kao da ni nisu posebno vezani. Tako — kao braća, kao stričevići i još i daljnji, koji su živjeli u obiteljskoj zajednici. I zadruge su bile, u velikom, skladne, barem prema vani, jer je u njima vladala vojnička stega, koja je bila pojačana, malko produhovljena stoljetnim uvjerenjem, da se drugačije, izvan zadruge, ni ne da živjeti. Nitko nije bio vlastnik ni zemlje ni kuće, pa ni zadruga kao zajednica, a pogotovo ne pojedinac čovjek. Sve je bilo državno, a graničar je bio samo doživotni i nasljedni uživalac, dok je graničar. S druge je opet strane bila podpuna sigurnost, da je svatko podpuno siguran na zemlji, koju je jednom dobio on ili njegovi pređi. Između graničara i države postojao je tihi ugovor o međusobnom savršenom poštivanju i prema tome se sve odvijalo.

Poznato je, kako je nekog dana žena srela naoružana graničara, koji se veoma žurio, noseći na leđima torbu, a na ramenu pušku, pa ga upitala:

— Ku'š ti, striče, tako žurno?

— U rat, rankane! — odgovori onaj, ne zaustavljajući se.

— A na koga, striče?

— Ne znam, sinko! — odgovara junak, ne osvrćući se.

— Pa, kako unda ideš? — čudila se žena, koja je očito načas zaboravila, što je i u rođenoj kući češće i čula i vidjela.

— Car zove, pa iđem — odvrati graničar i nastavi svoj put.

Tako su oni svi išli i u tom su duhu živjeli i onda, kad nije trebalo po evropskim bojištima prosipati kosti i krvlju natapati tuđe poljane, već u svojim brdima i dolinicama obrađivati mršavu zemlju i komadić po komadić otimati šumi, šikari i stancu kamenu. I mužko i žensko i staro i mlado — vazda vojnici sad carevi, sad kućnog starješine.

Koliko god je obitelj u zadruzi bila vezana nerazrješivim vezom krvi, svetošću pradjedovskog ognjišta i državnim zakonima, koji nisu dopuštali ni u kom obliku diobu kućne zajednice, toliko je ipak sav taj sklad počivao, u velikoj većini, skoro u svim slučajevima, samo na vanjskim sponama. Sve je drugo bilo podsviestno, ležalo je pod pepelom običaja i predaje.

I Kresina i Ika takvo su razpoloženje sigurno donieli u sebi na sviet, život ih je iz djetinjstva na to priviknuo i nisu mogli ni pomišljati, da ima još nešto dublje i da bi moglo biti i još nekako drugačije, a da ne bude ni ružno ni sramotno ni na štetu zajednice. Oboje, kao pod udarcem nekog nebeskog ćuha povjetarca, osjetiše sebe same, svoje duše, svoje sposobnosti i svoje biće, koje je, svakako, sastavni dio njihove krvne zajednice, no koje i u toj zajednici i može i smije značiti ipak nešto samostalno, svoje, pa da onda još više, još jače koristnije pripada svima. Do ovog časa su spadali u zadrugu, u svoju krvnu zajednicu, baš kao što i svaka ovca veoma jako, nagonski, osjeća, da spada u svoje stado, dok je iz njega ne izvuku i ne zakolju.

Ika je skoro bez ikakove potrebe jarkala vatru pod kotlom, nešto pjevuljila, a da na pjesmu nije ni mislila, jer

joj je sama duša pjevala u opojnom zanosu sreće i blaženstva, dok su joj se po glavi sustizale misli strelovitom brzinom:

— E, da... Druga je to... Tako, tako, lipo moje, milinje moje...

U grudima ju je stegao osjećaj, kako ona odsad ne će više tom svom dragom čovjeku i tom svom svetom ognjištu rađati djecu kao dosad.

— Druga ti je to, majčice moja!...

Nije bila sposobna, da svojim mislima dade određen i jasan oblik, no to je u njezinoj glavi bila, nekako, ovakova slika:

Nisu djeca ni ždriebad ni telad, ni janjci ni jarad, pa da dolaze na sviet, jer je to prirodni zakon, jer su se roditelji sastali. Bože, sačuvaj! Drugi je to posao, druga je to svetinja. Drugačije je to, drugačije, janje moje!

— Moje dite, njegovo dite — naše dite — prošaptala je kao višak osjećaja i zaključak svih tih novih misli, koje su je saletjele, i tih odkrivenih opojnih osjećaja, koji su je prevladali u njegovu zagrljaju i pod vatrom njegovih pogleda. Sve je to novo, sve je to čarobno i nevjerojatno kao u najdivnijoj bajci, pa bi jedva i mogla vjerovati, da je sve to i dosad u njoj tinjalo, a da se nije dogodilo nikakovo čudo tu, u planini, na Velebitovim obroncima. I dosad je voljela i poštivala sve svoje ukućane, jer je to zakon Svevišnjeg, koji izpunja njezinu dušu, no sad osjeti, da je to sve premalo. Nije dosad bilo ono pravo, što je osjećala, jer je bilo premalo, bilo je neodređeno i posve svakdanje — jer je tako, jer tako mora biti, jer drugačije ni ne može biti.

— Drugo je to, milo moje... Naše dite, naša dica oko našeg ognjišta...

I dosad je ona bila čvrsto privezana na taj vječni stup krvi i trajne vatre na svetom ognjištu, no kad bi bila znala raztumačiti, vjerojatno bi bila rekla, da je to plod zemaljskih zakona, a sad je osjetila drugu, dublju, jaču i trajniju vezu, koja svakako nadilazi sve, što je od ovog svieta. I svog je Jadru voljela, no nije bila sviestna goleme razlike između te ljubavi — u njezinoj biti kao osjećaja — i svih ostalih ljubavi, koje je gojila i prema svekru i prema svekrvi i prema djeverovima i prema jetrvama i zaovama i svim ostalim, malim i velikim ukućanima. Sad joj je istom posve

jasno, da se te ljubavi ne daju nikako ni uzpoređivati. Sve je to drugačije i ona više nije samo dobro, vjerno i odano kućno čeljade, nego je uza sve to još i — Ika, žena Jadrina!

— Mili moj Bože, mili moj Bože, lipote — ponavljala je kao stroj i žurno obavljala kućne poslove, a sve ju je nešto iz nutrinje nukalo, da ostavi sve i skoči pred kuću, da vidi, gdje je on, što radi on, da li i on osjeća, da se je tog časa među njima dogodilo nešto veliko i neobično, što se ne da ni zatomiti ni zaboraviti. Ipak se je svladala.

4

Radio je bjesomučnom uzžurbanošću, bez odmora i predaha, osim dok bi najbrže štogod pojeo. Čobane je također bezobzirno i bez štednje uposlio toliko, da se nisu mogli ni snaći. Inače je bio običaj, da bi oni zorom izagnali blago na pašu, tamo oko njega švrljali i pazili ili ne pazili, pucali iz pušaka, vježbajući se u gađanju, a kad bi sunce odskočilo za osam stopa hlada — to je klasična mjera ličkih čobana! — tad bi gonili blago u hlad, gdje bi ostalo do popasnih doba — nešto poslije četiri sata poslije podne, — a tad bi ga opet izgonili i bili s njim na pašnjaku do prvog sumraka, ugonili, pomogli planinci, da sve dojno bude pomuženo, zatim mladina pripuštena, da sisa, opet odlučena i posebno zatvorena, pa zatim na večeru i u slamu na počinak. To je bio stari, prastari, posvećeni redoslied čobanskog života u planini.

Kresina je uveo posve nov red.

Čobanice su, kao i dosad, imale svoje pletivo ili preslicu, i s tim su se zabavljale kod blaga, no čobani su, osim puške, koja je bila posvećeni pratilac svakog graničara i kod krsta i kod pokopa, nosili sa sobom i sjekiru. Kresina je svakom odredio, što mora tog dana odsjeći ili utesati ili izciepati. Nije bilo ni izgovora ni izmicanja, jer je on sam najbolje znao i prosudio, što je moguće, a što nije moguće. Što je on odmjerio i odredio, to je moralo biti učinjeno.

— Što oću, to mogu, a što mogu, to i moram! — opetovano je govorio i sebi i drugima, a tu nije bilo prigovora, jer je on tu, u planini, bio neograničeni gospodar, zamjenik kućnog starješine. Svi su čobani i čobanice bili kućna čeljad, nije bilo ni jednog stranjskog, pa je tim lakše i tim

žešće zahtievao, da se svako od njih napregne do najveće mogućnosti.

— Naša koliba mora biti i najveća i najlipša u planini! — iztaknuo je družini, da im raztumači, zašto ih toliko goni. — Imamo dosta i vrimena i snage, a ko nema volje, nek reče meni, pa ću mu ja pomoći.

Čim bi ugnali blago, dobili bi doručak — palente s kuhanim mliekom, do sita tako — kako se je Kresina rado šalio — da svaki može u grlu poškakljati palentu, koju je progutao, a čim bi odložio žlice, odmah su se laćali posla, umjesto, po starom običaju, da se izvale u hladovinu. Sve su to bili momčići između sedamnaest i dvadesetak godina, pa je već svaki posve junački nadomještavao i najizkusnijeg radnika. Osim toga su to sve mladići, koji su cieli svoj mladi život proveli u družtvu ljudi, koji su radili sve težačke poslove, pa im ništa nije bilo ni strano ni nepoznato. Oni su vidjeli, kako jedan stric zida, kako drugi teše, a treći pravi posude, da sutra zamiene te svoje poslove, pa koji je danas bio zidar, on je sutra posve liepo i uspješno obavljao tesarske poslove, a onaj, koji je jučer od tankih, vitkih dužica pravio stap ili vučiju, taj je danas pravio branu ili kolica za oranje ili stalak za veliku pilu za pilanje dasaka. Sve bilo naravno i jednostavno. Sva su djeca to dnevno gledala i svakom je prelazilo u krv uvjerenje, da je sve doista vrlo jednostavno, lako i stvoreno za svakog pametnog čovjeka, koji hoće da radi. A koji graničar može živjeti, a da ne bi htio raditi?!

Svi su ga slušali bez prigovora i mrmljanja, a među čobanima je bio najstariji, i kao neki njihov zapovjednik, mlađi Kresinov brat Ivan. On je bio posve zatvoren, mučaljiv i povučen momak, tek nekoliko godina mlađi, već i sam oženjen. Pokazao je podpuno razumievanje za svaki Jadrin nalog i zahtjev, najzdušnije ga izvršavao i pazio, da to čine i svi mlađi.

— Ništa to nije za mene. Nije ni za tebe, nego je to sve za nas — rado je i češće ponavljao Kresina, kad bi god osjetio potrebu, da svoje družtvo malko osokoli i podbode na ustrajan rad. — Ni naši stari ne ponesoše u grob ništa, a nami ostaviše ime, ka edno po edno. Za to j' vridno i raditi i poginiti! Nego, vidite, ako ćete pravo i pošteno, mi imamo dosta, al sve skupa, nije Bog zna što prema unom, što bi mi

mogli imati, da smo za što. A jêr mi ne bi bili bolji, neg esmo? Triba pljuniti u šake, zasukati rukave, pa — upri, brate moj, kad ti je Svemogući dâ, da imaš oklen. Oćemo li mi zagrebsti u ledinu danas ili sutra, Svemogućem je to svedno, a i našoj dici, al nije svedno našem kolinu i dici, kako smo živili i radili!

Kresina se je sam čudio, kako je nenadano postao razgovorljiv, kako se veseli, kad može svojoj okolini reći, što u sebi nosi i osjeća, a i svi su se oko njega čudili, no nisu imali ni snage ni mogućnosti, da to svoje opažanje u sebi razrade i reknu jedan drugom. Samo su osjećali i — šutjeli. Vidjeli su, da nešto jest novo i neobično, što se u njemu događa, no nitko nije mogao razumjeti, a još manje reći, što bi to moglo biti. Ivan je najviše i najjasnije o tom razmišljao i umovao, no ni on nije bio načistu, o čemu se radi. U prvi je čas pomislio, da je bratu možda udarilo u glavu, što je tu u planini u neku ruku ko kućni gospodar, no odmah je morao uvidjeti i priznati, da u cielom njegovom držanju nema ni traga kakvoj umišljenosti ili gospodstvu, nego baš obratno — on je kao crv marljiv, a kao rođeni brat prema svima i dobar i drag i blag, ali je ujedno i prema sebi i prema svima ostalima i nepopustljiv i neumoljiv. Ivan je bio također veoma uman i razborit čovjek, pa se nije zadovoljavao površnim promatranjem stvari, ljudi i događaja, ali je bio vrlo daleko od stanja, koje bi mu bilo dopustilo, da izskoči iz svakdanjeg okvira graničarskog momka. Sve je on gledao krvlju i živcima, koje je nasliedio od svojih pradjedova, a koji su mu prenieli i namrli i zapt i šutnju i onda, kad bi u svakom drugom kraju i Hrvat i svaki drugi čovjek nešto mogao i smio prigovoriti ili barem upitati, no graničar je za svaki takav slučaj imao u sebi spremno samo — da posluša, izvrši i šuti.

Neki je graničarski narednik imao sina poručnika i očekivao ga, da dođe kući na dopust. Znali su, da će doći poštanskim kolima u određeno vrieme. Otac narednik obuče svečano odielo i otide pred poštansku zgradu, da čeka dolazak sina. Stižu kola, sin prepoznaje otca i veselo mu domahuje iz kola, no otac narednik stoji kao svieća i sinu poručniku ne odgovara na njegovo veselo domahivanje osim strogim vojničkim pozdravom. Kola staju, sin poručnik skače iz kola i pritrči otcu, da ga zagrli i poljubi, no otac narednik

strogo se vojnički izmakne, propisno vojnički pozdravlja i govori:

— Herr Leutnant, ich melde gehorsamst, zu Hause nichts neues. Alles in Ordnung!

Sin poručnik se ukoči od čuda, no — vojska je vojska, a on dobro zna, što to znači, pa mirno sluša ćaćin prijavak, a kad je on svoje izbrojio, pođe, da ga sad poljubi, no otac narednik i opet se izmakne i propusti sina, da ide pred njim kući, koja je bila samo nekoliko koraka udaljena od pošte. Kad su ušli u kuću, otac narednik već na vratima skine svoju surku i reče sinu poručniku dosta strogo i zapoviedajući:

— Die Bluse herunter!

Sin ga u čudu pogleda, no ne reče ni rieči, već šutke skine surku, a tad otac posegne za njim, zagrli ga kao medvjeđim šapama, govoreći, u zanosu i kroz suze:

— Sad amo, gade, da te tvoj ćaća ižljubi! — i napane ga ljubiti kao pomaman. — Još ti ne znaš, što j' carska vojska i što j' red i disciplina!

Da je Ivan bio narednik i da je imao sina poručnika, ne bi se bio mogao drugačije vladati nego ovaj ćaća narednik iz narodne predaje. On je promatrao brata Jadru, vidio je, da je posve novi, drugi čovjek, odkad je tu zagospodario i uzeo uzde u svoje ruke, no nije mogao ništa prigovoriti, jer je sve bilo, da ne može biti ni bolje ni pametnije, a nije mogao ništa ni pitati, jer nije znao, što bi zapravo pitao i o čemu bi tražio razjašnjenje. Gledao je, izvršivao naloge, odobravao i šutio, a u njemu je neprekidno rasla i zorila misao o bratovoj veličini i — tako, o nečem neobičnom kod njega, česa prije nije opažao. Nošen tim mislima, osjećao je potrebu, da bilo s kim o tom i progovori. Tako, da reče barem nešto, da dade oduška svojim nabujalim osjećajima i mislima. S mlađima nije htio govoriti, sa samim Jadrom — nekako, tako, nezgodno ili nešto slično.

— Znaš, nešo, ovaj naš Jadre — reče jednom Iki, kad su bili sami. Nije dovršio misli, jer, zapravo, nije ni sam znao, kako bi joj rekao, što je mislio.

— Što, Dragi?! — upita ona, lecnuvši se, jer joj se učinilo, da se djever Ivan želi potužiti na brata.

— Est, vala...

— Nude, nude! — osokoli ga ona i još se više učvrsti u uvjerenju, da mu je Jadre nešto učinio nažao, pa ga obodri: — Reci ti sve svojoj neši, što ti je učinije.

— Un meni učinije?! — uzklikne Ivan i nasmije se. — E l', da bi un meni što učinije? La!

— E, a nu! Što ja znam, kad tako divaniš — reče Ika u neprilici, jer ga nikako nije mogla razumjeti.

— Nema mu para u regimenti! — reče on oduševljeno, osjetivši, da je našao pravu nit svojih misli. — Tekar sad ja to vidim.

— La, moj Dragi, do šta j' tebi! — uzklikne ona veselo, odmahnuvši rukom, jer se ne pristoji, da i žena hvali svog čovjeka. Osjeti neobično olakšanje, kad vidje, o čemu se radi, i da je njezina prva bojazan bila neopravdana.

— Evo, na priliku, ovu tu, što radi — govorio je Ivan, nastavljajući svoje misli, koje nije izrekao. — Ko bi to bije reka?!

— A nu, nu! Est to — potvrdila je Ika, jer je i njezina duša bila prepuna Jadre, pa nije mogla odoljeti, da osjećajima ne da barem malo oduška.

— I koliba i suvi bunar i pojata — nabrajao je Ivan sve, što je Jadre tog ljeta zasnovao i što je bilo u punom jeku gradnje.

— Est to, est.

— A i drugi su o'de već bili.

— E, e. Bili su.

— I vidili, što nam još triba ka — eto...

— A nu, a nu.

— ... ka korica kruva — dovršio je Ivan misao, na kojoj je čas prije zapeo, jer mu je poredba ostala u grlu.

— I kako un to sve majstorski...

— E, e. Uprav majstorski — potvrđuje Ika sve slađe i tečnije. — Ja sam žena, pa se ne mišam u vaše mužke posle, al vidim i ja.

— E, e, moja nešo, kako ne bi vidila, kad radi, što niko nije radije.

— Uprav...

— Pa, unda i mi svi š njim! Esi nas vidila, kako svi i ziđemo i tešemo i — što ti god Bog oće?!

Ikina je duša plovila u milju i sreći, slušajući djeverove rieči, a u cielom joj je tielu nešto poigravalo i dizalo je,

tako da bi bila najradije počela skakutati s noge na nogu kao nestašno diete, no svladavala se je i zaustavljala u grlu poklike radosti i oduševljenja, koji su joj navirale iz nutrinje razpjevanog bića. U neprilici je podigla pregaču i bez ikakove potrebe brisala njome usta tako, da su se rese na pregači pružile preko njenih očiju i zasjenjile ih kao čarobna rešetka.

Stajali su pred kolibom, i Ivan je baš smišljao, kako bi još jače i jasnije iztaknuo nevjesti svoje oduševljenje s bratom, kad odjeknu Jadrin glas:

— O Ivane!

— Eto me, eto mam! — odvrati Ivan i, smiešeći se, reče Iki: — Esi ga čula?! Taj ne da, šále, da se balanzuči!

Građa je za povećanje kolibe bila već uglavnom priređena. Jadre je odredio, da će dograditi jednu veliku prostoriju za janjce, jariće i telad, jednu za spremanje sira, skorupa i mlieka, i treću za spavaonicu čobanima. Sve je to već bilo u njegovoj glavi gotovo, mjere utvrđene, u okolnoj je šumi bio već i građu odredio, kad je osjetio u sebi — sebe i Iku. Tad odluči, da će načiniti posebnu sobu za planinku i njezina čovjeka, pa koji već bili tu. Sad su njih dvoje i baš zbog njih, zbog njihovih osjećaja i razpoloženja osjeća, da je potrebno, da mogu biti sami, posve sami barem u časovima odmora. Kako je osjetio za sebe i svoju družicu, želio je, da i drugi njegovi ukućani osjete međusobno, ljudi i žene. Nije ni pomišljao, da bi kome tumačio svoje osjećaje i tim ga navodio na slično razpoloženje, no osjećao je unapried veliku sreću u uvjerenju, da će njegov rad i primjer djelovati i na ostale sve neprimjetno, nenapadno, pa i polako, ali će svakako djelovati.

Kad je motikom zakapao pravac, kud će udariti povećanje, nije ni Ivanu ni drugima, pa ni samoj Iki tumačio, što je nakanio. To nije učinio ni poslije, kad su već građu sjekli i ciepali i tesali brvna. Razmišljao je, mjerio, ponovno promjeravao, nešto računao i onda određivao svakom, što je imao raditi.

Čobanima nije bilo najugodnije, što moraju provoditi u neprekidnom, najmarljivijem i težkom radu ono vrieme, koje su inače, svake godine do ove, provodili ponajčešće u ljenčarenju, ležkarenju i plandovanju, sve dok ne bi došlo vrieme, da ovce šišaju i sieku lîšnjak. A i to su bili poslovi,

koji nisu dugo trajali, tako da je veći dio života u planini prošao u podpunom neradu, jer čobanjenje samo sobom i nije nikakav posao. Sad je Jadre sve prevrnuo. Ne samo, da ih je upregnuo, da rade, čim urenu blago, pa dok ga opet ne izrenu na pašu, nego i kod blaga moraju raditi: mlađi moraju sjeći ljeskovo šiblje, a stariji moraju plesti koševe. Osim toga mora svaki nastojati, da nađe po koje prikladno mlado stabalce, od kog će načiniti vīlā. Isto tako im je odredio, da moraju nasjeći »pera« za brane. To je bukovo granje, koje mora biti dugačko oko dva metra, veoma krošnjato, a na kraju mora imati dobar zaperak, kroz koji će se, kad se sve grančice usuču oko pera, provući poluga.

Sve je to Jadre određivao, a mlađi slušali. S početka im je bilo nekako, u najmanju ruku, neobično, jer nisu bili pripravni na takav posao, no kako je već u njihovoj krvi, da se nikakova posla niti boje niti da mu izmiču, ubrzo je sve teklo kao po loju.

— Esi reka stricu, što ćeš raditi? — upita ga jednog dana Ivan, kad su načas stali, da odahnu.

— Vidit će, kad bude gotovo, pa kad amo dođe — odgovori Jadre suho i nekako odrezano.

— Ne ljuti se, što te pitam. Nisam ti ništa reka — poče se Ivan izpričavati.

— Što bi se ljutije?! Samo kažem — nisam mu ništa reka.

— Vaj, brate, što će reći, kad čuje.

— Pametan je stric čovik!

— Est to, al jope... Starešina je.

— Da sam ga pita, un bi počeje razmišljati, a dok bi smislije, što bi i dok bi mi reka, vrime bi prolazilo.

— Est i to.

— A ja sam već davno smislije, što ode triba načiniti.

— Puno si započeje — reče Ivan poslije kratke šutnje.

— Bojim se, da ne ćemo dospiti.

— Ništa je' ovo! Što oćemo, to i moremo!

— E, da j' vrimena, bi unda lako.

— Lito j' dugo — odgovori Jadre i lati se posla. Tesali su brvna. — Esi li vidije, kako smo brzo nasikli građu i utesali poduminte, stupce i gredice?

— To smo momački uredili.

— Oćemo, ako Bog da, i drugo.

— Kako ćemo prišiti šimlu, kad nemamo čavala?

— Ne boj se — odgovori Jadre i nasmije se. — Kad sam uno prolitos bije u Gospiću, već sam ja mislije na ovo.

— I kupije čavle?! — iznenadi se Ivan.

— Kupije, kupije, i eno i' u kolibi.

— Ko se Bogu moli! — začudi se Ivan i udari dlanom o dlan. — I ni to nisi reka stricu?!

— Ni to. Nakupova sam i pra i korde i čavala.

— I pra si kupije?!

— I njeg, i njeg. Kad počmemo kopati i ziđati suvi bunar, ne boj se, bit će kamenja za minavanje.

— Na sve si mislije!

— A nu. Da kako bi drugačije?!

— Bome će stric...

— Biti veseje, e li?! — prekide ga Jadre u rieči i nasmije se.

— Veseje, veseje, bome, al more se malko i ljutniti spočetka, što ga nisi ništa pita.

— Da ne radimo ovo, plandovali bi svi, a ovako?!

— Est to!

— Što bi se unda ljutije? A ne ćemo potrošiti ni bajoka, osim što sam uno kupije u Gospiću. A ni uno nije ništa.

— Est i to.

— I nije ova koliba više bila za naše potribe, a da i est dosta velika, jêr ne bi bila veća, kad more biti — el' ovako?

— Est i to. Jêr ne bi bila veća?

Razgovarali su i marljivo udarali bradviljima po bukovini. Kad su potrebnu količinu bukava nasjekli, izmjerili i izpilali, tad su najprije ciepali tako, da ne trebaju mnogo tesati, pa im sad posao nije velik, a nije ni težak za čvrste momačke ruke. Jadre je bio neumoran toliko, da čovjek ne bi ni vjerovao, kad ne bi vidio na rođene oči, koliko se može uraditi i kako se može dugo raditi, da ne osjetiš umora. On je svima bio zagonetka osim Iki, koja je živjela i dihala i pjevala i, vjerojatno, i mislila zajedno s njim, u jednakom dahu, u jednakoj brzini i zaletu. Ona je uobće živjela podpuno savršeno, nerazumljivo za zemaljsko biće i obično shvaćanje — s njim i u njemu, te bi se smjelo reći, da je svaka njegova misao nekim nepoznatim, nadzemaljskim, putem prelazila na nju i u njezinu dušu. Ona ga je

jedina razumjela, jer uobće nije ni trebala misliti, što se to s njim događa i kako on to radi, jer joj je sve bilo podpuno razumljivo, a kad su se sastali nasamu, kad su se ovili jedno oko drugog kao dvie loze, tad su im sve misli i sve želje bile do bezkrajnosti jednake i jedne, usklađene i jasne toliko, da uobće nisu više trebali jedno drugom ništa ni govoriti. Dovoljan je bio pogled jednih dubokih, bezkrajno dubokih zjenica, u druge, i odmah je bilo sve jasno i sve posve naravno. Svi su se ostali čudom čudili i nisu razumjeli, odkud mu to sve znanje, ta neograničena snaga i nevjerojatna, bezgranična vjera i u sebe i u sve ostale, koji su imali s njim posla.

— Esmo li kolino Petra Vrkljana, carskog kapitana, il nismo?! — govorio je svakom u obitelji, koji bi se pokazao malodušan ili bez vjere, u bilo kom pravcu, dok je još bio mlađi, a sad je, na stanu, gdje je preuzeo dio vlasti i odgovornosti barem preko jednog ljeta, pogotovo naglašivao tu krvnu vezu i predaju, pa čim bi opazio, da je koji mladić samo malo mrzovoljast ili nerazpoložen, odmah je čuo Jadrin krupni, odlučni i gvozdeni glas:

— Mi moremo o'de krepati, al ne moremo osramotiti dida Petra, carskog kapitana i junaka. Ko ne će, nek se obisi, a ko ne more, nek iđe kući k strini i nek traži od nje, da mu da pregljaču i prešlicu, pa nek sa ženami prede vunu i kučine. Ko je mužko, taj mora izdržati i ne more biti, da reče, da dalje ne more!

Bilo mu je veoma težko, da mnogo govori, a napose, da svojoj družini drži moralne propoviedi, jer se je mučio, smišljajući, kako bi rekao, a da nikog ne povriedi, ali kad je počeo govoriti, onda bi bio mogao očitati ciele litanije, da se uobće ne zaustavi. Isto tako, kad je bilo potrebno, da opomene i ukori — nije imao dlake na jeziku, jer je, po njegovu mišljenju, bio smrtni grieh pustiti i tuđeg tuđanina, a kamoli ne svog, na krivom putu, a ne opomenuti ga. To je mogao činiti samo dušmanin, a ne nikad i nipošto prijatelj, a pogotovo ne starješina, poglavar ili čak i otac, a svaki je zapovjednik, bez ikakova obzira, čim zapovieda, i zašto je odgovoran, prema svima, koji su mu povjereni, više nego otac i više nego starješina. Tu je Jadre u sebi nosio takove zasade i takova vjerovanja, da ih ne bi bile mogle promieniti ni striele nebeske. Glavar je ili otac ili je obični

razbojnik. Prema tome mora i postupati. Jadre se je tog svog uvjerenja držao nepomrljivom dosljednošću. To je pokazao čak i ovdje na planini, kad je Mate, unuk strica Jukana, nešto nepovoljno rekao o svojoj babi, a sadašnjoj gospodarici kuće, Mandi. On je to samo načuo »na pol uha«, pa je Matu odmah pozvao k sebi, tobože, da će mu nešto pomagati.

— Ti tako — počeo je polako, kao da ni ne kani ozbiljno govoriti. Samo, da ne šute. — Ti tako, sinovče, za ovcami, e l' nu?!

— E, e, striče Jadre — odgovori momčić, smiešeći se. Bilo mu je petnaest-šestnaest godina.

— A bi l' volije, da ideš za kozami? — upita Jadre i opet posve nenapadno, bez naglašivanja.

— Kako god ti rečeš, al...

— Nude, nude! — ohrabri ga Jadre.

— Znaš i sam, kako j' — poče momčić u neprilici pentati. — Kako god ti rečeš, al, znaš: mudrolija koze pase!

Jadre se glasno i od srdca nasmije, vidjevši, da je malog doveo tamo, gdje ga je želio imati, pa reče:

— Veliš: ima pametniji' od tebe za taj posa?!

— I to, i to! — potvrdi Mate, pa se i sam zasmije. — I, da ti pravo rečem, striče, lakše je uzbijati ovce.

— Otuda mi dođi, sokole moj! — uzklikne Jadre. — Naš kozar Marko nije od tebe ni mnogo stariji ni pametniji, pa eto, njega zapalo.

— Est to, kad si ti odredije — potvrdi Mate, osjetivši, da nešto nije jasno, pa poče razmišljavati, zašto je Jadre uobće zapodjeo taj razgovor.

— Tako, tako, sinovče — kad sam ja odredije, dobro je, a da sam odredije tebe, i unda bi bilo dobro, i ti bi čuva i uzbija koze ka edan po edan — e l' nu, da bi?

— Bi, vala, striče, ka i Marko! — potvrdi Mate posve slobodno.

— Ako ne i bolje?! — dometne Jadre.

— Pa, sad... Eto: ka i un.

— Tako ti je, moj brate, u svemu: svi smo mi za sve, što oćemo, kad oćemo, jer nam je tako ostavije Svemogući, slava Mu i vala.

— Est to. Kad oćemo...

— E, e: kad oćemo! — utvrđuje Jadre. — Kad oćemo, unda i moremo, pa nam je svedno, što nam se odredi. A, ovaj, kako bi ti reka: esi li ti, ovako, reći ćemo, zadovoljan, kako Marko čuva koze?

Mjesto odgovora, Mate se glasno nasmije.

— Tako, samo pitam, e l' ti žâ, što tebi nisam odredije, da ti radiš uno, što je teže, misto Marka?

— Kako bi meni moglo biti žâ, kad si ti tako odredije?! — odgovori mali posve čvrsto, brzo i uvjerljivo, gledajući Jadri u oči odlučno i nepomično, a u sjaju se njegovih očiju vidjelo, da govori s tolikom vjerom i pouzdanjem, da je svaka primisao i nemoguća i podpuno nepristupačna.

— Tako, tako! — odgovori Jadre zadovoljno. — Takog te oću, jer samo taki i moreš biti.

Tu je zastao, kao da razmišlja, što bi dalje rekao, no uistini je razmišljao, zapravo, o sebi i o svom razpoloženju. Osjećao je u sebi neobičnu širinu, koja je daleko premašila njihove i njive i dolce i brežuljke i glavice, a ujedno je osjećao u sebi i neku dubinu, koja je za njega graničila s vrtoglavošću, koja se ne da podnieti. Neopisiva, nepregledna širina i dubina, da te hvata vrtoglavica pri samoj pomisli, a on je to u sebi sad osjećao sve tako naravno, kao da ne može drugačije ni biti. Štoviše, on se nije niti iznenadio nad svim tim novim pojavama, koje su se u njemu odigravale.

— Samo taki i moreš biti — ponovio je nenadano i ne promišljajući, što bi mu rekao. — Znaš, sinovče, to je u nami. Tako... Krv... I... Bog sam zna, Svevišnji i Svemogući... Al ti ni ne moreš biti drugačiji, jer je to u tebi. Tako, eto, i ne moreš biti drugačiji.

Mate je u neprilici stajao pred njim i nije znao, što bi rekao, i uobće, što bi počeo sa sobom, jer je sam sebi bio na velikoj smetnji i neprilici.

— Ja ti to ni ne bi znao reći pravo, al znam, jer, eto, tu — reče i udari rukom po prsima, koje su bile posve gole, u okviru razgaljene košulje — tu ja to sad ćutim i nosim. Mi ni ne moremo biti, man ovaki! I kad je to za našu zadrugu i za obraz i ljudstvo, ne more biti, man unako, kako je odredije starešina, naš stric Jukan.

— E, e — potvrdi Mate izpod glasa, jer je osjetio, da mora nešto reći i tim pokazati, da sluša i prati, što Jadre govori.

— A ode ja — što odredim, tako mora biti.

— E, e! I kako bi drugačije?!

— Pa, i ne mora vaik biti sve najbolje. I ja mogu načiniti, što nije dobro. Mogu i odrediti, što bi moglo biti i bolje, al — reka, reka!

— Est to!

— Tako i stric Jukan! — nastavljao je Jadre sve toplije i strastvenije. — Kad un odredi, da ništo mora biti ovako, on je odredije i — Bog!

— A da, man tako!

— Tako, tako, moj sokole! I kad je odredije mene, da ove godine iđem k stanu, unda sam ja kod stana, i najbolji sam.

— E, da — potvrđivao je mali u sve većoj i većoj neprilici, jer mu se cieli taj razgovor, po njegovu osjećaju, pretvorio u nekakovu školu. Nije njemu bilo ni neobično ni neugodno, jer su seoski momčići naučeni, da od starijih često dobivaju taka predavanja, no sad je, nagonski, osjećao, da je on morao dati povoda, za tu propovied, pa je sa zebnjom očekivao, da čuje ono, što je stric Jadre još uviek prikrivao.

— Isto tako je strina Manda određena, da bude naša planinka i domaćica.

— Est to! — potvrdi Mate i puče mu pred očima. U lice mu je navro mlaz tople krvi.

— I ti to znaš dobro?!

— Est to, striče. Znam dobro i — htjede još nešto dometnuti, da raztumači, da se opravda, jer mu je odmah bilo jasno, o čemu se radi, no nije smogao ni snage, da progovori, a još je manje mogao razrediti misli i sabrati ono, što bi trebao reći, pa je zaniemio.

— Ja sve znam — pomogao mu je Jadre svojim tumačenjem — i znam, da si ti pravi momak i pravi Vrkljan, al jope...

— Est to — propenta Mate u podpunoj zabuni, a da nije promislio, što će reći. Tek toliko, da se oglasi, jer to zahtieva pažnja prema starijem.

— Ne smiš — nastavljao je Jadre veoma blago, otčinski — ni prid samim sobom, a kamoli i prid drugim prigovarati, kad stariji ništo učini. Što čini, čini za sve nas, pa ako i nije najbolje — što ćeš mu: tije j' najbolje, al je

okrenilo drugačije, pa vala Svemogućem. Nema pomoći, al nije un kriv, što je okrenilo, kako nije tije.

— Est, est tako.

— A da, man tako. Svemogući nam je ostavije i strica za starešinu i strinu za planinku, pa moremo samo biti veseli, da oće da se za sve nas muče i kine. I, kako bi ti reka? Tako — nije lipo, kad unda trokeljamo, čemu mista nije.

Mate je šutio kao zaliven. Proti strini Mandi, odnosno proti svojoj babi Mandi govorio je među mlađima nešto, tako — ni pečeno ni vareno, no dosta, da stariji to ociene kao neumjestno. Zapravo je on to načuo još kao diete od svoje majke, jer su nevjeste redovno nezadovoljne sa svekrvama, pa je tako bilo i tu. Ona se je zaboravila, pa svom čovjeku pred nekom djecom nešto rekla o svekrvi, a djeca to zapamtila. Poslije se je to ponavljalo, dok njezinu čovjeku nije dojadilo, razvezao joj vruću zaušnicu i — pitanje je bilo uređeno za sav vanjski sviet, a napose za zadrugu, za koju kao pitanje nije ni moglo nastati niti je bilo nastalo. Mali je Mate znao, da je nešto neravno između bake i njegove majke, ali — kad to nitko ne poteže, ne mogu ni djeca, ali ona to nose u sebi, pa prije ili poslije dadu oduška. Tako je i Mate učinio tu na planini, kod blaga, među svojim vršnjacima, i ne sluteći, da bi Jadrino uho moglo uhvatiti i te skoro djetinje prigovore. Prevario se je, a Jadre je odmah osjetio, da treba izpravljati, dok je još zavremena.

— Mi smo svi ka edna duša u tilu i moramo vaik paziti, kako bi ti reka — da budemo sve jači i jači. I tako... Da edan drugom pomažemo, a ne, da svašta... tako, eto. Budi pametan momčić, kad ti je Svemogući dâ, a nije ti ni težko.

— Pa, ja, striče, volim babu — prociedio je Mate kroz zube i jedva se svladavao, da ne zaplače.

— E, da! Znam ja to, al unda moraš paziti. Una j' dobra i za sve nas se brine i škrbi. Nije lipo, kad o svojim starijim govorimo, kako ne bi divanili, da nas uni slušaju.

— Pa, ja, striče, da ti pravo kažem — pentao je Mate, no nije nikako mogao sabrati ni misli ni rieči, da kaže, što mu je na duši.

— Znam ja, znam — pomogao mu je Jadre — da ti nju i voliš i da ne bi reka o njoj ružne riči, ali ne smiš ni onako,

kako bi ti reka? — zape i Jadre u svojim mislima, jer nije mogao naći pravog izraza, kojim bi označio Matin grieh, a da ga previše ne osramoti i ne ražžalosti. — Eto, tako. To sam ti tije reći, da znaš i da paziš. Eto. Znaš, moj sinko, da i uni manji moraju od nikog učiti, a uni ne uče od nas stari, man od svoji stariji, a to si već i ti unim našim malim.

— Est to, est, striče — reče Mate već mnogo sigurnije i mirnije. — Znam ja, znam, što si mi tije reći. I, tako, eto, pazit ću.

— Mi ti i nismo ništa, ako nismo ka edna duša — govorio je Jadre iz prepuna srdca. — Sve, znaš, kako bi ti reka? Tako — svi za edan štap vaik i svagdi, i unda se nikog ne bojimo, man samo Svemogućeg, a ni Njeg se, slava Mu i vala, ne tribamo bojati, jer Njega triba samo slaviti dobrim i poštenim radom, pa j' unda š Njim račun u redu. Samo mi, mi! Mi moramo paziti, tako, među sobom.

Mate ga je pozorno slušao i bio veseo, što je to prošlo tako liepo i bez ikakova potresa. Istina, on nije ni bio naučen, da Jadre viče bilo na mlađe, bilo na starije. O tom, pogotovo, nije moglo biti ni govora. On je vazda bio neobično pažljiv napose prema starijima i onda, kad nije bilo osobitog razloga, da bilo zbog osobnog bilo zbog obiteljskog ugleda bude prema nekom osobito obziran. Njemu je bilo dovoljno, da je čovjek stariji, isto i žena, pa bio i prosjak, te da bude prema njemu susretljiv i uglađen kao prema svom starom plovanu ili otcu. To su već i djeca znala, pa se Mate nije mogao zbog te same činjenice iznenaditi. Njega je usrećilo, što mu je sve rekao tako liepo i uvijeno, a istom je sad počeo razmišljati, kako je njegov grieh prema staroj baki ipak velik i težak. Ona je majka njegova rođenog otca, ona se je u životu već toliko napatila i naradila, da već zbog toga zaslužuje, da je svi vole i poštivaju, a sad, povrh svega toga, još vodi cielo gospodarstvo i misli na potrebe svih, i malih i velikih, i mužkih i ženskih, u toj golemoj zadruzi. Da to nije ni malena briga ni malen posao, uviđao je već i Mate.

— Uprav nije lipo — reče nenadano, oborivši pogled.

— Što to? — upita Jadre, koji je svojim mislima već bio daleko od njegova prvotnog razgovora i od Matina grieha.

— Pa, tako, eto — odgovori Mate u velikoj neprilici. —

Mi, ti znaš, striče, tako, ka drčina još svašta trokeljamo... I tako...

— Znam ja to. I ja sam bije u vašim godinami, al vi ćete doći u moje, ako vas Bog poživi, pa ćete unda razumiti.

— Est, est, striče, uprav tako. Nego, sad i ja vidim, da nije lipo... Al ja volim našu babu Mandu. I, tako...

— Nude, nude.

— Ne ću više, striče Jadre, očiju mi moji! Sad i ja vidim...

Jadre se zadovoljno smijuljio i promatrao tog liepog mladića, koji još ni ne zna, da je čovjek. Još je podpuno diete, zaigrano i razigrano kao ždriebe ili june, pa ni ne misli, kud mu koja dosiže.

— Nemoj, nemoj, zlato — osokoli ga Jadre veoma toplo i uvjerljivo. — Znaš, ako je u Providnosti, i ti ćeš ednom biti starešina i tvoja žena planinka.

Mate prasne u glasan smieh i nije se mogao obuzdati, iako mu se je činilo, da nije ni umjestno, da se tako napadno smije. Jedva je kroz puna usta smieha mogao promrsiti:

— La, moj striče Jadre, o čem ti!

— E, nemoj ti, junače, tako! — odvrati Jadre veselo. — Težko soldatu, koji ne kani biti genera'.

— Ma, est to, al jope... Nas je, vala Bogu, u kući toliko, da to ne će na me pasti.

— I ne mari, al ako bi! Čovik mora na sve misliti. Tako... — nešto je htio još reći, no prekide se u misli i rieči, jer mu je došlo u glavu pitanje, kako to oni uobće žive na ovom svietu, ti graničari. Neprekidno na muci, u borbi i svakog časa spremni da izgube glavu, jer tako hoće car, i jer je tako, oni to vjeruju, njima Sevišnji ostavio. Ipak bi bilo vriedno, pomislio je Jadre, malko o tom više razmišljati, a ne samo živjeti iz dana u dan i čekati, kad će te ubiti bukva u Velebitu ili kad će te negdje zatrpati snieg ili, najzad, kad će te pozvati car, da u nekom nepoznatom kraju ostaviš kosti baš kao i carsko kljuse.

— E, da. Čovik mora na sve misliti! — reče on glasno, noseći se svojim novim mislima. Mate je razumio, da to stric nastavlja razgovor, pa potvrdi:

— Est i to, al jope... Di je to još, kad bi i bilo?!

— Tako, tako — nastavljao je Jadre nit svojih misli — iz dana u dan, dok smrt za vrat, a unda se više ni ne može niko pitati, kako j' uno bilo i jêr je tako.

— Est i to — i opet potvrdi mladić, boraveći u svojoj kolotečini i boreći se mislima, da li bi doista i on jednom mogao postati kućnim starješinom, a njegova žena — kod te je misli gotovo prasnuo u glasan smieh — a ona da bi bila planinka.

— Sigurno j' ovo sve Svemogući dobro i pravedno puštije, pa nek iđe, kad je tako, al i mi, i mi moramo misliti — razvijao je Jadre dalje i prebacivao dobru šimlu na jednu, a lošiju na drugu stranu. Za taj je lagani posao uzeo Matu, da može s njim razgovarati, dok je druge poslao, da tešu letve za krov. Mate je radio veoma marljivo i s najvećim razumievanjem kao odrastao čovjek. Njemu je to bilo posve naravno i razumljivo, jer je to u krvi, a i vidio je toliko puta, kako rade odrasli, a da i nije nikad dosad vidio, dosta mu je, da sad gleda, kako to Jadre radi, pa da odmah i on postupa posve razumno i valjano. Seljačkom je djetetu to sve naravno i nema potrebe, da ide u posebne tečajeve ili bilo kakovo naukovanje. Iz djetinjstva se nauči gledati i promatrati i zidare i tesare i orače i kosce, pa treba samo dorasti za taj posao i on ga obavlja, ako je potrebno. Riedko se koji bavi samo zidarstvom ili tesarstvom, jer to ne smatraju zanatom nego poslom, kao što su i svi ostali težački poslovi, a koji se takom poslu posveti nešto više, on to čini samo stoga, što mu leži više nego drugima, pa ga ljudi više uposluju, kad žele, da imadu ljepši i čišći posao.

— I mi, i mi — ponavljao je Jadre. — I Vrkljani, i Tomičići, i Pavelići, i Babići, i Blaževići, i Baleni, svi smo mi ka edna kuća i ka edno, al nikako, kun da ne znamo i ne marimo...

— Što to, striče?! — upita mali u čudu, jer nije ništa razumio.

— Ništa, ništa — odgovori Jadre nepažljivo. — Samo tako ništo mislim i sanatam. Tije sam samo reći, kako smo mi, eto, tako, ka edna vamilija, pa j' unda — tako...

Mate nije ništa razumio, a Jadre nije ni pokušao da mu što tumači.

5

Koliba je bila dovršena mnogo prije nego je i sam Jadre računao, a on je bio predvidio najkraći rok, koji je, po svom

proračunu, smio postaviti. Na toj je njegovoj nadogradnji bilo sve, osim ono nekoliko kovanih čavala čisti proizvod njihovih ruku i znoja. Mjesto stakla na prozorima ostale su prazne rupe, koje su zatvarali drveni kapci, i Jadre nije ni pomišljao, da bi trebao stakla, jer je to i onako samo ljetni stan i ljetno spremište, kad prozora ni ne treba, budući da po danu nije nitko u sobama, a po zimi se zatvori drvenim kapcima i — sve u carskom redu. Glavno je, da se ne može uvući unutra vuk, a proti česa drugog se niti treba niti može braniti.

Čim je taj posao bio gotov, Jadre se je dao na kopanje suhoga zdenca. Tumačio je družini, što i kako kani načiniti, da svaki razumije, što radi, jer je vjerovao, da će onda lakše i brže raditi.

— I june ore, jer ne more uteći izpod jarma, al stari vo ore i bolje lakše, jer već zna, kakav mu je to posa — tumačio je Jadre, smiešeći se.

— A kakav ti je to, striče, suvi bunar? — pitao je neki momčić.

— Tako, sinovče — eto, to ti je bunar, u kom nema vrila, pa ne more unda biti mokar, dok mu sam ne daš vode. Izabrao je vrlo podesnu dolinicu, odmah kraj kolibe i sam prvi zakopao trnokopom. Kopajući, razmišljao je, gdje će u blizini naći dobrih ploča, da može oko zdenca popločati veliko guvno, koje će skupljati vodu i tako hraniti zdenac. Sjetio se je, da je nedaleko udario baš na nekakovu ploču, kad je nedavno oborio jednu bukvu. Kad ju je izpilao i odstranio granje, opazio je, da je krhotina nekog velikog ogranka izkopala golemu rupu, i duboku i široku, a na dnu je te rupe opazio na kamen stanac, ne samo kamenje, nego pravu pravcatu ploču. Odmah mu je bilo jasno, da će mu bilo kad to dobro doći, jer gdje je jedna ploča, tu ih je, redovno, ciela naslaga, no tog časa se nije sjetio svog suhog zdenca, pa je skoro i zaboravio na svoj nalaz.

— Kopaj ti sam — reče Ivanu — a ja iđem ništo pogledati.

— Što ti je jope sunilo u glavu? — upita on, smijući se.

— Kad vidim, kazat ću ti — odgovori on, zametne se trnokopom i zamakne u šumi. Doista je našao veliki ležaj ploča, koje su bile oko dva prsta debele, a velike — prema tome, kako ih je oprezno vadio! Kad je radio polaganije,

komadi su bili veći, a kad je jače udario i žurio se, ploče su pucale na mnogo komada. Svakako je pazio, da ne budu prevelike, da ih mogu lakše tovariti, i to ne na kola nego na neku vrst saonica, koje su bile visoke samo toliko, koliko su bili debeli bukovi stupovi, koje je na prednjoj strani zaokružio tako, da nisu zapinjali za kamenje.

Posao je oko kopanja suhog zdenca bio veoma tegotan i napredovao je mnogo sporije, negoli se je Jadre nadao. Tlo je bilo — skoro stanac kamen, pa je trebalo neprestano minavati.

— Ne će od ovog ništa biti — rekao je Ivan bratu, posve bojažljivo i oprezno, ali je svakako smatrao potrebnim, da reče svoju bojazan.

— Kad očemo, jêr ne bi bilo?! — odgovori Jadre posve mirno. — Da j' lako, unda bi to radile žene i dica, a ovako, vidiš, uvatiše ljudi, pa — rade li, rade! E l' ovako, sokolovi?! — reče, uperivši pitanje svojim mlađim suradnicima, koje je to pitanje upalilo i natjeralo im vatru ponosa u oči.

— E, da! — potvrdiše svi u jedan glas. — Kad oćemo, oćemo! — reče Mate vrlo ponosno, ponavljajući ono, što je često čuo iz usta strica Jadre.

— A da, man tako: kad oćemo, unda i moremo! — potvrdi Jadre. — Est, uno, duša valja: ne da se kamen kopati motikom, man ga triba razbiti praom, al mi i tog imamo. Est težko nami, i bit će još koji dan, dok provrtimo i minamo tolike ogredke, al je bilo teže, što su naši od šukundida kroz svako lito do danas podnosili s napajanjem blaga. E l' ovako?

—. To est.

— E, a nu! Kad je ovako, unda nam nije ni težko. Mi ćemo, ako Bog da, priko jeseni, zime i prolića nakupiti tu toliko vode, da će je biti za blago dosta priko cilog lita, pa da bude još triput ovoliko goveda i konja, kolko i' sad držimo u planin. Eto — koliki će to biti blagoslov Božji?!

— E, namučimo se dosta svake godine sa napajanjem blaga — potvrđuje Ivan, koji je već godinama skoro redovno kod stana preko cielog ljeta. — A i siromašno se blago namuči.

Voda je odvajkada u Velebitu težko pitanje i za ljude i za blago, jer je živa voda riedkost, a i gdje jest kakvo vrelce, ono je tako siromašno vodom, da se ne može mnogo

s njim računati ni za čovjeka putnika, a kamoli i za blago, kad ga izrenu za ljetovanje. Ljudi su se pomagali tako, da bi kopali lokve na više strana, no tu je vazda najveći neprijatelj — krš. Kroz kamenje proteče i odteče sve u nepovrat, pa je trebalo sate i sate goniti blago, dok nađe kap vode, da utaži ljutu ljetnu žeđ. S pitkom je vodom bilo još teže. Po nju su išli na konjima čak nadomak Ričica. Na svaki bi samar natovarili po dva barila, a među njih još i po jednu ili dvie kozje mješine, pa bi se tako obskrbili za nekoliko dana, a onda opet — nanovo. Bio je to vazda i velik napor i velik gubitak vremena, no kako kod ovih ljudi ta dva pojma nisu veliko bogatstvo — nit se boje napora, nit su bili preosjetljivi za vrieme! — ne bi to bila najveća nesreća. Najgore je bilo to, što je ipak voda bila i loša i malo je, pa nit su se mogli prati niti piti do mile volje, a brzo bi se pokvarila, pa zaudarala kao bara.

Te je muke Jadre sam češće proživio, pa se u njegovoj bistroj glavi davno već motala misao, kako bi tom zlu doskočio. Kad je kao vojnik u Italiji vidio prvu cisternu, odmah mu je puklo pred očima. Radilo se je samo, kad će i kako će svoju namisao provesti. Nije htio nikom ništa govoriti, da ne nastanu razna nepotrebna pitanja i razpravljanja, umovanja i odlučivanja bez zaključka, već je čekao svoj čas. Čim je čuo, da ga je starješina odredio na stan za sliedeće ljeto, u tišini je pripremao sve, što je smatrao potrebnim, i sad se svom snagom bacio bezobzirce na posao.

— Oćemo li to ovog lita svršiti? — upita Ivan, videći, kako posao težko i sporo napreduje.

— Moramo! — odgovori Jadre bez premišljanja. — Ne ćemo kući, dok ne bude sve ka zvono.

Nije htio odati, da je već i sam gdjekad pomislio, da je možda pogriešio, što nije najprije kopao zdenac, a zatim se dao na povećanje kolibe. Kad se je odlučivao na te velike poslove, računao je, da će oba svršiti lako i na vrieme, pa nije bilo nikakva razloga, da se baci prije na zdenac, jer tako i tako ne će moći ove godine poslužiti, jer nema kiše preko ljeta, te je dosta, da je gotov do jeseni, a u to nije sumnjao.

— Sad, kako bilo da bilo — reče, nastavljajući neizrečenu bojazan — gotov mora biti do jeseni. I, da vam pravo kažem, nije loše, što smo udarili na živac kamen. Teže je

raditi i zadržava nas, al će voda biti ladnija i ne će propuštati.

Svoju je vjeru i oduševljenje prenosio na svu svoju okolinu, pa su najzad svi ne samo radili neumorno — jer su to i inače činili — nego i vjerovali, da će sretno svršiti, i kao djeca unapred uživali u blagodatima, koje će izvirati za cielu zadrugu iz tog Jadrinog suhog zdenca, a napose su osjećali bezgranično unutarnje zadovoljstvo i ponos, što oni surađuju kod te blagodati.

— Ajme meni, što će se did Jukan začuditi, kad vidi! — uzklikne Mate i udari dlanom o dlan.

— Bome će se svak devetiti od pustog čuda — potvrdi Ivan posve ozbiljno, težko i važno. — I ne bi, uprav, čovik ni virova, da sam ne vidi.

Čim je Ika vidjela, na početku ljeta, kad su radnje počele, kako Jadre uposluje svoje čobane, odluči, da prema poslovima mora udešavati i hranu. Nije se usudila reći Jadri naprečac, što misli, pa je neko vrieme okolišala, dajući samo momcima više sira i skorupa, negoli bi to inače činila. To je, međutim, Jadrino bistro oko odmah uhvatilo.

— Mudra si mi i pravedna, miljenice moja — reče joj, kad su bili nasamu i pomiluje ju po čelu.

Ona se blaženo nasmije i izmakne.

— Kud bižiš? — upita on, smiešeći se, čvrsto je ogrli i povuče, da sjednu na klupu.

— Vidit će nas ko — odgovori ona, prepuštajući se njegovu toplom milovanju.

— Samo Svemogući! A da nas ko i vidi?!

— E, lako j' tebi, a ja sam nesritno žensko — odgovori Ika i stidljivo i uvjerljivo, no nije se otimala njegovu zagrljaju.

— Ti si moja miljenica jedina, i to j' sve! — odgovori on toliko mirno i sigurno, da je odmah njegova snaga vjere i pouzdanja i u tom pogledu prešla i na nju. Sva se je pripila uz njega i osjećala, kako joj sreća i blaženstvo struji cielim bićem, pa nije ni sama znala, što bi počela, u preobilju tolikih osjećaja i ljepota. — Znam ja, kako naš svit gleda i misli — šaptao joj je, kao da se i on boji, da bi ih ipak mogao tkogod čuti, iako nadaleko nije bilo ljudskog stvora — al mi ćemo, kako mi znamo, i kako nam je Svemogući ostavije. Ništa se ti ne boj, kad si mi taka, kakvu mi je naminije Svemogući, slava Mu i vala! Miljenice moja!

Ona je zaniemila u sreći i blaženstvu, no osjećala je, da mora nešto reći, pa će u neprilici, pokušavajući da ustane, ali bez odluke, da to i učini:

— Izkipit će mi varenika!

— Vidiš, jadna ne bila, da još nije ni uzvarila! — odgovori on, smijući se i još je čvršće ogrli. Nad vatrom je visio kotao, pun mlieka, no još doista nije bio ni blizu stanju, koje bi mlieko potjeralo preko ruba kotla.

— Ti to ne znaš! — odgovori ona posve prpošno, kako to samo žena zna i može. Pritom ga je tako vragoljasto pogledala izpod oka, da je on napao cjelovima na nju i baš na te divne oči, kao da ih želi izpiti.

— Ovako bi moglo izkipiti — govorio joj je kroz puna usta cjelova.

— Ugušit ćeš me — branila se ona tako, da mu se još više i toplije pripije.

— Ne bi za cili svit! — odgovori on, privije ju na grudi i reče: — Tije sam ti kazati, kako pametno radiš, što nas sad bolje raniš. Mudra si mi i pametna žena.

— Uprav sam i ja tila tebi o tom divaniti, da se ti ne bi ljutije.

— Kun da si mene pitala! Dobro si počela, al ćemo još i drugačije — odgovori Jadre, ne puštajući je iz zagrljaja. — Čobanu je dosta bubla palente il komad kruva i žlica varenike, al kad čovik cili dan teše il siče bukve il udarà čekićem po kamenu, unda triba više. Ti si to dobro počela, al ćemo i još bolje.

— Ja, eto, što mogu.

— E, e. Dobro j' to, al ćemo i bolje. Nisu ovo čobani, man su — eto, vidiš i sama, što radimo. Ja sam već odredije blago, koje ćemo klati.

— Bog s tobom! — iznenadi se Ika i izvine mu se iz zagrljaja. — Kako bi blago kla, a nisi pita strica Jukana!

— Ne boj se ti za to. Ne ću ja strica uvriditi. Kad bude sve gotovo, reću mu: »Evo, striče Jukane: ovaj naš novi stan i ovaj naš suvi bunar vride toliko i toliko ovnova.« Un će meni: »Bog s tobom, sinovče! Vridi to deset puta toliko volova, a ne ovnova. Vridi to kod ljudske kuće glave!« Unda ću ja njemu: »Ne, striče Jukane. To ti vridi samo ti' nikolko ovnova, koje smo mi poili, dok smo ovo gradili, jer se o samoj varenici ovo ne da načiniti.« Što mi un more na to reći ka pametan čovik, a un est pametan, man: »Bog vam i', moj sinko, blagoslovije, pa da ste pojili još pet puta toliko.« E l' nu, da mi ne more drugo reći?

— Ma, est to, kako ti veliš, al, jadna ti sam... — govorila je otežući i nesigurno, pa joj on upade pitanjem u rieč:

— Nude, nude?!

— Bolje bi bilo, da si ga pita.

— Ne boj se ništa. Ne bi bilo bolje, jer bi to bilo mlaćenje prazne slame. Dok bi ja njemu sve raztumačio, što kanim i kako ću, pa dok bi se un odlučije i dok bi sve odobrije, ne bi nikad bilo gotovo. Ja sam siguran svoje odluke i svog posla, pa je unda ovako pametnije.

— A ako ne načiniš, kako si odlučije? — upita ona posve bojažljivo.

— Samo, ako mi Bog da zdravlja, unda ti je sve ka u Svetom Pismu sigurno. Ja sam na sve mislije.

Izabrao je nekolika ovna i nekoliko ovce jalovice, koje će klati za vrieme najtežih poslova, no o tom nije razgovarao ni s Ivanom, jer je želio, da to svaki put bude ugodno iznenađenje i nagrada vriednim suradnicima. Sad je tu svoju tajnu nakanu povjerio svojoj Iki.

— Al ne smiš nikom reći, da smo o tom divanili il da ću ja to tako češće načiniti.

— Ne boj se, kad mi kažeš. Kun da si zakopa u zemlju.

— Ništa, 'n se i ti svaki put čudi skupa sa svima ostalim, pa će tako biti i najbolje i najkoristnije. Da nam ovo rade tuđi ljudi, tako bi i' rànili, pa j' unda i pravo i pošteno, da i svojim tako damo.

— Est to, nego, što ćemo klati za zimu, ako sad pokolješ sve, što j' vridnije? — upita Ika iza oduljeg razmišljanja. — Bojim se, da će se stric stog na te naljutiti.

— I na to sam ja mislije. Ne boj se — odgovori Jadre spremno. — Prije neg smo krenili k stanu, ja sam š njim, sve unako izdaleka, divanije o pòsiku za zimu, da čujem, što kani, pa sam unda prema tome sad o'de odlučije, što mogu poklati.

— A nu!

— Esam, esam ja i na to mislije. Al da j' meni, ka što još nije, ja bi to i drugačije — reče on, obori pogled na zemlju i zamisli se.

— Nude, nude, Bog ti dava, što još sumiraš? — upita ona i nagne se, da mu može zaviriti u oči.

— Evo, što sumiram — odgovori on odrješito, podiže glavu i zagleda joj se u oči. — Kad mi moremo priranjivati ovoliko blaga, koliko nam ga j' sad Bog dâ, jêr mi ne bi još i više držali? Što god mi oćemo, Svemogući će nami dati. Un, slava Mu i vala, nikom ništa ne krati. Triba samo dobro proračunati, pa pljuniti u šake, i Božji ti blagoslov ne će uzvaliti!

Iku je to njegovo razlaganje iznenadilo, jer ga nije očekivala, no odmah joj je bilo posve jasno, da ima pravo. Gdje pase toliko blago, moglo bi ga vrlo liepo biti i još više, a da paše ne nestane. Pitanje je samo vode, a Jadre, eto, kani i to riešiti, pa ako uspije, nema ni te zapreke.

— I još ništo — nastavio je iza kraće stanke. — Mi to imamo ti' dočića i proplanaka, koje kosimo i kinimo se, dok uno ništo sina na samarima odpremimo kući. Jêr mi ne bi tu sadili krumpire, a zemlja je ka paklina crna, i kukuruze, pa o'de lipo priko lita dognali najprije dvadesetak, a potlje i tridesetak i četrdesetak krmčića, pa i' priranili i pašom, i bukvicama, i krumpirim, i kukuruzim, i imali cilu godinu mesa ka drva za svu čeljad?! Jêr ne bi, kad nam Svemogući to ne brani?

— E, i ta ti je mudra! — potvrdi Ika mirno i ozbiljno.

— Imat ćemo ništo više posla, al težko unom, koji nema što raditi!

— Da! Lako j' za posa — potvrdi Ika. — Povede se čeljadi, kolko triba, pa svi pljunu u dlane i rade — ka sebi.

— I ja tako mislim. Da sad imamo prasadi, zakla bi koje, al ovako — dobra će biti i laja! — govorio je, smiešeći se, i toplo se zagledao u Ikine oči, koje su ga promatrale i svojim sjajem pjevale neopisivu ljubav i povjerenje, koje joj je obuzimalo cielo biće.

Kad je Jadre zaklao prvu jalovicu, nastalo je među družinom gotovo zaprepašćenje od čuda i iznenađenja, jer nije bio običaj, da se čobani tako hrane. On je vidio to raspoloženje, zadovoljno se smijuljio i protumačio:

— Kakav posa, takav i zalogaj! Mi smo svi ujutru i uveče čobani, al smo po danu majstori, pa prema tome i rána.

— Ta ti valja! — uzkliknuo je Ivan, koji je u svojoj duši već unapried odobravao svaki Jadrin čin, jer je u njegovu sposobnost sliepo vjerovao. — Pošteno j' i pravo ovako, al kome bi drugom to palo na um, man tebi?

— Ne moremo svaki dan ovako — tumačio je Jadre — al ja ću gledati, da mi moji vridni poslenici ne izgladne, da me stric ne bi psova, što mu družinu morim gladi i poslima!

Svi su se, naravno, veoma veselili, što mogu jesti mesa, no nije tu bila toliko vriedna i značajna sama ta činjenica, koliko cieli Jadrin postupak i nastup prema svojim ukućanima. On ih je sve dizao i nosio na krilima svoje vjere, zanosa i pouzdanja, pa bi svako čeljade bilo radije palo mrtvo od umora negoli bi pokazalo, da više ne može ili da mu je potreban odmor. Svi su se natjecali, tko će biti marljiviji i jači.

Kad su svršavali kolibu, Jadre je požurio sve poslove, tako da u subotu uvečer bude na njoj zadnji udarac sjekirom, pa za tu zgodu izpekao pokrupnu jalovicu na ražnju, a već je tjedan dana prije poslao Ivana preko planine u Obrovac, da dorene na konju dvie mješine vina. S Ivanom je ugovorio sve tako, da nitko osim njih dvojice i Ike ne zna, po što je išao, pa čak ni kud je išao. Ivan je s velikim užitkom i veseljem obavio svoju zadaću, te je već u nedjelju u prvi mrak bio kod stana, iako je Jadre očekivao, da će stići istom u komad noći. Mješine je s vinom spremila Ika u smočnicu, u koju nije nitko imao pristupa osim nje. Ni sam Jadre nije nikad htio u nju zaviriti, šaleći se, da najvoli, kad ga planinka iznenadi ne samo dobrotom, vrsnoćom skorupa i sira — a ona je bila prava majstorica u tom poslu — nego i količinom.

Tako je iznenađenje s vinom bilo savršeno iznenađenje. Da se sprema gospodska večera, to se nije dalo zatajiti, jer su svi vidjeli, da kolju jalovicu, i poslije, da je natiču na ražanj, al da će biti još i vina, to nije nitko ni slutio.

Kad su sjeli k večeri, pomolili se Bogu i Ika izniela na stolicu veliku zdjelu pečenke i drugu zdjelu salate od krumpira, Jadre se našali prema Ivanu i reče:

— E, moj junače, da sam ja mlađi od tebe, unda bi ja tebi i još štogod iznije na stolicu!

— A da sam ja stariji, ka što ti esi — odgovori Ivan, smiešeći se — ja bi tebi zapovidije, da to učiniš! Al ją ću i brez zapovidi — reče i ustane od stolice, a Ika pođe za njim.

Jeli su vazda pred stanom. Imali su veliku okruglu stolicu — to je nizki stol — i samo dva tronoga stolčića.

Na njima su sjedili Jadre i Ivan, dok su ostali mužkarci, redovno, sjedili na komadima drveta ili kamena, a ženske vazda, po staroj navadi, samo na nozi: podmotaju nogu poda se i spuste se na petu. Taki je običaj već kroz naraštaje i već skoro ne bi bilo ni liepo vidjeti žensko, pogotovo mlađe, da sjedi drugačije.

U kući nije bilo ni jedne čaše, nego više kutlova. To je drvena posudica, iz jednog komada, koju je svaki čobanin nosio privezanu za pojas, pa kad bi ožednio, pomuzao bi u kutao kozu ili ovcu i napio se. Za piće vode je služila velika tisova bukara. U nju su natočili iz mješine vina, a Ika je još uzela i nekoliko kutla, da u njih raztače.

— Ne triba nam to, nešo — reče joj Ivan. — Pit ćemo svi iz bukare.

— I cure i dičaci?! — iznenadi se Ika.

— Svi smo radili ka pravi ljudi skupa, pa jer ne bi i pili skupa? — odgovori on veselo.

— Napit će se dičaci.

— I zaslužili su, da se napiju. Večeras mogu, pa kad se napiju, unda pod bukvu i — vala ti, Bože! Do zore će se i raztrizniti.

Ivan je iznio bukaru i predao je bratu. On je primi i bez ikakva uvoda, podigne je malko uvis i reče:

— Zdrav si, brate Ivane! I vala i tebi i svima vami mlađim, koji ovo sa mnom svršiste, a vala Svemogućem, koji nam je dâ zdravlja i snage.

Svi su ga u čudu gledali, osim Ike i Ivana, jer su mislili, da se on šali, nazdravljajući vodom. Kad je on nagnuo, dobro potegnuo i odmakao bukaru od usta, svi vidješe, da mu je na brku ostala dobra naslaga vina, pa se u čudu pogledaše. Ivan primi ponuđenu bukaru i reče posve mirno, odmjereno i promišljeno:

— Vala ti, brate Jadre, ka ednom po ednom. Esmo mi radili, al nije težko s takim raditi. U mudra gospodara su i goveda mudra i vridna, a kamoli ne bi bila čeljad valjana. Di nema uprave, nema ni Božijeg blagoslova, a di je valjan vođa, tu je svaki soldat junak. Tako i mi s tobom u ovoj našoj planini. Bog te poživije i uzdrža. Zdrava si, nešo!

Ika je samo malko okusila i dala dalje. I ostali su redom jedan drugom nazdravljali i pili, jer se vino — tako pije. Drugačije ne može ni biti.

— E, da me sad vidi moja baba Manda! — uzklikne Mate, pružajući bukaru drugu slieva, jer se pije za suncem.

— A što bi ti rekla? — upita Jadre veselo, očekujući, da će Mate izvaliti kakvu huncutariju.

— »Vidi tura! Vidi pasije vire, i uno pije s ljudim!« — rekla bi baba Manda, Bog je poživije — odgovori Mate, smijući se. — Al ništa j' to.

— Kad s ljudima radiš ka pravi čovik, unda moreš s ljudim i piti — raztumači Jadre. — Da vi niste svi vridni, ne bi ja bije smije ni počimati s vami ovo, što učinišmo, a da niste radili ka pravi ljudi, ne bi bili gotovi ni za dvi godine, što smazašmo za nepuna dva miseca. Ja bi tije viditi majstore, koji bi bili više i brže, pa i bolje, načinili, nego učinišmo mi!

— I ne bi, valaj! — potvrdiše gotovo svi u jedan glas, a grudi su im se nadimale od radosti i zadovoljstva.

— Sad je naš stan najbolji i najveći — reče neki.

— Bit će, biti najbolji — odgovori Jadre. — Još moramo štošta načiniti i popraviti i namakniti.

— A što bi još, ka Boga te molim, striče?!

— E, moj junače, što bi još?! Vidit ćeš, što bi još, samo ako nas Bog uzdrži. Još mnogo.

— Vaj, striče — javi se opet Mate — zna li did Jukan, što mi o'de stvaramo?

— Zna, kako starešina ne bi zna, što mu družina radi?! — odgovori Jadre, jer nije htio tumačiti, kako je on to sve na svoju ruku poduzeo i izveo. Kući je redovno silazio svakih desetak-petnaest dana Ivan, jer je tako Jadre odredio, a i Ika je napose na to upozorila Jadru još prije, nego je znala njegovu odluku. Ivan ima kod kuće ženu i već jedno diete, pa je ona pomišljala na to, kako je potrebno, da on ide dolje, da ih vidi. Jadre mu je svaki put napose prikričao, da stricu Jukanu ne smije pripoviedati, da su se dali u gradnju.

— Reci mu, tako, da smo nasikli dosta vîlâ, da taslačimo bȉla za grablje, da smo nasikli pera za deset branja i tako... Reci mu, da svi radimo, samo mu ne reci, ni njemu ni nikom drugom, što uistinu radimo. Bit će veseliji, kad vidi na svoje oči i kad budemo sa svim gotovi — davao je Jadre upute svaki put i vazda skoro doslovno isto, jer je znao, da će ga starješina izpitivati, kako provode dane.

Ivan se je zdušno držao bratovih uputa, jer se i njemu činilo, da je tako bolje. Po svemu, što je mogao razabrati kod kuće, nisu ni slutili, što se u planini događa. Znali su, da je sve u redu, da vukovi tu i tamo navale i opet se izgube, sad s plienom, sad bez njega, kako je to bivalo i drugih godina, no ipak se je činilo, da je i u tom pogledu nekako bolje i da je među blagom manje štete. Domaćica Manda je isto tako bila veoma zadovoljna s Ikinim gospodarstvom kod stana, jer je Ivan svaki put sagnao kući tovar sira i skorupa, a sir, da bi ga bolestan jeo i na rane privijao — tako čist i uredan. I skorup je Ika znala spremati, da je bio, nekako, i slađi i mastniji i ukusniji, nego kad ga je bilo koja druga žena u kući spremala. Ni prekiseo ni presladak, a žut kao dukat. Tu je Ikinu spretnost i sposobnost opazila prva njezina pokojna svekrva i rekla joj, da je prava čarobnica. Strina Manda je istog mišljenja, pa je bila oduševljena ovogodišnjim planinskim gospodarstvom. U takom obćem zadovoljstvu nije Ivanu bilo težko da izbjegne nezgodnim pitanjima o tom, što uprav rade. Svi su vidjeli dolje kod kuće, da je kod stana da ne može biti bolje, pa se nije nitko pobliže ni zanimao, što svako pojedino čeljade radi i kako provodi dane.

— A pita li tebe, striče Ivane, did, kad dođeš doli, što radimo? — opet će Mate.

— Pita, pita — odgovara Ivan i smije se.

— Pa, što mu ti veliš?

— Eto, tako: velju mu, na priliku, da ti muzeš jarca u rešeto, a da mala Matija veze máčku natikáče, a Marija, velju, plete Garovu mäju.

— La, moj striče, do šta j' tebi! — uzprotiviše se djevojke. — Eto, za Matu si mu dobro i reka, al za nas dvi?!

Jadre je kvasao od veselja, gledajući liepo razpoloženje svoje čeljadi i koliko god su ga vazda zaokupljale misli, što sve mora uraditi i kako će svakog uposliti do najveće mogućnosti, isto tako je smišljao, i kako bi svako od svog družtva vazda razveselio i bilo čim ugodno iznenadio. On je vazda imao na umu, što je čuo od nekog starog čovjeka u Gospiću, koji je govorio: »Pametan čovik ne će ozlovoljiti ni paripa, s kojim mora orati, a kamoli čovika, s kojim mora živiti i raditi.« Jadre je to dobro zapamtio, a posve je odgovaralo njegovu mišljenju i razpoloženju, pa mu je kroz cieli

život služilo kao temeljno pravilo postupka s ljudima. Nije uobće trpio kraj sebe namrgođena lica, te čim bi ga opazio, smatrao je svojom dužnošću, da ga razvedri i navede na smiešak i vedrinu.

— Uprav nam je lipo Svemogući dâ, slava Mu i vala! — reče Ivan umjesto odgovara djevojkama.

— Vala i stricu Jadri! — dometne Matija.

— E, i njemu, i njemu! — potvrdiše i ostali.

— A meni je najlipše, kad smo svi ovako zadovoljni i kad ovako lipo i pošteno radimo — reče Jadre.

— Ko ne bi s tobom radije?! Bi uprav, da j' napola umra, moj striče, kad nas ti znaš tako lipo zabavunati, pa ni ne vidiš, kako radiš i kako valjaš ogredke ka medvid, a tebi se čini, kun da ćulaš kapu — govorio je Marko, ponajstariji među mlađima tog skladnog družtva. — Ja se, očiju mi, sam sebi čudim, kako sam jak, kad radim uza te.

— A da ti je još ovakog dalmatinskog runješa — podrugne se Mate — unda bi ti i brez ćuskije izvaljiva ogredke, a mislije bi, da čupaš cimu od krumpira.

— Moglo bi i tako biti — odgovori Marko i sav pocrveni, jer mu je bilo neugodno, što mu tako govori o piću pred starijim ljudima.

— Tebi je sad mrzko, što sam reka — opet će Mate, kojemu njegova nemirna narav nije dala mira. — A jêr bi ti bilo mrzko?! Da stric Jadre nije tije, da pijemo i mi mlađi, ne bi nam bije ni dâ. E l' nu, striče, ovako?

— A da, man tako! — potvrdi Jadre vrlo mirno i zadovoljno. — Ko sa mnom more povaljivati bukve, more i vino piti.

— Eto vidiš, kukavče! — uzklikne Mate zadovoljno i pobjedonosno. — E sam li ti reka?!

— Zna sam ja to i brez tebe — branio se Marko — al jope . . .

Nastao je tajac i kratko zatišje, koje prekide Marija, djevojka od kojih sedamnaest godina.

— Nude, striče Jadre — reče — molim te, pripovidaj nam što.

— A što bi vam, râno, pripovida?! — iznenadi se on. — Ne vidite gledati od truda, pa i'mo, pimo i ajmo gledati pod kožu.

Svi se nasmijaše njegovu odgovoru, al se mala nije dala smesti, jer se njoj ta svečana večera, nekako, pretvorila u prelo, pa bi htjela, da onda i bude kao na pravom prelu i sielu.

— Pripovidaj nam, striče, o vukodlacim ili o vilama — molila je ona vrlo srdačno i umiljato.

— Kad nam je baš do pripoviesti — odgovori Jadre — nek nam unda Marko pripovida, kako j' tu juče bilo s unim gadom.

— E l' s unim vukom, striče? — upita Marko.

— E, e. S vukom, sime mu se zatrlo.

Marko je to već opetovano pripoviedao, no Jadre nije nikad imao vremena, da sluša, jer je bio zaposlen svršavanjem poslova, koje je htio pod svaku cienu završiti u subotu uvečer. Stoga ga je ta pripoviest, zaista, zanimala.

— Pa, već sam sto puta pripovida — počeo se Marko braniti. — Već mi se i rugaju.

— Nisi, sinovče, pripovida meni, pa ti to sad, sve natenane, pripovidi svome stricu Jadri, a ko ti se bude ruga, imat će posla sa mnom.

Tu prietnju nije nitko primio sa strahom, jer su znali, da se šali, no inače s njim, doista, nije bilo šale, osim — kad je on htio, da se šale.

— Pa, eto, bilo j' ovako — počeo je Marko oprezno i polako, pomaknuvši se na svom tvrdom panju. — Ja sam juče odagna goveda prema Dubokom Docu, da i', pasući, dorenem do Lokve, da se napiju. Goveda su polako napridovala, a ja i Šarko za njima s noge na nogu. Kad smo stigli tamo iza Kuka, naednom udariše bronze na volima, kun da i' je niko rukom stresa, a Šarko se uzzvirla i počne škomliti, a dlaka mu na vratu skočila u ždrak ka na ježu. Ja sam pomislije, da nije dobro, pa poletim naprid. Šarko za mam pomislije, da nije dobro, pa poletim naprid. Šarko za mnom i bi i ne bi, al unda se i un razjunačije, pa mi trkom ka konji.

— Ko se j' više boja: ti il Šarko? — ubaci Mate.

— Ne sritaj ga, nek pripovida — opomene ga Jadre.

— Pa, da vam pravo kažem — odgovarav je Marko na Matinu primjetbu — men se sve čini, da nam ni ednom ni drugom nije bilo lako pri duši! Al smo vindar letili. I Šarko počeje lauckati, al nije, da j' laja, man nikako, kun da bi i zavija, al sve i bi i ne bi. Goveda su uztuknila natrag

i meni se sve činilo, da su sva, al nisam bije sigur. Kroza me sve ka mravi, i mam sam zna, da j' unaj gad nigdi blizo. A i na Šarku se je vidilo, da ga j' obćutije. Počeje un jako, ne lajati, nego onako, ka i škomliti i zavijati. Ja sam već prije skinije štuc s ramena i pripravije ga, da pucam. Već sam bije ko pomislije, i da nije ništa, jer sam mislije, da su sva goveda prida mnom, kad se naednom razkrivi govedče. Meni se učinilo, da j', tako, na stotinjak koračaja od mene. Poletim tamo, odkud sam čuje dreku, a Šarko sa mnom, i imam što i viditi: na našeg Vilaša naliće vučina ka medvid, a Vilaš ga dočika na rogove. Ja se razderem: »Pústīja! Pústīja«, a Šarko se uzlaje, al una mrcina ne popušta. Ja sam se primaka dobrano.

— Al ne priviše! — dobaci i opet Mate.

— Ma, eto, tako, na petdesetak koračaja sam se primaka i bije bi moga pucati, al nisam smije radi vola. Moga bi lako ubiti njega, kako je kukavac skaka i branije se od unog napasnika. Sigurno nas, mene i Šarka, nije ni opazije, kolko je bije zabavljen s Vilašom, jer naednom uztukne, pogleda k nami...

— A tebi srdce puče! — dobaci Mate.

Svi prasnuše u smieh, pa se i sam Jadre jedva svlada, da se i on glasno ne nasmije.

— Nije mi puklo srdce, man sam opalije iz štuca —

— I »vuk pade, Bogu dušu dade«! — upade mu Marija u rieč, no odmah se udari šakom u prsa, moleći Boga, da joj oprosti, što je rekla, da vuk ima dušu, jer se to smatra velikim griehom.

— E, nije, sestro, ni to — odgovori Marko, smiešeći se. — Kako je bilo nezgodno ciljati i pucati u blizini Vilašu, nisam mnogo ni cilja, man sam nasumce opalije, samo da unog gada poplašim.

— I pobiže? — upita Jadre.

— Pobiže, kun da ga vile nose — potvrdi Marko.

— A di su ti bile koze? — upita opet Jadre.

— Nji nisam triba napajati, pa sam Mariju ostavije s kozami tu iza Jame, a samo sam goveda pogna. Mnogo sam i' već srije i vidije, al još nisam vidije, da bi unako sćorla na vola ka unaj juče.

— To j' bilo u slavu naše nove kolibe! — reče Ivan

— Ma, ne će biti — govorio je Marko ozbiljno, jer nije imao vremena da u svojim mislima uhvati, da se stric

Ivan šali. — Nije to za našu kolibu, man je mrcina morala biti slipa od gladi. Ne bi drugačije moga onako zaćoriti. I sva srića, da nije naletije na kakvo june, man na pravog vilaša, koji se ne bi ni medvida pripa, a kamoli vuka, pa da j' još uniki. A est bije vuk vridan svog vuka. Ja većeg još u životu nisam vidije.

— Pripa si se ti, moj junače, pa ti se stog toliki učinije — reče Matija i baci Mati značajan pogled. On se samo nasmije, no nije ništa rekao.

— Pa, duša valja — reče Marko, smijući se — da vam pravo rečem: ni nije lipo sristi se s unakim gadom. Nisam se baš pripa, al ne bi bije ni zapiva, dok je un bije blizu mene.

— Sigurno ti se grkljan bije stiska, da krož njeg ne bi bije moga ni igle promoliti — javi se opet Mate.

— A kako j' unda vikā? — zauzme se Ivan za Marka.

— Da j' vika i pustijaka, bije bi se i vuk pripa — odgovori Mate — al i sam veli, da ga nije ni pogleda!

Jadre se prekrsti, ustane od stolice i tim dade znak svima, da je vrieme počinka. Ika je s djevojkama već bila uklonila sa stolice zdjele, žlice i preostatke jela.

I Mate se glasno prekrsti, pa reče veoma srdačno:

— Baš ti vala, striče Jadre, a kako večeras, tako da Bog da svake večeri!

I Jadre i svi ostali popratiše smiehom te objesenjačke primjetbe, a Marko mu ozbiljno dobaci:

— Zabolije bi te drob, gospodine!

— Glavno j', dico moja, da smo vaik dobre volje, pa će nam unda Svemogući, slava Mu i vala, vaik dobro dati. Samo iz mraka dolazi svaka strava, a iz smrknuta čela i obraza svako zlo! — govorio je Jadre ozbiljno i odmjereno, a na očima mu je sievalo zadovoljstvo čovjeka, koji je sretno svršio svoju zadaću, i koji zna, da se ima na koga osloniti. — Dok smo ovaki, moj sinovče, bit će, ako Bog da, i pečenke i runješa. Ne boj se. Nek nam Svemogući da zdravlja i pameti, pa nam ne bi bilo zlo ni na suvu gravu i palenti.

— A da, man tako! — potvrđuje Ivan, očekujući, da li će Mate i opet štogod dometnuti, jer je vidio na njemu, da se alčački smijulji. Ivan ga izazove: — E l' nu, sinovče Mate?

— Stric Jadre vaik, kun da čita iz evanđelja, nego... — reče Mate, pa se prekine u rieči.

— Nude, nude! — osokoli ga Jadre, jer mu je bilo drago, što taj vedri momak uviek unosi i još više veselja, negoli je obćenito među njima. I kad je najteže, Mate nađe šaljivu stranu. Tako i sad odgovori:

— Mislim, striče, da su i gra i palenta lipi Božji darovi, al Božji blagoslov sađe u nji tekar, kad u nji ugazi ja l' prasica, ja l' jalovica.

— Est i to! — potvrđuje Jadre, smijući se, i poslije kratke stanke nastavlja glasno: — Slava Ti i vala na svemu, Svemogući naš Otče nebeski!

— Unda, sutra, ako Bog da, na bunar! — reče Ivan.

— Ako Bog da! — potvrdi Jadre.

6

Tako je svečano završeno proširenje kolibe u planini. Družina je u neopisivom zadovoljstvu i razpoloženju još podugo šaptom prepričavala razne potežkoće radnje, a vazda ih popratila i drugom slikom, sjetivši se veselja, koje je stric Jadre znao vazda prirediti i iznenaditi ih. Svaki je među njima osjećao velik ponos i zadovoljstvo, što je sad njihov »stan« svakako ponajveći u planini. Napose je svakog veselila pomisao, kako će se i njihovi iznenaditi, kad vide, što čobani tog ljeta učiniše, a da nitko nije ni slutio, što bi uobće mogli raditi drugo osim uobičajenih čobanskih poslova.

A istom drugi?! Kako će ti pasti na leđa od iznenađenja i od zavisti, samo kad čuju, što Nadvođani učiniše, a kad koji slučajno tuda prođe i vidi, taj će zaniemiti od pustog čuda i ne će vjerovati svojim očima.

— Dosta j', dičaci — opemene ih Ivan. — Ako nas čuje Jadre, naljutit će se. Vrime j' počinka.

— Ne će nami stric Jadre ništa.

— Ne će, ne će, al triba sutra prije dana na noge.

— Ništa j' to nami!

— E, da, al je već veliki komad noći — uztrajao je Ivan uporno. — Mam spavati!

On nije volio često zapoviedati, ali kad je to učinio, onda su mlađi dobro znali, da treba slušati, i to — odmah!

Spavali su kojegdje oko kolibe, jer je bilo mnogo ugodnije spavati pod vedrim nebom nego pod krovom. Svaki je odabrao svoju bukvu, metnuo pod nju lišća i mahovine i tako priredio udoban ležaj. Jadre je odredio, da svako mora imati barem plahtu, a koje želi, može uzeti i biljac, jer su u Velebitu i ljetne noći često veoma svježe. Osim toga, mislio je on, može ili pauk ili zmija ili što drugo biti po noći uznemireno na svom ležaju ili na svom putu, pa može čeljade i ujesti, a kad je pokriveno preko glave, ne može se ništa dogoditi. To je staro čobansko izkustvo, koje je iz njega govorilo, i zbog kojeg je svaki čoban po noći preko glave pokriven, s rukama, podmotanim pod pazuho.

Ivan nije ni te večeri propustio svog običaja, koji je smatrao najsvetijom dužnošću, da prije nego legne na počinak, obiđe sve torove, da vidi, da li je blago mirno i da li je sve u redu. Uzeo je »šibu« — dugačku pušku — na rame, dvie kubure za pas, nadžak u ruku i laganim korakom, da blago ne uzbuni, sve obišao i pregledao. Svi oni vole svoje blago i paze ga skoro istom ljubavlju kao i kućnu čeljad, no taj je osjećaj u Ivanu razvijen više nego u bilo kome drugom u kući. On nije još nikad zaklao ni pileta ni janjeta. Dok nije bilo ni jasno ni razumljivo to njegovo razpoloženje, dešavalo se, da mu je stariji rekao, da to učini. Ivan je vazda na nenapadan, liep način udesio, da ga netko zamieni u tom poslu, a on je za njega, ako je trebalo, obavio drugi, mnogo teži. Poslije ga više nisu ni dovodili u takav položaj, no kad bi koja ovca prebila nogu ili bortala, ili kad bi se koje govedče nadulo, tad bi odmah zvali Ivana, da se lati posla. On je svako liečio i mazio i tetošio kao diete. U tom je poslu postigao zamjernu vještinu. Napose je bio vještak u liečenju prebijenih nogu. Takva nesreća nije nikad u njihovoj kući, odkad je Ivan odrastao, značila nesreću, jer su bili sigurni, da će on i govedčetu, a kamoli ne sitnom blažčetu, naravnati i vezati kosti tako, da se za najkraće vrieme ne će uobće ni poznati, da se je što dogodilo.

Koliko god je blago volio, nije ipak došao na pomisao, da ne bi jeo mesa, no bilo je zanimljivo promatrati ga kod tog posla. Najvećom je naime pomnjom vazda, svakom zgodom, proučavao, kako kosti izgledaju, kako stoje jedna prema drugoj, i vazda je kušao, da ih lomi, da vidi, kako pucaju: po duljini, poprieko, postrance, ili se drobe. Kad

bi bio dobre volje, pa kad ga mlađi saletjeli, da im tumači, što on to razmišlja, on bi se samo smijuljio, odbijajući ih:

— Ništa j' to. Ja se, samo tako, šalim.

Svi su dobro znali, da se on ne šali, ali su ga puštali u miru, jer su bili sigurni, da im ne će tumačiti, što promatra i proučava. Ipak — svakom se prilikom ponavljaju ista pitanja družine i isti njegovi odgovori. S osobitom je pažnjom proučavao pleće svakog zaklanog blažčeta, vjerujući, da je u njemu izpisana nedaleka sudbina ciele zadruge. Dobro bi ga očistio, a onda podigao prema svietlu i pozorno promatrao. To je učinio i sinoć kod večere.

— Što vidiš, Dragi? — upitala je prva Ika.

— A nu — odgovori on, ne skidajući pogleda s pleća. — Tako... Za nas i nije ništa ružno, al...

Svi su pozorno slušali. I Jadre je vjerovao, da se u pleću doista vidi bliza sudbina i kuće i obitelji, pa je i on pozorno i napeto očekivao, što će Ivan reći.

— Rat, rat, sime mu se zatrlo — reče Ivan, poslije dosta duge šutnje. Govorio je s najdubljim uvjerenjem i mirom, koji nije dopuštao ni pomisliti, da ne bi podpuno vjerovao u sve, što govori.

Tako on svakom prilikom proučava pleće, i svi tvrde, da se nije nikad prevario u svome čitanju. Predkazuje — ne proriče, jer čita — i grobove i kolievke, i dobre i loše žetve, kao i napredak ili nazadak blaga.

Bilo mu je sedamnaest godina, kad je neko diete u kući slomilo nogu. Planinka se bila uzžurbala, da ga dade odpremiti u Gaj Miletića, kuda li, da mu tamo poznati vještak namjesti prelom. Ivan nije ništa govorio, nego je diete uzeo u naručaj i odnio ga podalje od kuće, pa se tamo s njim pozabavio dosta dugo vremena. Kad ga je opet donio u kuću, rekao je posve čedno:

— Ne triba dite nikud nositi. Gotovo j' s pomoći Božijom.

Odtad on taj posao obavlja ne samo na blagu nego i na ljudima. Ne bi se smjelo reći, prema kome postupa nježnije, jer je i blažče i čeljade pod njegovim rukama neobično mirno toliko, da se čude, koji ga gledaju u tom poslu. Radeći, neprestano tepa i puše na mjesto, koje je ozliеđeno, i tako zabavi svog bolestnika. Svakako se vidi, da i blago razumije i vjeruje, da mu on želi dobro i da će mu

pomoći. Jednom je neki pas ovčar prebio nogu, i Ivan mu ju je namjestio i uvezao sam samcat. Kad su mu neki ponudili, da će psu stisnuti vilice, da ga ne bi ugrizao, Ivan se je samo nasmiešio i odbio svaku pomoć. —

Išao je polako i oprezno, pazeći, da ne bi nogom gurnuo veći kamen, zakotrljao ga i tako prouzročio nepotrebnu buku u toj tajanstvenoj velebitskoj tišini. Prozirna je ljetna noć prekrila svojim dahom dolinice i brežuljke i zagrlila velebitske vrhunce, nadkrilivši se nad svim kao brižna majka nad svojim čedom, a gore su, visoko, treperile bezbojne zviezde kao Božje oči, kojima se ništa ne da sakriti. Tu i tamo se oglasio zov noćne ptice kao opomena vječnosti, da je i noć živa i da šuma ne spava. Ivan je bacao oštre poglede i oko sebe i iznad sebe, a sluh je napeo, da mu ne može izmaći ni najmanji šuštaj granja. Od torova nije dopirao ni najmanji šum, ni najslabiji glas. Sve je bilo u najljepšem snu. Nedaleko goveđeg tora skoči tik pred Ivana iz grma zečić, kao da ga je netko bacio iz praće; vjerojatno od prevelikog čuda se nije snašao, pa u smrtnom strahu sjede na nekoliko koračaja pred njim.

— Ne boj se, bluno, ne boj — reče Ivan posve tiho i mahne rukom, da ga poplaši. — Ne ćemo se nas dva sad gonati pod ovim ogredcima.

Zečić se još više prepane i šikne u šikaru, a Ivan pođe dalje. Goveda su mirno ležala i preživala, a Šarko je kunjao na svom ležaju. Kad mu se je Ivan tiho približio, podigao je glavu, mahnuó nekoliko puta repom i opet se spustio na počinak. Ivan se približi, pomiluje ga i prošapće mu: »Maljo moje, maljo, samo ti spavaj, al budi i na oprezu!« Šarov opet podigne glavu, zaviori kitnjastim repom i podigne se na prednje noge. — »Samo ti lezi« — reče mu Ivan umiljato i pođe dalje.

Ovčji je tor bio tih dana najdalje od kolibe, jer je Jadre želio onaj proplanak dobro nađubriti baš ovčjim gnojem. Što je namjeravao dalje, nije govorio, no nije bilo ni potrebno, da kome pripovieda. Dosta je, što je rekao, a što je odredio, to je i provađano doslovno. Garov nije bio privezan, jer se on nije nikad udaljivao od ovaca, s kojima je i odrastao. Ni kad je najgladniji, ne bi ih ostavio i pošao tražiti, da ga nahrane, pa da ga uprav zaborave. Kad se je Ivan približavao toru, Garov je stao, naćulio uši prema

onoj strani, s koje je čuo prvi šum, i nepomično stajao kao izklesan. Prepoznavši Ivana, počeo je veselo mahati repom i bržim korakom pošao prema njemu. Nikakva glasa nije davao od sebe, jer je bio naučen, da se po noći ne smije lajati uludo, al kad počne lajati, onda je sigurno, da je u blizini ovaca netko, koga Garov ne želi vidjeti. Ivan se je posve šutke nagnuo k njemu i nekoliko ga puta pomilovao, šapćući i njemu kao i Šarku i svima drugima, koji su ga dočekali i pozdravili kod torova. Kad je tor obilazio okolo naokolo, Garov ga je u stopu pratio. Vidje, da je sve u redu, i htjede već otići, kad se Garov zaskoči na njega, kao da ga želi zagrliti.

— Što ti je, Garo moj dobri?! — šane Ivan u čudu, jer ga je taj postupak tog mirnog, mudrog psa posve iznenadio, jer je bio neobičan.

Garov mu je odgovorio tako, da je počeo veoma tiho, ali nekako prodorno i tužno, škomliti i cviliti, dok je njuškom neprekidno trljao Ivanova prsa, kao da mu se želi zavući u njedra.

— Što ti je, što ti je, zlatni moj Garove? — pitao ga je Ivan šaptom i uzeo mu glavu među dlanove, zagledavši mu se prijateljski u mudre oči, koje su bile sjajne i nemirne. — Tebi ništo est, maljo mojé — tepao je i milovao psa kao razborito stvorenje. Htio ga je spustiti i poći na počinak, no kad ga pas nije puštao, nego ga nogama obuhvatio i čvrsto držao, Ivan mu uzme opet glavu u ruke i poljubi ga u čelo, šapćući: — Kakav si mi to danas, janje moje, ka dite!

Garov inače nije bio ni mazno umiljato pseto, nego čuvar, da mu para nije bilo, vazda ozbiljan, miran, sviestan svoje snage, a vjerojatno i svoje vriednosti, pa se je tako vazda i vladao. Primao je milovanja djece i žena, ali se nije u njih upuštao. Stoga se je Ivan veoma iznenadio, iako se on i blago vole kao rođena braća, i jedva ga se riešio. Čim se Ivan izmakao, Garov je tako naglo legao, izpruživši prednje noge, kao da ga je netko bacio na zemlju ili kao da se je slomio. Glavu je položio na šape i gledao za Ivanom, koji je odmicao, obzirući se, da vidi, što će dalje ta draga, mudra životinja. Nije bio odmašio još ni petdesetak koračaja, kad se Garov polako digao, časak gledao za svojim gospodarom i prijateljem, a zatim se okrenuo i lagano pošao oko tora.

Ivan je brzo zaboravio na doživljaj s Garovom, jer mu nije davao nikakove važnosti, iako je bio posve neobičan i izvan svakog očekivanja. Sad ga zaokupilo drugo opažanje. Kako je išao razgaljenih prsa, osjetio je, još dok je stajao u zagrljaju s Garovom, da je počeo duvati sjevernjak. Sad ga je osjećao sve jače i jače. Već se je čuo osjetljiv šum granja na drveću, a iz prilične je daljine doprlo oštro vučje zavijanje. Bacio je pogled na nebo i opazio, da je gore vidljivo mnogo manje zviezda, negoli ih je vidio, kad je išao prema torovima. Požuri korake, bacajući neprestano zabrinute poglede na sve strane, pa je u tom i zaboravio, da pazi, da ne valja kamenja i ne stvara buke. Sad to više ni nije bilo važno, jer je bura sve jače i jače nadirala, a da se očito nije brinula, da li će njezina buka koga smetati. Nebo se je zastiralo maglicom, a sa zapada se, preko Velebita, pojavljivalo posve slabašno svjetlucanje, pa Ivan nije bio siguran, ne varaju li ga oči. Može biti, da je tamo negdje na moru već sievalo i spremalo se nevrieme, pa preko Velebita samo malko puštalo trake.

— S mora namiguje. Bit će salaukovine! — govorili su stariji ljudi, kad bi opazili tako svjetlucanje, i brže pospremali, što su željeli ukloniti izpred pljuska i nepogode.

Ivan nije pomišljao, da bi moglo noćas biti velikih iznenađenja, jer po svemu, što on zna, i koliko može prosuditi, nije prilike, iako je bura bivala sve jača i jača. Uostalom, bura ni nije vjetar, koji donosi kiše, ali je svakako i u svako godišnje doba neugodan gost. Razmišljao je, da li bi probudio čobane, da se dignu i presele u kolibu, no odustao je od te misli još prije, nego je mogao ozbiljno i prosuditi, bi li to bilo potrebno. Pomislio je, da će ih svakako bura probuditi, ako im bude neugodna, a ne probudi li ih, značit će, da ih ne smeta. On je legao u kolibu, i to na mjesto, na kom su do večeras spavali Jadre i Ika. Njih su dvoje bili u svojoj novoj sobi. Ušao je u stan polako, pipajući, da za što ne zapne, jer je pomišljao, da možda večeras nije sve na svom stalnom mjestu, kad su se dulje zadržali kod večere. Inače njih svako može i po najcrnjem mraku ići po kolibi bez ikakove bojazni, jer je svaki predmet imao svoje stalno i skoro nepromjenljivo mjesto, a domaćica se svako predvečerje pobrine, da je za noć sve spremno, kako mora biti. To se osobito ljeti mora rano obaviti, jer se

vatra rano zapreće, budući da nije potrebno, kao u kasno proljeće i ranu jesen, da se čeljad kod nje grije i suši. Luči doduše ima dosta u kolibi, vazda je velik naramak utesan, da se izsuši i dobro gori, ali ni nju ne pale bez velike potrebe, pa se oči toliko priuče, da vide po noći samo nešto slabije nego po danu.

Prije neg su Ika i Jadre pošli na počinak, ona je poškropila svoju novu nastanbu blagoslovljenom trokraljskom vodom, a zatim je okadila blagoslovljenim tamjanom i izmolila tri Očenaša i tri Zdravomarije, da Božji blagoslov sađe na njih, na njihovu čeljad, blago i zemlje i zgrade, a napose na ovu nadogradnju. Jadre je molio s njom skupa, naglas.

— Morda bi uprav bilo bolje, da si ti to napravije — reče ona, kad je već bio gotov cieli obred. Iznenada ju je spopala ta misao, kad je već bilo prekasno, no nije htjela prešutjeti svoju misao i grižnju savjesti.

— Ti ka i ja, miljenice moja! — odgovori on. — Prid Svevišnjim smo ka edna duša.

Nju je taj njegov odgovor veoma obradovao, jer je već bila na najboljem putu, da povjeruje, da je učinila velik grieh, skoro svetogrđe, što se je nepromišljeno i bez predhodnog dogovora latila posla, koji očito spada najstarijem mužkarcu u kući, kad već nema tu samog starješine.

Nisu dugo zaspali. Čavrljali su toplo i sladko, poslije velikog i uspješnog posla. Osjećali su u sebi duboko zadovoljstvo, a Ika je napose bila izpunjena neopisivim ponosom zbog svog čovjeka, koji je, po njezinom uvjerenju, nadmašio sve, što je ona mogla i željeti. Ne sjeća se, da joj je i jedna žena, s kojom je kad razgovarala, dala i naslutiti, da se može s čovjekom doživjeti sreća i zadovoljstvo, kakovo je ona doživjela. Za nju je to bilo nebesko odkriće, u koje je ona ronila cielom dušom i cielim tielom, kao što je negda bila u majčinoj utrobi.

— Bogu mome vala! — uzdahnula je poluglasno, kad se je uhvatila na toj misli.

— A da, man tako — potvrdi Jadre njezin uzdah. — Slava Mu i vala na svemu.

— Al ti ne znaš, što sam ja sad mislila! — šane ona, pripijajući se u njegove grudi.

— E, a nu! — odgovori on, smiešeći se. — Ja računam, da nisi zlo mislila, kad si unako rekla.

— I nisam. Bogu mome slava i vala do vika...

— Nude, nude?

— Pomislila sam, da meni nije moglo biti lipše, ni kad me je majka nosila pod srdcem, neg sad ovako s tobom — šaputala je ona tako toplo, predano i tiho, da je Jadre više osjetio nego razumio njezine rieči. — Samo da nam tolka dica ne pomriše, žalostna ti sam i kamena — nastavila je Ika, kad joj nije odgovorio nego samo milovanjem i cjelovima.

— I to j', miljenice moja, u rukami Svemogućeg, slava Mu i vala — odgovorio je on šaptom, i još je čvršće i toplije privio k sebi, da joj tim putom prenese svoje vjere i pouzdanja. Časak su oboje šutjeli, a onda on nastavi: — Da nam i to tako ne daje, kud bi mi graničari i dospili? Iztirali bi i cara iz Beča, kolko bi nas bilo. Viruj mi!

— Est to — potvrdi ona, no u glasu joj se osjećalo, da je to još uviek preslaba utjeha majci, koja se izmuči, dok u ljubavi donese na sviet diete, i onda ga u suzama mora vraćati nebesima.

— Nije to lako — nastavio je Jadre, da joj tumači i da je odvrati od tog razgovora — al, eto, reci sama, koliko bi i nas Nad vodom već bilo, da nam Svevišnji ne uzimlje toliku dicu?

— Bilo bi mista svima...

— Est to, al mi ni ne znamo, jêr nam Bog dicu daje, pa je jope uzimlje k sebi. Mi to ne znamo, a kad ne znamo, što ćeš, man primati iz Njegove ruke, slava Mu i vala, sve za dobro. I ja bi volije, da nam svako ostane i da ga podignemo na noge, al kad to nije, unda, valja, drugačije ne more ni biti.

— Eto, nek mi Bog prosti — šaptala je Ika — al da mi tog nije...

— Eto, vidiš: da nam ni tog nije, ko bi unda s nami?! — E li, miljenice moja, tako? Sad si došla na uno pravo: ko bi unda s nami?!

— Uprav tako i est! — potvrdi ona čvršće i uvjerljivo. — Ko bi nam bije ravan?! Dirali bi štapom u nebo.

— Ako to ni ne bi, al bi zaboravili, da triba misliti i na drugi svit, a i jope ti velju: ja ne znam, kolko bi se nas graničara namnožilo, kad nam je Svemogući ostavije, da se ovolko rađamo.

— Izginili bi u ratovim.

— Est i to, al mi i sad iđemo u ratove i ginemo, pa jope ne izginišmo! Ne damo se mi šale. Nego, puštimo mi to u Božije ruke, pa će sve dobro biti.

Njih su dvoje već pokopali nekoliko djece, pa Ika vazda s velikim bolom osjeća njihov gubitak, čim dospije, da na to misli. Sva je sreća za nju kao i za sve ostale graničarske žene, što su već naučene na tu pojavu i što su prezaposlene, a da bi se mogle predati tuzi i žalosti. Nemaju vremena, da na to misle, pa nose nevjerojatnom postojanošću i dostojanstvom. Nije ni Jadre miran, kad mu to pitanje legne u mozak, ali — stisne zube, pa šuti. Jednom je u vojsci pitao nekog liečnika Hrvata, koji je bio vrlo ljubazan i razgovorljiv, što on misli, odkud to dolazi, da u Lici i u Granici uobće umire toliko djece.

— Est, uno, ako ćemo pravo, ima nas — tumačio je Jadre svojim siromašnim rječnikom — i svaka kuća ima dice ka pilića, al, pusto, pomriše. Što odranimo, est uno vridno svog čovika, al ga j' težko odraniti, kad u pelenim pomriše.

Liečnik mu je dokazivao na dugo i široko mnogo stvari i pitanja, koja on uobće nije razumio, no uhvatio je toliko, da je ponajglavniji razlog, što nema dovoljno liečnika, koji bi pazili na zdravlje i život ljudi. Jadre je pomislio, kad je čuo te rieči, da taj navija za svoj krušac i zaradu, no poslije se je uvjerio, da je čovjek pošten, i vjerovao mu je, jer je mogao prilično pratiti njegovo razlaganje o pošastima, koje nisu nikako suzbijane, pa su se širile divljom snagom i neobuzdanom brzinom, gdje bi se god pojavile. I Jadre je razumio, kad mu je liečnik rekao:

— Jesi vidio, kad potok iziđe iz korita? Ako možeš spriečiti, da pređe preko obala, ne će biti poplave, ako li ne možeš tome doskočiti, potok će se razliti i potopiti sve, do čega dođe. Tako je i sa zaraznim bolestima. Ako ih odmah na početku sretneš i spriečiš njihovo širenje, one će nestati s malom ili nikakovom štetom. Ako li ih ne zaustaviš odmah, poslije su one gospodari i harače sve, koga stignu. Djeca su najneodpornija, jer im tielo još nije razvijeno, pa usljed toga ne može biti ni odporno. Stoga su pošasti među djecom i najčešće i najpogubnije. Gdje dođu, tu kose nemilice. Treba to spriečiti zdravstvenim mjerama, za koje mi, na-

žalost, zasad nemamo ni sredstava ni vremena, jer nas ubiše ratovi, koji ničù jedan iz drugoga i zaokupljaju svu našu pažnju i izcrpljuju svu našu snagu i sve naše sposobnosti.

Jadre je to razumio, pa je potvrđivao:

— Uprav tako, gospodin kapitan — liečnik je bio u činu satnika. — Kod nas je svaki čas na dici sad težka srdobolja, sad ospice, sad ljuti kašalj, sad što drugo, što i' kosi nemilice.

— I još je nešto — nastavljao je liečnik. — Vi ste graničari dobri gospodari, al' su vam i kuće i dvorišta i štale uređene za odrasle ljude, za odraslu stoku i za zdrava stvorenja uobće, kojima ne može više ništa naškoditi osim puške i noža, a nikad se ni tog oružja ne bojite. Vaša djeca žive povasdan sa štenadi, s praščićima i s kokošima, a svi u blatu, u prašini, u đubru i u neprobojnim rojevima muha. Ne može to podnieti slabašni djetinji ustroj, a koje podnese, to je djetinji junak, kojeg više ne će oboriti ni puška ni sjekira ni grom.

Poslije tog razgovora bilo je Jadri mnogo pitanje o odhranjivanju i dizanju djece na noge mnogo jasnije i posve jednostavno, no nije imao ni približno jasne slike, kako bi se tom zlu doskočilo. Bilo je previše starih i zasada i uređaja i običaja, koje bi trebalo srušiti stubokom i postaviti sve posve novo i iznova, a za takav podhvat nije imao ni jasnih predočaba niti ikakove mogućnosti, da stvori osnove, što bi i kako bi i gdje bi počeo. Zadaća je prelazila njegove sile i mogućnosti, ali stoga nije bila posljednja u njegovim mislima. Baš zbog toga mu je bilo neobično milo, kad je čuo, da iste misli more i njegovu divnu ženu, u kojoj je on po drugi put našao svoju dušu i sva svoja razpoloženja.

— Kako god ti rečeš — odgovorila je Ika na njegove rieči — nego, znaš, mili moj, kako mi je, kad ga pod srdcem nosim, pa unda pod ledinu š njim, kad je najlipše...

— A nu, miljenice moja... Nego, čuješ li ti, kako j' bura počela derati? Samo da ne bude salaukovine, a i janjci su nam i jarad u torovima.

— Ne će, ako Bog da — odgovori ona i tek sad primieti, da je doista bura počela puhati, jer je dosad nije uobće zamjećivala, koliko je bila zauzeta svojim mislima o djeci i o svojoj nesreći u najvećoj zemaljskoj sreći.

— Prikrstimo se i sad spavajmo — reče joj, poljubi je i u zagrljaju savije na svoje grudi, da je bila kao u majčinu zagrljaju. — Sad će, na, i prvi pivci.

— Uprav sam mislila, da nije pametno, što priko lita nimamo o'de i nikolke kokoši — reče ona, mjestoleći se u njegovu zagrljaju. — I kokošim bi bilo lipo, i planinci bi tribalo, da dikad ima koje jaje.

— Ja sam već davno reka — odgovori joj on i opet je počne cjelivati — da se nas dvoj više ni ne tribamo nikad ni o čem dogovarati, jer vaik mislimo i jednako i na iste stvari. I ja sam tako mislije, pa ako me stric Jukan i strina Manda budu tili poslušati, više ni edne godine ne će blago na planinu, a da i nikolke kokoši ne budu o'de. Ako nas i jope kad odredi stric amo, mi ćemo i' uvamo poniti, pa i' uprav morali ukrasti.

— I ja tako mislim...

— Ja ću im još ove godine, ako ikako dospijem — govorio je on mirno i sigurno — napraviti kućicu kraj kolibe, da nam sa panta ne smrade po blagu, ako bi ga kad ugonili u kolibu i tako — ni po nami, kad smo unutra.

— To j' pametno — prošapće ona kroz snene usne, a oči su joj se već bile sklopile pod velom prvog opojnog sna.

— Al najprije još moram načiniti pojatu za sino i za lišnjak — govorio je Jadre dalje, sve tiše i tiše, a bura je udarala sve jače i jače, kao da izrabljuje u svoje svrhe one žive, slobodne snage, koje je taj krasni soj ljudi sada oslobađao od svojih dnevnih briga i muka, prepuštajući se u zagrljaj odmora i sna.

Utihnuli su kao zapretana vatra. Čulo se je samo lagano, pravilno disanje dvaju snažnih mladih stvorenja, koja su u svojim dušama nosili toliko neugasive vatre i života, da bi bili mogli zapaliti i Velebit i cielu njegovu bližu i dalju okolinu. Sad su mirno ležali, zagrljeni i pripijeni jedno drugom kao dvie bršljanove loze, a u Velebitu je bura urlala i vukovi očajno zavijali.

Još nije bila ni na najvišem vrhuncu Resnika na iztoku ciknula zora, kad se je Ivan, po navadi staroj, prenuo iza sna, prekrstio se, i onako bos poletio na vrata, da pogleda na nebo i prosudi po zviezdama, koliko je sati. Vidje, da dan nije daleko, pa se povrati, obuje se i obuče, pomoli se Bogu, pripaše pašnjaču, zatakne za nju dvie kubure, kako

je to redovno nosio, osim kad je morao raditi posao, kod kog se je morao sagibati. Tad bi odložio pašnjaču i kubure, jer iako je pašnjača od kože, ipak je toliko tvrda, da ga je žuljala i smetala kod posla. Inače ju je nosio i u crkvu i u njoj vazda dvie kubure. Jedna je bila nabijena običnim olovnim zrnjem, dok je druga bila »sindžirlija«, a to znači, da je u njoj bio tanki lančić, na kom su bile prilotana okrupna olovna zrna, pa gdje bi smjerio, tu bi, ne posipao i ubijao, nego rezao i klao. Ta je bila vazda u pripremi za slučaj, da se srete s većom divljači.

Kad je bio gotov, iziđe pred kolibu, lupnuvši za sobom snažno vratima, što je redovno bila budnica za Jadru i Iku. Ukoliko njih koje ne bi bilo budno, prva bi se Ika prenula na taj tresak i počela se vrpoljiti i glasno krstiti, tako da bi se i Jadre odmah probudio. To je prije bilo tim naravnije i lakše, što su svi spavali u istoj prostoriji. Ivan je spavao u jednom kutu kolibe, a njih dvoje u drugom, na posve protivnoj strani. Sad je njihova soba bila u neposrednoj blizini izlaznih vrata, koja su ostala na svom starom mjestu, na krajnjem jugoiztočnom kraju. Na tu je stranu Jadre nastavio svoju gradnju tako, da je sve produljio prema iztoku, nastojeći, da se čuva i zapada i sjevera. To je bilo njegovo umovanje o nebeskim krajevima, koji su ljudima povoljniji ili manje skloni. Zašto je to baš tako, ne bi bio znao posve jasno obrazložiti, ali je u njemu bilo sve jasno i sve jednostavno, pa se je tog svog osjećaja i držao. Nailazio je u životu na mnogo pitanja i pojava, koje su njemu bile podpuno jasne po čistom nagonu i nekom posve neshvatljivom unutarnjem glasu, a koje ne bi mogao ni sam sebi obrazložiti i opravdati, ali ih se je uviek savjestno držao, jer je spoznao, da je to najbolji put. Izkusio je, da se redovno ne vara, kad sliedi taj tajanstveni glas svoje duše — kako je on to sebi tumačio — a nije doživio ništa, što bi ga moglo uvjeriti o protivnom. Tako je proveo i proširenje kolibe prema svom najunutarnjijem osjećaju, vjerujući, da postupa posve dobro i, štoviše, najbolje.

Stoga su izlazna vrata bila u neposrednoj blizini spavaonice domaćina i planinke, pa kad je Ivan njima tresnuo, sva se je njihova sobica stresla, a Ika je odmah glasno uzdahnula:

— Slava Tebi, svevišnji naš Otče nebeski — i počela se krstiti, a Jadre se okrenuo na drugu stranu i prošaptao:

— Ode već naš noćobdija.

— Svanjiva — šanula mu je Ika i ogrlila ga. — Moramo ustajati.

— A da, man ustajati — potvrdi on i prekrsti se.

Ivan je stao časak pred kolibom i zaviknuo prilično glasno:

— Ustajmo, braćo! Sunce će nam oči izpiti!

Na taj su se njegov poziv počeli momci protezati pod bukvama, a djevojke su odmah poskakale s ležaja i počele se brzo spremati, jer je bio takav red, da one budu prve na nogama. Ivan se nije na njih mnogo obzirao, jer je bio njegov običaj, da ih sve uzbuni i probudi, a zatim, da sam obiđe torove, da sve pregleda i onda se vrati kolibi i njih sve nađe već s dižvama u rukama, spremne, da idu blago muzti. Tako je i jutros otišao. Kao kroz san sjećao se je, da je čuo grmljavinu, ali nije bio posve siguran, je li sanjao, ili je doista grmilo. Nešto je moralo biti, ali što je bilo — sam Bog zna. Čekao je radoznalo, da čuje od drugih, da li su oni što čuli ili sanjali, ali nije htio sad nikog ni zvati ni pitati, jer je želio, da se svi polako i naravno probude, da dođu k sebi od sna, pa da ih onda izdaleka pita, jer ga je smetalo, da mlađima pokaže, da ne zna, je li sanjao ili je doista čuo. Moglo bi koje pomislit, da je bio pijan, a sigurno bi onaj obješenjak, Mate, iz tog načinio bilo kakvu šalu, pa ako i ne pred njim, a ono sigurno među mlađima, a Ivanu ni to ne bi bilo ni drago ni ugodno. Stoga je mirno otišao svojim uobičajenim jutarnjim poslom. Kapu je nosio pod pazuhom i poluglasno molio pozdravljenje anđeosko, a kad je s njim svršio, nastavio je uobičajene molitve za sve žive i mrtve, zatim za blago, pa za sve one duše »u prgatorju«, kojih se nema tko sjetiti.

Kod goveda je bilo sve u redu, no iznenadi se, kad vidje, da je pas na nogama i nekako nemiran. To je bilo toliko neobično, da je opazio, no nije pripisao prevelike važnosti toj pojavi, iako je bila neobična. Psi, redovno, izjutra spavaju kao poklani, jer je sigurno, da oni pred zoru posve nagonski osjete, da su pošteno izvršili svoju stražarsku službu preko noći, da više ne prieti blagu nikakova opasnost, i da se sad mogu bez ikakove bojazni predati

odmornom snu i počinku. Ivan je pomilovao Šarka i pošao dalje, no Šarko je nemirno škomlio i trzao na vezu, kako nije nikad činio. Obično bi se zadovoljio dodirom ruke tog dragog čovjeka, nekoliko puta zavitlao svojim kitnjastim repom i opet se spustio na počinak. Danas je to bilo posve drugačije. Ivan je prešao preko te pojave i pošao dalje. I drugi je pas bio nemiran i na nogama. Ivan je i njega pogladio, nešto mu tepao i otišao. Kod janjaca i jarića bilo je isto. Psi su i tamo bili na nogama i veoma nemirno letjeli oko kolca, za koji su bili privezani, dok su janjci i jarići mirno ležali. Teoci su bili s njima zajedno. Neki su ležali, a neki su stajali, no na njima nije Ivan opazio nikakove promjene, pa ni pasjoj promjeni običaja nije još uviek pripisivao osobitog značenja. Išao je redovno mirno i odmjereno prema ovčjem toru. Bura se već bila posve smirila, pa je tajanstvena tišina veoma ranog praskozorja još svuda vladala kao neograničena pjesma mira i blaženstva, koju su krunile svojim ljubavnim pjesmama oduševljenja i slavlja mladih roditelja ptice budilice, koje se vazda javljaju prije zore.

Približivši se ovčjem toru, Ivan se začudi, što ga Garov ne čeka pred torom, kako je to savršenom točnošću činio svakog dana. On je vazda bio onaj, koji ga nije dočekao ležeći, nego na nogama. Štoviše, čim bi ga opazio, on bi mu pritrčao, korak-dva pred njim stao, veselo zaviorio repom, kao da mu javlja, da je sve u redu, a zatim se okrenuo i pred njim stupao prema toru. Jutros ga Ivanove oči ne mogoše nigdje zamietiti. To ga osupne, pa švikne dosta glasno, no ni na taj zov se Garov nije ni pojavio ni oglasio. Kroz Ivana proletješe trnci težke i neugodne slutnje. Zovne ga, no na svoj poziv ne dobi nikakova odgovora. Požuri korake i na svoje zaprepaštenje opazi, da su i ovce i koze sve na nogama i zbite u jedan kraj tora. U tom čudu i iznenađenju nije u prvi čas vidio ništa više, pa potrči k ljesi, otvori je i stupi u tor. I ovce i koze okrenule su glave prema njemu, no umjesto da — prema navadi — potrče prema njemu, one su se još više zbile u hrpu i očito je svaka nastojala, da se što više zbije i sakrije. Ivan opazi, da sve drhću kao u groznici, a bilo je očito, da preko noći nije pala ni kap kiše, te da nisu ni pokisle ni ozeble. Koliko je bio zabavljen promatranjem te neobične pojave, nije ni dospio,

da bilo što drugo istim mahom i pogledom obuhvati i zamieti. Stao je kao okamenjen i nekoliko ih hipova motrio, šapćući posve nesviestno i bez promišljanja:

— Što vam je, male moje?!

U čudu se je i zaprepaštenju okrenuo na stranu, kad mu pade pogled poludesno na strani, na hrpu mrtvih ovaca, kraj kojih je ležao Garov posve mrtvo i nepomično. Ivan se lecne i naglo se okrene prema toj hrpi, a Garov se samo malko trgne i protisne neki posve neodređeni glas, koji je bio najsličniji plaču djeteta u kolievci.

— Garove, jadna ti majka! — vikne Ivan, posve obezumljeno, no Garov je ležao i nije se ni pomakao, osim što je prema gospodaru uperio težak i umoran pogled krvavih očiju. Vilice su mu bile posve obložene krvavom pjenom, te je Ivanu odmah sievnula misao, da je pas pobjesnio i u navali te bolesti provalio u tor i poklao ovce. Bez premišljanja i stanke potegne kuburu i saspe mu u glavu sindžirliju. Nije se čuo ni jauk ni uzdah, tek je Garov prevrnuo glavu na drugu stranu tako, da više nije bila uperena prema Ivanu nego ravno na naslaganu hrpu mrtvih ovaca.

Ivan je stajao kao ubezumljen, spustivši ruku s kuburom niza se, te mu je visjela kao odsječena. Ni jedne jedine misli tog trena ne bi u njegovoj glavi bio našao za spasenje duše. Stajao je kao okamenjen i tupo zurio u mrtvog prijatelja tako nepomično i uporno, da je bilo jasno, da i ne misli na mrtve ovce, koje su ležale naslagane u hrpu tik mrtvog psa, koji se je još nekoliko puta trgnuo cielim tielom, a onda se posve smirio. Ivanu su potekle suze na oči, a same su mu usne prošaptale:

— Sunce moje, Garove moj...

Spustio se je nad njega, no nije kleknuo, nego je koljena samo ugnuo toliko, da je bio posve u klečećem stavu i nepomično zurio u okrvavljenu gubicu mrtvoga Garova. Buljio je uporno i ukočeno, a da nije ni sam znao, što radi, niti je znao, kako je dugo tako čučao u iskrenoj tuzi i pobožnosti nad viernim drugom. Iz tog ga nesviestnog stanja trgoše čobani, koji su čuli pucanj, odmah skočili i poletjeli prema torovima, odkud su čuli glas puške.

— Što je, striče, ako Boga znaš?! — viknuo je Marko, koji mu je prvi pritrčao bez daha.

Na taj je glas Ivan ustao kao stroj i niemo se ogledavao oko sebe, kao da pita njih, što se je to dogodilo. Poslije nieme stanke jedva progovori:

— Mušketa sam naše ovo zlato, pokoj mu... i pretrže se u rieči.

Sva su četiri momka stala kraj njega, osjetivši jednaku tugu za neizporedivim i neprežaljenim Garovom, tupo su buljili u izpruženu lješinu, ne obraćajući upravo nikakove pozornosti hrpi mrtvih ovaca. Sve je obuzela i tuga i nerazumievanje, što se je to dogodilo, pa su stajali skupa sa stricom Ivanom, ubezumljeni baš kao i on. Tako ih je zatekao Jadre, koji je također čuo prasak puške, pa se i on odmah požurio na onu stranu, s koje je dopro glas u tako rano jutro, jer je odmah bio načistu, da se je dogodilo nešto neobično. Znao je, da nijedan momak osim Ivana tako rano ne ustaje, a pogotovo je bio siguran, da se nije nijedan požurio, da digne zeca s loga, te je morao biti po sriedi ili vuk ili hajduk. Stoga je i on poletio, da vidi, što je.

Sve je blago bilo veoma uznemireno u torovima, i psi su počeli zavijati, čučeći na vezu kao prebijeni.

— Što je, Ivane?! — pitao je Jadre još u trku, no nije dobivao odgovora, jer ga Ivan nije ni čuo, a da mu je njegov glas i dopro do ušiju, ne bi ga bio razumio, jer je još uviek bio više mrtav nego živ. Kad je Jadre utrčao u ovčji tor i stao kraj ukočenih momaka, pogled mu se ustavi na mrtvim ovcama. Ustukne, za čas se snađe i na silu progovori, nastojeći, da mu glas bude što čvršći i što mirniji:

— A nu, braćo, moja, di je blaga, tu i štete. Sad je gotovo.

— Al Garov, Garov! — procjedi Ivan s dna utrobe, kao da dušu trga i na komade izbacuje. — Ko će njega prigoriti?!

— Ajme meni za vridnim Garovom! — provali iz Jadre jauk kao za djetetom. — A što j' njemu bilo, ako znate, što j' Bog?!

— I to j' Božja volje! — procjedi Ivan, jedva sustežući suze. — Ja sam ga mušketa.

— Ti?! — iznenadi se Jadre, kao da mu je rekao, da je otca ubio.

— Ja, Jadre, svojom rukom — potvrdi Ivan. — Vidiš, da j' pobisnije, jadna mi majka, i pokla ovlike ovce.

Trebalo je dosta dugo, dok su došli k sebi, a svaki je osjećao, da se mora svladavati, da ne pane na zemlju i ne pomiluje mrtvo tielo tog nezaboravnog druga u dobru i u zlu. Jadre je prvi počeo pobliže promatrati mrtve ovce, pa reče:

— Ma, braćo moja, kako i' je samo poslaga ednu na drugu?! Nije to radilo bisno pašče.

Na te se njegove rieči svi trgoše i počeše pozornije promatrati hrpu mesa. Koliko se je moglo vidjeti površno, bilo je naslagano šest ovaca, sve jedna preko druge, kao da ih je razuman čovjek slagao, kao što se slažu snopovi žita u plast.

— Pa i Garov je sav izkrvavljen i izgrižen! — reče Jadre i sagne se k psu, te mu podigne desnu prednju nogu. — Evo: oko vrata je sama rana. I na plećim je izgrižen... Nije to bisnilo, al ko ga izgrize?!

Sad svi obratiše pažnju na Garova i vidješe, da je Jadre dobro opažao. On je, očito, bio u težkoj borbi, u kojoj je zadobio velike rane, ali je ipak bio ostao na životu. A tko je poklao i naslagao u plast tolike ovce?!

Čas su još stajali posve neodlučno, a tad Jadre odredi, da ovce iznesu iz tora. Momci odmah pograbiše svaki po jednu.

— Pazite, da se ne zakrvavite — upozori ih Jadre.

Čim su odmakli gornji sloj, opaziše, da je još nešto tu u hrpi osim ovaca. Jadre naglo povuče još jednu ovcu na stranu i svi se opet ukočiše od čuda i zaprepaštenja, ruke im kloniše, a oči stadoše u glavi.

— Garove, sunce moje žarko, što ja tebi učini! — procjedi Ivan kroz stisnute usne, ne skrivajući suza, koje su mu potekle niz obraze. I Jadri se oči orosile, a momci su ukočeno buljili preda se.

Pred njima je ležao mrtav vuk, veći od najvećeg paščeta.

— Sad vidimo! — reče Jadre poslije duge šutnje i pođe prema ljesama. Išao je okolo-naokolo i pozorno svaku promatrao od zemlje do vrha. Išao je polako i zastajkivao, a ostali su ga pratili pogledom. Nenadano vikne on skoro u sav glas: — Evo je! Ovud se je provuka.

Svi pridoše k njemu, da vide i oni. Posljednji je kolac jedne ljese bio veoma tup i nije sinoć bio zabijen u zemlju,

a vez je te i susjedne ljese bio posve pri vrhu. Vuk je našao tu pogrješku, jer su ljese bile, sigurno, uslied toga pri dnu razmaknute, on ih je još više razmaknuo i provukao se u tor. Na obje je ljese ostavio mnogo dlake.

— E, al unda?! — pitao je Ivan, još posve nesabran.

— Unda j' počeje klati — odgovori Jadre već posve stišan. Svladao je uzrujanje i srčbu, bol i tugu i, sve malo pomalo, počeo događaj promatrati mirno i zrelo. — Sad je ovako i vala Svemogućem.

— A unda?! — ponovio je Ivan, koji se nikako nije mogao snaći.

— Kad ima dosta klati, pa kad mu se ne žuri, mrcina samo kolje i pije toplu krv — tumačio je Jadre. — Vidite i sami, da j' tako radije — reče, okrene se i pođe prema mrtvim ovcama, a drugi za njim.

— Al Garov?! — opet će Ivan.

— Garov je, kukavan, sigurno bije zakunja na drugoj strani tora, a kako j' bisnila bura, nije gada moga čuti, a nije ga moga ni obćutiti, jer je puvalo k vuku, a ne ka Garovu. Tekar kad su se ovce zblanule i zvona na ovnovim grunila, trga se j' i Garov i odma vidije, što j'. I unda... Prekide se u rieči, razmišljajući, kako je to, vjerojatno, moralo dalje teći. Svi su momci šutjeli kao zaliveni i hvatali rieči s Jadrinih usana, a Ivan nije dielio pogleda od Garova. — Garov je sad, na moj račun, gleda, kuda bi u tor, reža i letije oko tora. Kako j' bije sav izvan sebe, nije moga mam naći ovu lâzu, kud se j' unaj gad provuka, pa j' stoga i moga poklati ovliko blago. Garova se nije marije bojati, jer je mudra mrcina mam vidila, da ne more priko plota do njega.

— More tako biti, more — potvrdio je Ivan — al, moj brate, drugi psi?

— Što »drugi psi«?

— Kako se uni nisu uzbunili? Unda bi bili i dičaci čuli — tumačio je Ivan svoje sumnje.

— Kad je Garov laja?! Nikad nije uvano ni noćes ni zalaja, man je reža i gleda, da obrani ovce. Un nije nikad ni zjȁja ni zva u pomoć.

— Est to, vridni naš Garov, žalostan ti sam za njim — potvrdi Ivan.

— Sad ništa, man vala Bogu — odvrati Jadre utješljivo. — Ništa tu ne pomaže. Nego, na moj račun, da j' Garov i

laja, ostali bi ga psi bili težko čuli kroz onaku buku bure, a i puvalo j' od nji ka Garovu, pa ga ne bi bili ni mogli čuti. Obćutiti unu mrcinu nisu ni uni mogli kod protivna vitra.

— Ništa se ne bi bilo čulo do nas — javi se prvi glas nekog momka, koji je očito osjetio potrebu, da izpriča ne samo pse nego i čobane.

— Ništa, ništa — potvrdi mu Jadre, a zatim nastavi polako, razmišljajući: — Na moj račun, kad je Garov naša lâzu, kroz koju se je unaj smrad provuka, narupije j' i un za njim. Što j' dalje moglo biti, eto, vidimo i sami. Vuk je ovce kla, di je koju stiga, pa i' je unda naš mudri Garov sve skupije i natrpa na mrtva gada.

— E, majko moja, žalostan ti sam za njim! — uzdahne Ivan i obriše rukom suze sa očiju. — Lakše bi prigorije četri vola, neg da ga ja ne ubi ovakog. Nego — reče posve glasno i udari se rukom po čelu: — sad meni puče prid očima! Garov je sve ovo slutije uprav ka ljudsko stvorenje! Sinoć je na me skaka i nikako mi nije dâ da otiđem, što nikad prije nije činije! Est očiju mi moji, žalostan ti sam za njim.

7

Posao je oko kopanja suhog zdenca napredovao veoma tegotno i sporo. Morali su provrtati i zapaliti u kamenu bezbroj mina, a to je težak, veoma težak posao, pogotovo, kad ga treba obavljati u dubini. Težko je to sve prirediti, pa izići iz jame, pa oprezno, a sigurno, zapaliti i onda čekati, da vidiš, hoće li pogodno razbiti, baš kako trebaš prema svojim osnovama.

Jadre se je najviše bojao, da će koja mina zatajiti, no tu je bojazan duboko u sebi zakopao, ali tim pozornije i strože pazio, kako se puni i pali.

— Pazite, dico! — bila je njegova poštapalica, koju je neprekidno ponavljao, čim bi počeli puniti izdubene rupe u kamenu i metati upaljivač.

Na upaljivač je pazio kao na oči u glavi, da ne bi ovlažio, te je vazda upućivao:

— Prije nego načmeš novi komad korde — to je upaljivač — moraš komadić odrizati, zapaliti ga i gledati, kako gori. Prije toga ne smiš za živu glavu š njim ozbiljno

raditi. — Osim te opreznosti, odredio je, da momak, koji je pripaljivao mine, ne smije stajati kod tog posla u izkopanoj jami, nego mora izići i zapaliti sa luči, koju su privezali na dugačku motku. Na taj način nije bilo težko momku, da se zakloni i makne iz dohvata kamenja, koje mina izbacuje. To je razprskavanje on ublažio i time, što je na navrtanu minu, odnosno na kamen, koji je minavao, nametao velika, težka brvna, koja su suzbijala snagu razbacivanja.

Sve je bio predvidio, ali je ipak neprekidno strahovao pred »mrtvim« minama. Baš je stoga i odredio toliki oprez, te doista nije doživio niti jednog jedinog slučaja, da ne bi upaljivač sastavio i zapalio prah.

Spočetka se je bojao i druge opasnosti, koja je bila u tome, da mu je mogla svaka mina rušiti onako, kako ona zahvati, a ne onako, kako on želi. Međutim se je brzo uvjerio, da ta opasnost nije velika uz malu pažnju. Treba samo poznavati sastav kamena, a to ujedno znači: znati, kako se on najradije ciepa, a to je njih svaki znao, jer su tom poslu vješti, a kad to znadu, onda treba točno promisliti, gdje smije zavrtati rupu. Vazda se može prevariti, ali se u svakom slučaju radi samo o maloj razlici, koja ne znači mnogo. Ivan je bio veoma vješt i izkusan »miner«, no spočetka je s njim bilo neobično težko, jer je jedva došao k sebi od žalosti za Garovom.

— Nek mi Bog prosti, al mi se čini, da bi lakše prebolije svoje dite neg Garova — znao je češće ponavljati — jer: dite j' Bog dâ, pa i uzeje, slava mu i 'vala, al sam vridnog Garova ja svojom rukom mušketa!

I Jadre je iskreno žalio za nenaknadivom životinjom, no on je ipak bio i sabraniji i tvrđi od Ivana, pa kad je mislio, da je i te žalosti dosta, rekao je Ivanu nasamu:

— Ni ja ne mogu prižaliti Garova, al, brate, što ćeš mu sad?! I to j' Božija volja, pa, sad, bilo, bilo. Zaboravimo i ne spominjimo ga više. I to j' stvor Božji, pa ja sve mislim, da j' i grijota za njim toliko žaliti. E l' ovako?!

— A nu! — potvrdi Ivan, neodlučno. — Znaš, da j' un crka, ka drugo pašče crkava, ne bi meni bilo ni po žalosti, al un pade od moje ruke.

— Est i to — potvrđuje Jadre — al more čovik i čovika neotice ubiti, pa mu to Svemogući prašta. Nije tije, pa gotovo. Nema tu više ni pomoći ni izpravljanja.

Sve je to Ivan i razumio i prihvaćao, al je trebalo dosta vremena, dok se je malko smirio i zaboravio. On je vazda držao svrdao, u koji je koji momak udarao, probijajući u kamenu rupu za minu. Često mu se puta pričinilo, da Garov pristupa k njemu i prednjim ga nogama grli kao razumno stvorenje. Svaki put se je stresao i omahnuo glavom, da se rieši te prikaze, i duboko uzdahnuo.

Čim su bile veće potežkoće s kopanjem, zapravo: s minavanjem zdenca, tim je Jadre bio uporniji i neumorniji.

— Est, eto, težko, što smo udarili na kamen stanac, al što moreš u Velebitu drugo i tražiti? — govorio je družini, samo da ih ohrabri i da im prikaže, kako je to doista najnaravnije, što se tu događa. — Da j' o'de zemlja crnica, ne bi bije Velebit, man Ličko polje! A i još ću vam ništo reći: da smo mi naletili tu na meku zemlju, kako bi mi to bili obzidali i učvrstili, da nam se bunar ne urušava?! E l' ovako?

Neki potvrdiše, a neki pomisliše, da bi oni ipak voljeli zidati, nego minavati, a Jadre nastavi:

— Ne će ovake šterne biti u carevini! Pripovidat će se, što učiniše vrkljanski čobani! — govorio je i s velikim uvjerenjem, ali s još većom željom, da to svoje uvjerenje presadi u duše svojih suradnika.

Neprekidno se je nosio mislima i pitanjem, kolika je količina vode preko cielog ljeta potrebna za napajanje ovolikog broja blaga, koliki sad drže, i koliko bi trebalo vode, kad bi htjeli blago pomnožiti, tako, na priliku — tu je Jadre vazda bio i sam veoma neodlučan, ali mu je bilo jasno, da mora sve ići po posve utvrđenoj osnovi i stupnjevito, bez nasilja i skokova, a napose pomnožavanje blaga, jer treba računati, prije svega, sa zimskom prehranom, a onda i s ljetnom izpašom, ali ipak je vjerovao, da bi se moglo pomnožiti sitno blago — tako, na priliku na još ovoliki broj, a krupne barem još za polovicu i još k tome, k sitnom blagu pribrojiti tridesetak, četrdesetak krmadi, ako ne i više, pa se pita, koliko bi vode trebalo preko cielog ljeta za toliki broj blaga. To je strašno težko pitanje, jer nije imao ni uporišta ni pomagala, pomoću kojih bi bio mogao proračunavati. Sjetio se, da bi mu tu mogle poslužiti lokve, kojim se sad služe, pa je jednog dana prije zore ustao, uzeo u torbu komad kruha i komad sira, pa

pošao od lokve do lokve, da ih sve ponovno vidi — sve ih je poznavao, jer je tud čobanio od djetinjstva — i da prouči, koliko vode svaka sadrži i koliko onda sve skupa. Prema tome će se moći odlučiti, koliki zdenac mora napraviti.

Kući se je vratio pred noć, mrtav od umora, no veseo, vedar i zadovoljan. Kod večere su ga izdaleka pitali, gdje je bio i što je vidio. Najnasrtljiviji je bio, po običaju, Mate. On je, pola u šali, pola u zbilji, nastojao, da stricu Jadri »zaviri pod kožu«, kako se je on volio izražavati, kad je htio reći, da želi nekog izpipati.

— Ti se, striče, Jadre, tako, dao u velike posle i putovanja — rekao je momčić veselo i umiljato, no kako ga je Jadre i dobro poznavao i volio, nije se ni naljutio, a kamoli uvriedio. Samo se je smijuljio na njegove upite i primjetbe, dok je htio i želio, da mu ne odgovori, a poslije je počeo govoriti i tumačiti:

— Niko mora nogami, a niko glavom, a niko rukami i nogami raditi, ako oćemo, da bude Božijeg blagoslova. Ja sam izabra, da radim nogami, jer je najlakše — govorio je i smiešio se, htijući time i sam dati razumjeti, da se šali. — Dok vi kopate i vrtite mine, ja sam baza.

— A što si izbaza, striče Jadre?! — upita Mate, sviestan svoje premoći drznika i neopreznog junaka. Znao je, jer je vidio razpoloženje, da se stric ne će za to na njega razsrditi.

— Izbaza sam, sinovče, to, da naš suvi bunar more imati vode tri puta više nego sve lokve s ove strane Velebita, ako ga kopamo samo još dva klaktera u ovoj širini, koju gonimo sad. Ako ga još proširimo, ne tribamo kopati ni toliko.

— Da j' kopati, striče Jadre, kopa bi ga ja još deset klaktera, al minavati — ne bi, da si medvid!

— Kolko mi tribamo, tolko ćemo moći i minavati, al je, na moj račun, pametnije, da ga proširimo, neg da iđemo u dubljinu. To j 'lakši posa, a nami je radi vode svedno. Obzidat ćemo ga dobra pola klaktera, a i više na mistim, pa obsuti zemljom, a cili ćemo otvor pokriti ne gredicami neg balvanim, da izdrže i do naši prašukununuka. Ostavit ćemo otvor samo koliko more kablica unutra i van. Nikolika dobra klaktera okolo naokolo ćemo sve popločati nakoso

tako, da svu vodu vata i svodi u bunar, a — ako meni Svemogući da zdravlja, — mi ćemo i izpod cilog krova kolibe i ajata, kog ćemo, ako Bog da, još ove godine podići. . .

— Da Bog da! — ubaci neki veoma sramežljivo i bojažljivo.

— I dat će nam Bog, ako mi budemo vridni i ako budemo tili! — odgovori Jadre, prekinuvši se u niti svojih misli. Časak pošuti, a unda nastavi: — Izpod svi ćemo krovova provesti žlibove i vodu svesti amo, u ovaj naš bunar. To će biti vode priko cilog lita, da se moremo, ako ćemo, svaki dan š njom i polivati, a ne samo do mile volje piti i mi i blago. Napravit ćemo velika, dugačka korita, za napajanje blaga i metniti i' tamo — pokazao je rukom, izvan ploča — a od bunara do korita ćemo položiti žlibiće, kojim ćemo vodu livati u korita.

— Mnogo j' tog, striče Jadre, pa kad ćemo svršiti?! — reče Marko veoma čedno i suzdržljivo.

— Brzo, sinovče — odgovori Jadre. — Vidiš, dok dva o'de minavaju, svi drugi mi samo smetamo. Stog ćemo mi iz ovi stopa tu više kolibe i sići balvane, koje ćemo o'de dovaljati i metniti ka krov svom bunaru. Kad nasičemo i utaslačimo balvane, moremo mam, iz uni stopa, vaditi ploče, da pripremimo i počmemo pločati, čim pokrijemo bunar. Ploče su, man samo unake! Kun da i' je sam Svemogući stvara' baš samo za nas i naš bunar.

— Pa, i est tako!

— More biti i tako — potvrdi Jadre — al ni ne triba biti. Svemogući i' je dâ sve nami, pa mi moremo uzeti, što znamo uzeti, a što ne znamo. Un nas ne će voditi na ularu i siliti nas, da uzmemo.

Trebali su samo manje od pola metra pri vrhu obzidati, jer je sve drugo bio stanac kamen. Jadre je odredio, da se obziđe naširoko tako, da nikad nije mogla prietiti opasnost, da se zid uruši, iako je bio najobičniji suhi zid, bez ikakova veza. Kad ga je Jadre postavljao, jer on je sam, najviše sam, svojim rukama zidao, mnogo je razmišljao, kako bi bilo pametnije, da ima vapna i pieska, pa da ga veže, no to su bile samo misli i želje, koje nisu nikako mogle biti ostvarene, tek su njemu legle u pamet i nisu više izlazile iz njegove glave. Sad nije bilo pomoći i moralo je biti tako, kako je moglo biti, a za buduće . . . Jadre će promisliti za svaki slučaj, koji mu opet naleti.

Čim je bilo gotovo minavanje, koje je obavljeno bez i najmanje nesreće, smatrao je, da su dobre dvie trećine posla obavljene, a s obzirom na pogibelji i neprilike — za njeg je već sve bilo gotovo!

— Kun da smo već i svršili! — uzkliknuo je sav zanešen, razdragan i blažen, kad je sretno prsnula i posljednja mina.

— Naši kod kuće, Nad vodom, uvano čuju, kako prašte naše mine — reče Ivan i upitno se zagleda u brata.

— More biti, al što uni znadu, di to puca. Kun da mi sami minavamo i pucamo u Velebitu! — odgovori Jadre, a glavom mu sunu misao, nije li Ivan ipak odao njihovu veliku tajnu, pa sad traži pokriće i zaleđe. Stog reče: — Ako i pogode, što radimo, neka. Mi smo već, moleći Boga, gotovi, pa nam sad više niko ne može ništa, man reći, da smo pravi momci. E l' ovako?!

— E, samo tako! — potvrdi Ivan posve uvjeren i uvjerljivo. Jadre je prestao sumnjati, da je brat možda previše pripoviedao kod kuće.

— Sad je gotovo — nastavio je Jadre — i sad, ako će, mogu i psovati, al naš stan ima svoj suvi bunar i ne triba se više ni briniti, a kamo li bojati za vodu priko dva lita, ako će, pa da ne pane kap kiše kroz cilu godinu, samo kad ednom napunimo bunar. Tako sam ja to proračuna i znam, da se ne ću privariti.

Dan prije Rokove poslao je kući Ivana, kao i obično, i Marka kao najstarijeg, jer je naslućivao, da ga možda žele ženiti, pa nije izključeno, da bi rokovsko proštenje moglo biti određeno kao zgodna prilika, da mu pokažu njegovu buduću ženu. On je već svakako bio momak na ženidbi, pa nije trebalo dalje ništa čekati — po Jadrinu i Ikinu mišljenju — osim izabrati mu curu i vjenčati ih, pa — nek ih Svemogući blagoslovi, da radom i porodom jačaju i povećavaju zadrugu.

— Ni riči o ovom, što smo uradili! — reče im Jadre na odlazku. — Ako vam ko na Rokovo, kod crikve, što spomene, jer čobani vide, što niko ne vidi, pa su, uvano, i ovi oko nas naćukali, da mi ništo majstorišemo, ako vam ko reče, da zna, da ništo radimo, recite, da mi ne radimo ništa, a što smo kanili, to smo već i uradili. Sve j' gotovo. Tako recite. Ako i stric Jukan štogod pita, pa vidite, da što zna,

recite mu, tako: — »Esmo, striče, proširivali lokve i popravili krov na kolibi«. Ako un glavom oće da vidi, što smo načinili, recite mu, da ćemo izpeći ovna trećaka, kad k nami dođe, da vidi, kako prave ljude ima kod stana.

— Lipo bi nas pogleda, kad bi mu rekli, da ćemo izpeći ovna! — dobaci Marko veoma tugaljivo i bojažljivo.

— Ne bi se ni nakašlja, a kamoli naljutije! — odgovori Jadre. — Stric Jukan je pametan, samo triba š njim lipo i s poštovanjem. Kad vidi, da mu ništo iđe uz nos, unda će un to srušiti i privrniti, pa i nos odsika! Al uz nos mu ne more ništa ići. Taki je un.

Vratili su se zadovoljni sa svim, što su dolje vidjeli i doživjeli. Nisu ni na kome opazili, da bi slutio, što se gore radi, no Ivan je pripoviedao Jadri, kako je putem kući morao odgovarati na mnoga Markova pitanja, jer je njima svima Jadre rekao, da starješina zna, što oni rade, a sad je Marko čuo, da mora sve tajiti. Ivan mu je raztumačio, kako je to Jadre rekao samo, da ne treba mlađariji tumačiti, kako se često može štošta učiniti i bez pitanja starješine, ako si posve siguran, da možeš sve pošteno izvršiti i da možeš za svaki svoj čin nositi podpunu odgovornost. Ivan je to njemu tumačio natenane, jer su imali vremena, stupajući nekoliko dugih sati niz velebitske obronke, dok su stigli kući. Marku spočetka ni nije posve lako išlo u glavu, jer na jednoj strani čuje neprestano propoviedi o izkrenosti, o poštenju, o griehu laži i slično, a sad ga na drugoj strani ti isti uče i uvjeravaju i primjerom pokazuju, da može i drugačije biti, pa da se duša ipak ne ogrieši.

— Marko je, znaš, pametan momak — tumačio je Ivan, pa sam ja to njemu nikako spetlja i smota, da smo se razumili, al sam vidije, da j' s tom mlađarijom sve nikako drugčije, neg je s nami starijim. A, eto, vidiš i sam, i nismo mnogo stariji od nji.

— Nismo stariji, al nam je drugo tu, — reče Jadre i pokaže rukom na grudi. — Što tu ne doneseš sa sobom ozga, niko ti ga više ne dade. Nego, nisu loši naši dičaci, al ti je to vaik tako bilo i bit će: dok ne visiš o svom vratu, ne znaš, kako j' konop čvrst! Meni često ništo uzvari u meni, kun da niki vrag, potari ga, sveti Križu, uzvari u meni iz petni žila, pa sastavi na timenu, i sve dlani svrbe, da koga trisnem, kad što izvali, al unda jope pomislim, privrnem u sebi, pro-

mislim i — nasmijem se. Est duše mi moje. Ne moreš silom ni s junetom ni s paripčetom, a kamo li ćeš s razboritim Božjim stvorom. Moraš sve lipo i uvijeno, dok ga ne dovedeš do stožera, a unda moreš, ako ćeš, i štapinom odalamiti, pa nek se rita, kolko ga volja.

— Uprav tako. Vidim ja i sam — potvrđivao je Ivan.

— Još je naša čeljad blažena, kakvi ima po svitu! Vidit ćeš, ako te Svemogući uzdrži, a miniti te ne će, pa dođeš po svitu. Ja sam već dosta proša i sve iša otvoreni ušiju, pa i di nisam ni riči razumije, vidije sam im na očima i ustima, što su i kakvi su. Blažen je naš svit, ja tebi velju, samo da nas Svemogući održi i dade nam, tako, pravu pamet.

— Al pusto neznanje i siromaština — primieti Ivan nesigurno.

— Tome su krivi i ratovi i mi sami — odgovori Jadre kao iz puške i kao da je čekao baš taj prigovor. — U ratovim ja l' izgibošmo, ja l' izgubišmo vrime, al u njima moremo i naučiti, ako ne iđemo po svitu ka kljusad. Mi smo krivi, što ne ćemo ništa da naučimo od oni, koji znadu više. Eto, na priliku, i ti si već bije u Gospiću.

— Esan. Bije sam.

— Eto. Bije si, pa esi li vidije i ednu gospodsku kuću, da kraj nje nije bašča i u njoj svakakvi Božji čudesa?

— Est to.

— A sve to reste na našoj zemlji, a kad reste u Gospiću, jer ne bi reslo i u Svetom Roku?!

— Est i to.

— Eto vidiš! A kad su ti dali tamo u birtiji isti, što kod kuće nikad nisi ije, e l' nu, da j' bilo dobro?!

— E, da, čemu kraja nije!

— Jer ne bi ti to ima u svojoj kući, kad ti je Bog dâ zemlje, na kojoj to reste, i zdrave ruke, koje to lipo uzkopaju i posiju i okopavaju i rede i umivaju, kako Bog zapovida?!

— I to, i to!

— E, da, al mi ništa ne ćemo, što nije i naš pokojni ćakan tije, Bog mu dušicu pomilova. A za sve bi mi imali i zemlje i vrimena i znanja bi nam Svemogući da, samo da mi oćemo. Al mi, brajne, ne ćemo, pa ne ćemo. Stog ti je i tolika potriba i toliki jad na sve četri strane. Ratovi nas gone u grob, a mi svaki grob pobusimo, misto da ga prikopamo, nađubrimo i posijemo onim, što smo naučili priko ti grobova.

Ivan ga je pozorno slušao i neprekidno razmišljao o svakoj misli, koju je Jadre iznio. Sve je to i njemu bilo jasno, al je ipak osjećao nešto, što je stajalo na putu, da ta dobre misli i izvedu. Iza oduljeg slušanja i umovanja reče polako i oprezno:

— Sve j' to tako, kun da čitaš, al jope — ne moreš priko ostalog svita, moj junače! Rugat će se i pivati pisme o nami.

— To est. Svit je taki. Da sam ja pripoveda u puku il kod kumpanije, da ćemo kopati suvi bunar, svi bi bili na nas graknili ka na bile vrane i mi ga ne bi bili nikad izkopali, jer bi i mi virovali, da to nije moguće u ovom živom kamenu. Al ja nisam nikom ništa divanije, a sve sam dobro promozga i stog, vala mom Svemogućem, naš suvi bunar samo što nije gotov.

— E, gotov, gotov. Ovo još što j' radnja ozga, to kuri da više mi nije ništa.

— Pa ni nije ništa! — potvrdi Jadre veoma ponosno i pobjedonosno. — Težke mi muke sad navaljati i povezati gotove trupce i okolo popločiti guvno!

— Reka si — podsjeti ga Ivan — da ćemo i guvno obzidati, da blago ne mora u njeg, da ga ne smradi.

— A e l' to posa?! — upita Jadre i nasmije se.

— Tako i est! — potvrdi i Ivan, smijući se. — Kad smo mogli u živu kamenu izvrtiti bunar, velike mi muke, da obziđemo oko njega, koliko ti duša želi! Tako i est!

— Kad se oće, unda ništa nije težko, a i vrimena se nađe, di je ljudski ruku. Da smo mi naše dičake puštili, uni bi bili lito probalanzučili brez kakve koristi, a ovako — esi vidije, što stvorišmo?!

Jadre je sam svojim rukama tukao batom po stienama zdenca i izravnavao plohe, da budu što pravilnije, a dno je sveo tako, da je bilo najdublje baš nad otvorom, koji je ostavio za kablicu, kojom će se voda crpsti. Dnu je posvetio napose osobitu pažnju i tesao i udarao toliko, da ga je najzad, doista, skoro posve izravnao. Kamenje, koje su izvadili iz zdenca, upotrebili su za suhi zid oko popločanog guvna, a to je »guvno« bilo barem tri put veće od najvećeg guvna, na kojem se žito vrše. Jadre je nastojao, da bude čim

veće, jer na zemlji nije bilo oskudice, a želio je zahvatiti čim veću površinu, da tim više može hvatati vode. Zdenac je bio udaljen od kuće manje od stotine koračaja, jer je baš tu bila zgodna uvalica i jer je Jadre već računao, kako će i s krova svesti vodu u zdenac, pa je nastojao, koliko je najviše bilo moguće, da udaljenost ne bude prevelika.

Pločanje je i podizanje suhog zida posve povjerio Ivanovu vodstvu, a on je, čim je mogao izići iz zdenca i reći, da više ne treba u njeg, da radi, pošao da izabere veoma veliku bukvu, odsjekao je, odmjerio za dva velika korita, prepilao je s Markom, a zatim utesao sa strana i dao se na kopanje. To je najprije radio običnom sjekirom, dok je god mogao bez opasnosti izsiecati i dubsti, da krajeve ne ozliedi. Zatim je bradvom tanjio stranice, a teslom je kopao dno. To je lagan, spor posao, ali nije težak, jer je sirova bukva meko drvo.

Dok je on izkopao dva dugačka korita, Ivan je sa svojim pomoćnicima uredio okolicu zdenca i podigao oko njeg povisok zid. Dogovorili su se, gdje će postaviti korita, da budu blagu najpristupačnija, da se blatna voda ne može povraćati na guvno i da ne budu trebali predug žlieb, kojim će voditi vodu od vrha otvora na zdencu do korita, jer se drugačije nije dalo ni zamisliti, da bi mogli nalievati korita. Jadre je i žljebove pripremio. To je bilo još lakše nego dubsti korita, jer je cieli posao mogao obaviti sjekirom, a nije trebao paziti ni na izmjeru, jer je i želio, da ih priredi što više, da može koji komadić ostati kao početak žlieba na strehi kolibe.

— Mili moj Bože, veleko t' si mi vridan! — šanula mu je Ika, kupeći trieske oko žlieba, na kom je Jadre marljivo radio.

— Ne rugaj se ti sa svojim čovikom! — odgovori joj on, smiešeći se, i ne prekidajući posla.

— Ne rugam se, man sam vesela, kad te takog gledam — uzvrati ona i opet šaptom, zagleda se u njega i prekriži ruke nad trieskama, koje je držala u krilu.

— A što si se zagledala?... Ajme meni, kad naši vide, što si ovog lita uradije! — reče ona sva u zanosu, ne mičući pogleda s njegovih očiju.

— A nu, mala moja!... Vala i tebi! — reče on i opet zamahne sjekirom i nastavi posao.

— Što sam ja, milinje moje, kraj tebe takog?! — odgovori Ika posve čedno i iskreno, pa se i ona lati svog posla.

— Skupa, skupa! — govorio je Jadre, udarajući sjekirom. — Samo skupa smo i dobri i jaki.

— E, e, skupa, al s tobom takim — potvrđivala je Ika i gorila od želje, da mu priskoči i da ga zagrli, no u njoj je prevladala sviest i spoznaja, da ga može samo izdaleka milovati i cjelivati u duhu do bezsviesti i iznemoglosti. A tako je željela, da to bude i u zbilji. — Milo moje — šaptala je, dizala se sa zemlje, noseći punu pregaču sirovih triesaka, pila ga usijanim pogledima i polagano odlazila prema kolibi.

— Miljenice moja — šanuo je Jadre, kad ga više nije mogla čuti. — Miljenice moja jedina...

8.

Kad su čobani sjavili blago s planine, puklo je kao čudo, što je Jadre tog ljeta stvorio sa svojom družinom. Nije se baš pravo ni vjerovalo, što su čobani pripoviedali, a napose su oni Pod vodom i daljnji kimali glavama i šaputali, kako se Nadvođani hvastaju, samo da im poraste ugled u narodu.

— Vele — šaputali su oni, koji nisu vjerovali i oni, kojima nije bilo ugodno, da je istina, što se pripovieda: — kolibu potrostručije, izkopa suvi bunar ka carsku šternu i još posvršava sve težačke poslove kod stana ka niko prije njega! Sve to i, tako, još koješta...

— A una njegova, vele, nakupila skorupa i masla, da su ga edva dognali kući na nikolika paripa i nasirila sire, kakve niko drugi ne zna siriti!

— E, e! Ako im Svemogući ništa nije da, est srdce junačko, da se sami vale ka edni po edni.

— Već se o tom pripovieda i u Lovinjcu i u Gospiću!

— Znadu uni, ne boj se, raztrubiti!

Mnogi su i vjerovali, bili zavidni i šutljivi, a bilo je i takvih, koji su vjerovali, i nije ih ni razveselilo ni raztužilo. Bilo im je svejedno, što se događa u susjedstvu. Neke je smetalo, što je u Jukanovoj zadruzi toliko zadovoljstvo, mir i napredak, da bi mogla, nastavi li tim putom, postati najuglednija zadruga u kumpaniji, ako ne i još dalje. Više su se bojali tuđeg dobra, nego svog zla i svojih briga i muka. Te je svrbilo, te su se češali i po tuđim leđima.

— Tvoj Jadre tebe, striče Jukane, bome, pribaci! — reče neki kod crkve, stojeći u većem skupu ljudi. Kraj njih

je stajala hrpica žena, među kojima je bila i Manda Jukanova.

— Nema mom Jadri para! — odgovori Jukan čvrsto i ponosno. — Unaki se ne rađaju svaki dan i ne izpadaju izpod svake carze.

— A nu, a nu! — potvrđuje onaj podrugljivo. — Al, vindar, ne more biti samar pametniji od paripa.

— Kamo sriće, da j' sva moja čeljad pametnija od mene! — reče Jure vrlo uvjerljivo i mirno. — Težko kući, u kojoj samo edan misli.

— Est to, est, al još teže unoj, u kojoj se ne zna, ko j' gospodar, i koga triba slušati.

— Ti ko misliš, da bi tako moglo biti u mojoj kući?!

— Ništa ja ne velju, man samo slušam, kako pripovidaju o Jadri ka o Zrinoviću banu.

— Neka, neka. Da Bog dâ mi se vaik unaki rađali kraj ognjišta — odgovori Jukan i pljucne preda se.

Manda je razgovarala sa ženama i na jedno uho pozorno pratila, što su ljudi među sobom govorili. I njoj je Jadrina slava malko zapela za kožun, al nije našla pravog povoda, da sa svojim čovjekom o tom razgovara. Kad je sad čula, što drugi dobacuju, podbolo ju je i skoro zaboljelo. Nije njoj nevažno, koga u zadruzi poštivaju i smatraju najprvim.

— Bome, tetka Mande, o tvojoj Iki puče glas ka o vili Ravijojli — reče joj žena, koja je stajala tik kraj nje, no govorila je tako glasno, kao da joj dobacuje preko najbučnijeg potoka. — Nema joj, vele, para u puku. A ja sam mam rekla: »E, brajne, ima od kog i naučiti, dok je uz ognjište vridna tetka Manda!«

— Vridna, vridna, čemu kraja nije — potvrdi Manda dosta suho i odrezano. — Ima i na koga biti, kad znaš, čija je.

— Est i to — dobaci neka druga — al da nije u tvojim vridnim šakami, čulo bi se ka i o drugim, što se čuje, a od roda su i kolina!

— Nisi joj ni svekrva, man samo strina, a više si joj neg rođena majka. Sve mi znamo, koje smo i izdaljega. Sve se čuje. Lako j' Iki kraj ovake majke biti prava Ika i, vele, planinka, kakve još nije bilo.

Manda je bila kao na živoj žeravici, jer je svakako željela, da se o njezinoj zadruzi govori u svakom pogledu najbolje i najpohvalnije, al ju je veoma, veoma smetalo, da

Ikin glas prelazi njezinu slavu. Ne može to biti. Nije znala, kako bi se držala, a da nitko ne opazi njezinog pravog raspoloženja. Smijuljila se i u neprilici zvirkala oko sebe, eda bi našla zgodan izlaz.

— Siri, vele, kakva sira još nije bilo prije nje Nad vodom — dobaci neka iz gomile, dok su i ostale, svaka ponešto, govorile i jedna drugoj presiecala i otimala rieč. — A skorup, vele, mili moj Bože, da bi ga bolestan ije i na rane privija ka melem.

— Est to, est! — potvrdi Manda. — Tako j' u našoj kući, odkad jê teče, a i bit će, ako nam Svemogući dâ zdravlja i pravu pamet! Sve uči edno od drugog, a da vam pravo kažem — reče ona malko povišenim glasom — kakva kuća, taka i čeljad! El' ovako, odkad je svita i vika?

— E, a nu! — potvrdiše mnoge u jedan glas, jer je to stara zasada i jer svaka vjeruje, da njezina kuća po predaji spada među najbolje, pa — ako i ne svaka — i među najbogatije.

— Kakva planinka, take i divojke i neviste — nastavljala je ona, osjećajući tvrdu zemlju pod nogama. — Da nemaju od koga naučiti, ne bi ni znale, pa da sidu kosu pletu.

— Est, est, nego vele: una j' taka, da joj para nema, i Manda joj nije ni do kolina! — dobaci neka sa strane.

— Da Bog dâ — odgovori Manda ko nekako sramežljivo i kao da sama ne vjeruje u mogućnost izpunjenja svoje skromne želje: — sve moje mlâde bile bolje od mene!

— Ne će im sikira pasti u taj med!

— Od take se vridnice ne rađa bolja!

— I prije su u vašoj kući bile prave planinke, al ka ti, nije je bilo, što ja pamtim i što pripovidaju.

Tako su dobacivale, presiecajući jedna drugu, koje su željele ili da se Mandi umile ili da Iku malko podkrešu, a Mandino je uho hvatalo svaki taj zvuk kao liek duši i tielu. Cvala je od veselja, slušajući, kako te vriedne žene odgovaraju mjesto nje onim zlobnicima, koje su pokušale, da Iku izdignu mimo nje i iznad nje. Smišljala je, što bi im još rekla, no radije je puštala, da se one i dalje nadmeću, hvaleći nju i njezino gospodarstvo. A sav je taj sviet neobično razgovorljiv i okretan u sastavljanju rečenica, da je velika riedkost, ako se namjeriš na čovjeka ili ženu, koje bi bilo nespretno u razgovoru.

— Ja pamtim, kun da j' juče bilo — javi se neka starica — kad si ti, vridnice moja, dovedena Nad vodu. Svi smo mi mam rekli: »Dođe blagoslov Božji u tu kuću!« I tako i bi, da se pripovieda. Lako j' unda i drugim, uz taku, biti i dobar i vridan i što god oćeš. Vele, da j' i Ika prava Ika, a — e li iz prave kuće, est! — al ja bi nju tila viditi, da j' došla u ruke kakve kukavice, koja ne zna ni konce u iglu uditi.

— I est moja Ika prava žena — prihvati Manda zgodu, da se i ona izgovori — i vridna j', čemu kraja nije, i sve razumi i njezina jê vridna majka naučila svemu dobru i poštenju, al jope — mlado j' to došlo u kuću, a znate, kako stari naši vele: nek je ždribe i najbolje i najpametnije, ako ga daš u ruke slabu gospodaru, nikad iž njeg paripa. Nikad ne će voziti, kako Bog zapovida.

— E, e! — potvrđuju ostale. — Da nije tvoje škole i muštre, slabo bi una od unog, što j' naučila od majke.

Idući kući, Manda je u sebi prekuhavala sve, što je čula, i još povrh toga, i ono, što je u njoj samoj već i prije ležalo. A skupilo se tog već dobrano. Sve nenapadno, nečujno, polako. Slagala se prašina na prašinu, dok nije nastao i cieli sloj nečesa, što više ni nije bila prašina. Moglo je biti svašta, samo ništa dobra i ugodna. Nije, da ona ne bi voljela svoje družtvo i svoje ukućane. Bože, sačuvaj! Sve je to krv jedne krvi i svi su vezani za jedan sudbinski kolac, oko kojeg se svaki za se i svi skupa moraju vrtjeti od kolievke, pa do groba. Povezanost je tolika, da nikom ne može ni na um pasti, da bi se ti konci mogli i samo zamrsiti, a kamoli i pokidati. I sama je pomisao posve izključena, al — ljudi su ipak samo ljudi. Svaki ima i svoje slabosti i svoje bolesti i svoje jade i svoje nevolje, koje tuku baš njega, pa se onda, prema tome, u njemu i razvijaju razni osjećaji i razna nagnuća, kojih drugi nemaju, jer su njihovi unutarnji uzroci vodili do posve drugih posljedica. Svi smo mi različiti, pa je često puta veoma težko, kad ipak moramo biti svi posve jednaki, skoro na dlaku i toliko, da onaj, koji je izvan zadruge, ne smije ni naslutiti, a kamoli jasno opaziti, da ipak nešto škripi u tom stroju i da gdjekad možda i pucketa kao u starom pokućstvu.

Manda je iskreno voljela i Iku i Jadru, a njega osobito i zbog toga, što je prema njoj bio vazda pažljiv i susretljiv, da ne bi bio mogao biti, a nije bio bolji ni prema rođenoj

majci. Isto je tako prema njoj bila i Ika, pogotovo odkad joj je svekrva umrla. Ona ju je tad prozvala majkom i tako je vazda zove s najvećom pažnjom i poštovanjem. Kako ih onda ne bi oboje voljela?! Ipak — smeta svaku ženu, a pogotovo smeta ženu planinku i kućnu gospodaricu, kad svaki čas i sa svake strane čuje samo pohvale i dizanje u nebesa sad ovog, sad onog, a sve kao da ona i kućni starješina tu ni nisu ništa i kao da, najzad, svako zadružno dobro ne dolazi kroz njih. Da njih dvoje ne valjaju, uzalud bi se svi drugi prekidali poslom i bili najmudriji. Ipak bi sve išlo naopako i kuća bi propadala. Čim tako nije, to je najbolja svjedočba u prvom redu baš za njih dvoje, koji su na čelu te velike zajednice. Jesu, naravno, važni i svi članovi, jer da i najbistrija voda poteče iz vrela, zamutit će se i zaudarati, ako bude prolazila kroz baru, te je ni blago ne će htjeti piti, ali da nema izvora, ne bi bilo nikakve vode. Sve je to jasno i ne smije se nikad zaboravljati, kad se govori o članovima obitelji.

U njoj je Jadrina slava kopkala, a Ikina joj je već udarala u mozak kao da bi vrabac neprestano kljuckao svojim malim, sitnim, ali čvrstim kljunom. Sve je nešto kvrckalo i šaputalo joj:

— Ne budi, jadna Mande, bluna. Prikoviš je tog već.

I njoj se, doista, i samoj učini, da je već previše, pa odluči da će barem nešto reći o tom i Jukanu. Tako — izdaleka, polagano i mirno, ali će mu reći. Nadovezala je na ono, što je pred crkvom čula.

— Čula sam i ja, kako vale našeg Jadru — rekla je kao posve slučajno, kad su legli. — I tako: vale li, vale mužki!

— Imaju i zašto — odgovori on, odpuhujući, što je bio najbolji znak, da o tom ne želi govoriti, jer, duša valja, nije ni njemu previše drago bilo, što je sve čuo. Još bi i podnio i ne bi mu bilo žao zbog onog, što govore o Jadri i njegovoj vrstnoći, no smetalo ga je, kako su to nabacivali. Pametni i oprezni ljudi ne bi onako ni govorili, jer svaki mora paziti, da ne povriedi starijeg.

— Al su tebi dali malko uz prsluk! — opet će ona.

— Mudri i pošteni unako ne divane — odgovori Jukan još nemirnije. Što blune teljuzgaju, mogu samo blune zarezivati. Sad muči i spavaj. Probudit ćeš dite trokeljanjem.

Njima je udno nogu spavao unuk Pajo, dječačić od petšest godina, pa je sad poslužio djedu kao izprika, da ženu ušutka.

— Nije ovo teljuzganje — odvrati ona ljutito — man ti divanim ka prava žena svom čoviku. Vidim ja, da po tebi mogu, ako će, i pljuckati, pa tebi ništa.

— Prikrsti se i spavaj, kad ti velim! Probudit ćeš i ostalu čeljad.

U sobi je bilo još nekoliko što kreveta što ležaja po škrinjama, na kojima je upočivalo desetak sve mlađe čeljadi, pa se Jukan i njih sjetio, iako je bio siguran, da ih ne bi gromovi probudili, kad zaspu prvim mladenačkim snom. Sad je ipak smatrao koristnim, da se i za njih brine i s te strane.

— Ne misli ti sad na dicu, man na se — nastavljala je Manda neumorno i sad još žešće. Da je počeo s njom o tom tiho razglabati i dogovarati se, bila bi mirna i zadovoljna, pa on poslije i napravio sve drugčije, nego li bi ona željela, no kad je i razgovor odbijao, nije mogla prenieti mirno i bez uzbune. — Čut ćeš, kad se počnu za tobom nakašljavati i upirati na te prstom.

— Zaveži! — reče on skoro posve glasno i tako se nezgodno trgne, da je ona pomislila, da će je udariti, pa se nagonski skupila u hrpicu i čekala udarac.

Nije želio razgovarati, no nije ni pomislio, da bi je trebao udariti zbog toga, što je govorila ono, što ni njegovoj pameti nije bilo veoma daleko. Nije doduše u njemu bilo još tako duboko i žestoko kao u njoj, ali je prašinica već bila pala i na njegove osjećaje i na njegove misli.

— Vala Bogu, kad više ne smim divaniti ni sa svojim vinčanim čovikom — promrmlja Manda, prekrsti se skoro glasno i okrene od njega.

— Ma, smiš, ženska glavo, divaniti, al nije sve ni za divan! — odvrati on mnogo blaže, jer je osjetio, da nije pametno, da joj pokaže, da ga taj razgovor ljuti. Može ona pomisliti, ili da mu je već Jadre previše, pa ne može o tom ni govoriti od ljutnje, ili da misli posve drugačije, pa ga razbjesni, čim mu tko to spomene drugačije, nego on sam osjeća. Nije želio, da mu žena bude u takim zabludama, jer je i jedna i druga i neizpravna i nepoželjna. Ima, ima i u njemu koješta, o čemu on mnogo misli, a nimalo ne govori, no kad bi htio, govorio bi, naravno, najprije s njom, jer je ona pametna i vriedna žena, pa nema nikakva razloga, da traži u bilo kom poslu ili pitanju boljeg i vjernijeg druga. Samo — eto, sad ne će i ne može o tom tu šaptati pod

biljcem. Najzad, mi nije to ništa, o čemu bi on morao bilo s kim govoriti, pa ni sa svojom Mandom. Možemo mi sto puta biti od iste krvi i vazda živjeti, od naraštaja do naraštaja, u istoj kućnoj zajednici, pa da ipak ne budemo svi ni dobri ni svi zli, a pogotovo, da ne budemo ni dvojica jednaka.

Dugo nije mogao zaspati, jer su ga te misli bile toliko zaokupile, da se je neprestano kupao u njima: i, eto, možeš biti veoma jak, čvrst kao medvjed, pa se opet nađe u istoj obitelji drugi čovo, koji je još jači. Tako je i s pameti i sa svim ljudskim sposobnostima, kojima nas Svemogući okiti prije neg nas pusti, da zagrizemo u ovaj naš zrak, a najzad onda i u ledinu. Tamo gore nisu u neprilici za presad: svaki drugačiji, svaki svoje vrsti, svoje boje i mirisa. Tako je i sad s njima. Jest Jukan baš pravi Jukan, a kad bi se počelo tražiti, koji je kao i on, ne bi bio izbor veoma velik, ali tko smije reći, da ne može biti i boljih od njega?! Pa, najzad, ne bi li bilo još najbolje i najpovoljnije, da se baš u njegovoj obitelji pojavi taj, koji je jači i bolji?! To bi koristilo svima, pa i Jukanovim potomcima. Sve je to njemu bilo posve naravno i posve jasno, dok je mirno, triezno i hladno razmišljao. Ne smeta ga, ni kad on na svoje oči vidi, da je, na priliku, baš taj njegov sinovac Jadre od njega bolji u svakom pogledu. Ne smeta ga, i on ga vrlo iskreno i srdačno pohvali za sve, što zaslušuje pohvalu. Kad su se vratili s planine i kad je starješina čuo, kakva su čudesa tamo stvorili, on je skoro plakao od veselja i ponosa kao da je sve sam odredio i proveo.

— Esi, esi junak, da ti para nema! — rekao je Jadri pred punom kućom čeljadi i nije ni pomislio, da bi griešio, što ga hvali. — Al kako ste to sve mogli svršiti?!

— Ništa, dido, man pljunili u dlane. pa zapeli svi kun da j' za spas duše! — javio se prvi Mate, koji je najviše i pripoviedao, što su i kako su sve uredili. — A stric Jadre prid nami ka zmaj!

Jukan je Matu neobično volio, skoro mimo sve unučadi, radi njegove otvorenosti i vesele ćudi, pa ga nije smetalo, što se mota u razgovor odraslih, što bi inače značilo — i znači za svu ostalu mlađariju — prilično težak grieh proti pristojnosti i dužnom poštovanju starijih.

— E, este morali po vratriju pljuniti u šake, dok ste toliko načinili — potvrđuje Jukan zadovoljno.

Jadre je samo šutio i slušao, što drugi govore, a po glavi mu se vrzla misao, što još treba kod stana urediti, pa da bude onako, kako bi on želio, da doista bude, i kako bi, po njegovu uvjerenju, i moglo biti bez ikakovih većih potežkoća i bez ikakovih troškova. Vrieme i radna snaga nisu nikakav trošak, jer prolaze bilo u korist, bilo ututanj, a oni su imali i jednog i drugog. Samo zdravlja — to je ono, za što je Jadre vazda molio, a sve je drugo bilo prilično sigurno u njegovim rukama.

— I ja sam već dugo pomišlja — reče Jukan — da bi ništo tribalo načiniti radi napajanja siromašnog blaga.

— Ti si pomišlja — reče mali obješenjak — al je stric Jadre smislije, a mi načinili.

Nije on ništa zla mislio pritom, no Jukan opazi njegove misli, i to je, zapravo, prva kvačica, koja je s Jadre zapela za njega. Ipak potvrdi unukove rieči posve mirno:

— Est to, i evala vridnom Jadri! Vridi Jadre svoga Jadre.

— Nego, dide, Bog ti dava, reci nam pravo, esi li ti što prije čuje, neg ti mi sad rekošmo, što se gori u planini stvara? — upita i opet Mate.

— Uprav i nisam — odgovori on posve uvjerljivo. — Znâ sam, da ne ćete plandovati, kad sam gori posla Jadru, al što uprav radite, bora mi, nisam zna.

— Eto, striče, na moj račun — javi se sad i Jadre — sve, što smo načinili, vridi desetak glava sitnog blaga.

— Ne bluni, moj junače! — uzklikne Jukan veselo. — Glave to nami vridi, a ne desetak glava sitnog blaga. Bog s tobom, esi li ti na svoj šesti!

— Ja samo tako računam, striče — nastavljao je Jadre posve mirno i ozbiljno: — da smo zvali majstore il da smo i mi sami radili drugačije, a ne ovako čobanski, bili bi poili i dvadesetak glava sitnog blaga i popili pet-šest mišina vina, dok bi sve uno načinili.

— Bi, i zaslužili bi! — potvrdi Jukan. — I Bog im blagoslovije.

— Ti se ne 'š, striče, ljutiti — govorio je Jadre, smiešeći se, al je svaku rieč dobro vagao: — Ja sam svoje čobanránije ka prave majstore, kad su to i bili.

— I neka si i tako j' i tribalo! — odobri starješina.

— Poili smo desetak glava sitnog blaga i popili dvi mišine vina — rekao je Jadre tako pokorno, suzdržljivo i čedno, kako bi mogao podređeni dočastnik javljati svome generalu.

— Evala ti i za to! — odgovori Jukan. — Ko radi, mora i isti, a uni su zaslužili, kad ste toliko načinili. I tu se vidi, da si čovik na mistu.

Starješina Jukan je bio doista oduševljen i ujedno ponosan na takog člana zadruge, kakav je Jadre. On je i prije znao, da je on u svakom pogledu na svom mjestu, no nije ni slutio, da će imati toliko svojih misli, svoje volje i snage za samostalne odluke. Cielo mu je oduševljenje malko, ali samo malko, natrunio onaj mali obješenjak svojom primjetbom, da je did »pomišlja'«, što bi trebalo načiniti, al je stric Jadre smislio i izveo. To je bio mali, veoma mali žalac, koji nije u sebi imao još mnogo otrova, ali je svakako spravica, koja se puni samo, izključivo i jedino otrovom. Za prvi čas je samo osjetio, da je tu, a to je i dosta.

Sad je u bezsanoj noći ponavljao taj razgovor i vidio pred sobom Jadru, u svoj njegovoj nepatvorenoj otvorenosti i jednostavnosti, da nije nikako mogao ni pomisliti, da bi taj divni, jednostavni, priprosti i premudri seljački momak — a momak je još u svojoj dobi prema njemu, već prosiedom čovjeku! — mogao i pomišljati, da više vriedi od svog starješine, od svog kućnog gospodara pred Bogom i pred ljudima, koji znade, što je obraz i zadruga. Ne, ne, to nije moguće. To je pravi pravcati izdanak njegova korjena kroz vjekove i naraštaje. Ne može to biti, da on ne bi bio baš onaki, kav mora biti po Božjem i po ljudskom zakonu, ali — ipak, ipak je u njemu kopkao onaj mali žalac, koji je zaoštren poganim jezicima kod crkve, a Manda je sad pokušala — to je sad Jukan osjetio i to ga je toliko razbjesnulo, da ju je htio zdrmati i započeti s njom razpravu, koju je ona njemu htjela na svu silu nametnuti, ali on bi je sad vodio, kako bi on htio i znao — jer mu je ona pokušala taj mali, malko već zaoštreni žalac napuniti otrovom. Jedva se je svladavao i susprezao ruke, koje su već nemirno trzale, da je gurne pod rebra, no onda mu posve nenadano sune u glavu kako se je Ivan držao tužno i povučeno za cielo vrieme, dok su mu ostali na dugo i široko, sa množtvom pojedinosti, pripoviedali o redovima kod stana. Ivan je samo niemo stajao

i tupo zurio preda se. Jukan je to opazio, pa ga upitao, kako je on zadovoljan sa ljetovanjem kod stana.

— Lipo sve za nas, al kolko j' do mene, kamo sriće, moj striče, da nisam nikad iša u planinu — odgovori on, ne dižući pogleda sa zemlje, na koju ga je bio prikovao.

— A jer tako, po Bogu moj brate?! — iznenadi se Jukan.

— Esi vidije, striče, pse, koji su se s nami vratili? — upita ga Ivan, umjesto odgovora.

— Nisam i' još vidije. A jer pitaš?!

— Nema više našeg vridnog Garova, a ja sam ga svojom rukom mušketa, žalostan ti sam za njim — odgovori Ivan, i opet, poslije toliko vremena, posve strven i žalostan, jer ga je obuzela neopisiva tuga, kad je pomislio, koliko bi se Garov bio radovao, da je i opet došao s planine kući, kao što se je svake godine radovao toliko, da je to graničilo s ludilom. Nije nikad imao mira, dok nije obletio sve kutove, sve ogradke, sve zgrade baš kao razumno stvorenje, koje se poslije dužeg vremena vraća pod otčinski krov, pa se boji, da ne će dosta brzo i točno pregledati svaku tricu i malenkost, i uvjeriti se, da je sve onako, kako je bilo i prije njegova odlazka. Tako se je vladao Garov svake godine, kad bi se vratio s planine. Ove godine toga veselja i razgledavanja više nema, jer nema Garova, a drugi su psi obični, dobri i pouzdani torni čuvari, ali obična paščad, kakove ima na svakom koraku u granici, a sigurno i izvan granice. Ivan je osjetio ponovno svu tugu i žalost, koja ga je onda obuzela, kad je spoznao, što je učinio. — Nema Garova, moj striče.

— A zašto si ga mušketa, jadna ti majka?! — zaprepasti se Jukan, koji je Garova volio baš kao i svi ostali ukućani, koji su znali ocieniti i cieniti njegovu neobičnu vriednost.

— Zašto, zašto?! — ponovio je Ivan to pitanje. — Tako: bila je Božja volja. Kako bi ga drugčije i bije moga?!

Izpripoviedali su potanko, što se je dogodilo.

— Ni o tom nismo tili ništa poručivati — tumačio je Jadre — da se ne žalostite, jer znamo, kako je. Al nije bilo pomoći, i ni ja ni ti ne bi bili radili drugačije, nego je učinije Ivan. Što j' moga drugo i misliti, neg da j' pobisnije, kad je vidije unolike ovce poklane, a kraj nji Garov leži krvave gubice i krvavi očiju, ne miče se i kun da samo čeka, koga bi prvog od nas naslaga na ovce. Čovik ne more virovati, koji nije vidije svojim očima uno čudo.

Jukana je ta viest veoma potresla i nije se mogao u prvi čas snaći od iznenađenja i zaprepaštenja.

— Žâ mi ga j', kun da j' čeljade! — rekao je jedva jedvice, susprežući osjećaje. — Vridni naš Garov.

— Unaki se više ne koti — dometne Ivan i nestrpljivo turne kapu na potiljak i počeše se nekoliko puta po glavi. — Vola, da: dva bi vola bije lakše prigorije neg njega ednog. Pa, da nije od moje ruke poginije!

— Nesrića, pa nesrića — reče Jadre, a Jukan se osviesti i sjeti se, da mora pokazati svima, da se ne ljuti, te reče i on:

— Sad ništa, dico moja! Što bi bilo, da j', ne daj, Bože, tako stradalo koje čeljade?! A moglo bi, kad Svemogući pripušti.

— E, a nu! — potvrdi Ivan i opet turne kapu na čelo. — Sad iz ove kože nikud i nikamo. Nesrića, pa nesrića.

Jukan se je dugo bočio s tim mislima, te je zaspao tek u veliki komad noći. Napose mu se dugo motala po glavi misao o Ivanu. Bilo mu ga je iskreno žao, jer je dobro poznavao njegovu sanjarsku narav, koja je vazda bila više na nebu nego na zemlji, pa je mogao lako pojmiti, koliko je sad patio, a to je vidio i na njegovim očima. Još su mu pokojni roditelji često govorili, da j' šteta, što nije učio za popa ili za kakvog drugog gospodina, koji ne radi ništa drugo nego razmišlja i mudruje. Nije nikakova riedkost pojava kakvog seoskog mudrijaša, no Ivan nije bio sanjar i mudrijaš u onom običnom, dosta nepovoljnom značenju te rieči. On nije mudrovao, da se izruguje ljudskim slaboćama i da vazda nađe šaljivu stranu svakog događaja, svake pojave i svakog čovjeka. On je bio daleko od takog razpoloženja. Njegova je i ljutnja bila drugačija nego kod drugih ljudi, a znao se i on često naljutiti. Kad bi ga tko, slučajno, poslije pitao, zašto se je ljutio, on je uviek izpravljao taj izraz i govorio:

— Samo sam se malko ljutnije. Dođe to tako čoviku.

U kući mu nisu nikad posvećivali veće pažnje niti pripisivali osobite važnosti. Vršnjaci su mu se, u dječačkim godinama, često rugali i dražili ga, a majka mu je vjerovala, da ne će odrasti do momačke kape baš zbog njegove dobrote i mekoće. Ona je naglašivala, da tanke grane vjetar lomi, a samo jake i čvrste mogu odolievati svim nepogodama. On se ipak oteo i prenio sve dječje zaraze, a kad je sretno prebrodio to doba, koje proguta najviše dječjih života, više

nije ni bolovao, te i majka i otac odoše prije njega, a on vazda zdrav kao drenovina i oženio se i ima liepu, zdravu djecu, a bit će ih, sigurno, i još, ako njega i njegovu družicu Svemogući uzdrži. U kući je vazda bio i ostao drag, dobar i marljiv član zadruge i ništa ni više ni manje. Tako je i Jukan gledao na njega, a tako su ga prosuđivali i ocjenjivali ne samo i ostali ukućani, nego i oni Pod vodom kao i svi i bliži i dalnji znanci, koji su ga poznavali. Ni njegova žena Lucija ne gleda na njega drugim očima, a voli ga, kao što je već Svemogući ostavio, da se zakoniti čovjek i žena vole. Ništa preko toga nema među njima, niti je Ivanu ikad sinula u glavi misao, da bi uobće i moglo ili, štoviše, i moralo biti nekako drugačije.

Najzad se je Jukan sjetio, da nije pitao, što je Ivan čitao iz ovčjih plećaka. Bio je toliko zabavljen slušanjem o kolibi, o suhom zdencu i o Garovu, da mu to pitanje nije ni došlo u glavu. On je veoma uvažavao to Ivanovo znanje, a i sam je vazda pomno pregledao svako pleće, ali je priznavao, da je Ivan bolji vještak od njega u tom pitanju. S tim je mislima zaspao i s njima se probudio.

Manda je već bila negdje u kući, kad se je on prenuo, protegao se i prekrstio. Bacio je pogled po sobi i vidio još samo na jednom krevetu šestero djece i osjetio, da je mali Pajo još kraj njega. Ti mali mogu spavati još dulje, jer nisu ni za kakav posao. On se protegne još nekoliko puta, polagano spusti noge s kreveta, opet se prekrsti, zievajući, kao da će vilice razglaviti, pa polagano počne navlačiti brevenke. Kad je podigao desnu nogu, da je metne u nogavicu, osjeti pod rebrima jak ubod, namrgodi se, primi se rukom za mjesto, na kom ga je zaboljelo, usrkne zrak kroz stisnute zube i nasloni se opet na krevet, te prilegne.

— Ma, što mi je to?! — prošapće poluglasno i počne se trljati po bolnom mjestu, no bolovi nisu popuštali. Uhvatilo ga kao klieštima pod rebrima i nije popuštalo. Stenjao je i šaptao kroz zube: — A nu! Nek iđe, kako oće Svemogući, slava Mu i vala i na ovom.

Dugo nije ustao iz kreveta.

9

Hrvat je rođeni vojnik.

Krvavom je borbom zaposjeo ovu svoju divnu zemlju, pokorio starosjedioce i, ukoliko nisu nestali, pretopio ih i

upio u svoje narodno tielo; najteže je borbe vodio sa susjedima i pobjeđivao ih tako, da se je morao obvezati rimskom gospodaru i svom crkvenom poglavaru Svetom Otcu Papi, da ne će voditi navalnih ratova, i to sve još prije nego su njegovi susjedi bili i postrojeni kao države u modernom značenju te rieči.

Položaj je zemlje Hrvatske takav, da preko nje udaraju naravni putovi Iztoka i Zapada, pa se željeli bratimiti ili ratovati, a njezina je ljepota takova, da svakog zanese, prirodne mogućnosti tolike, da svakom pada u račun u njegovim osnovama za bogatstvom i vlasti. Stoga su opasnosti bile trajne i borbe krvave i ljute. Dok su na čelu naroda stajali jaki knezovi, banovi i vladari, zemlja je uređena, plemena i stališi bili složni i jaki. Nestankom jake ruke nastadoše unutarnje svađe i ljubomore, i država oslabi. Susjedovo je oko uviek budno i u malim i u velikim gospodarstvima, te vazda izrabi u svoju korist svaki propust i svaku slaboću. Nastaju sukobi, koji svršavaju na štetu slabijeg, neokretnijeg i neopreznijeg. Glavarima su hrvatskih plemena nalagale i prilike i zdrav razum, da moraju sklapati s tim nemirnim susjedima prijateljstva i saveze, koji nisu bili onakovi, kakove je Hrvat naučio praviti. Stoga se jedan dio naroda i države odhrve, vjerujući u svoju zdravu snagu, i spreman ginuti prije nego li popustiti.

Tako je došlo do tog, da je velik dio države Hrvatske živio samostalnim narodnim i državnim životom. To je bio i po prostoru i po srdcu i po krvi najbolji dio hrvatske zemlje i naroda: Bosna.

Cieli je narod pripadao, bez izuzetka, rimokatoličkoj crkvi, sve dok nisu na nju počeli navaljivati valovi raznih odpadničtava. Takav je udarac zadesio i hrvatski narod u Bosni: proširilo se bogumilstvo i izazvalo velika trenja i neslogu. Dok je rimska crkva općečovječanska, univerzalna, dotle su bogumili svoju prozvali »božanskom crkvom«, jer je bila samo tamo proširena. Ovo je veoma značajna i preważna činjenica za sav daljnji duhovni razvoj na ovoj našoj dragoj zemlji: traži se narodna crkva. Nema sumnje, da su i najpametniji i najluđi — ako vjeruju — znali, da je Svemogućem posve svejedno, kako se zove crkva, u kojoj su pobožni i vjerni, ali je isto tako jasno, da je u zraku vijorila spoznaja, koliko je crkveno ustrojstvo važno u državnom i

narodnom životu. Iztočni je razkol dao prvi udarac i smjernice: kršćanstvo se dieli u rimsku i grčku crkvu, iztočnu i zapadnu.

I tu je bila zanimljiva sudbina naše zemlje: baš na našoj iztočnoj državnoj međi, na našoj rieci Drini puca najmoćnija tadanja duhovna postrojba, kršćanska crkva, na dva diela. Na tom je istom mjestu, na toj je istoj rieci mnogo stoljeća prije prebijena kičma najmoćnijoj ondašnjoj svjetovnoj postrojbi: tu je prepolovljeno rimsko carstvo u iztočno i zapadno.

Sudbonosna rieka Drina! Ona još nije pojam ni za cielu Evropu, a morala bi to postali za cieli sviet, jer su događaji oko nje toliko značajni i zamašiti za čovječanstvo.

Tu se je, baš na Drini, ukorienilo i razširilo bogumilstvo i tamošnji hrvatski narod podielilo u dva tabora, koji nisu bili nimalo prijateljski razpoloženi jedan prema drugom. Kod vjerskih je borba važno samo jedno, a to je, da borci vjeruju u ono, za što se bore, i znadu, da čine smrtni grieh, ako popuste. Oni ne mogu popustiti, jer se ne osjećaju zvanim ni ovlaštenim, da popuštaju. Stoga su vjerski ratovi vazda najžešći i najnepomirljiviji, i to ne možda stoga, što bi borci zaboravili na Svevišnjeg. Upravo obratno! Ne popuštaju i bore se na život i smrt, jer vjeruju, da vrše volju Njegovu.

Za vrieme najvrućeg takog razpoloženja među hrvatskim narodom u njegovom bosanskom kraljevstvu pojavi se na Iztoku jak, mlad, borben narod, nošen na krilima svoje bezgranične vjere. U Aziji je postigao tolike uspjehe, ugled i silu, te se činilo, da mu nitko ne može odoljeti. Zaprietio je Evropi i napredovao kao gruda sniega, kad se zavalja s vrha nebotičnog brda. Udario je i na obale naše šumne Drine. Na drugoj su se obali krvila braća u međusobnoj borbi, već strvena i iznemogla, no još uviek toliko živa, da se — ne mogu pomiriti, ali što oni sami nisu ni htjeli ni mogli učiniti, to izvede osmanlijski valjak: on ih izmiri.

Sve je poklopio i izravnao kao svesilni vihor, kojemu nije ništa moglo zapriečiti putove, osim — isto onake vjere i pouzdanja. Te nije bilo u bosanskoj Hrvatskoj. To je bio glavni razlog uz osmanlijsku premoć, da je taj dio naše domovine došao podpuno pod osmanlijsku vlast. Što više, mnogi su Hrvati smatrali najvećom srećom, da su došli, jer su se tako riešili već preduge vjerske borbe. Osmanlije nisu svoju vjeru, islam, širili ognjem i mačem. Taj je odsjek njihova životnog puta bio već minuo. Oni su sad širili svoju vlast, a tko je htio dobrovoljno prieći na njihovu vjeru, postao je posve, savršeno ravnopravan i jednak u svakom pogledu s njima. Za naše je bogumile ta činjenica imala dvie osobito važne koristi: prielazom su se na islam zavazda riešili borbe s rimskom crkvom i njezinim glavarima i osim toga — što za mnoge, sigurno, nije bilo manje važno od vjerskog pitanja! — oni su zadržali svoje goleme posjede. Dobar je dio, naime, bosanske vlastele bio prigrlio bogumilstvo, te da sad nije prešao na islam, ili bi bio izgubio svoje posjede ili bi bio morao pobjeći. Svi su izabrali ono, što je bilo ugodnije, tim lakše, što im je s vjerskog stanovišta veoma odgovaralo. Između islama i bogumilstva nije nipošto bila onolika razlika, kolika je bila između njega i katolicizma. Tako su oni, prelazeći na islam, mogli osjećati, da tim samo spašavaju svoju vjeru. Kako je vjera u životu svakog misaonog čovjeka velika stvar, a pogotovo u ono doba srednjeg vieka, posve je naravno, da su prelaznici smatrali Osmanlije mnogo bližom braćom nego svoje istokrvne katolike Hrvate.

Na taj je način Otomansko carstvo dobilo u svoje krilo najoduševljenije borce i junake, a hrvatski narod već bogumilstvom najveću nesreću i razdor, a uslied prielaza na islam velikog broja svojih pripadnika, doživljuje najkrvaviju tragediju, koju je kao narod mogao doživjeti, i kojoj nema primjera u poviesti ni jednog drugog naroda: Hrvati su bili najsmioniji, najhrabriji borci Otomanskog carstva za prodiranje prema Zapadu, i isto tako najodaniji i najpožrtvovniji junaci austrijske carevine, da to prodiranje Osmanlija sprieči.

Hrvati na jednoj i na drugoj strani u prvim borbenim redovima. I jedni i drugi izvršiše svoju zadaću, kako to može učiniti samo vojnička krv, a ta je krv rođene braće nemilice natapala našu zemlju kroz duga stoljeća, najbolji su sinovi našega naroda ginuli, na obje su strane odvođeni u robstvo, na obje su strane bili strah i trepet — jedni drugima.

Hrvatski je narod bio razapet između dviju carevina, koje nisu bile njegove, no koje je prigrlio vjerno i ludo; Hrvati su se nemilice međusobno klali i triebili za cara

austrijskog i sultana otomanskog! Samo u toj činjenici leži odgovor na dva pitanja: kako to, da silne Osmanlije ipak ne prodrieše u dolinu rieke Pada, kud su ih vodile njihove osnove u Španiju, i kako to, da se ipak kroz stoljeća održaše u Bosni?

Hrvati su u prvim redovima nadirali na zapad i zadržali Bosnu za Osmanlije; Hrvati su branili granicu i zadržali preostatak Hrvate za Austriju. To je poviest i to je naša slava i naše groblje.

Ustrojstvo Vojne Krajine svakako je bilo velik kamen kušnje za austrijsku upravu i poslije njezin najveći uspjeh. Okupila je seljake-vojnike u tako čvrstu postrojbu, da je svako diete vjerovalo, da drugačije ni bolje ne može ni biti i da je svaki sposoban mužkarac od šestnaeste do šeštdesete godine svog života ponosno išao u borbu i, kad je trebalo, ginuo bez straha i žalbe. To nije bila plaćenička vojska, no nije bila ni redovna u današnjem značenju te rieči. Bili su seljaci vojnici, koji nisu dobivali ni mazde ni obskrbe osim u dalekim podhvatima izvan granice. Sami su se morali obskrbljivati, a za to su dobivali u nasljedno uživanje onoliko zemlje, koliko je bilo potrebno za život obitelji, za razliku od ostalih hrvatskih seljaka, koji su bili kmetovi na vlastelinskim veleposjedima. Tu je nastala razlika i u nazivu: graničar se nije nikad nazvao seljakom, jer je to značilo isto što i kmet. On je sebe vazda zvao i svi su drugi morali zvati samo graničarom. I danas je oznaka za seljaka iz bivše Vojne Krajine: graničar.

Bili su obvezani na trajnu vojnu službu unutar granice, ali su isto tako mogli biti upotrebljeni i na drugim ratištima, što ih je vazda stiglo, kad je carstvo ratovalo. Napoleonovu su slavu i propast platili Hrvati uobće, a graničari napose nepresušnim potocima krvi svojih sinova.

Jukan je ležao u težkoj groznici, kad stiže viest:

— Car zove! Na noge sve, što može pušku nositi i sablju pasati!

— Na koga?!

— Car zna, na koga, a mi ćemo viditi!

— A nu! — sliežu ljudi ramenima.

— A nu! — protiskuju žene kroz zube i živo teče dalje.

Nije takva viest ni za koga novost, a nije ni iznenađenje.

Već su i oni najmlađi proživjeli i take pozive i odlazak starijih, te im se svaki put, kad ne bi svi morali pod pušku, činilo, da su poniženi i uvrieđeni oni, koji ostaju kod kuće. Nekako — nije zgodno: ostaju kod priklada ko žene! Taki je duh i tako razpoloženje u tim priprostim, jednostavnim, plemenitim dušama. Ljudi su na svietu zato, da idu u boj, a žene, da čuvaju djecu i ognjište. To je tako od pamtivieka i ne može drugačije ni biti, a kad bi bilo drugačije, ne bi ni valjalo.

Kad car zove, onda se odmah zna, da se ide daleko i da će biti neki veći posao, jer kad se radi samo o pograničnim sukobima, tad cara ni ne uznemiruju tim malenkostima. To je za generale posao, ako nije i još za koga mlađeg, kao na priliku, za pukovnika, a može i sam satnik pozvati, da se obavi takav manji izlet, bilo da potisnu Turke, koji su provalili u manjim skupinama, bilo da oni malko zadru u Bosnu, da se osvete ili operu koju ljagu s carevine, koju joj nanesoše s one strane kojim naglim napadajem i pobjedom. A i ti »Turci« i ti carevi vojnici — sve je to jedna jedincata hrvatska krv. Al — tako je bilo i tako se je to tad živjelo. I s jedne i s druge strane smatrali su pitanjem i časti i ponosa i vjere, da se hrabro bore i da jedni druge iztrebljuju, kao što se žuti mravi međusobno znadu izkrviti. Sve im je bilo jasno, osim da brat brata uništava i da su jedne krvi i jedne budućnosti, no krv je ipak bila jača od njihove sviesti, koje tada nisu imali ni veći narodi: Evropa se nije tad dielila po krvnm vezama nego po vladarskim kućama i trgovačkim računima pojedinih krajeva, pa i pojedinih gradova. Krv ipak, najzad, ne zataji.

To je bio tajni šapat krvi, dok su praštile puške i na obje strane prolievale tu plemenitu krv.

I iz Kresinove je kuće već mnogi grob okitio bosansku granicu, ali — hvala Bogu. Druge nema. Sad je još žešće: moraju svi ići, a to znači, da će daleko preko državnih međa, sam Bog zna, kuda. Govori se mnogo o novom, velikom caru. Pripoviedaju, da pobjeđuje, gdje god stigne, pa graničari pogledavaju jedan drugoga i sumnjivo kimaju glavama. Ne vjeruju, da bi to baš moralo biti tako, da ga nitko ne može pobiediti, kad govore, da je Talijan. Nije im bilo jasno, kako je dospio u Francuzku i tamo zavladao.

— A vidit ćemo i tog čovu! — reče neki prokušani vojnik, govoreći pred crkvom o tom novom pozivu i pohodu u rat. — Svakom bàku parotina na boku, pa će ljudi napipati i njegove slabine.

— A nu!

— Ništa, man tako — potvrđuju u zboru.

Ne zadržavaju se dugo kod crkve, kako je to inače običaj poslije mise, nego se pozdravljaju i razlaze.

— Skupa ćemo!

— Ako Bog da!

Svi se moraju za tri dana prijaviti kod stožera ličke graničarske pukovnije u Gospiću.

Jukan je već prevalio propisane godine i ne treba ići, a i da treba, ne bi mogao, jer mu bolest još uviek ne kreće nabolje. Iz kuće odlazi osamnaest ljudi, a ostaju mladići izpod sedamnaest godina, žene i djeca. Ljudi su svi domaće poslove napustili i latili se oružja: svjetlaju, mažu i rede, pucaju u cilj, da vide, nosi li dobro, oštre handžare i biraju kremenje. Svakom su pune ruke posla, a svi se u njeg razumiju. Tri, četri su momka, koji još nisu bili pod puškom, ali i oni barataju oružjem kao najprokušaniji borci, jer im je već uz kolievku, kad pođu za blagom, s njim se više ni ne razstaju, pa je svaki uvježban strielac, a oružje redi kao mati novorođenče i voli ga kao oči u glavi.

U kući je vladao prigušen mir u obćoj užurbanosti spremanja. Žene su miesile i pekle brašenice, priesne kruhove, jer se dulje održe nego s kvasom, pregledavale i popravljale obuću, rublje i odjeću, a sve pratile tihim uzdasima. Žene su se još i svladavale, jer je sramota, da pokažu pravo razpoloženje, no majke su i glasnije uzdisale i slobodnije puštale po koju suzu, da im klizi niz obraze, jer nije sramota tugovati za svojim djetetom. Ljudi su bili ozbiljni, no svaki je čas pala po koja šala i doskočica, dok su se momci veselili svome podhvatu kao djeca, kad se spremaju prvi put na crkveno proštenje. Njih je oduševljavala činjenica, da će se sad pomiešati među ljude, jer dok momak nije za cara, nije ni za djevojke, pa ne spada među ljude, nego među djecu. Ovím korakom prestaje to stanje, koje su već težko nosili i osjećali kao poniženje njihove snage i ozbiljnosti. Sad je gotovo: sad će drugčije s njima razgovarati i plovan kod crkve i kapitan u kumpaniji i cure u selu na prelu. Sad su oni ljudi i spadaju među ljude!

Prije odlazka su se svi skupili kod Jukanove postelje. Stajali su već kao pravi vojnici u pozoru i nekako poredani, ne baš strogo vojnički, ali nisu više bili gomila. Iza njih je bila sva čeljad, koja nije bila poslovima izvan kuće.

— Mi, ćakane, moleći Boga, odošmo — rekao je Martin, jer on je najstariji po godinama, pa onda i spada njega, da preuzme zapovjedničtvo.

— Ajte, dico moja, s Božjim blagoslovom — odgovorio je Jukan krepko i odlučno, kao da uobće nije bolestan. Na glasu mu se nije mogla primietiti ni bolest ni uzrujanost. — Ne osramotite nam ognjišta i plemena. Ko bi to učinije, ne daj, Bože, a ja ni ne virujem, da bi se taki moga o'de roditi, al ka bi bije, nek mi ne dolazi na oči. Za kuću se ne brinite. Ovo moje nije smrtno. Ja to vidim. Otet ću se ja, a i kad bi otiša ja, još je puna kuća čeljadi, pa se ne tribate za ovo o'de briniti, kun da ga ni nije, man gledajte svaki svoj pošteni posa i di vas koji navre, tamo mora il pasti il prodrti. Ne zaboravite, da ste kolino slavnog kapitana Nikole Vrkljana. I nek vas Svemogući blagoslovi i čuva, da se sritno i pošteno vratite na ognjište — reče, podigne ruku i načini prema njima znak križa. — A sad amo, dico, da vas vaš ćakan ižljubi.

Svi su redom pristupili kao na svetu pričest. Kad su se obredali reče Jukan:

— Sad još podivanite s čeljadi ... Znam ja, kako j' to. I ja sam odlazije ... Da j' lako, išle bi same babe i dica, a ne ljudi ...

— Već smo se mi nadivanili! — javi se Mate veselo, a iz očiju mu je sievala vatra oduševljene mladenačke snage. — Čekaju nas ljudi kod crikve.

— Dobro, dobro — odgovori Jukan. — Ni nemojte kasniti, jer to pravi ljudi ne čine, a moga bi se koji gad i narugati, da vas se koji nije moga razstaviti sa ženom. Ajte sad, s Božjim blagoslovom.

Ljudi su pošli, a žene posukale za njima. Mnoge su brisale suze, pazeći, da se ne vidi, što rade, dok su curice obujmile, koja otca, koja brata, a na neke su se objesile po dvie-tri, te su ljudi stali u kuhinji, okićeni živom mladošću kao grozdovi zdravlja i ljepote. Mužkarci su se nasilu držali veselo i izmišljali šale, dok su ženske oči sve ovlažile rodnim suzama. Nitko nikog ne poljubi, jer se djeca ne ljube, a

sramota bi bilo pred tolikim narodom poljubiti ženu. To je već svaki prije učinio. Stisak ruke, dubok pogled, koji je govorio više od tisuće rieči — to je graničarski razstanak i poputbina na ratište!

Jadre i Ika držali su se za ruke i gledali jedno drugom u oči dulje, nego su to ostali činili. Ona je željela, da mu na razstanku reče koju mužku, da ga nahrani za sve borbe, patnje i za sve vrieme, koje će provesti svako na drugoj strani svieta, no nije se usudila otvoriti usta, jer je osjećala, da bi joj jecaji prigušili rieči. A to se nije smjelo dogoditi. Što su jedno drugom trebali reći, to su već učinili, jer gotovo cielu noć nisu ni oka stisnuli. Neprestano su, šapućući, pripoviedali. Oboje su tvrdo vjerovali, da će se on sretno povratiti, no ipak je razstanak bio težak. Kad bi njoj prigušeni jecaj udario na usta, on bi joj ga cjelovom dočekao i tješio je:

— Nemoj tako, jer je to grijota. Ja ću se vratiti, ako Bog da.

— Ja te već vidim, kako se vraćaš, al jope — odgovara ona.

Njihova je vjera u sretan svršetak bila više nego samo vjera, koja ne dopušta sumnje, ali je ujedno bila budna i sviest o veličini opasnosti, kojima će Jadre biti izložen, i o težini Ikina života bez njegove blizine. Ta je sviest burkala duše i uztalasala njihove zaljubljene osjećaje.

— Kad ti bude najteže, budi najbolja — šaptao je Jadre. — Neka stric i strina budu vaik s tobom zadovoljni. A i drugi mlađi.

— Oću, milinje moje, ne boj se. Ništa meni ne more biti težko, man to, što tebe ne će biti.

— Vratit ću se ja, ako Bog da, pa će unda jope biti lipo.

— Oće, ako Bog da! Ja to znam.

— Već zora, a ti nisi ni oka stisnila.

— Ni ti — odvrati ona i pripije se na njegova usta. — A i kako bi, kad sam Svemogući zna, kad ćemo se jope viditi?! Ko bi moga spavati?

Ustali su kao i redovno, a sad su na razstanku svojim pogledima i čvrstim stiskom ruku ponovili sve ono, što su noćas osjećali i šaptali. Ona je izgarala od želje, da progovori više radi ostalih nego radi Jadre i sebe, no nije se usudila. Bila bi sigurno briznula u plač, dok nijedna druga

nije plakala, nego samo niemo pustila, da joj suze same cure niz obraze. Njih su nekolike slale skupa i muža i sina, a Martinova Janja muža i tri sina, na nije čudo, što joj se je lice okupalo u suzama, ali ne pusti glasa iz grudiju nit joj mišići trznuše na izmučenim obrazima. Ika je to primietila s neopisivim poštovanjem, i to joj je dalo snage, da je najvećim naporom sve svoje sposobnosti tjelesne i umne izgovorila:

— Junake čuva Svemogući, a kukavica se sama upropasti.

Jadre se je zadovoljno nasmiešio, no nije joj ništa odgovorio, a ako je osjetio veliku potrebu, da joj reče, koliko joj je zahvalan za tako držanje. Nije htio radi ostalih da hvali svoju ženu.

Pošli su i odmah se, bez ikakova dogovora ili zapoviedi, svrstali u dvored. Martin i Petar na čelu, Pajo i Jurica za njima, a drugi, kako je tko dospio, no sigurno se nije desilo, da se je mlađi postavio pred starijega! Žene su ih i djeca izpratile samo do nakraj dvorišta, a tad gledale za njima, dok su ih mogle pratiti očima.

— Nek nam i' Svemogući obćuva i vrati! — javila se prva Janja Martinova, obrisala oči i vratila se u kuću, a ostali za njom.

Nije bilo plača i jaukanja, ali — nije bilo ni mnogo razgovora. I u kući je i oko kuće zavladala tišina kao poslije pokopa. Kad je stigla prva viest o carevu pozivu, desetak je dječačića bučno pripoviedalo, kako bi i oni željeli ići u rat, no što še je više približavao čas odlazka onih, koji su pozvani, dječaci su bivali sve tiši i tiši, dok posve ne zaniemiše, a kad odoše otčevi i braća, mnogom se je oko orosilo, i da se i u njem već nije probudio pradjedovski ponos, bio bi vjerojatno pustio srdcu maha i proplakao na razstanku kao ljuta godina. Ovako su samo stisli zube, šutjeli i krišom brisali po koju suzu, koja se je izoglavila, otela se i ovlažila mladenačko oko. Sad su i oni bili mirni, važno se pogledavali, kao da se mjere i važu, za koji je posao koji sposoban, jer sad na njih pada mnoga zadaća, koja bi ih inače stigla istom poslije koje godine.

— Sad ništa, dico moja — rekla je baba Manda čeljadi kod objeda — man vala Bogu. Zato smo na svitu, da nas rode, pa da umremo. Tu nema druge láze, kroz koju bi se

čovik moga provući. Sad — oće li Svemogući dati, da umreš u kući na odrini, il da te ubije bukva il midvid u Velebitu, il da pogineš u boju, to j' u Njegovim svetim rukami, al umriti moramo.

— E, e — javlja se, da joj odgovori, Janja kao ponajstarija, jer netko mora planinci odgovoriti. — Uprav je naša Ika mužki rekla: »Junake čuva Svemogući, a kukavica se sama upropasti!« Tako j' rekla našim, prije neg su pošli.

— Tako i est — potvrđuje Manda. — Moga bi nam moj Jure pripoviedati, kako j' to u ratu, al, žalostna ti sam za njim, nije mu sad do pripovidanja. Dok ga popušti ova vatrušina, čut ćete, kako j' to. A un je bije u svitu i svašta čuje i vidije.

Njemu je, međutim, bilo nešto bolje, pa je odredio, da uvečer sjede kod njega; osjećao je, da je i njemu koristno, da ne bude sam s Mandom i djecom, a ujedno je znao, da je i ostalima potrebno, da razgovaraju, pa mogu svi skupa. Bit će im i ljepše i lakše prenieti prve dojmove razstanka. Svaka rana najjače boli, dok je svježa.

Htjeli su s odraslima sjediti i dječaci i djevojčice, no njih je baba Manda potjerala spavati.

— Ne date se, smradi i gadovi, izjutra probuditi, a sad bi tu ćurkali do ponoći — psovala je ona i nasilu se mrgodila, samo da je brže i lakše poslušaju.

— Neka, jadna, i dice — mirio je Jukan. — Ako ništa ne čuju, kako će što naučiti i znati? Ja vaik volim i dičačiće i curenjke, koji se prikuče starijim, kad divane, pa mirno i pametno slušaju.

— E, kad bi uni pametno slušali! Al drte svašta čuje, a ništa ne razumi, pa od tog unda više štete neg koristi — branila je Manda svoje stanovište.

— I nije, jadna, tako. Ti si već zaboravila, kako j' bilo, kad si ti bila kol sad ovi naši pilići. Izmalena se trn oštri, koji će ednom ubosti, a tako j' i s čovikom i ženom. Stari ljudi vele, da se i peći čudi, ko nije vidije grada, a ko ne nauči divaniti, mora blejati il lajati.

— Est to sve — popušta Manda — al je to vindar druga. Za dicu je, da s kokošim idu spavati, kad moraju pri nji ustajati.

— Sve j' to, mama, tako — javi se Janja Martinova — kun da štiješ iz evanđelja, al su ovo, jadna, zimske noći, a

ne vele im sutra na pašu s blagom, pa neka i'. I znaš, danas su i dica uznemirena, kad nam naši odoše, pa bi tralalikala i čavrljala u slami do komad noći. Unda j' bolje, ako ti veliš, da tu slušaju, što se pametno divani.

— Pa, eto, eto, kad ste i Jure i ti tolko zaintačili, nek i ostanu — popusti ona, pljune na povjesmo, koje je vješto i umješno izvlačila iz kudjelje, i zafrkne vretenom odlučno, kao da joj je mladost prste pokretala. Ona je odvajkada bila neobično okretna prelja, te se je kroz duge zimske večeri najradije bavila tim poslom i nije ga nikad zanemarivala. Radije je prela povjesmo — konoplju i lan — nego vunu, jer mora s preslice usnama vući niti, koje zapreda u konac, a to joj se uviek pomalo gadilo, i ako je vuna u bezbroj voda prana i čišćena prije nego je došla na preslicu.

— I nisam ja gadljiva i nije to ništa, jer vuna mrliše ka i sve, što j' lipo i uredno izprano, al meni se vaik čini, da me u nosu škaklje — tumačila je ona tu svoju slabost već po hiljaditi put, a sigurno već i češće, jer kad god mota povjesmo u kudjelju i privezuje ga na preslicu, smatra potrebnim, da tumači to isto. Svakako je poriv za to razjašnjenje u ženskoj taštini, jer je vunu teže valjano presti nego prekrasne niti konoplje ili pogotovo divnog lana. To ide kao da se samo savija i suče u končanu žicu, dok s vunom ima više posla i na nju treba više pljuvati, dok bude valjano upokorena i usukana, da onda teče kao mirni potočić na vreteno.

Nastala je stanka. Čulo se je samo zvrčanje desetak vretena, zveket nekoliko pari pletaćih igala i tu i tamo po koji prigušen uzdah, popraćen tihim šaptom:

— Smiluj se ti nama, svemogući naš Otče nebeski!

I opet tajac.

Jure je smišljao, što bi im pripoviedao, no u nakanama ga je smetala vrućina, koja je pod noć nešto povišena. Da im govori o ljudima, koji odoše, nema smisla kopati po svježoj rani; da im pripovieda, da to nije ništa, što odoše, značilo bi, da im govori neistinu i da je već zaboravio, kako je to, kad se sudare dvie vojske. Ipak, nešto mora on kao glava obitelji i reći i — tako — razveseliti ih i unieti malko razpoloženja i vedrine u to pokunjeno družtvo.

— Uprav mi je večeras, Bogu mom vala, mnogo bolje — reče posve nenadano i neproračunato, jer se nije

spremao, da o tom govori. Ipak, kad je već počeo, nastavi:

— Bog zna, što j' to mene smotalo, ka nikad još?!

— I uprav sad pogodilo, jadna ti sam i kamena — dometne Manda.

— A nu! Kad nas Svemogući, slava Mu i vala, nikad ne pita, što bi i kako bi i kada bi. I vala Mu, da nas ne pita, jer bi unda bilo vaik naopako. Svaka stvar ima lice i pace, i dobro j', da mi ne vidimo obe strane u edan ma'.

— Al da j' trevilo baš sad?!

— Eee, nije li pogodno, nije, al iz ove kože nikud van, a ni ne će ovo, ako Bog da, dugo. Nego vidiš, bluno, kako j' lipo, da me j' smotalo uprav po zimi! Što bi sad, da j' lito, a ja u ovolikoj vatrušini, a na njivami posla, da se nemaš kad ni prikrstiti! Ovako — meni vruće, a vani zima, da duša smrzne, pa ko stvoreno, da se čovik valja u odrini.

— Samo ti tako, stari moj! Šali se, šali, i vala Bogu, da j' tebi već do šale — govori Manda, zaboravljajući na druge brige i jade.

— Uprav mi već i est dobro i ništa me ne boli, al nije mi ni žâ, što sad moram ležati, kad nam ni u polju ni u planini sad ništa ni ne čeka na težaka nit propada. Kad graničar već mora biti bolestan, unda j' najbolje, da to zimi odrabota, kad ne zna, kud bi s vremenom.

Uprkos Jurina nastojanja, razgovor se nije mogao razpresti, jer nisu mladi prihvaćali. Svako je bilo u mislima na nekim nepoznatim putovima sa svojim milim i dragima. Ika je u stopu stupala sa svojim Jadrom i neprekidno šaputala bez predaha:

— Milinje moje, zlato moje jedino. Ja već gledam, kako se ti vraćaš, Bog mi te očuvao i povratio...

10

Ljudi su otišli, ali se nije čulo, da car ratuje. Što se nije nitko javljao, nije bilo neobično, jer je poštanski promet bio veoma spor. Ljudi ni nisu bili naučeni da često pišu, pa ni kod kuće nisu s tim računali. Više se je polagala važnost na ono, što se je pripoviedalo kod kumpanije, no odtud nije bilo nikakove viesti. Ljudi su odlazili i dolazili iz Lovinca, no nitko ne znade ništa pripoviedati. Slično je

bilo i pred nekoliko godina. I tad se je već govorilo o tom novom caru, i tako je o njem dopro prvi glas do ovih naših graničara.

Car je pozvao, ljudi su išli hrpimice, no nisu bili pozvani toliki, kao ovog puta. Dugo se nije za njih ništa čulo, dok jednog dana neki ne osvanuše, a neki se nikad više ni ne javiše. Koliko su povratnici mogli razumjeti i događaje prikazati, oni su tukli Napoleona kod Marenga u Italiji, ali — on je ipak dobio najzad bitku. Kako je to bilo — to nisu razumjeli oni, koji su pobjeđivali i onda morali uzmicati. Samo je jedno bilo sigurno, da su graničari govorili:

— Vele, da j' taj Napolijun vraži momak. Ne da prida se.

— Dok njega, vele, nema s vojskom, svak je tuče, a čim se pomoli na čelu vojske njegov vraži škriljak, vele, ka začarano: sve pobi ka bisan.

— Al prid nami je vindar šiba ka iz puške, kad smo ga zaokupili!

— Eee — na moj račun, vele ljudi, da njega nije ni bilo, kad su ono naši razgonili une njegove kukavelje, a kad se je un pomolije, vi ste već mislili, da j' boj naš, i pošli kući, a Napolijun vas zaokupije.

— Vindar je un prašije prid graničarim!

Tako su to onda pripoviedali i pamtili, pa su sad ovi kod kuće na tom izkustvu gradili svoja nagađanja i pogađanja onog, što bi se moglo odigravati tamo, gdje su sad njihovi otčevi i sinovi.

Jukan je bolovao preko šest tjedana, a onda se polako oporavljao, pridigao se i svakog se dana spremao, da on glavom otide u Lovinac, eda bi doznao što više o svojima, koji su otišli u vojsku. Ipak nije bilo moguće, da ide, jer je snieg bio previsok, studen prežestoka, a on još uviek slab. Morao je lježkariti i čuvati se, pa u tom zasja i proljeće. Istom oko Uskrsa dospje, da se može odvažiti na taj put od nekoliko kilometara. Dobro se je obukao, obuo trostruku obuću, metnuo šubaru na glavu, pa uzjahao i u pratnji jednog momčića odjahao u Lovinac. Kapetan ga je zadržao na objedu i s njim pripoviedao nekoliko sati, nastojeći, da mu raztumači i pripovjedi, koliko je on čuo i znao. Oko

popasnih se je doba Jukan povratio kući, posve zadovoljan i veseo.

— Još car ni ne ratuje! — rekao je još s konja onima, koji su ga dočekali i pomogli mu, da sjaše. — Naši su otišli jă u Beč, jă još i dalje, i tamo muštraju.

— Ne ratuju?!

— Ne, ne. Ne ratuju, veliki kapitan — potvrđuje Jukan zadovoljno. — Al na moj račun, ne će proći samo tako. Bit će još svašta, dok je car pozva tolke ljude i dok i' tolko vižbaju.

— Mõre još Bog dati, da ništa ni ne bude?! — govori Manda više pitajući i želeći, nego tvrdeći.

— U Njega je, slava Mu i vala, sve moguće, al ne virujem. Kad car tolke ljude zove i, veli kapitan, pokupije i graničare osim ništo malo, što j' potriba tu za čuvanje, unda to, nije za paradu, man će biti ljutog boja.

— More ni ne biti.

— A nu. Ne bi ni ja zaplaka, da ga više nikad ne bude, al će sad car, na moj račun, a i gospodin kapitan tako veli, izpravljati račune, koje mu je Napolijun zariza na raboš uno prid sedam, osam godina.

— Ajme meni! — uzdahne Janja Martinova, a neke druge popratiše.

— Sad — ništa, man što Svemogući, da! — odreza Jukan, stojeći podpuno na carevu stanovištu. — Ne more ni un búcati po cilom svitu ka silovit bak, a da mu niko ne proburazi krcije. Taj Napolijun . . .

— Bog ga sapeje, da Bog da! — poželi Manda posve skrušeno i pobožno.

— Svemogući se, slava Mu i dika, ne miša sam u take poslove — odgovori Jukan mirno i promišljeno. — Za to je stvorije graničare. Uni će njemu pašuš podpisati!

— A što veli kapitan, kad će to biti? Kad ćemo se tući?!

— To zna samo car i još edan, a najviše da bi dva generala, koji su mu prvi uz kolino, i niko više — odgovori Jukan posve sigurno i uvjerljivo.

Počeli su prvi proljetni radovi oko kuće i na njivama. Bilo je težko bez ljudi, al je Jukan ipak sve svojski prihvatio, kao da je još u najvećoj snazi; mjesto ljudi, zaposlivao žene kod oranja, a djevojke i momčiće zapregnuo bez milosrđa i obzira.

— Kad svršimo, unda ćemo upočivati — tješio je svako — a kad se, ako Bog da, naši sritno vrate, unda ćete vi ići na lakše poslove, a uni će vas zaminiti. Sad ne more biti, man ovako, pa ko propa, a ko osta.

On je tumačio, a ukućani su i razumjeli i sami vidjeli i osjećali, da drugačije ne može ni biti, pa svaki napeo snagu za dvojicu, zaboravio na umor i odmor, pa je išlo sve bolje, nego je Jukan i očekivao.

Na planinu je poslao s blagom Iku s potrebnim brojem čobana i čobanica. Prije odlazka joj je rekao:

— Ti si gori i planinka i starešina. Ja znam, da 'š ti, s pomoći Božijom, sve sritno i dobro obaviti, a ovi te moraju slušati ka mene. I oće uni, al ako bi se koje uzjogunilo, pošalji ga k meni na izpovid, pa ću ga i krizmati mam i brez popa i brez biškupa.

— Ne će, striče, tribati — odgovorila je Ika, smijuljeći se, vjerujući i u svoju narav i u svoju okretnost i sposobnost. Nije ni pomišljala, da bi se moglo desiti, da joj koje ne bi bilo poslušno onako, kako samo može poželjeti. Ona je vazda sa svima dobra i ljubazna, pa je vole iznad svih. Nije se bojala planine ni posla u njoj, ali je ipak bilo nešto, što ju je tištilo i zbog česa je bila voljela, da ju je mimoišla ta častna i težka zadaća. Ona je naime već izkusila, kakva je veza s kućom i planinom i onda, kad su i gore i dolje bili ljudi, a ne djeca, pa joj nije bilo težko zamisliti, kako će istom sad biti, kad zapravo nema ni jednog čovjeka ni gore ni dolje. A ona tako gori od čežnje za bilo kakovom viešću o svima, a povrh svih o svom Jadri. Nek oni dole što i doznaju, do nje ta viest ne će tako lako doprieti, jer se ne će usuditi češće slati dječake kući osim, ako se koji od njih pokaže kao posve siguran i odlučan. Istina, ne će to biti ni opasan ni težak put, ali mora uviek biti spremna, da se putom što dogodi. Što će bezpomoćni momčić od petnaest godina, kad može naletjeti neprilika, koja i odraslom čovjeku zadaje i brige i muke. Može konj posrnuti i pasti s tovarom na leđima, pa se ne može dignuti. Kako će ga diete raztovariti i podići? No, to bi još i išlo. Može odvezati užeta s tovara, odmaknuti vreće, i onda konju pomoći, da se digne, ako nije prelomio nogu ili pretrpio kakvu drugu veću

nesreću. Ako mu ipak uspije da konja digne, kako će ga nejake ruke natovariti?

To su bile misli, koje su Iku saletjele, kad je čula, da će u planinu k stanu s blagom preko ljeta, no ne reče ništa, što bi moglo dopustiti i slutnju, da bi voljela ostati kod kuće, jer je tako odredio starješina i jer je i sama vidjela, da je doista najpametnije, da baš ona uzme na svoja leđa taj teret, koja je tom poslu već vješta, i koja je pokazala u njemu najveće uspjehe. Mirno je preuzela tu zadaću i spremala se na odlazak. Dan-dva prije odlazka stiže iz Lovinca viest, da je car pozvao Napoleona, da se ogledaju i da malko pregledaju onaj stari račun, kojeg car ne može ni zaboraviti, a kamoli preboljeti. Žene su se samo pogledale i svaka uzdahnula Svemogućem molitvu za sve ukućane, koji će sada biti u najvećoj opasnosti.

— Očuvaj mi i', Blažena moja Gospe od sedam žalosti — molila je Manda i krstila se skrušeno i sabrano.

Ika je već bila pojavila blago, kad stiže neki Klarić, koji je prije jednog sata razgovarao s kapetanom, koji mu reče, da nije istina, da je car naviestio rat Napoleonu, nego da se samo govori, da bi do tog moglo lahko doći. Ika je odahnula i lakše nastavila svoj gorski put. Jukan joj je svjetovao, da uzjaše na konja i ide pred cielom povorkom, no ona je htjela drugačije: uzjahala jest, jer je konja slobodnih bilo, ali nije jahala na čelu nego na začelju cielog tog dugog lanca.

— Kad sam naprid, ne znam, kako blago napriduje, a more se kome što i dogoditi, pa što će dica brez mene? — raztumačila je svoju odluku, koju je i Jukan odobrio. — Nek uni iđu prida mnom, da ja nji vidim i pratim.

— Esi prava ćaćina ćer! — reče on zadovoljno. — Sve dobro promozgaš, pa unde radiš ka mužko.

Ika je bila vesela, što je on s njom zadovoljan i s tim je tračkom zadovoljstva i smieška u duši krenula k stanu bez svog druga.

Gonili su samo goveda, koze i nekoliko konja, koje su baš trebali za poslove kod stana, dok su ovce još ostale kod kuće, jer je za njih bilo prerano, budući da one ne brste nego samo pasu. Stoga su mogli dosta brzo napredovati i putom nisu nigdje stajali, jer su prije polazka blago dobro nahranili i čobani su jeli dosita. Ika je već putom u glavi

sve razporedila i smislila, kako će biti najbolje, i koji će momčić i djevojka biti za što najpogodniji. Najveću joj je brigu zadavalo pitanje, tko će od njih moći rukovati i služiti s oružjem, jer su dječaci ne toliko maleni, a ni slabi, ali neoprezni, pa se može dogoditi nesreća. Da bi tu zadaću povjerila djevojkama i neobično je i uvriedit će momke, pa da je svaki manji od spredka od kudjelje!

Kad su sretno stigli k stanu i kad su mu se dosta nadivili oni, koji su ga poznavali prije Jadrinih novotarija, postavili su torove, ugnali blago, i govedima položili siena, a poslije i zobi, dok su kozama dali lišnjaka, koji su dobro poškropili slanom vodom. Dok su mlađi to radili prema Ikinim uputama i odredbama, ona je naložila vatru i pristavila večeru. Odmah je iza toga ugrijala kotao vode, zamutila u nju kukuruzna brašna i skuhala kašu za pse, ohladila je i nahranila ih. Večera je za družinu bilo veliko iznenađenje: kiseli kupus i suho meso.

— Bome, tu kod stana lipo! — uzklikne neki momčić.

— Ovo j', nešo, ka na Božić! — reče drugi.

Ona se je zadovoljno smijuljila i nukala ih, da se laćaju žlica. Iznenađenje je bilo stoga tako veliko, što nisu znali, da je ona još sinoć pristavila k vatri ovu njihovu današnju večeru i do komad noći je skoro dokraja skuhala, a tad ociedila vodu i lonac spakovala i natovarila na konja među ostali živež, a da to mlađi nisu ni primietili. Stoga im sad nije išlo u glavu, kako je to ona mogla tu brže skuhati toliki lonac zelja i mesa. To je bilo veće iznenađenje nego li sami sadržaj tog čarobnog lonca.

— E l', nešo — upita Nikolica — e l' ovo kod stana svake večeri ovaka večera?

— Bi te trbuv zabolije! — dobaci Jela Martinova, a na njezinu se primjetbu počeše svi sladko smijati.

— Ako budete svi vridni, unda će i večere biti dobre — odgovori Ika — ako budete zločesti, unda ne će biti ni varenike.

— Lako j' sad o'de biti dobar, kad je bunar pun vode, a paše će biti za nikolke nedilje do kolina, brsta već dosta — tumačila je Marija — al je bome prošlog lita bilo težko.

— Al je, svedno, bilo lipo! — odgovori joj Ika veoma tiho, preživljujući u duši nezaboravne časove preporođenja, koje je odkrila i prosanjala tu sa svojim Jadrom.

— E, bome, lipo i prilipo sa stricom Jadrom — potvrdi Marija. — A i lako j' š njim raditi, kad sve vidi i sve uputi.

Ika je bila zanesena svojim divnim uspomenama, koje su se miešale s težkim brigama, pa nije ni pazila, što je Marija govorila. I ostali su bili prije svega zaokupljeni slastnim jelom, što je bilo prvo za njihove mladenačke misli, a i oni su osjetili, da nije potrebno ni zgodno pred strinom Ikom mnogo govoriti o stricu Jadri. Bog zna, gdje je on sad, kako mu je i da li je uobće i živ?! Svima je bilo jasno, da su ovdje kao sirote, pa nije potrebno mnogo kopati i čeprkati po ranama, koje ih osirotješe. Ika je to osjećala svom dušom, duboko i bolno, a drugi — eto: nesreća se svalila na njih, no nije nikakovo iznenađenje, nije mrtvac, nad kojim se smije plakati. Treba stisnuti zube i nositi mužki, odlučno, mirno i postojano — to je jedino rješenje i jedini liek, koji pozna već i diete u graničarskoj kući, čim odraste iz najranijeg djetinjeg doba. Ta spoznaja raste s njima u kolievci i napreduje skupa s njima, pa ni ne osjete, kad im sviestno sievne pred očima i u duši.

— Ti si, Perica — reče Ika poslije dosta duge šutnje — ponajjači i ponajveći, pa nek šiba i štuc budu na tvojoj brizi.

Perica je najmlađi Jadrin brat, razvijen i jak momčić. Kad ču nevjestine rieči, malko se uspravi, pogleda je mirno i ne reče ništa, dok su se sve ostale oči ustavile na njemu.

— Nije to, strina, Perica, man Perelja! — dobaci neki.

— To j' naš Perjas! — reče drugi. — Un nas mlati ka junad u otavi.

— Nemojte vi tako o svom stricu! — ukori ih Marija, smijući se, jer će unda biti još gori.

— Ne divanimo mi ružno o svom stricu — počeše se braniti — man o tom, kako nas bije, kad mu god pane na um.

— I nije baš tako! — uzprotivi se Pero. — Ko sluša, taj još nije bije bijen, a ko ne sluša — što ću mu ja!

— E, stric je stric, pa da j' uprav u kolivci — reče Ika povišenim glasom. — Triba ga poštivati. Ako j' još i stariji, a što ćete, man ga i slušati?

— A nu! — rekoše dječačići i slegoše ramenima.

— Mi se samo šalimo — reče Mato, najstariji sin Ivanov, koji je bio najmlađi i najmanji u cielom tom družtvu. — Nije nami Pere zločest.

— Samo slušajte, svoje, dico svoje starije i unda se ništa ne bojte! — reče Pero šaljivo, povišenim glasom, tako da su svi prasnuli u smieh. Kad on to vidje, nasilu se uozbilji i nastavi: — Al, najveći je gri, svom se starijem u brk smijati.

— Pa, ti ni nemaš brka! — povikaše nekolika u jedan glas.

— Kakav bi to bije stric brez brkova?! — odgovori on, pa se i sam nasmije.

Iki je uspievalo, da svojim liepim načinom preko cielog ljeta zadrži među družtvom tako liepo razpoloženje, da nije s te strane mogla ništa bolje ni željeti. Život je i inače tekao svojim redovnim mirnim tokom, osim što su im vukovi odnieli nekolike ovce, no i to spada u posve redovan život. Dvie je, već zaklane, Perjas oteo, al mu nije pošlo za rukom, da i vukove pobije. Imao je dobro oko, ali mu je to bila prva godina, da se s puškom u ruci susreće s vukovima, pa sigurno nije mogao mirno gađati, i tako vuk svaki put sretno izmače. U tri slučaja nije bilo blizu, pa su vukovi, uprkos dječjoj vici i dreci, svoj plien mirno odnieli i negdje u planini pojeli. Otete je i spašene ovce Perjas oderao, a Ika ih pomalo skuhala. Govore, da je najslađe meso od blaga, koje vuci zakolju, no Ika to nije mogla izkušati sa svojim družtvom, jer je njima svako meso toliko sladko, da bi bilo posve uzaludno pitati ih, da li su kad jeli slađeg mesa od ovog u planini, odnosno, da li je ovo najslađe. Pitala ih jest, no odgovor joj je bio — zadovoljan smieh.

— Ovo j' najslađe, kad je prid nami! — odgovoriše neki.

Mali je Mato uzeo oglodano pleče u ruke i mudro ga okretao na sve strane i znalački promatrao.

— Što veli? — upita ga netko s podrugljivim smieškom.

— Da j' moj ćakan o'de, čula bi što veli, a ovako ne veli ništa, kad ne razumim — odgovori mali posve mirno i ozbiljno, ne skidajući pogleda s kosti. Poslije dužeg promatranja, nastavi posve ozbiljno: — Sve j' u plamenu, a to j' rat.

— To bi pogodili i mi drugi!

— I, evo grobova — nastavi mali tiše. — Ja sam gleda, kad to ćakan čita.

Ivka mu, bez rieči, trgne pleće iz ruke i baci, govoreći:

— Kako ne bi bilo grobova, kad je rat!

— E, al ovo j' naše pleće — odgovori Mate posve mirno i nekako tužno, kao da osjeća istinitost svojih rieči, a ujedno i njihovu težinu.

— Ne će, ako Bog da! — odgovori mu Marija, ne skidajući pogleda s Ikina lica, koje se je prekrilo koprenom tihe tuge.

— Sve j' to u Božjim rukami — reče Perjas glasom odrasla čovjeka, koji smatra svojom dužnošću, da u ovakim prilikama reče koju mudru i utješljivu.—

— Nikako, man tako! — potvrdi i Ika, pa naglo ustane od stolice.

To je bilo oko Petrova, a ona nije imala još nikakove viesti o Jadri. Nije znala, da li je uobće rat ili nije, da li Jadre negdje vježba ili je već u borbama — nije znala ništa, nego da njega već mjesecima nema i da o njem ne zna ništa, a i to je već bilo dosta i za njezinu ljubav i za njezinu snagu. Nastojala je, koliko je ikako bilo moguće, da u dnevnim brigama, radu i naporima što manje misli o nesrećama, koje bi mogle biti još i mnogo veće od ove, koja je sad pritište. Tih se je misli još nekako i mogla braniti, no da ne misli na njega — nije željela nit bi to bilo moguće, jer je on izpunjavao cielo njezino biće, svaku njezinu žilicu i svaku kapljicu krvi. Kud je god pogledala oko sebe, vidjela je samo njega, jer su prošlo ljeto tu propjevali svojim razcvjetanim dušama kao u raju zemaljskom, a, sve, što je tu, djelo je ili izravno njegovih ruku ili barem njegove umne uprave. Nije moguće ni drugima, da neprestano ne misle na Jadru, kad vide prošireni stan kao gazdinske dvore, pa kad napajaju blago na zdencu, kakvog nema ni obrstar u Gospiću, a genera' u Karlovcu — jä ima, jä nema! Kako onda ne bi svi mislili na njega?! Odvajkad su se preko ljeta mučili s blagom, da se ne da ni pojmiti, što znači ta muka, za gospodara, kad zna, da mu blago skapava od ljute žeđe, a nema kapi vode na daleko i široko, pa već dan prije počne računati, kako će sliedećeg dana stići do najbliže lokve, a da blago još i napase. A ono treba piti svaki dan, barem goveda, ako ne već i sitno blago. Ono se i nauči, pa može dugo izdržati, ali goveda moraju piti, a konji pogotovo. Muka, težka je muka to bila, i nitko se do Jadre nije sjetio, kako bi joj doskočio. Sad je to pjesma: bunar pun razom bio na proljeće, kad su blago dojavili na planinu, i po Jadrinu računu mogu cielo ljeto biti bez ikakove brige. Napaseš blago, napuniš korita vodom, pa samo uživaš, kako se veselo oblizuju. A voda kao suza!

Ika ipak vazda opominje, da moraju s vodom postupati veoma štedljivo, i da kablica bude čista. Sama se je rado navijala k zdencu, da je želja mine časova, kad je prošle godine često puta kradom virila iza bukve i promatrala kao zaljubljena djevojčica svog dragana, kako radi, a pleći mu se kreću pravilno, kao da je najsavršeniji stroj. Sad je odlazila, da vidi, je li sve čisto i uredno, jer je Jadre neprestano naglašavao, kako popločano guvno mora vazda biti tako čisto, da bi mogao s njega med lizati. Stoga je i dao oko njega visok zid, da ne može ni blago ni čovjek unutra nego samo na ljesu, a ta je tako udešena, da je blažče ne može nikako otvoriti, a ujedno, da je onaj, koji je otvori, odmah mora za sobom i zatvoriti, jer — sama pada za njim. Tako je to on udesio, pa je sad njezina najsvetija zadaća, da ne zaboravi njegovih i odredaba i želja — kad već ne bi i sama uvidila potrebu tolikog opreza i pažnje — već stoga, što je to tako odredio on, njezin, njezin dragi Jadre!

Dnevni se je život odvijao bolje, nego je ona smjela i očekivati. Djevojke su nadomještavale ljude u svakom poslu — i kosile su! — a dječaci su se vladali, doista, kao odrasli, razboriti ljudi, koji su sviestni svoje jadaće i svoje odgovornosti. Taj kruti, težki način života, ta vojnička poslušnost, to predajno poštivanje starijeg prelazi u krv iz naraštaja u naraštaj, pa stvara posebni soj ljudi, koji je izvrstan mlađi, a još bolji stariji i zapovjednik. Sve razumije, jer je sve prošao i proživio, a vazda u vjeri, da to tako mora biti, jer je dobro i pošteno, i najbolje za sve njih. Nikad nije nitko osjetio ničije ni prevlasti ni neopravdane povlasti. Sve je to jednako i pred Bogom i pred starješinom zadruge i pred zapovjednikom satnije: jednako pravedno, jednako pošteno i jednako bezobzirno i bez štednje. U takom duhu, u takom zraku rastu ta djeca i postaju ljudi.

Svake druge subote je Ika slala kući sir i skorup, a kad su ošišali ovce, slala je vunu kroz nekoliko dana. I tu je brigu povjerila Perjasu, kao mužkoj glavi,, i Mariji kao najstarijoj i najizkusnijoj, vjerojatno i najjačoj. Njih su dvoje vazda skupa obavljali taj posao, jer je Ika tako bila sigurna,

da će sve najbolje urediti, ako se putom što i dogodi. Svaki put je jedva čekala njihov povratak, da čuje, je li stigla kakva viest s ratišta, no izčekivanja su vazda bila uzaludna. Gore od te viesti i istine bila bi samo, da su čuli, da je koji njihov poginuo, no o tom nije bilo nikakova glasa.

— Jadna ti sam i kamena — bio je vazda i redovno odgovor, koji je dala Mariji na njezin izvještaj od kuće.

— Ne će njima, jadna, ništa biti, ako Bog da — odgovarala je Marija, također vazda istim riečima.

— I ne će, ako Bog da. Ja sam sigurna — odgovarala je Ika i radi sebe i radi drugih, a i jer je doista gojila u sebi čvrsto uvjerenje, da će se Jadre vratiti živ i zdrav. To nije htjela ni smjela spominjati samo za nj, nego je govorila obćenito, iako nije bila posve sigurna, da u to vjeruje. Što više, već se je često puta uhvatila na misli, kako ne bi bila prevelika nesreća, kad bi se on vratio i ranjen, samo da ne bude bogalj. To je glavno. Najzad — pa da je bogalj, samo da joj se vrati! Ta je misao prevladala sve ostale. Samo živ, pa će onda sve ostalo nekako ići, s Božjom pomoći.

— A kako naši doli? — pitala je vazda.

Odgovor je redovno bio, da su zdravi, samo se Jukanu nikako ne da na zelenu granu. Nikako se nije mogao valjano postaviti na svoje prijašnje noge, koje su već, doduše, u godinama, ali još uviek vrlo krepke i nisu se ni mnogo mlađih bojale ni u kakvu poslu. Da se nije dogodilo ovo, što jest, on bi već bio kao mladić, no ovako ga tište brige, pa ni posljedica bolesti ne može onda tako brzo prenieti. Iki je to bilo jasno i naravno, no nije joj išlo u glavu, da se baš ništa sigurna ne može doznati, ako baš ne o njihovim ljudima, a ono obćenito o velikim događajima u svietu, pa da se prema tome onda zaključi, barem poprilici, i na sudbinu njihovih ljudi. U tim mislima i brigama, odluči, da nađe izliku i samo pođe kući. Dugo je smišljala razlog, koji bi mogao primiti i stric Jure, a pogotovo i strina Manda, jer nije šale — ostaviti stan na samoj djeci i doći kući, kao da je gore deset ljudi na straži i oprezu. Nije, doduše, nikakova opasnost i ne očekuju nikakovo ni iznenađenje, a kamo li nesreću u planini, ali ipak nije ni jednostavno ni običajno, da najstariji, koji je za sve odgovoran, olako ostavlja stan, blago i družinu — k tome: ovakovu družinu, kakova je ove godine Ikina! — zameće se glavom ko bundevom i sprti u selo! Nije to jednostavna stvar ni obična pojava. Ika odluči, da to učini, jer ju je neki unutarnji glas gonio, da to učini, i to čim prije. Kad nije nikako mogla naći pametna razloga, a da ne reče istine, odluči, da ne će petljati, nego stricu Jukanu reći otvoreno, što ju je dognalo. Znala je, da je on pametan čovjek i nadala se, da će je razumjeti, i ako nije običaj, da graničarske žene tako nastupaju, pa i mislile i osjećale tako.

Dan prije Petrove odluči, da ona glavom ide kući, i kad se je Marija, po običaju, već spremala s Perjasom, ona joj reče:

— Ja ću ovaj put kući, da ništo podivanim s majkom i stricom, a ti ćeš biti planinka i gospodarica.

Marija se iznenadi tom odredbom, no odgovori mirno i sabrano:

— Kako god ti, strina, rečeš.

— Ovaj put tako, a potlje ćeš i jope ti ići s Pericom.

— Kako god ti odrediš.

— Moram podivaniti s majkom i, da ti pravo velim, čini mi se, da vami dvoma stric Jukan ne kaže sve, što zna, pa moram ja otići, da š njim podivanim. Ja sam samo žensko, al sve mislim, da ovo ne more ovako biti: pokupljeni svi ljudi za puške i sablje, pa — nikom ništa. Ne virujem ja to.

— Pa, strina, rekli su, da j' rat — odgovara Marija.

— E, e: rat, al di je taj rat?! Meni se sve čini, da un nije daleko od nas, a tu u planini vukovi, i mi ne znamo o tom ništa, a svaki dan čuješ, kako ništo grmi i sad na našoj sad na dalmatinskoj strani, a ne znaš, što j' ni odkud dolazi. Ja ne virujem, da kod kumpanije ne znadu, što j' to, a ne virujem ni da to vaik grme nebesa. Već bi im dokoljalo, pa iako su nebesa...

U takom se je raspoloženju i s takim mislima odputila niz Velebit.

Kad ju je Manda opazila, skoro je pala u nesviest od čuda i iznenađenja. Uozbiljila se je, smrkla obrve, stisla zube, pa prociedila:

— E, pȍ rane moje, mora da se zemlja okrenila, kad i starešina dolazi s planine kući!

— Nemoj se, majko, ljutiti. Morala sam — rekla je Ika vrlo uvjerljivo i umiljato — jer su nike stvari, koje nisam smila brez strica Jure, pa sam došla, da njega upitam, a un će ti već reći.

— A nu, da bi tako! — odgovori ona još uviek mrko, neuvjerena, ali ipak mnogo blaže i spremna na popuštanje.

— Morala sam doći, striče Jure — rekla je njemu nasamu, kad su se odmakli tako, da ih Manda nije mogla čuti i da nije imala razloga, da im pristupi. — Ti si pametan čovik, pa me ne ćeš psovati. Eto, ne mogu više. I, da ti pravo kažem, nisam ni Mariji ni Perici virovala, da ti ništa ne znaš ni o ratu ni o našim, osim da j' rat nigdi, Bog zna, di. Molim te ka svog rođenog otca, nemoj me psovati, al sam morala doći, da od tebe ja sama čujem, kako j' to s tim ratom i di su naši.

Jukan je bio iznenađen njezinim riečima, neko je vrieme mramorkom šutio, gledao preda se, tad nekoliko puta, naizmjence, podigao pogled, pogledao je i opet ga oborio na zemlju, a tad joj reče:

— Znâ sam, kakva si, al da si taka, nisam zna!

— Eto: ne ljuti se, striče, molim te ka se Blažena Gospa moli — molila je ona, misleći, da je on nezadovoljan s njezinim postupkom. — Viruj mi: nisam više mogla podnieti.

— Mužko si, lipa moja nevista! — odgovori Jukan i oštro joj se zagleda u oči. — Mužko, mužko, ja tebi velim!

Ona se je iznenadila tim obratom, jer je očekivala protivno. Šutjela je kao zalivena i čekala, da čuje, što će joj dalje reći.

— Tako misle samo izkusne mužke glave, ka ti što razmišljaš! A, da, moja ćerce, da dici nisam divanije sve, što sam čuje, a ne bi prije bije ni tebi, jer se dici i ženami ne divani, što ne razume, ka što se na magarca ne tovari kolk na paripa, jer ne more nositi. Al sad, kad vidim, kakva si ti! Est uno, duša valja, ja sam od prve, kad si dovedena, vidije, da si ti vridna svoje Ike i da ne ćeš osramotiti slavnu Tomičića kuću, al nisam ni sanja, da si čovik!

Ika se je posve raznježila, slušajući te pohvale, ne toliko, što bi joj godile, jer to je prirodno, koliko stoga, što je sad bila sigurna, da će joj reći sve, što zna, pa će onda lakše nositi, pa bilo i mnogo gore, nego ona očekuje. Željela je

znati, kako je, a ona će već smoći snage, da sve snosi, samo mora znati, što treba nositi!

— Kad si taka, kakva si, moremo divaniti ka ljudi! — reče on vrlo ozbiljno, težko i važno. — Prava si ljûda, pa slušaj: Ti si čula, da su uni vragovi, potari i' sveti Križu, već nekolike godine s cilim svitom u ratu. Vražiji Vrancuzi.

— E! — potvrdi ona suhoparno.

— O tom mi divanimo i ne divanimo. Znaš — to ti je posa drugi', a ne naš, pa nek uni glavu s tim taru. Tako smo mi svi mislili i čekali, da vidimo, kako će to najzad izpasti. I druga ti je još: nas graničare pozove car sad na ovog, sad na unog vraga, i mi ga smlavimo, ka vola u kupusu, a kad tamo — vele: izgubili smo rat i moramo to i to dati neprijatelju. Da ti pravo i pošteno kažem, ni ja ti ne razumim, kako mu to iđe, al kad vele, da tako mora biti, na moj račun, unda i mora tako biti. Mi vaik platimo sa dosti naši ljudi, al, vala Bogu, naša kuća nije dala ni ednog.

Ika ga pogleda začuđeno, a on razumje njezino iznenađenje, pa se žurno izpravi:

— U ratu s tim Vrancuzima. Drugačije — vala Bogu. Imamo više ljudski grobova po svitu neg u Mrkobraduši. Tu su nam žene i dica, a ljudi — di j' kog stiglo, a stiglo ga j' di mu je Svemogući ostavije, da ga stigne. I tako...

Ona je oborila pogled k zemlji i vrtjela prstima jedan čuperak resa na pregači, a sva je podrhtavala od nestrpljenja i nemira. Osjećala je, da bi najlakše plakala, pa da se svlada i pobiedi, nije ni gledala u Jukana nit je išta govorila. Tako joj je bilo lakše izdržati unutarnje valove od provale.

— Sad ti je, ćerce si moja — nastavljao je on mudro, oprezno i polako — ovako: naš car i drugi carevi vide, da se s unim vragovima ne da živiti u miru, pa su odlučili, da se slože i da i' smlave. Unaj vraži Napolijun nigdi i sad ratuje ka bisan, jer njemu ne da mirovati unaj nečastivi, potari ga, sveti Križu, koji je u njemu. Un se nigdi bije, a naši se lipo pritajili i sad kupe vojske na sve četri strane svita i unda će udarati na njeg i skršiti mu rogove.

— I naši se još ne biju?! — prošapće Ika i uperi u njeg pogled, iz kog je sievala velika nada.

— Ne, ne. Ne biju se. To ja tebi velim. Ne biju se još, al ne ćemo lîšo proći: ja za nedilju, ja za dvi, ja do Rokove,

ja do Mijolje, ja Napolijun, ja naš car — edan će na drugog opaliti i pušku i lumbardu, a onda će biti, što bude.

— Ajme meni! — prociedi Ika duboki, bolni uzdah iz dna duše. — I unda će se i naši biti?!

— I naši i naši, rankane! — potvrđuje Jukan, uzpravi se, malko podigne glavu, oštro je pogleda i nastavi: — I ne boj se, janje moje, da će osramotiti ognjište kapitana Nikole Vrkljana!

— Samo da nam i' Svemogući žive vrati! — odgovori ona, sustežući suze i uzdahe. — To j' u Njegovim svetim rukama, al ko se vrati ne će doći sa sramotom. To ja znam! — odgovori on, misleći samo na obraz i ognjište.

Nastao je tajac. Jukan je još uviek stajao upravno i ponosno, a Ika malko povita i oborena pogleda, kad ona prošapće:

— A, vaj, striče Jukane, bi l' se naš koji moga, s pomoći Božijom, vratiti i prije neg dođe do tog rata?

— Bolestan, na nosilim! — odreza on.

— Nikako drugačije?

— Da mu se rugaju dica i babe do devetog kolina.

Iku je taj odgovor zabolio, ali ga je podpuno i razumjela i odobravala, jer ni u njoj nije drugačije ni tkivo ni krv nego i u njemu. Svi oni jednako misle, samo žene ne mogu svladati osjećaje, pa popuste. Šutjeli su dosta dugo, jer ona nije mogla pitati, što joj je naviralo na usne, znajući i sama, kakve odgovore može i mora dobivati, a on nije zapravo znao, što bi joj rekao- jer više nije ni sam znao. Razmišljao je, tražio je u svojoj nutrinji, što bi joj još mogao reći — tako: da je malko razveseli. Zna on dobro, kakvo je žensko, pa je želio, da baš njoj pokaže, kako je razumije. Dugo je smišljao, dok se opet još jače ne izpravi, zasuće brk i povišenim glasom reče:

— Sve i' volim ka oči u glavi, al bi volije, da se niedan ne vrati, neg da ne donesu u kuću barem ednu kolajnu!

— A ja bi sve kolajne ovog svita dala za nji svakog! — odgovori Ika kao iz puške, bez razmišljanja i otezanja.

— Prava si ti — odgovori i on bez duljeg oklievanja — al jope si samo žensko!

Reče, uruši se u sebe, počne nemirno čupkati brk i pljune.

Nego — i ne pitam te: u planini sve u redu i zdravo?

— Est, vala Bogu — odgovori ona posve tiho. — Vuci su nam, ne bilo i', odnili nikolke ovce, a drugo sve dobro.

— Di je blaga, tu i štete — reče Jukan, ne pokazujući ni najmanjeg ni uzrujavanja ni iznenađenja. — Tako j' vaik, pa ne more ni ove godine biti drugačije. A dica te slušaju?

— Man unako! — odgovori ona.

— Neka, neka. Tako i triba, a ja znam, da ti znaš i zapoviditi, a ko zna zapoviedati, toga i slušaju! Tako j' vaik i svagdi. I u vojsci i u zadruzi ne more biti, man tako.

— A to ti je sve, striče pripovieda kapitan? — kopkala je Ika dalje na svojoj glavnoj misli i brizi.

— Kapitan, kapitan, ćerce, sve ovako, ka i ja tebi. A un zna.

I Manda se više nije uzrujavala zbog njezina dolazka, nego je posve srdačno pohvalila njezino gospodarstvo, pa se je Ika s te strane posve zadovoljna povratila k stanu, noseći u duši neriešeno pitanje, gdje se nalazi njezin Jadre i svi ostali ukućani.

Život je dalje tekao svojim jednoličnim redom i mirom, uz manja ili veći uzrujavanja, kad bi navalio vuk ili koje blažče prebilo nogu, no i opet bi se sve brzo ustalilo u staroj kolotečeni, kao da se nije ništa ni dogodilo. Nije bilo Ivana, da izravnava i uvezuje prebijene noge, pa su s tim imali najviše brige i neprilika, a baš te se je godine takav događaj ponovio više puta, nego ikad ranije, koliko su se mogli sjećati. Svi su se oko tog posla mučili i pomagali i svjetovali Perjasu, što će i kako će, jer je na njeg kao na najzreliju mužku glavu nekako sama sobom pala dužnost, da se tim poslom bavi. Ika je brzo opazila, da je ipak najspretniji i najokretniji u tom poslu mali Mate Ivanov, iako je bio još podpuno diete. Otčeva su se svojstva i sposobnosti već sad na njem pokazivala.

Ika je nastojala, da kod stana obavi sve poslove, koji su se tu redovno izvodili, a napose, da nasieku lišnjaka kozama i ovcama za zimu, jer je to veoma važno zbog prehrane sitne stoke, i da nakose što više siena, a najmanje, da pokose sve dolinice i proplanke, koje su i prošle godine kosili i koje je Jadre većinom ogradio pasjacima, tankim du-

gačkim bukvićima, jedno, — da ne može blago na njih, a drugo, da označi, da ih je on zaposjeo za svoju zadrugu. To pred oblastima nije značilo sticanje bilo kakvog prava po postojećim zakonima i propisima, al je stvaralo činjenicu, koju su poštivali svi ostali graničari, a u koju vojna uprava nije nikad dirala bez velike i važne potrebe.

Lišnjak su mogli mnogo lakše nasjeći, jer je jasenova, grabova i klenova grmlja bilo dosta u nedalekoj okolici stana, no s košnjom je išlo veoma težko. Žene tom poslu nisu vješte, jer redovno nije njihov posao, kad su u kući ljudi, a dječaci su bili mahom preslabi i nejački. Tu se je desilo, vjerojatno, najprvi put, da su Nadvođanke uzele kosu u ruke, i to — prva Ika. Ona je putila mlađe, kako moraju kose klepati i oštriti, iako su to svi već vidjeli nebrojeno puta. Djeca su ipak nespretna, a žensko svako nespretnije i od najmanjeg dječačića. Sad su se svi latili tog posla, i čim bi ugnali blago u hlad, odzvanjalo je klepanje i oštrenje, a tad je zazujala suha trava pod oštricom kosâ. Znali su oni dobro, da se najlakše kosi za rose, no u to su vrieme imali s blagom posla, koji se nije ni smio ni mogao propustiti. Ipak je sve sretno svršeno. Radili su svi, tko bolje, tko gore, tko manje, tko više. Glavno je — Ika je mogla na povratku pokazati, da je i te godine i bez ljudi bilo sve kod stana tako, da se ne trebaju stidjeti.

Jukan i Manda su se zadovoljno smiešili, kad su sve čuli i vidjeli, a to je bila najveća pohvala njihovoj družini.

11

Rat je!

To su znali svi, to je bilo i djeci poznato, no gdje su naši i što je i kako je s njima, to nije znao ni lovinački kapitan. On je doduše svakom pripoviedao na dugo i široko pojedinosti, koje je on, tobože, znao o njihovom životu i borbama, no nikom, baš nikom nije znao kazati ništa o onom, za koga su ga pitali. To je bilo dosta, da mu ljudi ne vjeruju ni ono, što je on doista znao i po saviesti pošteno pripoviedao.

Dobro: da ne zna reći, da se Petar Tomičić bije baš, na priliku, u Mantovi, ili da se Šimitera Pavelić bori kod rieke Inna, ili da se Martin Vrkljan i njegovi neki nose s

Francuzima, recimo, kod Štasburga, neka bi bilo, ali on ne zna, ni gdje su naši graničari uobće. Što ga god pobliže i, onako, mudro upitaš, on jednostavno mudro izvitoperi na tridesetu, pa ga onda hvataj za rieč, kad i onako ne znaš, gdje je to, o čemu se govori. Sve nekakova imena, budi Bog s nami, sve nekakova čudesa, za koja nijedan pošteni graničar nije nikad ni čuo, pa sad — lovi ga i vjeruj mu, ako te veseli. A s druge opet strane — duša valja — lovinački je kapitan dobar i pošten čovjek i sigurno je, da želi ljudima javiti najbolje i najtočnije, što zna, i koliko može znati.

Tako je potrajala ta neizvjestnost sve tamo, nekako do iza Nove Godine.

Tada puče kao grom iz vedra neba viest, da smo mi, doduše, Napoleona i tukli i da je pred nama bježao, ali da smo najzad sklopili s njim nekakov mir, po kome mi gubimo mnogo zemlje, a najgore je, što mi moramo odstupiti i našu Dalmaciju. Ta je viest odjeknula u graničarskim kućama kao da su javili, da su izginuli svi naši, koji su otišli, da se s carem bore proti Francuzima. Nije, doduše, Dalmacija ni prije bila s nama u granici, ali su to naši ljudi i naša rodbina. Nema ličke graničarske kuće, koja prieko, u Kotarima, nema rodbine, a koja slučajno ni nema baš krvne rodbine, ta je sigurno s nekom kućom ili u kumstvu ili u pobratimstvu, a to je i jedno i drugo posve jednako krvnom srodstvu kod svih ljudi, koji znadu, što je prijateljstvo i što je zadana rieč i vjera. I, eto, sad stiže glas, da se ta divna, draga zemlja mora predati Napoleonu. Ljudi su to čuli, no nije nitko vjerovao, jer iako su to sve prokušani i okorjeli ratnici, iako se oni neprekidno i bez prekida gone s Turcima na granici za svaku stopu zemlje i jedni druge i pliene i robe i ubijaju, ipak — to je nekakova prokleta predaja, koja ima u sebi nešto, što je težko i reći, a kamo li i razumjeti. Oni se biju, jer je to tako na granici i jer ne može drugačije ni biti, ali da se sad odstupa jedan cieli predjel rodbine i najbliže svojte nekom nepoznatom, dalekom tuđincu, to nije nitko mogao pojmiti, a većinom nisu ni vjerovali.

Lovinački je kapitan to pripoviedao kao nesretnu i gotovu stvar, no svi su ipak rekli:

— Čekat ćemo, dok se naši vrate, da čujemo.

— Uni će znati manje neg mi.

— Est i to, al ćemo čekati.

Čulo se je, da su baš naše graničarske pukovnije imale strašno velike gubitke, a naša 1. lička graničarska pukovnija, da se je osobito odlikovala junačtvom, no da je prema tome imala i velike gubitke. Uobće, govorilo se, da su se sve graničarske pukovnije iztakle nevjerojatnim junačtvom, ali napose lička, otočka, slunjska i ogulinska, a gdje neke jako hvale zbog osobitog junačtva, možeš biti siguran, da su tu i veliki gubitci.

Ljudi su sa zadovoljstvom slušali pohvale i sa zebnjom čekali pobliže viesti, da čuju, koliko mrtvih junaka stoje te hvalopojke. Ika je umirala od straha i nije se usudila ni sama sa sobom, u najskrovitijem kutiću svoje duše, ni razmišljati, što je s njezinim Jadrom. I drugi, i drugi su joj srdcu prirasli, ali svi oni drugi nisu za nju vriedni jednog jedinog Jadre, iako joj razbor govori drugačije.

Počeše se neki vraćati tamo negdje oko Gospe Kandelore, početkom veljače. Čim bi se pročulo, da je u kom selu tko došao, odmah bi sa svih strana drugi hodočastili k njemu, da čuju štogod o svojim. Prvi je stigao neki u Vraniku i s njim njih nekoliko iz Smokrića. U Iki je uzplamsala neodoljiva želja, da pohita tamo, a nije nikako mogla pred stricom Jukom izreći svoje ljute želje. Smišljala je, što bi i kako bi, pa sve misli u jednu smisli i reče mu:

— Striče Jure, toliki nam ljudi odoše, a još se niko ne vraća. Morâ bi ti otići, da pitaš. Vratije se neki u Vraniku, a niki i u Smokriću. Molim te, uzjaši na paripa, pa ajde, da čuješ, znadu li što za naše.

— Oću, rano, iz uni stopa. Nego, znaš li, koji su se to vratili? — odgovori on, jer ga nisu lomile i morile mnogo manje brige nego i nju. — Samo, znaš li, koji se to vratiše?

— Ne znam, striče, al znam, da su se vratili, jer mi je reka čovik, koji je š njima divanije, ka ja sad s tobom, što divanim. Reći će ti kod kumpanije, a ako ni uni ne bi znali, a znat će, reći će ti svako dite i u Vraniku i u Smokriću. Molim te, ka se dragi Bog moli. I nemoj mi zamiriti... I drugim je našim u kući težko, al ja više ne mogu...

— Ništa, ništa, janje moje. Znam ja to — odgovora on i sprema se odmah za odlazak.

— Samo, da nam i' Svemogući občuva! — uzdiše ona kao molitvu.

— Oće, oće. Ne boj se, jadna. Sve je u Njegovim svetim rukami, a Un zna, što j' za nas najbolje. Vidiš: kolko i' ja imam od svog srdca tamo, pa...

— E, a nu! Jadre je Jadre — odgovara on, misleći, da su na istom pravcu, iako je ona osjećala posve drugačije za tog divnog, dragog Jadru nego on, koji ga je također, sigurno, veoma volio.

— Ti znaš, da ja mogu dosta nositi — govorila je ona suzdržljivo i oprezno, tiho i bojažljivo, suzdržavajući suze i jauke — al se uprav već i bojim.

Otišao je i vratio se za nepuna četri sata, što je značilo više nego brzo, jer je put dug, a razgovor još dulji, kad se divani s junacima, koji su dielili megdan sa samim Napoleonom. Doznao je, da je naših mnogo izginulo, da smo tukli i gonili Napoleonove generale, ali rat ipak najzad izgubili i — ništa. Napose, nije Jukan mogao ništa pobliže doznati o svojoj čeljadi, osim da su sigurno nekolika poginula, ali koji — to mu nisu znali reći. Kad je uzjahivao na konja, da se vrati kući, jedva se je održao u stremenu, kao nikad prije. Sve mu se je maglilo pred očima. Bio je posve zaniemio i osliepio od težke brige i tuge. Da barem zna, koji su poginuli, bilo bi mu lakše. Ovako ga je konj nosio kao kameni kip i mogao ga je svakog časa strmoglaviti u jarugu, da on ne bi bio ni osjetio. Došao je malko k sebi istom negdje na pola puta, pa pritegne konja, da sporije ide i da gà stigne Mate Ivanov, koji ga je pratio.

— Kod kuće ni riči! — reče tupo, odrezano i suho kao od kamena.

— Znam, dide — odgovori momak.

— Kao da si nim i gluv.

— Dobro, dide.

— Ja ću divaniti, a ti samo muči.

— Oću, dide.

I malom je bilo težko, a čuo je sve, što su povratnici pripoviedali, pa se i njemu steglo srdce i težkom tugom i još težom slutnjom. Sve je on njih volio, al' su mu se misli najviše vrzle oko otca Ivana. Njegova je mladenačka mašta radila razularenom snagom i poletom, pa je pred očima stvarao sudare i borbe, kakvih nikad nitko nije ni vidio,

a vazda je u prvim redovima bio njegov ćakan. Gledao ga je, kako nasrće, kako juriša, ubija i kolje, dok najzad i njega neki ne udari bodom u grudi. Mate je toliko živo i vjerno maštao, da je jedva suzdržao dah i svladao se, da glasno ne krikne. Jedan je tamo u Smokriću rekao, da je Ivan bio najhrabriji od svih vojnika u kumpaniji. Mate je to točno čuo, dok je did Jukan razgovarao s drugim baš u času, kad je onaj spomenuo Ivanovo junačtvo. Mate nije mogao upozoravati dida na te rieči, jer su već bili čuli, da su neki njihovi sigurno poginuli, pa bi on bio zaključivao, da je vjerojatno prvi i pogiba. Tako je to zamišljao Mate i lomio se u težkoj brizi, a ujedno mu je njegova mladost šaptala, da je možda ipak ćakan sretno sve preživio i da će se vratiti.

Vratili su se pred noć, i sva ih je čeljad dočekala na nogama.

— Bit će dobro, ako Bog da — reče Jukan, slazeći s konja. — I valjen Isus i Marija.

Ciela vojska čeljadi je u njih dvojicu uperila užarene oči i čekala spasonosne rieči. Svi su pogledi bili privezani za Jukanova usta.

— Još malo, pa i' eto, ako Bog da — govorio je on mirno, hladno i nenapadno, bez uzrujavanja, bez žurbe, ali ne ni nemarno ni neuvjerljivo. — Vele ljudi, da i' sad sve puštaju kući, al ne sve naednom. Ne more to ni biti. Ne će proći ni nedilja dana, a nikako dvi nedilje, pa nji, ako Bog da, eto već svi' kod kuće.

— A što vele, esu li svi živi! — upita Ika, jer više nije mogla odoljeti srdcu.

— Eto i, ako Bog da, najzad za desetak dana — reče on kao da je prečuo Ikin upit. — Svi se vraćaju, jer je rat gotov i sad ćemo jope poživiti u miru.

— A znadu li, striče, esu l' svi naši živi i zdravi? — opet će Ika.

— Vele, rano, da esu, Bogu mom vala — odgovori on čvrsto i naoko posve mirno, no srećom je već bio dosta gust sumrak, pa nitko nije mogao primietiti, kako silom steže usne kao klieštima. — Nego, i ja sam bije u ratu, pa znam kako j' to. Zakleje bi se, da j' niki živ i zdrav, a kad tamo, un pod ledinom, a drugi put jope niki kraj tebe mašira, a ti bi se zakleje, da j' poginije. Ljudi izgube pravi razum i —

tako. Ne moreš pravo ni čuti ni viditi, što se događa, a sve j' prid tobom ka na dlanu. A ti ništa: zaslipije i pucaš i udaraš, dok te ko ne dovati po čelenki il dok te kugla ne sruši u jarak. Tako j' to u ratu... Nego, vele, Bogu mom vala — »kolko mi znamo, od vaši niko ne pogibe.« — Tako mi ljudi rekoše, a ja se uzdam u Svemogućeg, da tako i est, a vidit ćemo za desetak dana najzad. A more i sad nä koji baniti, a mogu i svi skupa rupiti kući. More Svemogući i to dati.

Te večeri ne stiže nitko, no nisu ni desetak dana čekali, jer već sliedećeg dana stigoše prvi Svetoročani, a za dva dana stiže Martin na čelu sa osmoricom svojih ukućana. Skoro bez rieči se izgrliše i izljubiše svi redom. Ni žene se ne svladaše, da ne izljube svoje muževe, a oni se nisu branili. Sve je izpalo, kao da drugačije ne može ni biti. I Ika se je ljubila sa svima, šapćući svakom pojedinom:

— A di je Jadre?!

U navali osjećaja veselja, što su se sretno vratili, pod udarcima oduševljenja ukućana, kojim su ih primili, od usana, koje su se liepile na njihova usta, ni jedan ne dospje da brzo odgovori, jer čim bi zaustio, već bi ga druga žena ili diete zagušila cjelovima i presjekla mu rieč u grlu.

Ikine su se oči napunile suzama radostnicama zbog ovih, koji su se povratili, i ujedno suzama zebnje i strepnje, što među njima ne vidi Jadre.

— Eto drugī za nama! — rekao je Martin, čim je uhvatio malko slobodnoga daha. — Samo što nisu!

— Este li svi?! — upita Jukan, nastojeći svom snagom, da bude miran i sabran, no osjeti, da mu pitanje nije umjestno ni pametno, bojeći se, da su Smokrićani govorili istinu, pa se žurno popravi: — Nego, najprije: este li nam osvitlali obraz i ognjište?

— Pa, na moj račun — odgovori Martin — ja mislim, da i esmo. Nosimo ti na ognjište zlatnu kolajnu!

— Zlatnu kolajnu! — iznenadi se Jukan i skoro vikne u sav glas: — Blago tebi, kapitane i vridni naš dide Nikola! Sad moreš mirno u grobu ležati!... I zlatnu kolajnu, veliš? A da se ti ne šališ?!

Ta je viest pomiešala osjećaje, i svi su stajali kao izbezumljeni. Veselje nad povratkom ovih, koji su tu, još nejasan odgovor, da li su svi živi i zdravi, pa viest, da je

u kući zlatna kolajna — toliko je pomutila i misli i osjećaje, da skoro nitko nije pravo znao, što bi rekao osim Ike, koja nije ni na što drugo mislila, nego na pitanje, da li je Jadre živ. I nju je udarila po mozgu viest o zlatnoj kolajni, ali je osjećaj ljubavi bio još jači, pa opet ponovi pitanje, samo malko drugačije:

— A jesu li svi naši živi i zdravi?!

— I da znate, ko je dobi?! — nastavljao je Martin priču o kolajni kao da Iku nije ni čuo, dok su svi ostali povratnici šutjeli kao ribe.

— Nude, nude? — upita Jukan, koji je već htio spomenuti ime, koje mu je baš naletjelo na jezik, no u zadnji se čas svlada i ne spomenu nikog, jer bi po njegovom uvjerenju svaki njih bio u stanju, da je zasluži, pa bi bila uvreda, da on meće jednog pred ostale.

— Naš Ivan! — izpali Martin kao iz topa.

— Moj ćakan?! — klikne Mate. — E l' un, Bog ti dava?!

— Un, un! — potvrdi Martin, dok su ostali i sad šutjeli.

— A esu li svi naši živi?! — ponovi Ika svoje pitanje.

— I da znate, kako un zasluži kolajnu?! — nastavljao je Martin. — Poginu mu kapitan, poginuše svi oviciri i šaže, a momaka još dosta, pa se uzmuvaše. Kad to vidi naš Ivan, un skoči prid njih ka ris, pa vikne, što ga j' grlo nosilo: »Za mnom, junaci!« A uni svi ka začarani srnuše za njim. Un je tim svojim junačtvom spasije cilu regimentu — tako su nam potlje govorili oviciri.

— Neka sam i to doživije, Bogu mome vala — govorio je Jukan kao tobože zanesen, iako se već bio podpuno osviestio od te istinske radosti pod opetovanim udarcima Ikina pitanja:

— A esu li svi naši živi?!

Jukan je upravo glumio i oduševljenje i mir, jer mu je njezino uporno pitanje padalo na mozak i srdce kao raztaljeno željezo. Taj je njegov osjećaj bio tim teži, što je Martinovo pripoviedanje posve naravno tumačio kao hotimično izbjegavanje, da odgovori na njezina pitanja, i kao najjasniji dokaz, da su imali pravo, koji su mu rekli, da su neki iz njegove kuće poginuli.

I Martin je jedva nosio, da joj ništa ne odgovori, a nije nikako znao, kako bi, iako je cielim putom i razmišljao i razgovarao sa svojim pratiocima, kako će kod kuće najlakše reci cielu istinu. Sad je bio u najvećoj neprilici, no kako je već morao nešto odgovoriti, reče neodređeno, a da njoj ipak odgovori na ono, što je za nju ipak najvažnije:

— Ostale naše vodi Jadre i mogu stići jä večeras, jä sutra do podne. Mi smo bili prije gotovi kod regimente, pa, velju, da ne čekamo svi, nek Jadre pričeka s ostalim, kad i tako mora još čekati, a mi iđemo. I tako nas sad evo, vala mome Bogu. A este li vi na nogami? Ti, ćakane, vidim, dobro.

— Dobro, dobro je već ka stara vučina! — odgovori on i opet u želji, da unese malko ugodnijeg, laganijeg razpoloženja. Neprekidno je pratio pogledima one žene, i majke, kojih muževa, odnosno sinova još nije bilo. Sve su bile uznemirene i pogledavale jedna drugu kao, da se pitaju pogledima: »Bog zna?!« Jukan je razumio te poglede, a Martin je pomno pazio, da se ne sukobi s očima koje, za koju je znao, da bi morala od tuge ciknuti kao guja u prociepu, kad bi znala cielu istinu.

— Čuje sam, čuje: mnogo j' ljudi poginulo — govorio je Jukan, da i na taj način malko olabavi napeto izčekivanje i prigušeni strah. I sam bi bio želio znati, koji su poginuli, pa je prema povratnicima zaključivao i vidio, da bi mogao biti koji Martinov sin, jer se nije nijedan vratio s njim, a mogao bi biti i Ivan. Nema još ni njega. Razmišljajući, koji bi mogli biti među poginulim, osjeti bezgraničnu tugu i poboja se, da će početi prvi plakati, pa naglo okrene razgovor na posve drugo polje.

— I, vele, Dalmacija ode Vrancuzima! — reče, uperivši upitan pogled u Martina. — Kun da u njoj ima Vrancuza!

— Nema ni Talijana, pa su vindar gospodarili do prid nikolike godine Mletčići — odgovori Martin veoma mirno i sigurno. — Vaik se niki vrag trga za našu kožu.

— A nu — odgovori Jukan, koji se je očito iznenadio sinovim odgovorom. — Divaniš ka kakav vilozov!

— Tako divane mnogi naši oviciri u Gospiću, a i plovan tako veli — odgovori on posve mirno.

— Meni je uprav, kun da je sad nami oteše! Kun da Mletčića ni nema, a i vrag je zna za nji?!

— Zaboravio si, što divane naši Kotarci, kad amo dođu, pa stog i divaniš tako — odgovori Martin — a i da si sam tamo živije, čuje bi, kako j' bilo tamo. Nego, da ti pravo kažem: kad mi gospodari, ko j' bolji od mene, pa i neka, al kad mi se kukavelj popne na glavu, pa da i' je trista, ja bi i' sam smrvije!

— Vidi se, da dolaziš iz rata! — pokuša se Jukan našaliti, al mu se je na glasu čulo, da je za sve prije sposoban nego za šalu. — Meni je, eto, uprav žâ, što ti Vrancuzi sad dolaze tu prid kuću.

— E, al, duša valja — reče Martin povišenim glasom i veoma ozbiljno: — biju li se, biju ka edni po edni! Ja sam se već sa svakakvim narodim bije, al sa ovakim nisam do ovog puta, i ne daj mi, Bože, više.

— Junaci, veliš?!

— Junaci, junaci, čemu kraja nije!

Žene su i djeca stajale i niemo zurile u došljake, pijući ih očima i jedva čekajući, da mogu upitati za ostale, no starije su se bojale tog pitanja, a mlađe se nisu usuđivale, da ga postave preko starijih. Ika je sad mnogo smirenije čekala razvoj događaja, jer je vjerovala, da je njezin Jadre živ, a da li je i zdrav — nije toliko važno, da bi smjela i to pitati, kad strepi od bojazni, da je sigurno koji poginuo, dok joj stric Martin nije izravno odgovorio na njezina opetovana pitanja. Nije njoj izbjeglo, da ne opazi, kako je okolišao i mudro odgovorio, da nju umiri i da joj ipak ne reče, što je željela čuti i što ga je pitala. On je mudar čovjek, ali je i ona bistra ženska glava, kojoj ništa ne izmiče.

Na najvećoj je muci bio Mate Ivanov, jer mu je Martinovo držanje posve potvrđivalo ono, što je čuo u Smokriću, i za što mu je did Jukan rekao, da ne smije ni rieči reći. Jest on ove godine već bio s blagom kod stana, a to znači, da je ubrojen među odrasle, no to je bilo iz težke nužde, koja nije ipak mogla od djeteta učiniti čovjeka ni onda, kad su mu povjeravani poslovi, koje ljudi obavljaju. Njega je — i nikog starijeg — uzeo djed, da ga prati u Smokrić. Matu je to oduševilo, jer je osjetio samo važnost, koju mu djed tim činom pripisuje, a nije ni pomislio, da je to samo stoga, što nijednog starijeg dječaka nije htio otrgnuti od kućnih

poslova, gdje su mnogo potrebniji, nego da s njim jašu u bazanje. Za taj je posao bilo dobro i diete, jer ga nije mogla putom zapasti teža zadaća od te, da pripazi na konje, dok Jukan bude s ljudima pripoviedao, a tome je doraslo svako mužko graničarsko diete, jer se mota oko konja, provlači izpod njih i jaše na njihovim golim leđima, čim se osovi na rođene noge.

On je jasno osjećao u svojoj djetinjoj glavi, da oba: i Jukan i Martin, ne će s istinom pred kućnu čeljad, pa ga sve dražkala misao i škakljala ga na jeziku, da šane kom djetetu, da on zna, kako je s onima, koji nisu stigli sa stricom Martinom, no ipak je u njemu prevladao urođeni zapt i strah, što bi mu rekao Jukan, kad bi vidio, da je prekršio zapovied. Nije ni pomišljao, da bi svojim riečima otvorio sve brane, koje su dotad držale prigušene krikove, jauk i plač, jer mu je to bilo posve daleko, njegov um nije mogao i u tom pravcu razviti tolike djelatnosti, jer je bio zaokupljen osjećajem, da on ipak zna nešto, što drugi ne znadu, te je nastojao, da pogledom uhvati Martinove oči, da barem njemu pokaže sjajem svojih zjenica, da on zna, što je i kako je, ali da je ipak — već momak i da zna šutjeti, dok stariji ne progovore. U tom ga je nastojanju stišala viest, da je njegov ćakan dobio zlatnu kolajnu, pa se je sav utopio u tom toplom osjećaju ponosa i zadovoljstva, zaboravivši na svoju prednost pred svima ostalim ukućanima.

Kod večere su povratnici držali razgovor samo o bitkama i o putovima, koje su prevalili, i o krajevima, koje su vidjeli, a kad bi tko upitao za kojeg od onih, kojih još nije bilo među njima, odgovorili bi posve neodlučno i nejasno, nastojeći, da ne pobude sumnje.

— Znate, kako j' to u boju: svak gleda samo unog nesritnjaka prid sobom i gleda, da ga skine s opanaka, a unog kraj sebe ni ne vidi. Un se brine za sebe. Kad se boj svrši, unda i jope svak k sebi. Ne iđe se to u rpu, da znaš, ko j' tu, a koga nema.

— E, al svak pita za svoga!

— Est to. Pita li — pita! I tražimo edan drugog, dok nas jope ne zapovrne ka vole u jarmu, a i mi sami znamo, da moramo biti jači i neprijatelja potući, pa nam je to najprvo.

Padala su pitanja o svakom pojedinom, koga još nije bilo, i svako je pitanje dobilo i svoj odgovor. Za žive su odgovarali točno, da su zaostali u Gospiću i da mogu stići još noćas ili najzad sutra, a za mrtve ili nestale rekoše posve neodlučno, kad ih je koji posljednji put vidio, te se je već vidjelo poprilici, koji se sigurno ne će vratiti, a koji su nestali. Sve je to izbijalo polako, nenapadno. Martin je sjedio kao samljeven i kradom bacao pogled na svoju Janju, koja je više mrtva nego živa jedva podizala kapke, a progovoriti se jednostavno nije usudila, jer je Martin i o svojim sinovima govorio posve neodređeno, a glas mu je podrhtavao kao prenapeta struna. Kad bi se pobojao, da će proplakati ili da ne će moći odgovoriti na postavljeno pitanje, a da rieči ne poprati jecajem, prociedio bi kroz stisnute zube:

— Božija volja!

On je točno znao, a i ostali su to znali, da su njegova dva sina poginula, a isto su tako bili sigurni i za strica Juricu. I on je poginuo. Za Matana pokojnog strica Dujma nisu pravo znali, što je s njim, no vratio se nije u domovinu. Kud je dospio, nisu mogli doznati, iako su u Gospiću izpitivali sve, koji su bili u njegovoj satniji. Našli su nekoliko ljudi i iz njegova voda, no nitko nije ništa znao pobliže, osim da je u velikoj vatri i borbi nestao. Da li je poginuo ili samo ranjen, nitko ne zna, jer su bili potisnuti, a i mrtvi i ranjeni su ostali.

Dugo su poslije večere sjedili, iako nijedna žena nije uzela posla u ruke. To je sigurno, odkad ta kuća postoji, bio prvi ovakav slučaj: sve su prekrižile ruke u krilu, sjedile na nozi u velikom polukrugu oko vatre i ljudi, piljile nepomičnim pogledima u njih kao suđenice i s njihovih usana hvatale svaku rieč, koju je njih koji izgovorio — smišljeno i udešeno, da ne probije zastor velike boli i tuge.

Martin je sa strahom pomišljao na noć, koju će provesti uhom na Janjinim uzdrhtanim ustima. Znao je, da ga čekaju sve muke roditelja, koji jednim udarcem izgubiše dva sina, a da ne mogu imati ni tog duševnog zadovoljstva, da ih pokopaju i da im se svake nedjelje svrate na grob. Samo se je letimično susretao s njezinim pogledima, koji su umirali od straha i tražili od njega odgovor, no njegove joj oči ne samo ne rekoše ništa, nego niti ne zastadoše niti jedan jedini put na njezinim zažagrenim zjenicama. Bježao je dosljedno i vješto, nenapadno i nasilu mirno, kao da drugačije ni ne može biti. Sjedio je na tronogom stolčiću kao u mravinjaku ili na živoj žeravici i cielo veče bježao pogledom ne samo pred Janjinim očima nego pred još mnogo, mnogo upaljenih očiju, i ženskih i djetinjih, koje su ga sve progonile, s tom razlikom, da je u djetinjim pogledima gorjela samo radoznalost, dok je u svakom ženskom oku vidio pomiešan plamen čežnje, želje, ljubavi i ujedno tuge, koja je prevlakom svoje boli nadkriljivala sve ostale boje.

Poslije Janjina pogleda, najteže se je sudarao s pogledom svoje nevjeste Jele, udovice pokojnog sina Mile. Uzeli su se pred nepune četiri godine i imaju dvoje djece, a treće ona nosi pod srdcem, koje sada strepi u neizvjestnosti i smrtnom strahu, dok on, njezin svekar — mora šutjeti i ne smije ju zagrliti i s njom se izplakati, da im oboma odumili težka bol. Ne smije i ne može, iako zna, da bi joj bilo lakše kao i njemu. Zasad mora ovako biti, da oslabi navalu prvih osjećaja. I najljući otrov ne djeluje ubitačno, ako ga tielo prima pomalo. Čovjek se na sve nauči i može podnieti nevjerojatno mnogo, ako mu se pametno dodaje, pa bilo dobro, bilo zlo. To graničari dobro znadu, jer su svaki na sebi izkusili, a i u krvi to ide od naraštaja do naraštaja. On je, doduše, bio rekao u Gospiću, da će reći sve najednom, jer da će tako i tako, najzad svi doznati sve, no Ivan se je tome odlučno uzprotivio. Tumačio je, kako im ni poslije ne smiju reći sve, što znadu, jer će tako ipak ostati vazda mala nada, koja im, najzad, ne će ništa koristiti, ali će im pomoći nositi toliku nesreću, koliku ne bi mogli lako najednom izdržati. I Jadre i ostali su se složili s njegovim mišljenjem, pa je onda i Martin podpuno prihvatio. Tog se je sad dosljedno držao.

Ciela je kuća vrela pomiešanim osjećajima, jer su i one žene, koje su tu pred sobom blaženim pogledima milovale svoje ljude žive i zdrave, strepile nad onima, kojih još nema, jer iako im nisu ni muževi ni djeca, jesu najbliži rod i srasli jedni s drugima kao jedno tielo i jedna duša.

— Oćemo l, dico moja, na počinak? — prekine Jukan razgovor i sielo. — Ljudi su sustali, a i nami drugim triba počinka.

*

Jukan je govorio istinu, no nije rekao cielu istinu: u njemu je bio živ osjećaj, kako i ljudi i žene jedva čekaju, da mogu podivaniti nasamu, no ujedno je bilo očigledno, na kolikoj su muci ljudi stoga, što ipak ne mogu i ne smiju ni svojim družicama izići s cielom istinom, jer će se svaki čuvati, da od njega ne iziđe prvog ono, što treba prikrivati. Ipak — nema stajanja, nego treba odlučno ići neizbježivom u susret.

— Vi sutra — reče Jukan, obraćajući se ljudima — malko švrljajte oko kuće i tako — gledajte, što smo mi učinili brez vas, dok se priviknite i na ovaj naš život brez puške. Snig i est, ne more se nikud, pa unda odpočinite.

Osvanuo je divan zimski dan: snieg je padao kao da je nebo otvorilo sve rajske vrtove i mirno, veličanstveno i dostojanstveno trunilo na zemlju poplavu bielih latica najizabranijeg cvieća. Nije bilo ni ćuha vjetra, pa si mogao pratit pogledom svaku pojedinu laticu, kako gospodstveno i promišljeno pada na zemlju. Pomislio bi, da su to živa bića — a u Svemogućeg je sve moguće! — koja dolaze, da se maze u ljubavnom zagrljaju sa zemljom i svim, što je na njoj, i da oplemene i oči, koje znadu gledati, i duše, koje mogu osjećati više, nego i oči vide i sluh čuje. Kroz takav je lepršavi nebeski zastor došao Jadre sa svojim družtvom nekako oko podne na svoje pradjedovsko ognjište, a s bratom Ivanom i još dvojicom mlađih.

Sastanak je bio srdačan kao i jučer, no sad je bilo mnogo tog jasnije. Nije nitko iznenađen, što svi ne stigoše, nisu ni gorjeli od želje, da pitaju, jer se je već slegla prva navala, a duše se okrenule u sebe, da svaka prenese svoju tugu, što najmirnije i najhrabrije može da ponese. Janja Martinova nije uobće ustala, a on je rekao i Jukanu i Mandi podpunu istinu, pa su je pustili na miru kao najtežeg bolestnika. Ostali su ukućani razumjeli, o čemu se radi, pa se je svatko bojao i da progovori. Po kući su hodali tiše, dnevne su poslove obavljali šutke i tajanstveno, osjećajući, da je u kući ne jedan nego četir mrtvaca. Sva se je čeljad i opet okupila oko ognjišta i kao da nitko nije znao, o čemu smije, a o čemu ne smije govoriti. Natucali su, nasiecali su razna pitanja, no razgovora nije bilo ni kao sinoć, a kamoli, kako je to inače i naravno i običaj u kući s toliko odraslih ljudi i poslije događaja, kao što je ovaj, koji kroz godinu dana

krvavo nošahu na svojim leđima i platiše svojom krvlju i životima. Jukan je osjetio svu težinu i pogibelj šutnje, pa reče Ivanu:

— Evala ti, sinovče, što si nam prodičije obraz i ognjište!

— Ka i svi ostali — odgovori Ivan bez ikakova pretjerivanja i izvještačene čednosti.

— Est i to — potvrdi Jukan — nego, kako ti to, moj junače, učini?

— Tako naletilo, striče! — odgovori Ivan prijašnjim mirom. Oči je privezao za zemlju, jer nije imao snage, da gleda bilo kome u oči, a napose ne onima, koji su najneposrednije pogođeni ovim nesrećama. Bojao se je, da će i njemu poteći suze, ako se očima sukobi s kojom udovicom — tri su! — ili s kojom majkom, koje izgubiše svoje najdraže. Nije ni opazio, da Janja nije među njima, te je bilo samo jedna majka, jer je majka pokojnog Jurice davno umrla. Iza njega je udovica s osmero djece, koja su se ovila oko nje i oko drugih žena, a ljudi su bacali poglede i na zemlju i u nebo, samo da se ne sukobe s tom tugom i žalošću.

— A kako ti je to naletilo? — opet će Jukan, samo da ne moraju govoriti o onom, o čemu bi svi najradije razpredali svaku pojedinost i svaku malenkost. — Kako ne naleti kome drugom, man baš tebi?!

— A nu! — odgovori Ivan mirno. — Moglo j' i kome drugom.

Jadre je težkom mukom snosio taj ljuti pritisak neizrečene boli i žalosti i osjećao, da bi i on morao nešto reći, no nije smogao ni snage ni rieči. S Ikom se je prvi put pred svima poljubio, jer su se ljubili svi redom, no nije joj mogao reći ništa, osim što je šanuo:

— Miljenice moja! — To je bilo sve, a sad se je nekoliko puta zaustavio pogledom na njezinim očima, koje su ga pile kroz koprenu muke i bolova.

— Prije smo svi divanili, da j' naš Ivan samo mudrac ka Salamun — reče Jukan, nastavljajući svoju želju, da govore o bilo čemu osim onog najgoreg.

— I još što?! — upade mu Ivan u rieč, izvrgavajući poruzi tu tvrdnju, jer mu je bilo neugodno, da se razgovor vrti oko njega, pa još s toliko hvale.

— Mudrac, mudrac, moj junače! — potvrdi Jukan. —

To ti esi i to si bije još iz mali čorapa, al nismo znali, da si i taki soldat ka kakav genera'!

— La, moj striče, o čemu ti?! — branio se Ivan, ne dižući pogleda.

— Da si junak — nastavljao je starješina uporno — to smo znali, i drugačije ne more ni biti u našoj krvi i plemenu, al da si ti i tako... Ka kakav ovicir i da moreš i voditi kupaniju i čuda stvarati, to lje nismo znali!

— Svi su tako divanili — potvrdi Jadre stričeve rieči, u želji, da se samo javi, da progovori i da ne šuti. — I naši oviciri tako divane o njemu.

— Neka smo, dico moja, i to doživili, pa drugo — a nu: priko Božije se ne more... Kad nas je naš Stvoritelj, slava Mu i vala, posla amo, moramo i umirati. O tom se ni ne divani, man — slava Ti i vala, svemogući naš Stvoritelju!

— Ništa, man tako! — javi se i Martin, stiščući usne i stežući očne kapke, da mu suze ne uteku. On je promišljeno učinio, da najožalošćeniji čuju i njega, koji je izgubio dva sina.

— A, eto, dico moja — govorio je Jukan sve dalje i dalje, raztežući rieči i rečenice, i smišljajući, kako bi najviše olakšao svima, a napose najžalošćenijima: — vindar je Svemogući na nas lipo mislije... Vidite: mi smo svi ka edna duša i edna obitelj, pa što dođe, da dođe... Zadruga nam je majka, a ognjište otac, a uni ne umiru, dok nas zadnjeg teče, pa unda kod nas ni nema sirota. Vaik su nam tu i otac i majka!... Samo tako, dico moja, kad je taka Božija volja, a da bi i tili, priko nje ne moremo, a i ne daj nam, Svemogući!

— Uprav tako! — opet smogne Martin snage, da zatomi bol i da progovori. Težko mu je, srdce mu puca, al' se svladava i nosi bezprimjernom snagom.

— A moj Jure?! — propišti Juričina udovica, držeći u naručaju osmo svoje sirotče. — Jadna ti sam do svog groba za njim.

— Čula si, ćerce, ka i ja, što ljudi vele: more Bog dati, da nam se sva četri još vrate, a... Ako j' Božija volja drugačija... Priko nje ne moremo ništa — reče Jukan i zaniemi. Želio je još više govoriti i svima raztumačiti, kako tu nema pomoći, pa onda nema ni smisla željeti i plakati, no i njemu je suza zagušila riječ u grlu. Okrenuo se je, krišom ju je obrisao, ustao i izišao iz kuće, da se izplače...

Vrieme stvara, vrieme uništava!

Ono je najuspješniji radnik i najstrašniji razarač, ono je najljući krvnik i najnježniji liečnik. Nema tako težke rane, osim smrtne, da ne bi zacielila pod blagom rukom obzirnog vremena, i nema tako žestoke boli, ako naprečac ne ubije, da s vremenom ne bi uminula. To vriedi obćenito, no napose i na osobit način to vriedi kod ovih jakih, neslomivih gorštaka. Oni su kao i priroda: vječno se pomlađuju i da nije ratova i prirodnih nepogoda, svaki bi doživio bezbroj naraštaja svoje krvi; svaki bi stisnutih zuba mogao podnieti najstrašnije i najnepravednije udarce sudbine. Oni i sad nose sve kao nitko drugi ili barem, kao i najbolji na cielom svietu. Bolji ne bi mogli postojati, jer bi bili iznad prirodnih zakona.

Nije ništa zaboravljeno, jer je nezaboravno, no sve je svedeno u redovnu kolotečinu običnih nesreća i udaraca, na koje su ti tvrdi i okorjeli ljudi naučeni predajom krvi i ognjišta.

Četvorica su poginula, i sad to znadu svi ukućani, znadu i kako su i gdje su poginuli, no — nema pomoći, sve je Božja volja, a ni mimo nje ni preko nje se ne može ništa. Treba stisnuti zube i nositi niemo, kao što konj niemo i pokorno nosi svoj samar i kao što vol ponizno i tiho vuče svoj jaram.

Treba živjeti, dok smo na svietu i — život teče dalje i nosi sobom kao bujica, pa htjeli ili ne htjeli. Tko se uztoboči na putu i stane, toga pregazi i — ide, teče svojim neumoljivim tokom svome cilju.

U kući se je već moglo mirno razgovarati o svim minulim događajima, pa su već i djeca znala sve pojedinosti, što je koji njihov doživio u ratu i gdje pokojnici poginuše. Sve je to sad bila otvorena knjiga, koju su najbliži listali u nemirnim noćima i u težkim snovima, a jači su i malko podalji — u koliko se u ovakovoj zadruzi uobće i smije govoriti o daljini! — pripoviedali potiho i sa zamagljenim očima, ali su pripoviedali. I Ivan se je bio malko razgalio i pripoviedao, kako je zaslužio medalju.

— Al poganac je mislije na medalju! — iztiče on svakom zgodom, kad se počne o tom govoriti. — Ja sam samo

mislije, kako bi une gadove potira, i da ne pogine mnogo naši ljudi. Samo sam ja na to mislije.

S tim je odlikovanjem bilo skopčano i mjesečno novčano primanje, koje je za ondašnje prilike bilo veoma znatno, pa je svakog prvog u mjesecu išao kumpaniji, da digne tu svoju »patentu«, kako se je nagrada nazivala pučkim govorom.

I ostali su pripoviedali svoje borbe i doživljaje. Jadre je tvrdio, da je na jednom mjestu imao pred sobom Talijane, koji su služili u francuzkoj vojsci. O njima su kao o vojnicima graničari vazda imali posebno svoje mišljenje. To je bilo i razumljivo, kad se uvaži graničarska luda odvažnost i preziranje smrti, što je vodilo do nevjerojatnih pobjeda i uspjeha i tamo, gdje ih nitko ne bi bio razumno očekivao. Graničare je kriepila njihova pradjedovska vjera, da kukavica vazda strada, a junak može, ali ne mora poginuti. Osim toga, njih je naučila vječna borba s prirodom, da nema izmicanja, kad se sretneš oči u oči s opasnošću.

— Pucaju uni, pucamo mi — pripoviedao je Jadre — al uni ne znadu, kako se čovik mora vladati u borbi. Ništa, kad tako oće! Ja se prikrstim, pa — ciljam li, ciljam. Vidim ja une kukavelje, kako se mistolje ka kvočka na gnjizdu, smirim, pa — kres! I eto vragu obuće!

Kako je imao češće zgode, da to isto pripovieda, jer mu se sviđalo, a služio se skoro vazda istim riečima, to su uhvatili najprije zlobnici, a poslije i oni manje zlobni, pa mu prišili nadimak »Kresina«, koji su polagano i nenapadno poprimila sva djeca i sva sela, pa se pročulo i u plovaniji i kumpaniji i Jadre postane — Kresina.

Ika je opet oživjela i procvala kao nabubrela ruža.

— Milinje moje, sunce moje...

— Miljenice moja!... E l' ti bilo težko u planini samoj?

— Bilo mi je najteže, što nismo znali za vas... Da smo barem ednom sigurno čuli, di ste i što radite.

— Nije nam bilo do tog, a niki su i pisali. I naši, pa smo svi govorili u pero, što oćemo.

— Nismo dobili, milinje moje. Samo je stric Jukan iša kapitanu i što bi on njeg čuje, to bi kaživa, al ni kapitan nije ništa zna.

— Sad smo jope, vala Bogu, o'de... Miljenice moja...

Ratne su rane zarastale i zaboravljane, a u načinu graničarskog života prije i poslije rata nije bilo promjena, koje bi bitno zasiecale u njega. Kako su na Velebitu bili međaši sa Francuzima, oni su, koji su morali držati straže na prielazima, pripoviedali, što su čuli i doživjeli, dok su u isto vrieme stražarili po bosanskoj granici drugi i tamo zapadali sad u jače, sad u slabije sukobe i čarkanja. Vazda se je nešto događalo, o čemu se je moglo pripoviedati i što je prepričavano, no kako su to bili sve događaji, koji već stoljećima spadaju u graničarski dnevni život, sve su pripoviesti bile slične i sve su odlazile ili u narodnu pjesmu ili u predaju drugim putom, da prelaze na daljnja pokolenja.

O francuzkoj se upravi čulo — tako: prije su bili Mletčići, pa nekolike godine Austrijanci, pa sad ovi. I upravljaju. Na čelu je nekakav Mrmonja, i vele, koji mogu znati, da nije loš čovjek, no Kotarci se ne hvale previše. Istina, i oni su naučeni na svašta, pa nose strpljivo i mirno osim u nekolika mjesta, za koja se je pripoviedalo, da su se čak i pobunila, pa skočila na oružje, da Francuze odtjeraju. Al kako bi, kad ih ciela carevina nije mogla odtjerati, nego im je ustupila svoje zemlje?! Šteta, što ljudi uludo ginu.

Te su prilike potrajale jedva četiri godine. Životarilo se i još liečile rane, kad car opet zovne pod oružje kao i prvi put: sve, što može nositi pušku i sablju pasati. Malo tko i ostaje kod kuće, a tko i ostade, nije bio miran, jer je ovog puta vihor zahvatio i Liku. Najprije su naši provalili u Dalmaciju, ali poslije Francuzi provališe u Liku, te i ona postade krvavim razbojištem. U kućama ostadoše samo žene, djeca i starci. Borbe su trajale od ranog proljeća do mrtve jeseni, a svršile tako, da su Francuzi ne samo zadržali Dalmaciju, nego da ostadoše i u cieloj Lici. Po ugovoru je između cara i Napoleona ovaj preuzeo Liku, a kako je cienio vojničke vrline njezinih stanovnika, ostavi netaknutu postrojbu njezinih graničarskih pukovnija, preuzevši i sve častnike u njihovim činovima, koji su htjeli pod njim služiti. Ljudi su se u čudu zgledavali, nisu razumjeli, što se to događa, no dosta je svima bilo ratovanja, pa se ipak poveseliše, da je opet sklopljen mir, da pregledaju svoje ljute rane, pa odahnu i da se i opet lieče i izlieče kao i od prošlog rata.

Jukanova je obitelj i opet dala nekoliko svježih grobova, koji su bili razsijani od Zrmanjskog Klanca, pa tamo negdje, Bog te pitao, dokle na sjeveru. U kući je bilo više mladih udovica nego žena s muževima, a koji preživješe i stigoše kući, nisu mogli ni progovoriti, da pričaju, gdje im pogiboše braća ili otčevi, da ne povređuju rane i sebi i majkama i sestrama.

— Morda j' živ — bio je odgovor za svakog, koji se nije povratio, pa i kad su ga vidjeli mrtva kraj sebe u blatu i krvi.

— More Bog dati, da se i vrati. U Njega j' sve moguće.

Upravu je vodio onaj isti Mrmonja, koji je prije upravljao samo Dalmacijom. Sad je to bilo sve jedno područje. Marmont je bilo njegovo pravo ime. Nije dirao u stare ustanove i prava, koja su uživali graničari, no nije dirao ni u njihove dužnosti, pa umjesto željkovanog i potrebnog odahnuća i liečenja rana, sad Francuzi pozvaše graničare pod oružje. Sve je bilo kao i prije, osim što je mjesto njemačkog jezika u vojsci uveden francuzki. Inače sve podpuno jednako:

— Car zove!

Prije je to bio »ovaj naš iz Beča«, a sad je to onaj — »Napolijun«.

— Na koga ćemo?!

— To zna car, kad nas zove!

Tad smo išli na Rusiju. Mnogi ostaviše kosti u nepreglednim poljanama, a mnogi se graničari potopiše u Berezini, sudbonosnoj ruskoj rieci. Godinama i godinama su se povlačili od ratišta do ratišta, a da njihovi nisu imali ni pojma, da li su živi ili mrtvi. Govorilo se je, da je Napoleon neobično zadovoljan s hrvatskim vojnicima, da ih hvali i da iztiče, da bi osvojio cieli sviet, kad bi imao samo sto tisuća hrvatskih vojnika, no njihove obitelji nisu osjetile nikakove blagodati tih pohvala. Ljudi su ginuli i nestajali u ratnom vihoru, a porodice i obitelji padale sve niže i niže uslied nestašice radne snage, uslied žalosti i vječne nesigurnosti danas za sutra. Poslije nekoliko najnemirnijih i najtužnijih godina, puče glas, da Francuzi bježe i da je opet ovdje gospodar car iz Beča. Ljudi su i vjerovali i ne vjerovali: kako ne bi vjerovali, kad su doživjeli već toliko promjena što u neposrednoj blizini, u Dalmaciji, što u drugim krajevima, u kojima su se borili, a kako bi i vjerovali, da bi mogao Napoleon biti potučen, kad se govori, da je nepobjediv?! Ipak je bila istinita viest. — Francuzi doista odoše, a vrati se stara graničarska uprava. Mnogi i mnogi su ljudi u službama bili cielo vrieme na istom mjestu: prije za granice, za Francuza i sad opet za granice.

Ta je francuzka uprava bila, uglavnom, posve slična bivšoj austrijskoj: oni su zapoviedali, a graničari su slušali. I graničarski su častnici ostali, većinom, u francuzkoj vojsci, jer ih je prijašnji car riešio prisege i dopustio im, da sad služe svog novog zakonitog cara. Bilo je potežkoća s jezikom, no graničari su prenieli i gore neprilike u svojoj poviesti, pa prenesoše i tu. Kad je neki Francuz tumačio graničaru potežkoće svog jezika, reče mu, da je najgore, što drugčije pišu, a drugčije istu rieč čitaju. Kao primjer mu mu je naveo ime Bordeaux.

— Tako pišemo — tumačio je Francuz, — a čitamo »Bordo«.

— La! Što j' to, moj brate, napram našem jeziku! — odgovori graničar. — Kod nas pišeš konj, a čitaš parip i — nikom ništa!

Baš kad su se Francuzi počeli najljepše snalaziti, spakovaše i odoše — a graničari slegnuše ramenima, misleći u prvom redu svak na svoga, koji je negdje još na ratištu.

Jukan je kao metiljava ovca kunjao i lunjao, ne znajući ni sam, što bi prije uradio, česa li bi se sa ženama i djecom latio, kad je sve trebalo posvršavati baš kao i prije, dok je bila puna kuća ljudi, a sad nigdje ni jednog, pa ni odrasla dječaka. Bio je neprekidno tmuran, zlovoljan i zamišljen, pa je malo i govorio s čeljadi, osim najnužnijeg i najkraće.

— A što ćemo tupiti zube?! — odgovarao je najčešće na postavljena pitanja ukućana. — Kad je Svemogući, slava Mu i vala, pripušta ovu pokoru, Un valja i zna, čim smo je zaslužili, pa ništa, man dušu u se i čekajmo.

Iz njegove je kuće kroz te ratne godine otišlo više od dvadeset i pet ljudi, a kad se počeše vraćati — Jukan bi bio najvolio, da ni sam nije doživio tih časova. Pročulo se, da je Napoleon posve potučen, da nije više car i da je negdje zatvoren pa da je to najveće jamstvo, da više ne će biti ratova. To je bila mala utjeha i melem na sve otvorene

rane, no trebalo je istom vidjeti, koliko je tih rana zapalo koju obitelj. Ljudi su se vraćali u malim skupinama, pa čak i pojedinačno, ali su neki opet pozvani, jer da car nije zatvoren, nego da se opet sprema velika borba. I ovog puta se povratio najprvi Martin Jukanov, no posve sam, ali ranjen u nogu.

— A ostali?!

— Ako Bog da, i uni će se vratiti.

— A di su uni ostali?

— Ja ne znam.

— A, veliš, vratit' će se?

— Ako Bog da.

— Svi?!

— Ako Bog da — odgovarao je tako na sva pitanja, vjerujući posve u svoje rieči, jer — ako Bog da, vratit će se, ako li On ne da, ne će se vratiti nitko. Govorio je istinu i vjerovao je u svoje rieči.

Znao je za njih desetak, koji izginuše, no nije nikom ništa rekao. Ni samom Jukanu. Nije smogao snage, da govori, a nije znao ni kako bi sve prikazao i raztumačio i onima, koji ni ne znaju, što je to rat i bitka, iako je već svako i te kako osjetio njihove posljedice. Odlučio je, da šuti i da čeka kao i ostali, pa će već vidjeti, tko će se povratiti. Tko se ne vrati — čekat će ga, pa ga ni ne dočekati, no kroz to će vrieme čekanja ipak bol jenjavati, jer će polagano, nenapadno rasti uvjerenje, da se ne će ni vratiti. Taj način postupka nije nikakova novost u graničarskom životu, koji je sav izpleten tim težkim izkustvom.

Martinova rana nije bila težka, iako je sporo cielila. Možda je to bila sretna okolnost, koja ga je spasila od ponovnog poziva, koji je stigao skoro sve povratnike. Napoleon je opet car i opet se sprema težka borba. Srećom, ovaj put to ne potraja dugo. Pročulo se, da je Napoleon skupio silnu vojsku, al su se ostali carevi složili i potukli ga do nogu.

Koliko god je Napoleonova slava ljudima od boja i megdana bila zasliepila oči i padali su u svojim mislima u prah pred njegovom veličinom, toliko su i najborbeniji duhovi — bez obzira, da li su to starci ili još u snazi — odahnuli, kad su čuli, da je i opet zatvoren i da je daleko

tako, da se više ne će moći vratiti. Njegovih je stotinu dana ponovno bljesnulo kao munja, no isto tako i uminulo.

— Kako j', da je, šteta takoga junaka! — čulo se iz graničarskih usta, koja su se u istom času grčila od bola nad izgubljenim sinovima i unucima, braćom i sinovcima. Ljudi su pretrpjeli najveće patnje i napore, žrtvovali su svoju najbolju mladost, izgubili najsposobnije mlade ljude, borili su se i protiv Napoleona i s njim, a kad je on pao — veće poštovanje i udivljenje onakome srdcu.

— Čast! — čuo se šapat.

— Čast! — odjekivalo je po ličkim gudurama, izmiešano s jecajima obudovjelih žena i osirotjele djece.

— Kome čast, tome čast!

Čast junacima i borcima, ali je već bilo vrieme, da se prestane junakovati i da se počne živjeti. Opet jednom živjeti, kao što su ljudi prije živjeli! Ona čarkanja na bosanskoj granici ostadoše u uspomenama kao mala djetinja igrarija i šala, pa i sad dalje mogu biti i mogu se ponoviti svakog dana i ponavljaju se, no to su samo izleti, s kojih se redovno vraćaju skoro svi. Sve je to ništa prema ovih petnaestak težkih godina, koje u nekolika maha pokosiše sve, što je naletjelo. Kad je vihor prestao, kad se bura stišala, kad je topničtvo zamuknulo i puške obješene na klin barem u najvećem broju, Lika je sličila kupusištu, na kom probraše sve zdravije, zrelije i veće glavice kupusa, a ostadoše još samo one najkržljavije, najslabije i natrule, koje ne dođoše u obzir kod prve berbe, a između njih i oko njih otvorene rane, s kojih su odsječene one najzdravije glavice.

Jadre se je vratio s još dvojicom mlađih: stričević Petar i sinovac Martin slučajno su se s njim našli negdje putom i tako skupa stigoše kući. Došli su jedne večeri tiho, bojažljivo, strepeći, da vide, tko se je već povratio. Bili su škrti riečima baš kao i Martin Jukanov, bojeći se, da se ne bi rekli koju previše. Jadre je obojicu mlađih upozorio, da ne smiju spomenuti ni jednog, za kojeg su bili sigurni, da je poginuo. Za mnoge nisu uobće znali, što je s njima, a isto tako nisu znali, da se je uobće već bilo tko prije njih povratio kući. Stoga su bili ugodno iznenađeni, kad su vidjeli Martina. Jadre je uhvatio zgodan čas, da s njim nasamu izmieni samo nekoliko rieči i da ga upita, što je pripoviedao

ukućanima. Jedan drugom rekoše, za koje je znao, da su poginuli.

— Ništa — odgovori Martin suho i odrezano. — Nisam ništa pripoviedao.

— A stricu Jukanu?

— Ni njemu. Ne mogu.

— Izgibošmo ljuto...

— Do Boga!

Jukan je malko oživio i razbadrio se, kad je vidio, da se još barem trojica povratiše, jer je u svojoj duši bio spreman na najgore. Nije navaljivao pitanjima na Martina, jer mu je njegovo držanje bilo toliko sumnjivo, da je vjerovao, da će se jedva tko osim njega i povratiti. Čuo je često puta kroz te duge godine kod kumpanije i kod crkve pripoviesti o težkim gubitcima, koje je imala naša vojska, pa je uzpoređivao s Martinovim držanjem i pravio najcrnje zaključke. Bio je spreman na najteže udarce. Povratak ga ove trojice malko diže. Leđa je odmah malko uzpravio i sigurnije stao na noge. Ipak — nije onako zlo, kako se je bojao! To je već mnogo. Nije sve, što čovjek smije željeti, ali dosta, da može preživjeti. Ovaj čas nije Lika ni mogla više očekivati, poslije tolikih žrtava.

— Vala Svemogućem, koji vas nam je vratije! — uzdahnuo je Jukan, kad je vidio ovu trojicu. — Tako — edan po edan, pa će, ako Bog da, i drugi već doći — govorio je nasilu povišenim krepkim glasom, iako su osjetili svi, da to nije onaj mužki, krupni glas dida Jukana, kojim zna zagrmiti, kad je horan, da govori iz dna utrobe. To je bio glas čovjeka patnika, koji je smatrao svojom najsvetijom dužnošću, da diže duh i da kriepi — još veće patnike od sebe, koji su slabiji i mekši, a možda i još teže, izravnije pogođeni nego on.

— Oće, ako Bog da — potvrdi Jadre. — Razišli smo se po cilom svitu, pa j' unda težko skupiti sve naednom. Ja ni ne znam, što su oviciri divanili, kud su sve naši dospili.

— A nije li naša regimenta bila sva skupa?! — iznenadi se Jukan i nepromišljeno upita, jer nije razumio Jadrinu nakanu.

— Pa, kako ću ti reći — počeo je on pentati u neprilici — striče Jure: tako. I est i nije. Tako. Kako kad i kako di.

— E, da — odgovori Jukan i obori glavu na grudi, a pogled na zemlju. Shvatio je. — E, da. Kako ste se bili, tako ste se i razsipali.

— Pa, i nismo se razsipali, jer smo mi gonili Vrancuze — pokuša ga Jadre izpravljati, a da nije ni sam pravo razumio, zbog česa je to potrebno.

— E, e. Gonili ste i', a u tom — kud ko dospije.

Ženama su pitanja na usnama gorjela kao razbuktale baklje, no nijedna se nije usudila progovoriti baš kao ni prilikom Martinova povratka. Oči su bile svakoj zamagljene od neizplakanih suza, a cielo tielo podrhtavalo kao u težkoj groznici. Nemirno je svaka čupkala nešto rukama ili trljala nemirnim prstima kakav konac ili komadić drveta.

— A este li vidili sve naše? — progovori prva od žena Lucija Ivanova. Bila bi najvoljela izravno upitati za njeg i za sina Matu, ali je ipak sabrala još toliko razbora i snage, da ne upita samo za njih dva, koji su joj najbliži.

— Esmo. Kako i' ne bi vidili! — odgovori Jadre posve čvrsto. — Spočetka smo bili svi skupa, al nas pusto razsu vrime i daljine. Kad smo otišli, a di je Moskva?!

— E, rāne moje grdne za njima! — uzdahne Manda glasno i prinese pregaču očima.

— A nu, moja stara! — reče Jukan i baci na nju nepomičan pogled. — Sad ništa, man nek se vrši volja Svemogućeg, koji nas je posla na ovaj svit i u ovu našu Liku.

I ostale se žene uzkomešaše i mnoge pognuše još više ili okrenuše lica ustranu. Srećom je bio već gust sumrak, pa se nije ni moglo točno vidjeti, što se kojoj odbija na licu i u očima. Ika je stajala kao mramorni stup i jedva je nosila pomiešan osjećaj bezkrajne sreće, što pred sobom gleda svog Jadru živa i zdrava, i osjećaj isto tako bezgranične nesreće i žalosti, što je vjerovala, da će se težko još koji i vratiti, kad ih već nema. Jedva je čekala, da večeraju, pa da bude s njim nasamu sa svojom srećom i sa svojom tugom.

— Čuje sam — opet će Jukan, da malko unese lakšeg razpoloženja i barem tanahni tračak vedrine: — i jope nam naša regimenta pronese glas svitom i pod unim nesritnjakom i sad po starom našem reglemanu.

— To est! — potvrdi i Martin i, poslije časka šutnje, i Jadre, govoreći: Medalje su padale na grudi ka kiša, a sam nas je glavom nikolko puta valije i slavije Napolijun.

— Uza sve nesriće, nek nas ne osramotište, pa — drugo, kako je Svemogući dopušta, nek tako i bude — govorio je Jure, misleći neprestano, kako bi svojoj čeljadi olakšao nesreću, koju je posve jasno vidio i osjećao.

— Osramotili nismo ni sebe ni cara! — potvrdi Martin.

— Ni ednog ni drugog cara — dometne Petar.

— Ognjište, ognjište! — reče Jukan povišenim glasom. — To j' uno!

— A vi sve na nogami? — upita Jadre, želeći, da okrene razgovor u kolotečinu, u kojoj bi se mogli lakše i otvorenije držati.

— A nu! — odgovori mu strina Manda. — Osim nas dvoj stari, Bogu mom vala, svi drugi dobro ka drinovina. Mene utra nikakva slabina, a i Juru je dobrano pritislo.

— Nije stvari — uplete se Jukan — kad ne povali na odrinu, unda j' još vaik dobro, a ja nisam lega bolestan, odkad sam uno pridevera, već ne pamtim ni sam, kad je bilo. On je tako govorio, jer je i s tim htio dignuti duhove, iako je uistinu bio veoma oslabio, te se je Jadre prepao, kad ga je opazio. Izpod oka je nekoliko puta pogledom pomilovao Iku, koja je stajala nepomična i liepa pod prozirnom koprenom tuge, koja joj je prekrivala lice. Njegov je pogled dočekala i izpreplela ga sa upaljenim zrakama svojih zjenica tako, da su se u tom niemom zgrljaju osjetili skupa kao jedna duša i jedno tielo, šapučući posve nečujno i nevidljivo: »Miljenice moja« — »Milinje moje«.

Desetak dana ne stiže više ni jedan, dok su čuli, da su još uviek pristizavali pojedinci i u manjim skupinama. Ta im je činjenica još hranila vjeru i nadu, da će se i njihovi još povratiti. I doista: deseti dan poslije Jadre stiže Ivan sa sinom Matom i petoricom stričevića. Taj je njihov povratak izazvao u kući pravo veselje i slavlje, jer je sve podigao i okriepio im vjeru, da će se i ostali povratiti. Bile su vesele i žene i majke, koje su svoje sinove odnosno muževe još očekivale, jer su sad počele vjerovati, da im oni prije nisu pričali bajke, govoreći, da će se — ako Bog da — svi povrattii. I Jukan je očigledno oživio, a Martin i Jadre su odahnuli, kao da im je s grudi pao mlinski kamen, kad su vidjeli, kako je u svim očima nastalo posve novo svietlo i u obrazima druga boja, negoli je bila prilikom njihova

povratka. Tad su svi strepili i koliko su god željeli, da vjeruju njihovim riečima, toliko su bili preslabi, da ne sumnjaju. Sad je bilo posve drugačije razpoloženje: vidjelo se, da su našli svoju staru vjeru i da se nadaju najboljem.

Koliko su se god ove ratne godine težko osjećale i nosile u kućama, dvaput je toliko bilo težko nedjeljama i blagdanima doći u crkvu. Tu je odsievala sva nesreća i bieda u svom največem užasu: gdje su negda stajali ljudi u naponu snage, u razcvjetanoj mladosti i ljepoti, sad su kutrile nekolike starice, a gdje su bile mlade žene, s nešto previše navučenim rubcima na lice, da im izkusne starije žene ne vide na prvi pogled na očima, kakva su čudesa razvijaju pod njihovim blagoslovljenim srdcima, i time ih natjeraju, da se crvene i srame, iako je razlog največeg ponosa i časti, tamo su sad stajale ili ocvale djevojke pod crvenkapama ili mlade udovice, kojima su suze i neprespavane noći izrovale mlade obraze kao gorska bujica njive i proplanke. Gdje su prije stajale djevojke, stoje i sad, ali im je pretiesno, i dok su prije njihova razplamsala lica i svietle oči sačinjavale jednu jedinstvenu cjelinu mladosti i ljepote, čežnjâ i ljubavi, sad su i ta mladenačka lica siva i neizrazita. Gdje su prije stajali dječaci, tako od desetak godina naviše, sad se tamo stislo nekoliko djece, a svakom zieva iz očiju bieda i neizkazani, nerazumljivi strah, a na obrazima leži pljesnivo izčekivanje nečeg nepoznatog i strašnog.

I one su se dvie klupe na desnoj strani od glavnog ulaza, u kojim su vazda sjedili najugledniji stariji ljudi i starci, proriedile, te su se mogli u njima protezati, koliko su god to zahtievale staračke kosti i težke boljetice. Jukan je vazda sjedio na svom mjestu: u prvoj klupi, četvrti redom, jer je to tako nekako odgovaralo njegovom položaju u plovaniji. Prvi je bio veljbaba Joso, tu odmah iz Klanca, drugi je bio Jacela Mašić, treći Danja Rukavina, a četvrti Jukan. Taj je red stvoren donekle i po kućama, ali je ipak važnija osobna ocjena, koja preteže. Te su se stare korenike u prvoj klupi još i držale, no među onim je mlađima, u drugoj klupi, baš ovih godina bila zavladala želja za odlazkom, pa se iztriebiše sve jedan po jedan tako, da je klupa ostala napola prazna i čekala druge, koji se nisu pri-

bližavali, jer svaki nastoji, da što duže zadrži svoje mjesto među mlađim godištima, koja u crkvi stoje.

Jukan nije nikad, osim u težkoj bolesti, propustio, ni nedjelje ni blagdana, da ne otide u crkvu. To je bila njemu vjerska potreba i dužnost, ali ne mnogo manje i družtvena obveza i duhovna potreba. Morao je ići, da vidi prijatelje i rođake, da čuje, kako su, i da dozna, ako oni znadu što više od njega o događajima u svietu. Ovih se je godina vazda vraćao kući neveseo i tužan, jer ga je svaki pogled po puku u crkvi ubijao, kao da ga je netko tukao maljem po glavi. Nije imao snage, da mirno prosuđuje i da nastoji razumjeti, da je to, što vidi, posve prirodna posljedica događaja i načina života, nego su mu neprekidno lebdjele pred očima slike njegove mladosti, kad je ciela crkva pjevala u zdravlju i zadovoljstvu, uprkos i ondašnjim potežkoćama i ranama, koje je granica vazda nosila sa sobom kao mati svoje diete. Kad se sjeti one snage i ljepote, pa pogleda sada ove pomućene oči, ocvale djevojke i mlade žene sa smežuranim licima i tielom, koje je već zaboravilo na svoju svetu zadaću rađanja težakā i junakā — bio bi mogao svaki put proplakati kao ljuta godina.

Povratkom barem onih, koji preživješe, poče se crkva puniti i dobivati malko drugčije lice, iako to još nije bila ni prilika onog, što je bilo pred petnaest, dvadeset godina. Ipak! Popravlja se: ljudi pridolaze, pojavljuju se vedrija ne samo djevojačka nego i djetinja lica, a oči se i opet pale životnim radostima i nadama. Bolje je, bolje, no je ubrzo opažena ne baš posve neobična pojava, ali je po svojoj veličini težka: pojaviše se, mjesto krepkih i zdravih, stasitih i snažnih ljudi, brojni bogalji. Netko bez noge, netko bez ruke, netko bez oka, a neki opet i bez noge i ruke. I prije se je, tu i tamo, u desetak godina jednom, desilo, da čovjek u borbama osakati, ali sad je ta pojava poplavila. Napose su bile težke posljedice ruske zime. Jukan je smatrao svojom dužnošću, da se sastane sa svakim povratnikom, da mu stisne desnicu i da ga upita za zdravlje i kako je prošao, no napose je bio topao i mek s nastradalima.

— Bolje bi kukavcu bilo, da se nije ni rodije — govorio je sa svojima, kad bi spomenuli koga. — Il da ga j' barem na mistu ubilo, kad ga j' već ujtilo.

Na grudima se je povratnika vidjelo mnogo odlikovanja, koje je svaki ponosno nosio. Bilo je austrijskih i francuzkih. Jednako su ih s poštovanjem i dobitnici nosili i drugi gledali, jer to nije bilo ništa drugo, nego znak istinske osobne vriednosti. Nitko nije dobio odlikovanja, tko ga nije doista krvavo i mužki zaslužio, a već su i dječaci i djevojčice znali, što mu koja ta medalja znači, te im je bilo posve jasno, da se to ne dobiva onako, nasumce, pa koga stigne i na koga pane. Nije se nikad moglo desiti, da se ljudi krste i devete od čuda, kako je ovaj ili onaj mogao dobiti odlikovanje, kojeg poznaju kao čovjeka — koji nije rođen, da se iztakne svojim junačtvom i razborom. To je bilo posve izključeno, jer su naraštajima bili naučeni, da doista samo probrani mogu biti i na njivi i na ratištu oni, koji su sposobni, da se iztaknu i zasluže posebni znak priznanja. Na taj su način vojnička odlikovanja dobila doista veliko značenje, koje je imalo svoju unutarnju ljudsku sadržinu i vriednost. Ivan je bio neobično čedan, povučen i miran čovjek, bez taštine i slabosti, no bila je posve izključena mogućnost, da bi pošao k misi bez kolajne. Da bi se to, slučajno, desilo — a nije se nikad desilo! — on bi se sam sigurno s pola puta vratio po nju ili bi ukućani, i stariji i mlađi potrčali, da mu je donesu, ako on to sam ne bi htio učiniti. Toliko je bilo značenje i vriednost odlikovanja, Bilo je doista — odlikovanje!

Jukan je to živo osjećao i vazda je kod crkve nastojao, da među ljudima navede razgovor na Ivana i njegovu medalju.

— Esmo li je platili, esmo! — govorio je i tumačio svoje mišljenje i razpoloženje. — Al nu! Vala Svemogućem i za to. I un nami plaća pošteno. Od pokojnog mi obrlajtmana, sva tri oviciri. I ne znam, što su, al je Joso, na moj račun, već major, a Polde i Ante su morda već i obrlajtmani. Sigurno su i uni dobili medalje, al to mi još ne znamo. Al ja znam, da i' unaki moraju zaslužiti!

Tako je on to tumačio. Poslije se je doznalo, da su oba mlađa satnici i da je Joso ne samo već pukovnik, nego da je postao i barun. Te su viesti obasjale kuću i obitelj, ublažile sve bolove i žalosti, koje su pritiskivale ognjište, no ipak ne mogoše zaliečiti rane majka i udovica, koje su uzalud čekale od dana do dana, od tjedna do tjedna povratak

svojih najmilijih. Nikakva medalja, nikakvo promaknuće i nikakav barunat nije mogao zacieliti te krvave prodore njihova srdca. To je najsvjestnije i najjasnije osjećao Jadre, pa je vazda posvećivao osobitu pažnju baš tim najucviljenijim. Njegova je osjećajnost bila toliko iskrena i duboka, da je sve te žene i njihovu sirotčad osjećao na svojoj duši kao i svoje rođene, pa nije nikad propustio ni najmanje, ni najneznatnije prigode, da im to i pokaže. S vremenom je, sve palako i oprezno, rekao Iki, za koje sigurno zna, da su poginuli, i to stoga, da i nju potakne na najpažljivije i najljubeznije držanje prema njihovim sirotama.

— Pomisli, miljenice moja, kako bi tebi bilo, da se ja nisam vratije.

— Oslobodi me, Blažena moja Gospe! — uzdahnula je ona iz dna duše i pobožno se prekrstila.

— E, e! Bili smo skupa, pa mene ne pogodi, a moglo j' ka i nji, što j' pogodilo — tumačio je on veoma srdačno i uvjerljivo. — Sve j' to isto. A i tu smo mi isto. Ka edna duša moramo biti. Težko unom, ko ne zna, što j' krv i zadruga, a mi esmo i edna krv i edna zadruga, al da mi nismo uprav edna krv, kad smo kod istog ognjišta, kun da smo svi resli pod istim srdcem. Uprav ti je to tako.

— Znam ja to, i ne boj se, milinje moje — odgovarala je Ika toplo. — I ja sam, jadna, i sama već znala, da i' nikad, a i une, kukavne, vide, da nema ništa od čekanja. Ne boj se ti ništa: ja vaik pazim više, da njihovu ditetu ne bude što žâ, više neg našem. Ne ću se ja ogriešiti.

— E, e. Samo tako. Sve j' to naše: i kapitani i baruni i zlatne medalje i uni, koji se ne vratiše, i ove sirote, koje iza nji' ostadoše. Sve j' to naše. Al da j' i drugčije, bilo bi sve naše. Kako, srićom, okrićemo u ovicire i barune, mogli bi tako, ne daj, Bože, sile i nevolje, i u ajduke. Bi! I sve bi to bilo naše, kad znamo, što j' obraz i poštenje.

Ona ga je podpuno razumjela ne samo svojim umom nego i svojom dušom, koja je odvajkada njegovoj sestrinjski jednaka, a odkad su skupa pod plamenom iste ljubavi, pod udarcima istih muka i patnja, pod žrvnjem istih nesreća, njihove su se duše toliko stopile i ujedinile i izjednačile, da nose samo jednu jedincatu dušu u dva tiela. Ika je to dokazala svojim radom za vrieme njegova dugog izbivanja. Zamienila je i njega i mnoge druge, noseći terete svih njih

Jadrinom naravi i načinom. Jukan je svake godine slao nju na planinu kao starješinu i planinku, jer nije bilo nikog doraslijeg za taj težki i odgovorni posao, a ona je nastojala, da koliko-toliko ne bude previše jasno, da je sve gore i lošije, negoli je bilo, dok su ljudi bili kod kuće. Nije uspjela ni izdaleka, ali je učinila više, nego bi bio mogao itko drugi na njezinu mjestu.

— Vridi za tor slabi ljudi, a vaik je kapac učiniti ka dva najbolja! — znao je Jukan govoriti Mandi, a ni pred drugim nije bio škrt s pohvalama i priznanjima. On je tako postupao ne samo prema Iki, nego i prema svima drugima.

Manda se je slagala s njegovim mišljenjem, no ipak joj nije bilo posve pravo, što ju je toliko izdizao nad sve ostale, pa mu je znala i prigovoriti, doduše: oprezno i uvijeno, al' ipak nije mogla prešutjeti:

— Kog se prikoviš vali, tog se i obatali!

— Pušti ti to, stara moja! odgovarao bi on na take prigovore. — Nije nikakav gospodar, koji ne zna svoje čeljade, kad zasluži, i pomilovati i pljusnuti. Tako radi pravi čovik, a kod mazge i uncuta nikad ne znaš, što misli.

Jukan se je tog svog načela i u životu držao. Kako je hvalio, kad je tko po njegovom mišljenju zaslužio, isto je tako znao opsovati, da krivac ne bi znao, kako mu je ime, kad bi se s njim raztajao, a nije bila nikakova riedkost, da je koje mlađe i štapom dohvatio preko leđa ili da bi za kojim dječačićem, koji bi se pouzdao u svoje noge i nàdao se u bieg, pustimice bacio štap kao mladić ali — nije ga nikad nitko čuo, da bi izustio ružnu psovku ili kletvu. To se iz njegovih usta nije čulo. Mjesto tog je imao svoje stalne poštapalice, pa kad bi se osobito razjario, vikao bi:

— Bisno te pašče ne tilo, da Bog da!

Kad bi se udobrovoljio, onda bi ga objesenjaci pitali, veoma uglađeno i oprezno, da im raztumači, što mu znači ta kletva, a on bi se nasmiešio i sve ko preko volje tumačio:

— Biži, gade, što me pitaš?!... Al nu, reć ću ti, da znaš: bisno pašče leti i na drvo i na kamen, jer siromašno ne zna, što radi.

— P' unda?!

— P' unda ništa — odgovara Jukan, a smišak mu ne salazi s lica.

— P' unda to nije kletva, kad pašče na sve naliće!

— Biži, gade, za poslom, jer ću te pritovariti štapinom — svršavao bi Jukan redovno take razprave. Iako je već i onim najmanjim bilo jasno, da to uopće nije kletva, prema samom njegovom tumačenju, ipak ga često salietali istim pitanjima, pogotovo, kad je on nasilu vikao, a vidjelo se, da se uistinu ne ljuti.

Ni ove mu najveće ratne nesreće ne ubiše vedrinu duše, ali su ipak navukle oblake na njegovo lice. Nije se više mogao ni našaliti ni nasmijati, kako je to negda bilo u njegovoj naravi. Silio se osobito pred onim ženama, koje su bile izravno ranjene u najosjetljivijim osjećajima, da bude dobre volje i da pripovieda, po mogućnosti, vazda takove priče i viesti, koje ih mogu malko dignuti ili barem olakšati im tugu i bolove. To je napose činio veoma proračunato i pažljivo, dok su se ipak, tu i tamo, vraćali i posljednji iz svieta, a kad prestade i to, sve malo po malo zaniemi i on. Sve ga je nešto gonilo, da pobliže izpita svoje povratnike o svakom pojedincu, kojeg nije bilo, no svaki put se je svladao. Iz njihova je držanja vidio, da pomoći nema, pa je radije šutio i niemo nosio kao gotovu stvar, da ih više nema. Prema tom je svom uvjerenju udešavao i svoje držanje prema ukućanima uobće, a napose prema udovicama i sirotama.

— Vala Ti, Svemogući — često mu se oteo uzdah osobito kod jela. — Još nas je vaik puna kuća, pa ćemo pribiliti i ovo. Drugim je i gore, pa živu.

Kako kroz sve ratne godine nije ni na kući ni na gospodarskim zgradama ništa popravljeno, jedva su dočekali prvo ljeto, da se bace na taj posao. Jadre je odmah, čim je u kući jedan dan predanio, sve vidio, što treba popravljati i razgovarao o tom sa stricom Jukanom.

— Što bi i bije dospije — tumačio je starješina — viruj mi, nisam bije kader. Kun da su mi bile i ruke i noge vaik utrnile, pa sam se samo vuka ka izpribijano pašče. Dica nisu mogla, žene ne znadu, pa ti je, eto, sve tako propalo.

— Da nam Bog da zdravlja, sve ćemo mi to urediti i okrpiti.

— E, e, moj Jadre vridni: krpež kuću drži. To sam i ja vaik divanije, al nisam bije kapac, da išto načinim. Tu sam

lunja ka kakva ženetina, al da mi je Manda dala preslicu, ne bi bije moga ni š njom vladati. Nije, da me j' satrla una bolest, a nisu još ni godine bile pritisle, man je bilo sve uno leglo na prsi i nisam moga ništa. Samo sam vaik čeka, kad će se Svemogući smilovati i dati, da svrši i da se vratite kući.

— E, da — potvrđuje Jadre, samo da nešto rekne.

— Znam ja, da j' vami tamo bilo gore neg nami o'de, al i o'de j' bilo ka nikad prije. Tud smo se najprije gonali s unim vrancuzkim vragovim, unda su tu bili, unda vi svi jope odošte, a mi o'de, pa nije da se moreš porazgovoriti, man samo blejiš ka metiljava ovčina i čekaš, da ti drugi kažu, što uno trokelja. A unda — pusto, ne moreš izčekati, da se barem koji od vas vrati! Pa, čekaj danas, pa čekaj sutra, pa ti oči izkapaše, izvirujući i povirujući, eda bi koji odkud 'rupije, a vas ni za spas duše. Eto, to me j' najviše srušilo i, da ti pravo i pošteno kažem: nije mi se ništa račilo ni raditi ni počimati.

— Sve ćemo mi to, striče, ako Bog da, urediti — tješio ga je Jadre. — Kolko nas je, tolko nas je, po odredbi Svemogućeg, i sad iz te kože nikud van, al ćemo mi jope na sve dospiti.

— A nu! Božija volja, pa ne moremo ništa, al: e l' dosta, est! Toliki pusti ljudi... Al padoše ka pravi ljudi, pa di bilo!

— To est!

Čim je sinulo proljeće, život je potekao najvećim zamahom, kao da prije toga nije bilo nikakovih neprilika i nesreća. Starješina je pomišljao, da bi Jadru i ove godine poslao na planinu, i to mu je i rekao.

— Kako god ti rečeš, striče, al na moj račun bi bilo bolje, da sam priko lita ja kod kuće, dok ovo sve popravimo, a da kog drugog pošalješ k stanu — odgovorio mu je Jadre, iako je u njemu gorjela želja, da bude s Ikom na planini, da budu što više skupa. Svladao je taj poriv i odlučio se za njih dvoje na teže, ali za zadrugu daleko koristnije.

— Tako ti veliš! — iznenadi se Jukan, jer je on pomišljao, da ga gore pošalje za nagradu, što je baš on sam sve ono podigao i izgradio. Dosta se je tamo mučio, pa bi bilo i pravo i pošteno, da on prvi od ljudi barem jedno ljeto i uživa. Iznenađenje je bilo toliko, da ga u prvi čas nije

mogao pravo ni razumjeti, pa ponovi pitanje: — Tako ti veliš?!

— Ne, ne! — požuri Jadre, jer mu se učinilo, da je Jukan nezadovoljan njegovim odgovorom. — Kako god ti rečeš, al ja sam mislije... I tako. Znate i vi drugi i brez mene ovo urediti.

— Al ne ka ti! — odreže Jukan povišenim glasom. — I blago nami, moj sinko, kad nas je Svemogući nadanije takom duvom, da vaik mislimo na kuću i zadrugu, a ne na sebe. Znam ja, jadan, ka i ti, što j' bolje i pametnije, al sam tije, da ti i una vridnica, Bog je blagoslovije, ovo lito gori poživite i odanete od svega zla. I ne znaš ti, koga imaš uz svoje pleći, moj junače. Unake žene nema u ciloj Lici. Dok vas nije bilo, una j' svako lito bila u planini za pet ljudi. A i vas ste dvoj uno i načinili, pa sam tako mislije..

Jadre se je zadovoljno smiešio, jer mu je godilo to zasluženo priznanje njemu, a usrećile su ga stričeve pohvale njegovoj Iki, no ti ga osjećaji ne prevariše i ne odvratiše od njegove namisli, pa reče, smiešeći se:

— Kad je tako, striče, unda ću ja litovati kod kuće, a tebi vala ko otcu za tvoje beside.

— Lipo, rankane! — odgovori Jukan zadovoljno. — Unda ćemo Martina i Janju poslati k stanu.

— Tako, tako, striče. Njemu je potrebnije, da upočine, neg meni, a ni ne znam, e li i vidije, kako j' sad kod stana, odkad smo ga uredili.

— Nije vidije, a nisam vidije ni ja. I viruj mi, da ću ednog dana uzjaati na paripa i otići, da vidim. Ovi nesritni godina na to nisam ni mislije, jer mi nije bilo do toga; dosta mi je bilo muke i žalosti i brige s ovim o'de i za vami, koji nije bilo, a uno sam sve prida u ruke Svemogućem i mojoj vridnoj Iki. Al otić ću i ja, da vidim, otići. I nisam već bije u Dubokim Jaslami svoji dvadeset i više godina.

— E, sad je gori drugčije, neg je bilo pred dvadeset godina! — reče Jadre zadovoljno. Malko ga poškakljala misao, da je to njegovo djelo, pa mu je upravo izmaklo s usta, da tako reče.

— Vala Svemogućeg, što nam dâ tebe takog! — odgovori Jukan. — Ne mogu se dica napripovidati, kako j' to sad lako s napajanjem blaga i kako j' sve drugačije. Nego — zausti, pa zastade u besjedi, kao da promišlja, pa nastavi

više pitajući, nego određujući: — Vindar bi Ivana posla, kad nam je osvitla obraz, neka se izplanduje priko lita?

Jadru je obradovala ta velika stričeva pažnja i priznanje, baš kao što ga je razveselilo priznanje njemu i Iki, pa odgovori, smiešeći se licem i očima:

— E: e l' zaslužije, est!

— Znam ja, da ste vi svi zaslužili i više, al mi je drago što j' njega opazilo i dalo mu! I neka j', a moja mu kolajna, da iđe u planinu k stanu — govorio je skoro veselo, jer ga je razgovor s Jadrom toliko zadovoljio, da je zaboravio na svoje muke i žalosti.

Prolazili su mjeseci, pa već počele nastajati i godine, a nitko se više nije povratio. U tom su uzaludnom čekanju i nadanju i prežalili i preboljeli, a udovice su toliko vjerovale, da nisu udovice, te ni ne dospješe metnuti crni rubac na glavu. I one i još mnoge druge iz ostalih zadruga prenesoše svoju tugu u bielim jašmacima, a kad se već prestadoše nadati, nekako nije bilo zgodno, da naknadno ponesu udovičke oznake, koje su im se usjekle u duše i u navorane obraze prije neg je vrieme brazdama na uvelim licima.

Tih se je težkih godina bio skoro i izgubio običaj vanjskog žaljenja, jer nije bilo kuće, koja nije dala po nekoliko grobova, nije bilo žene, koja nije izgubila ili muža, ili sina il' unuka il' i po nekoliko sinova i unuka, pa je unutarnja tuga zasjenila sve običaje, koji nisu bili s njom u najvećoj suglasnosti, a sve, što je vanjsko i brzo prolazno može poslužiti svemu bolje nego unutarnjim dubokim osjećajima, koji često, u navali i preobilju, nadmašuju sve, što može razumjeti čovjekov um u redovnim prilikama i s prosječnim shvaćanjem. Taj je legendarni graničarski sviet nesviestno nosio Svemogućeg, ne samo u svojoj duši nego i na svom čelu i obrazu, i sve je primao i gledao kroz tu čudesnu Svjetlost. Nije razpredao velikih misli niti je razmišljao, kako bi udesio držanje, da bude dostojanstveno i gospodstveno, no sve je to činio, jer mu je u duši, pod pepelom njegovih stoljeća i u žilama njegove tisućgodišnje krvi.

— Ja ne znam, kako, al tako j' to u meni — znao je Ivan nebrojeno puta govoriti, kad bi ga saletjeli raznim pitanjima, a kakav je bio Ivan, nosilac zlatne kolajne i pri-

znati mudrac bez rieči i širokih zamaha, taki su oni bili svi — tko jasnije, tko nenapadnije i blaže.

Kako su na svojim razgaljenim seljačkim prsima znali gospodstveno i sa kraljevskim dostojanstvom nositi zlatne kolajne i barunate, isto su tako apoštolskim mirom i mramornim mukom znali nositi svoje tuge, svoja odricanja, pa, kad je trebalo, i gladovanje. Vazda uzpravno, vazda ponosno vazda bez žalbe na usnama, vazda mužki i bez plazenja i sagibanja. Sudbina ih je lomila, bieda ih je gonila u prerane grobove, ali ih nije nikad nitko savio, nije ih nikad nitko bacio na koljena.

Nisu se vraćali Nad vodu oni, koje su očekivali sa zebnjom u dušama i prostirali im putove svojim suzama i molitvama, a ljepotom svoje ljubavi im osvjetljivali mračne i nepoznate staze — ne, tih nije bilo, ali je došao neočekivani i neslućeni: došao je na djedovsko ognjište, da se kraj njega pomoli Svemogućem za svoje žive i mrtve i da izljubi kamenje, koje je odnjihalo to stablo mučenika, mudraca, junaka i hajduka: došao je barun Joso, carev obrstar, u pratnji dvaju carevih kapitana, svoje dvojice rođene braće Polde i Ante.

Na svetoročkoj su crkvi zazvonila zvona, kad im nije bilo vrieme: ni pozdravljenje ni podne, a nisu zvonila na mrtvine, nego baš onako, kako se zvoni na veliku misu, prigodom najvećih svečanosti, kad sva tri zvona ječe, da se čuje i preko dolina i preko bregova, da dopire do neba!

Duvao je pogodan vjetar, pa su zvona ječala i Nad vodom, kao da je crkva tu odmah kod Obsenice. Svi su se u čudu zgledali i pogledima se pitali, što to znači. Odgovora nije nitko mogao dati, jer nije nitko ništa znao.

— Morda j' doša biškup — reče neko od čeljadi.

— Bije bi plovan kaza, da ga dođemo dočekati.

— Ko bi drugi?!

— Mrtvine nisu?!

— Nisu mrtvine.

Dok su oni još razbijali glavu, što bi to moglo biti, dojaše posve nepoznat momak na konju i upita, da li je to kuća zadruge Vrkljan Nad vodom. Kad mu odgovoriše, da jest, reče im, da je došao javiti, da dolazi carski obrstar barun Josip Vrkljan, ekselenc.

— Ma, e l' naš Joso, zaklinjem te, ne mogu reći Bogom?! — prenerazi se Manda i odmah prihvati pregaču. da obriše oči.

Vojnik nije razumio njezina pitanja, jer nije znao, da je u rodnoj kući svoga gospodara. On je samo naslućivao, ali pravog stanja nije znao, pa je odgovorio posve neodlučno i nesigurno:

— Ekselencija barun Vrkljan.

— Ekselencija?! — ponoviše neki poluglasno, a žene potrčaše u kuću kao bez glave, pa iako je kuća bila pometena i čista prema prilikama i domaćem shaćanju, pograbiše neka vodu i poče je škropiti, a druga metle, te stadoše mesti i pospremati, premećući i prevrćući, što je trebalo i što nije trebalo.

Svi su oni u kući znali za strica Josu, koji je carski oficir i za kog su čuli, da je za velike vojničke zasluge dobio naslov baruna, no niti su znali, što je to barun, niti im je išlo u glavu, što ono znači, kad taj vojnik, koji im je donio viest o njegovu dolazku reče za njega, da je i »elencija.«

— E l' nu, da j' reka »elencija«? — upita neka djevojčica, koja je nemilosrdno mahala metlom od rakite i strugala, da je sve zvonilo.

— E, e — potvrđuje druga i prebacuje drva iz jednog kuta u drugi.

— A što mu je to?

— Al si blunasta, pa ni to ne znaš!

— A nude, reci, što j' to, ako si čovo!

— Pa, to je tako...

— Nude, nude, mudrice!

— Pa, eto, ka na priliku — elencija i tako, ka kad mi kažemo našem... Kako bi ti rekla?! Eto, pa znaš i sama.

Bila je sredina ljeta, nekolike godine poslije svršetka napoleonskih ratova. Jadre je bio obavio sve popravke, pa su sve zgrade bile u uzornom redu. Isto tako je sliedeće godine uredio i poravnao dvorište, izkrčio mnoge goleme stiene, koje su tamo još od pradavnih vremena — vazda smetale i bile na putu i ljudima, a pogotovo kolima i strpljivo čekale, dok se pojavi neki mali čovjek, koji je zaslužio i nosio nadimak »Kresina«, da ih odstrani i tako oslobodi potomke od vječne smetnje. Te je godine Jadre

bio u planini, jer je Jukanova želja bila, da tamo odpočne i da se može u miru naspavati, a ujedno, da se i Ika odmori. To je bila najpoštenije Jukanova želja, ali je Jadre taj svoj i Ikin odmor shvatio posve drugačije. I odmarali su se oni i nosili su jedno drugo ne samo u mislima i na usnama nego doista i na rukama, da su bili posve podjetinjili u časovima divne mladenačke opojnosti, kao da im je dvadeset godina, no on je i drugčije divno upotrebio svoj boravak na planini: izvadio je dokraja svoje stare osnove, da stanu dogradi, što mu još manjka, po njegovu mišljenju.

Nije prošlo ni pola sata od vojnikova dolazka, kad se izdaleka tamo s briega više Obsenice, pomoli najprije jedn a onda još jedna kočija. Vojnik skoči na noge s panja, na kom je sjedio i poviče:

— Dolazi Njegova ekselencija! — i stane gledati, da li se brzo svi svrstavaju u redove, da ga dostojno dočekaju.

Ukućani su doista iztrčali svi na dvorište i nisu se svrstavali u vojničke redove, ali su pod pritiskom graničarske krvi i žene i djeca nastojali, da ipak ne budu gomila, nego kakva takva sređena jedinica.

Jukan je stajao pred svima, zatim Martin, Ivan i ostali mužkarci za njima, a onda Manda, za njom Janja, pa Lucija Ivanova i redom žene, pa mlâde i djevojke, a onda dječaci, pa najzad djevojčice i djeca pomiešana, mužka i ženska.

Joso je bio kod kuće samo kao dječak, te je poznavao samo najstarije, no već preko trideset godina nije uobće bio među njima, pa nisu ni mogli očekivati, da će koga još prepoznati osim najstarijih.

U prvim se je kolima vozio barun s plovanom, a kraj kočijaša je sjedio jedan vojnik. U drugim su kolima bili Polde i Ante, a kraj kočijaša i opet jedan vojnik. Jukan je razmišljao u svojoj siedoj glavi, kako bi stričeviće, i goste, tako visoke i uvažene goste, najdostojnije primio. U prvi je čas pomislio, da posve propisno, kao pravi graničar, posve vojnički preda gospodinu pukovniku i barunu vojnički prijavak o brojnom stanju obitelji i već ih počeo očima pregledavati i prebrojavati, no onda se predomislio, reče sam sebi: »Ako j' to prava naša krv i ako j' pravi Vrkljan, unda ćemo mi drugačije. Ne će li — ni ne triba!« Razmišljanje je bilo gotovo, i Jukan je širokim zamasima desnice redio brkove, a oči su mu se kriesile nezapamćenim

zadovoljstvom i ponosom. Već je i sam zaboravio, kad je posljednji put bio tako široke volje i kad se je osjetio tako velik, važan i jak, da bi mogao i stiene s Velebita odvaljivati, pa da ni znoja s čela ne obriše.

Kad su stala prva kola, prvi izkoči iz njih visok, koštunjav čovjek — na prvi si pogled vidio, da je to diete tih vrleti i te kuće. Bio je pukovnik Joso, nasmijan, krepak, svjež i razpjevanih očiju. Jukan stupi preda nj i reče veoma odlučno, tvrdo, no bez udvornosti i prenemaganja:

— Ja sam kućni starešina Jure. Stričević...

— Jukane moj dragi! — bio mu je odgovor u glasnom uzkliku. Joso je razširio ruke, ogrlio ga i s njim se cjelivao.

— Tako ga te oću, Naš si! — odgovori Jukan, a oči mu se orosiše suzama, kako već davno nije doživio. — Nek sam i to dočekao, Bogu mome vala — govorio je Jure, ne puštajući Josu iz zagrljaja.

I Josine su oči bile pune suza. Stala su i druga kola, pa su pristupili i Polde i Ante. Njih je Jukan vidio, kad su bili mali dječačići, ali su već i oni bili tu na djedovini. Bili su isto kao i Joso visoki, stasiti mladi ljudi, koštunjavi i veoma muževnog izgleda.

Letjeli su iz zagrljaja u zagrljaj, a plovan je samo stajao, obkoljen od dva vojnika i u čudu gledao, što se to događa. Žene su se neprekidno brisale pregačama — sad oči, sad usta — svaka je čekala, kad će doći na red, da se izgrli i izljubi s tom svojom krvi, koja dolazi već skoro nepoznata, ali vazda jednako topla, mila i plemenita, da bi je privijao na rane smrtonosne i sigurno bi moro ozdraviti.

Kad su se malko stišali prvi valovi oduševljenja, nježnosti i ljubavi, Joso odredi vojnicima, da izvade iz kola, što je donio. Oni predadoše Mandi nekoliko omota, a Joso joj reče:

— Ja ne znam, nešo Mande, kolko vas je Bog dâ, što mali, što veleki, pa ti sve prigledaj i unda dili, kako najbolje znaš i umiš, A ja znam, da 'š ti pogoditi, da budu svi zadovoljni.

— Ajme meni, divani ka i mi! — reče poluglasno neki dječačić.

— A da kako bi? — upita ga onaj, koji je bio najbliže.

— Pa — kako bi?! Gospodski!

— E, al un je naš graničar.

— Nije nam sva čeljad o'de — tumačio je Jukan Josi. — Ne znam, znaš li ti, di je naš stan u planini. —

— U Dubokim Jaslama — odgovori mu Joso.

— La! Za rane moje, još i to znaš! — uzklikne Jukan i udari dlanom o dlan. — A kolko j' već godina, što si bije o'de.

— Puno j' godina, al je ovo vaik ono moje najbliže — odgovorio je Joso jednostavno i naravno.

— U planini nam je sinovac Jadre sa ženom Ikom. Vridni oboj, čemu kraja nije. Una je iz vridne kuće Tomičića. I njezini su oviciri. A tu ti je moj sinovac Ivan. Čujde, Ivane, skokni i donesi, pokaži stricu Josi zlatnu medalju, što si je zaslužije.

— Znam, znam — reče Joso — i bije sam ponosan i sritan, kad sam čita, da ju je zaslužije i dobije naš Ivan.

— A mi čuli, da si ti barun posta i eto, da ti pošteno kažem: zaslužije si ti i više ka i mnogi drugi naši, al nam pusto ni ne dadu, kolko zaslužujemo, a i kad bi nam dali sve, što zaslužimo, na moj račun, od nas Ličana, ne bi drugim ništa ni ostalo.

Joso se je zadovoljno smiešio i okom pregledavao cielo družtvo, prelazeći od jednog na drugo, dok su se Polde i Ante umiešali među čeljad i podalje od starijih čavrljali s njima, kao da su cielu svoju mladost proveli među njima na pašnjacima s blagom ili na njivama za plugom ili s motikom u ruci.

— Nego, Joso, rano — javi se Manda suzdržljivo i nesigurno, al' je ipak izagnala misao dokraja: — reci ti meni, kako mu to sad dođe: mi smo svi edna zadruga i ka, reći ćemo, edna duša i dilimo sve zlo i sve dobro. Sve j' naše i ništa nije ni moje ni tvoje. E l' nu?

— Točno tako, nešo Mande! — potvrdi Joso.

— Evo, na priliku — nastavljaje ona — naš je Jadre, vridni Jadre, napravije u planini suvi bunar, da ga unakog nema ni genera' u Karlovcu, al i taj je suvi bunar naš, zadružni, jer je sve tako naše. Nije Jadrin.

— E, da. I to je tako pravo i dobro — potvrđuje Joso.

— Olomlani je i jope naš vridni Jadre s ostalim pomagačim prikrije kuću i štale i sve uredije, da ne more man unako. Vidiš i sam, kako su nam, Bogu mome vala, sve zgrade lipe.

— Est to. Baš su lipe, da ne mogu biti urednije i lipše.

— Pa, i to j' sve naše, a ne Jadrino, ni moje, ni Jukanovo.

— U zadrugami je to tako i to j' dobro — potvrđuje Joso neumorno.

— Al ov j' i tvoje, jer si i ti naš i član si naše zadruge.

— E, znaš, nešo — htjede joj Joso protumačiti, kako on po postojećem zadružnom zakonu nije više član zadruge, jer ima svoj kruh i zanimanje, no naglo se predomisli, prekide se u rieči, i potvrdi joj i posljednju tvrdnju: — Est i to, nešo. I moje j' sve i ja sam vaš.

— Uprav tako! — prihvati ona zadovoljno. — Al i ti u svitu radiš i eto si zaradije, da su te postavili za baruna. Mi svi radimo za sve i svi ednako uživamo, što priškrbimo. Sve je naše. Unda je — reče ona odlučno, povišenim glasom i s posebnim naglaskom — i tvoje barunstvo za svu našu dicu! Za nas stare j' još samo lopata i komadić zemlje u našoj Mrkobraduši, al za mlede to est! Kolajnu je dobije Ivan, al barun je edan Vrkljan, pa su unda i drugi njegovi oko ognjišta baruni. Tako j' to, na moj račun, a i drugi su mi divanili.

Josu je Mandina tvrdnja iznenadila i zatekla posve nepripravna, pa u prvi čas nije znao, kako bi joj najlakše odgovorio, a to tim više, što mu odmah nije bilo jasno, borili se to ona za sebe, ili za ognjište. Sumnju mu razbi sama Manda, koja je nastavila:

— Znam ja, da to nije za žene, i ne triba nam. Kad se uda, ostavlja samo ognjište, nego i ime. Nije to za nas i tako pravo, al za naše mužkiljiće bi uprav bilo lipo: nek se zna i do devetdeset i devetog kolina, da j' niko bije kapac zaslužiti baruniju.

— Dobro ti razmišljaš, nešo Mande, al to j' samo za unog, ko zasluži, i za njegovu dicu. Znaš, u svitu ti nema zadruga, ka što su naše —

— I nema, Bogu mome vala, ka j' naša, da je tražiš po cilom svitu — reče ona povišenim glasom.

— I to, i to — potvrdi Joso — nego, ja sam tije reći, da su zakoni drugačiji, pa unda sva iđe drugačije.

— Iđe naopako! — dopuni ga Manda odlučno.

— Ka što j' kućni starešina sam starešina, tako ti je i s tim barunatom: samo j' unaj, koji ga zasluži, i unda potlje njega njegovi potomci.

— E: vindar i potomci, a to su, ka na priliku, dica — uhvati Manda.

— E, e: moja zakonita dica, ako mi i' Bog da — potvrdi Joso.

— A, Bog ti dava, esi li se oženije? — upita ona.

— Esam, esam, nešo, al nam Bog nije da dice, slava Mu i vala.

— A nu! — odgovori ona posve tužno. — Kukavče moj! Barun si moga postati, a ćaća nikako.

Jukanu je bila već neugodna Mandina brbljavost i nije mogao razumjeti, odkud smaže toliko, a kad ču njezinu posljednju izjavu, gotovo se je naljutio, i da nije bilo družtvo, kakvo je bilo, ne bi joj bio ostao dužan. Joso se je na njezinu ocjenu samo nasmiešio i posve mirno odgovorio:

— Znaš, nešo Mande: nisu sve žene ka naše graničarke. To su ti ka rivine i urvine napram našim malim, dobrim njivicami. Al more Bog još i meni dati dice.

— Tebi dati dice?! — začudi se Manda i nasmieši se.

Joso se dosjeti jadu i brzo izpravi svoju pogrešku:

— Ma, e, e, nešo Mande: ne meni nego mojoj ženi more Bog dati još dice, jer je mlada i zdrava.

— E, da bi tako! — odgovori ona zadovoljstvo. — Unda će biti, ako Bog da, još Vrkljana baruna!

— More Bog dati! — potvrdi on veselo. Doista je poslije imao sina Adolfa, koji je bez potomaka umro u Parizu.

— Nego, mi tebe, brate, ustavili prid kućom, pa ni makac dalje — reče Jukan i pozove ih da uđu. Međutim su se Polde i Ante zabavljali s družinom, odgovarajući skoro šaptom na postavljena pitanja, da ne smetaju starije u razgovoru. Samo je nekoliko prvih časaka poslije sastanka vladala mala nategnutost između mlađih i ove dvojice, no munjevitom je brzinom prebrođena udaljenost godina i odgoja. Preskočila ju je krv u prvom naletu, i svi su bili jedno. Nije nitko osjećao, da su to carski kapetani, jer je vidio samo svoju najbližu rodbinu i ništa više.

— Kuća vaik ista — reče Joso, ogledavajući se na sve strane.

— Vaik ista i vaik dobra — odgovori Jukan.

— Ne bi škodilo, da j' veća i prostranija.

— A nu! — odgovori starješina i slegne ramenima. —

Ne bi škodilo, al ko bi to, kad smo vaik u ratu, a kad nismo u ratu, tad smo na šiljboku.

Bilo je nešto preko podne, i Manda upita Josu, što bi spremila za objed, nabrajajući svoje mogućnosti.

— Ništa, nešto Mande, jer smo mi užinali kod obrstara u Gospiću — odgovori on. — Sad ćemo posiditi, pa unda moremo na konje i u Duboke Jasle k stanu.

— I uprav oćeš i to? — iznenadi se Jukan.

— E, to moram viditi.

— Pridaleko j' to, moj brate — umieša se i Manda. — A ništo moraš u svojoj kući metniti u usta.

— Nije pridaleko — odgovori on — a Bog zna, kad ću ja jope amo. Ne bi tije umriti, da se još ednom ne bacim babuljem za govedim u Dubokim Jaslami, a ist ćemo, kad se vratimo, nešo Mande.

— Ja bi', jadna ti sam, cicvaru svarila za tren oka.

— Načini je, dok se mi vratimo. Bit ćemo gladni ka vuci, pa će osobito ovim našim mladim kapitanima ići u grlo.

— Ivane, sedlaj konje — odredi Jukan. — Oćete li i vi plovane s nami?

— Kako ne bi?! — odgovori župnik, jer je smatrao svojom najsvetijom dužnošću, da take svoje župljane prati, pa da okrenu i u hajduke, iako nije bio osobito oduševljen tim izletom.

Vojnici su išli pješice, da imadu više konja za sebe, a bila je to ciela konjanička povorka, koju su neki mlađi pratili pješice. Od kuće do stana je dobrih petnaest kilometara, a morali su ići neprekidno korakom.

— U prvi sumrak, nešo Mande, eto nas, ako Bog da, natrag — dovikne Joso već na odlazku.

— I ranije i ranije — izpravi ga Jukan. — Što bi gori radili?

Jadre je podizao novu pojatu za sieno, što nije dospio prije ratova. Radio je na isti način, kao i kad je povećavao stan. Tog je dana baš dizao rožnice i obećao svom družtvu dobru večeru, ako sve svrše. Međutim je on bio siguran, da će svršiti, i odredio sve potrebno, da poslenike pogosti. Bio je na zgradi i radio kao mahnit, vukući tako svojim zamahom i ostale za sobom. Gradnja je bila iza stana tako, da s nje nije mogao vidjeti puta, kojim se je dolazilo od kuće, pa se je zabezeknuo od pustog čuda, kad nenadano

banuše pred njega neočekivani posjetnici. Kako je udarao sjekirom po rožnicima, nije čuo ni topota konja ni razgovora ljudi, a kako nisu čuli ni ostali — nije pao, al je svakako bio posve iznenađen. U prvi čas mu sune u glavu misao, da ga je netko prijavio, da radi na svoju ruku, sjekući građu bez dozvole, pa da dolazi povjerenstvo, da pregleda. Žurno sađe među njih, smišljajući, kako će se braniti.

— Radiš ti, Kresina, radiš? — javi se prvi Joso, dok su svi ostali šutjeli kao zaliveni. Bili su se dogovorili, da će izkušati, da li će Jadre naslutiti barem, tko su ta gospoda.

Njega je zapanjio već njihov dolazak, a palo mu je kao s neba, pa u glavu, kad mu obrstar dade njegov nadimak. U čudu ih je gledao, pa mirno, u neprilici odgovori:

— A, evo, moleći Boga, radim, gospodin obrstar.

Promatrao ih je sve obuhvatnim pogledom, no najviše je nastojao, da iz Jukanovih očiju pročita tumačenje i razjašnjenje. On se je smiešio, a to je bio prvi znak, da ne će biti nikakova zla. Počeo je pozornije promatrati najprije Josu, pa Antu i Poldu. Svoj je trojici vidio na očima, da se smijulje i da očekuju njegovu rieč. Pogledao je malko pozornije i oblik tih lica i njihove pojave od glave do pete, pa onda reče dosta sigurno:

— Uprav ste vi naši! — pa doda neodlučno: — Stric Joso?!

Na te mu rieči Joso žurno priđe i zagrli ga.

— Esmo, esmo naši, vridni moj Jadre — reče mu veoma toplo. Pristupiše mu i druga dvojica, a Joso je međutim obuhvatio pogledom sve, što je to načinjeno, pa reče: — E, ovo j' posve drugačije, neg je prije bilo.

— Sve j' to načinije naš vridni Jadre — raztumači Jukan, pa dodade: — I svi ostali, koji su š njim bili, al da nije bilo njega i njegove vridne Ike, nikad ovog ne bi bilo.

Došla je i Ika. Ona je u kući baš méla mlieko, kad su oni stigli, pa kako je lupala stapalom, nije ni čula, dok joj nije uletio neki momčić, koji je došao s njima, i rekao joj, tko je sve došao.

— Čuda Božijega, ko se Bogu moli! — govorila je, stupajući među njih.

Kad su se pozdravili, reče joj Joso:

— Čuje sam ja za te već u Gospiću. Rekoše mi: »Jadre je junak i radnik, da mu para nema i sad se zove »Kresina«, jer je kresa neprijatelje, di i' je stiza, a Ika j' vridnica!« tako su mi govorili svi, koji vas znadu, a znadu vas svi pravi graničari.

Ona je u velikoj smetnji i neprilici samo brisala oči pregačom i nije znala, što bi počela, no ipak je planinka iz nje progovorila, pa reče:

— Ma, zvala bi vas, striče, u kuću, al kad je ni nemamo, man samo ovu staninu.

— Pa, nevista, to sam ja doša viditi! — odgovori joj Joso, smijući se. — Znâ sam ja, što j« o'de — reče i pođe prema ulazu. Očekivao je veliku štalu, s jednom ili dvjema pregradama za janjce i teoce, kako je negda bilo, i ništa više, no čim stupi na vrata, zastade, pogleda bolje, što ga tu sreta, okrene se prema ostalima i reče: — Pa, to i est kuća, a ne više uno, što j' bilo.

— I ja se sam čudim! — prihvati Jukan. — Ni ja još nisam bije o'de, odkad je to Jadre uredije.

Pozorno je pregledao sve, zatim izišao napolje, pa i s te strane sve pozorno promotrio i tad se okrene Jadri, koji se je držao malko u pozadini i reče mu:

— Živio, junače! Ovako se radi i unda se more drugačije i živiti! A ti, nevista, moreš biti ponosna s redom, koji ti je u kući. Od štale ste načinili pravu pravcatu vilu prema našim prilikami.

— Al vidit ćeš ti, striče, još i suvi bunar, što ga j' Jadre načinije — reče Ivan.

Otišli su i to pogledati, a na prolazu opaziše iza povisoka grmlja, kako neki momak vrti na ražnju veliku zaoblicu.

— A što ti je to? — upita Joso, smiešeći se. — Pa, ti si zna, da mi dolazimo, dok si ovna pripeka!

— E, to nije, striče — odgovori Jadre posve mirno i ozbiljno. — Nego, vidiš ti, da ja gradim sinik, a kad su u kući majstori, mora biti i večera ka za prave majstore.

— Da: i jope gradiš!

— S pomoći Božijom gradim, striče. Sino nam nije nikad, kako bi tribalo, kad je tu na udaru, otvoreno i vuku i ajduku — tumačio je Jadre. — A kad god gradimo, unda ja svoje družtvo pošteno rânim. Zna to stric Jukan i ne ljuti se na me stoga.

Kad su pregledali i suhi bunar, Joso je bio toliko zapanjen od čuda, da dugo nije mogao progovoriti, a tad bez rieči ogrli Jadru i poljubi ga u čelo, govoreći:

— Bog te takog poživije, vridni moj Kresina! Taki se često ne rađaju! Prije tebe su to stotinu godina bili na muci zbog blaga, a, evo: kolko si vrimena radije na ovoj šterni?

— Samo priko ednog lita — odgovori Jadre.

— I još je istog lita i stan poveća! — dometne Jukan.

— I kolko si potrošije za sve to?

— Ništa! — odgovori Jadre i nasmije se. — Nikolka vunta čavala, nikolka vunta prâ za minavanje kamenja i nikolke mišine vina za ove moje poslenike, a i poili smo desetak što ovnova, što jalovica.

— Bog im i' blagoslovije sto puta! — reče Jukan.

— A kolko si ima tuđi majstora? — pitao je Joso dalje.

— Ni ednog! — odgovori on mirno i zadovoljno. — Svi smo mi majstori za sve, kad oćemo. A mi oćemo!

— E, Kresina, Kresina, esi pravi Kresina! — reče Joso, kimajući glavom. Da mi je ovo ko kaživa, ne bi mu bije virova.

Jadre je, međutim, šanuo Ivanu, da požuri pečenje.

Od zdenca su otišli, da pogledaju torove. Joso je sve promatra sa zažagrenim očima i češće je osjetio, da su mu se ovlažile.

— Odsele ćemo te zvati samo Kresinom — reče Joso Jadri, zastajkujući u hodu.

— Est pravi naš Kresina — potvrđuje Jukan, zadovoljno. — I sad ga već ljudi u puku zovu najviše tako.

— Kresina, Kresina! — ponavlja Joso. — Nego, ti bi tako moga i doli kod kuće uno drugačije urediti.

— Ako nas Svemogući uzdrži! — odgovori Jadre posve sigurno.

— Pa, esi vidije uno oko kuće, kako j' mina ogredke i poravnije? — reče Jukan. — Eno j' sad ka oko plovanije, a prije nismo mogli s kolim pri kuću.

— Ti već sigurno imaš i osnove gotove, kako bi uno tribalo povećati? Prikoviš vas je u kući.

— Ako nas Svemogući uzdrži! — ponovi Kresina, ne izlažući svojih nakana, koje su u njemu već davno dozorile.

— Ovako rade razboriti ljudi, koji znadu, što oće! — reče Joso, treskajući glavom neprekidno, kao da je od velikog čuda zaboravio, da je ustavi. — Kad bi se svi graničari ugledali u te, Jukane, druge bi nam tice pivale.

— U Jadru, u Jadru bi se tribali ugledati — odgovori Jukan posve iskreno i pošteno. — Polak mene, ne bi bilo ovog čuda o'de.

— Nije to brez tvoje uprave — ubaci Jadre.

— A viruj mi, Joso, da nisam ni zna, što tu radi, a sad veli, da j' to moja uprava! — tumačio je Jukan.

— Evo, striče Joso, kako je: — reče Jadre — est, uno, da ja nisam pita, al kad sam načinije, da nije pametan, bije bi me opsova, što sam to radije po svojoj glavi, a un me još svagdi zbog tog i vali i diči. Vaik od glave sve i smrdi i mrliši. Nema tu druge.

— Tako sam ja i razumio — potvrdi Joso Jadrino stanovište. — Da j' u kući ne edan, man stotina Kresina, a starešina nerazborit i manit, ne bi ništa načinili, man bi se svaki dan bȉli, dok ne bi koji kog uplêja.

— Est i to! — popusti Jukan s očitim zadovoljstvom. — Ja sam najsritniji, kad vidim, da mi je čeljad pametna i vridna, da nikad nikog ne moram pokuditi.

Jadre se je izgubio između njih i pozvao i Ivana, pa su sasjekli pečenku, a Ika je napravila salatu od krumpira i prostrla stol.

— Da sam sam bira i da ste mi, Bog zna što priredili, ne bi me bili mogli bolje ni počastiti ni razveseliti, neg ovako — rekao je Joso, kad je sjedao na dasku, koja je bila pričvršćena na šest stupčića i služila kao klupa. Na isti je način bio i stol napravljen. Kad je Jadre iznio i bukaru vina, pa Josi prvom ponudio, on se još više iznenadi, pa reče:

— Pravi si Kresina! Ti u planini imaš i vina!

— To j' za moje majstore — odgovori on, smijući se.

— Al prvi mora piti Jukan! — odvrati Joso. — Ja nisam starešina, man un.

— Al ti si obrstar i barun — odgovori Jukan.

— O'de ja nisam ništa drugo, man Joso! Manje sam neg naš Kresina, jer je un sve ovo uredije, da je lipota gledati.

Još je sunce bilo dobra dva koplja iznad Velebita, kad su se spremili za povratak. Ika je metnula u dvie torbe sira i skorupa, šapćući Jukanu:

— Ovaj je bolji, jer sam sirila danas i juče. Bit će im slađe.

Kad su otišli, Ika su i Jadre još dugo razgovarali s družinom o tom velikom i neobičnom posjetu. Svaku su malenkost i rieč nebrojeno puta ponovili i prepričavali, tako da su svi znali naizust sve, što je rečeno to poslijepodne.

— Bome, striče Jadre, sad ćemo te svi zvati »stricom Kresinom«, kad je tako reka naš obrstar i barun! — reče neki momak.

— Kako vam drago — odgovori on posve zadovoljan. — Morete i tako, kad me već i stranjski ljudi tako zovu. Morete i vi.

Joso i braća su se zadržali kod kuće svega tri dana, no najvažnije je, da je u ta tri dana bila jedna nedjelja, da ciela obitelj otide s njima k crkvi, da ih vide i oni, koji ih vole, i oni, koji ih manje vole. To je bilo slavlje, kakova ne doživljuje svaka zadruga, a koja ga i doživi, nije ni blieda slika ovog, što doživi Jukan sa svojima: tri »carska oficira«, sva tri s punim grudima kolajna, a najstariji još i barun. To je da se pripovieda do desetog koljena!

Svi su se gurkali kod crkve, da progovore barem s kojim od njih, no stariji su svakako smatrali svojim pravom, da govore glavom s obrstarom Josom i da mu raztumače, prije svega, u kakvom su srodstvu s njim — a svi su graničari rođaci, pa bilo u kom koljenu! — zatim, da mu pripovieda, gdje su se oni borili u prošlim ratovima i koliko je njihova kuća dala mrtvih i da li je koji bio toliki junak, da je i odlikovanje dobio, a najzad je svaki želio, da mu podnese svoje pritužbe, jer je i tih uviek bilo. Joso je strpljivo sve slušao i svakom rekao po koju dobru i ljubaznu rieč, a i pravim i tobožnjim rođacima potvrđivao sve njihove navode o srodstvu tako, da su svi oduševljeni.

Pregledao je cielu crkvu i dao plovanu nalog, da je posve popravi, da prednji dio podigne tako, da bude nad glavnim žrtvenikom viša, i da se načini do plovanije sakristija i nad njom kor za momke, a sve će troškove on nositi, te mu je odmah dao unapried veću svotu zlatnika. I danas stoji u samoj crkvi kamena ploča, na kojoj je ovo sve zabilježeno. Kad su ljudi to čuli, oduševljenje je bilo još veće, jer je župnik već opetovano govorio, da crkvu treba popraviti, i to razumije se, na trošak samih župljana. Sad je to odpalo, kad je obrstar rekao, da on nosi sve troškove. Osim toga je Joso dao dukat plovanu za moljenje za sve umrle iz njihove kuće, a jedan dukat za moljenje za duše svih Svetoračana, kojih se nema nitko sjetiti.

Prije odlazka je dao novaca Jukanu i posebno Mandi, no njih su oboje odbijali, naglašujući, da novaca ne trebaju, jer oni malo i ništa kupuju, kad imadu sve u kući, a što nemaju, to sami načine.

— Da si divanije s našim Kresinom, pa da si njemu ponudije dukata — govorio je Jukan — un bi ti reka, da bi mu bilo draže, da mu pošalješ lopata i drugog alata, kakvog u svitu ima, a kod nas je težko do njeg i moramo u Gospić po svaku tricu, jer u Lovinjcu i ima i nema.

— Dobro, da si mi to reka! — odgovori mu Joso i nešto šane Anti, a on izvadi nekakovu knjižicu i u nju nešto zapisa. — Ante j' moj pobočnik na putu, pa mora pamtiti misto mene.

Kao što je sastanak bio oduševljen i srdačan, tako je razstanak bio srdačan i težak. Joso je neprikriveno brisao suze, govoreći:

— Bog zna, da li ću ikad više opet doći.

Za nekoliko je dana stigla iz Gospića velika pošiljka gospodarskog alata, da su ga dva konja jedva doniela. Bilo je tu lopata, vila, sjekira, motika, velika količina čavala, baglama i vijuga za vrata i još koješta drugog, što je Joso smatrao potrebnim i koristnim s obzirom na razgovor s Kresinom, iz česa je razabrao njegove građevne nakane.

Ciela je kuća dugo živjela od tog posjeta, o kom se je govorilo ne samo u cieloj plovaniji i kumpaniji nego i u regimenti, a sigurno su i oni kod generalata u Karlovcu morali znati za njega i pripoviedati, kako je barun i obrstar — Vrkljan Iznad vode došao na svoje djedovsko ognjište i što je sve tamo dao i učinio.

— Neka smo i to doživili, pa sad — kako nam Svemogući da — govorio je Jukan i u kući i u puku. — Dosta nas je izginulo, al mi je lakše, kad vidim, da nam se i priznaje.

Kad je Jadre u jesen sjavio blago kući, nastalo je nanovo obnavljanje i prepričavanje svake malenkosti u vezi

s Josinim posjetom. Sve je češće i češće i on sada zvao Jadru Kesinom i to se pomalo uobičajilo, da ga stariji, koji su ga prije zvali imenom, nisu drugčije više ni zvali. I on se na to naučio, a ni Iki nije bilo krivo, iako s početka nije bila oduševljena. Činilo joj se nekako ipak porugom na njegovo pripoviedanje o borbama, koje je prošao, pa ju je to malko smetalo, dok se nije naučila. Napose ju je umirivalo, što je i sam Joso iztakao, kako je to za njega pravo ime, koje odgovara njegovim sposobnostima i uspjesima u svakom poslu, kojeg se lati.

I Kresina je bio ponosan na svog velikog rođaka, no najveće mu je veselje priredio svojom pošiljkom alata. Nije ga se mogao nagledati, te je odmah predložio stricu Jukanu, da zatvori sve, što nije neobhodno potrebno. Ne treba sve pojednačiti. Čavle je on sam sakrio i već računao, za koliku gradnju će ih biti dosta, iako još uobće nije bio na čistu, što bi trebalo najprije graditi. Odlučio je, da prepusti stricu Jukanu, da on kao starješina prvi spomene i odredi, da ne bi pomislio, da se Jadre hoće da nametne i njemu za tutora i savjetnika.

Malo pomalo su iživjeli prve dojmove i prešli na uspomene, a život je tekao dalje. Momci su dorastali, pa su ih ženili, a djevojke udavali. Udadoše i dvie udovice, jer im je izpala dobra zgoda, a bile su premlade, da ostaju na ognjištu, pogotovo, kad su im djeca pomrla u povojima. Jukan je najdulje živio od slave baruna Jose, no ipak se je opažalo, da naglo propada i slabi. Počeo se je tužiti, da ga u prsima nešto steže, a zatim, da ga probada pod rebrima. Češće je morao prileći, no vazda se je za dan-dva oteo i ustao, dok ga najzad nije svrnulo toliko, da je ostao u krevetu.

Spočetka je na silu nastojao, da ni sam ne pridaje toj svojoj boljetici veće važnosti, no malo pomalo je postajao sve zamišljeniji i zabrinutiji.

— Ovo j' ka i unaj prošli put prid puno godina, kad me j' uno bilo povalilo — govorio je i nastojao, da protumači i sebi i drugima, no očito je bilo, da ga to tumačenje ne zadovoljava, pa bi redovno dodavao: — Ako nije i gore?! Sve mi se čini, da me j' pritislo kako valaj . . .

Nagađali su, i pogađali i ne pogađali, kakova je bolest. Svaki je htio da pogodi ono pravo i da svjetuje najbolji liek. Zvali su i nekog čovjeka čak iz Štikade, koji je bio poznat i priznat stručnjak za liečenje svih bolesti, no Jukanu nije mogao pogoditi pravoga lieka.

— Bog zna, kakva j' ovo bolest — reče neki, stojeći kraj bolestničke postelje.

— Smrtna — odgovori Jukan posve smireno i sigurno. — Nikad ja nisam ovako bolova, a znâ sam, da ni ne ću, dok ne dođe uno pravo. Evo ga sad.

Posve je mirno čekao svršetak, nestajući svakog dana pomalo, dok se nije posve sasušio. Prije smrti je osjetio, da ga više nema, pa je sazvao sve odrasle članove obitelji, a djeca su se i nezvana nagurala iza njih. Nisu bili baš svi prisutni, jer su neki bili kod blaga, budući da je još gonjeno na pašu, jer nije bio zapao snieg, no i bez toga ih je bilo toliko, da nisu mogli svi stati u golemu zadružnu sobu. Prisutno je bilo preko petdeset duša.

— Ja ću sad, ako Bog da, otići, a vi ćete ostati — govorio je starješina Jukan još posve sigurno i sabrano. — Ima vas svake dobi, a svi ste, Bogu mome vala, pametni. Slušajte se, ka što ste slušali mene, pa će vam i Svemogući dati. Nek vam kućnji starešina bude moj sinovac Jadre. Nije un ni najpametniji ni najbolji, a ni najstariji. Svi ste vi i pametni i dobri kao i un, al un je ništo mlađi, a bolje j', da se starešina ne minja često, jer mlad umire, ako ga svrne, al star mora i njeg će svrniti. Stog nek vam un bude starešina. E l' ovako dobro?

Svi su šutjeli, žene su brisale suze, a djeca su se u čudu zgledavala, jer mnoga nisu pravo ni razumjela, o čemu se to radi.

— A da, man dobro! — reče sam Jukan. — I moja j' Manda već slaba, pa nek Ika Jadrina mam bude planinka. I to j' bolje. Ika j' moja pametna, pa će znati sve voditi, a ni Mandi ne more biti ža.

Manda je pokrila oči pregačom i počela glasno jecati, stojeći tik Jukanova uzglavlja.

— Ne cmoli! — opomene je on. — Ne ćeš ni ti dugo iza mene ostati, pa j' bolje, da se mlađi muče. Ti pripazi na vatru i na dicu, da koje ne pane u vatru i da vare lonci oko

vatre i kotlovi na vatri, pa će sve biti u redu. E l' nu, da j' ovako? — govorio je i nastojao, da rieči poprati smieškom, no samo je razvukao lice, kao da će zaplakati.

Neke su se starije žene malko mrko i značajno pogledale, ali ne progovori ni jedna. Najstariji sin Jukanov Martin, koji je bio samo dvadesetak godina od njega mlađi, a toliko stariji od Jadre, pomače kapu na potiljak, nekoliko je puta povrati na čelo, pa opet na potiljak, premjesti nekoliko puta težinu tiela s jedne noge na drugu, pa onda progovori, nesigurno i izprekidano:

— Pametno divaniš, ćakane... Ovaj, kako bi' ti reka?!... Nismo se mi bojali, da ćeš ti, i — tako... Mislili smo svi, da ćeš još poživiti, pa nismo ni računali, da triba novog starešinu i — tako...

— Al je Svemogući drugačije odredije — dobaci Jukan posve krepko.

— Slava Mu i vala! — odgovori Martin. — I unda j' dobro i mudro, kako si odredije... I tako, na priliku, ne bi' ni mi mogli sami izabrati boljeg starešinu od našeg Jadre. I tako... Kako god ti rečeš i odrediš, kun da nam je odredije naš Spasitelj.

— Tako, tako, dico moja. Slušajte se i slažite, pa će vam i Svemogući dati svoj blagoslov i u čeljadi i u blagu i u svim drugim svojim darovima — govorio je Jukan dosta tiho i kao da je zaokupljen drugim mislima. Pogled je uperio u strop više glave i nije ga pomicao.

Stariji su promatrali bolestnikovo lice, dok su mlađi tražili očima Jadru i Iku. Za njih je bio najveći događaj, što su čuli iz didovih usta, da sad imadu novog kućnog starješinu. Već je njih svako vidjelo, kako netko umire, pa ta pojava nije za njih toliko zanimljiva, koliko ona, koju još ne doživješe: da se mienja starješina i planinka. To je nešto, o čemu njih većina malih nije još ni sanjala, jer su mislili, da kućnim starješinom ni ne može nitko drugi biti nego did Jukan, a planinkom nitko drugi nego baba Manda, koju su većinom zvali mamom. Sad, posve nenadano i neočekivano, čuše, i to iz usta baš glavom samog dida Jukana, da se i to mienja. To je bio doživljaj prvoga reda, koji je male glavice posve obuzeo i zaokupio.

Taj stric Jadre je i dosad bio za sve u kući veoma uvažena pojava, pa je taj osjećaj i to mišljenje prelazilo,

posve neopazice i naravno, i na one najmanje, no istom sad osjetiše djeca, da je on ne samo važan, nego i još mnogo više. Istom sad opaziše, da je i uzrastom viši od svih ljudi u kući, a i naočitiji i ljepši. Sve su to sad djeca zamjećivala i promatrala s najvećim zanimanjem, kao da se radi o čovjeku, kojeg dosad nisu ni poznavali, ni vidjeli. I brk je drugačiji nego u ostalih ljudi: nekako uredan, ne pada mu u usta, nego strši prema očima. Sad se sjetiše, da na stricu Jadri vazda najčišća košulja. To je djelo nove planinke, strine Ike. Rublje se, doduše, ne pere posebno po granama obitelji, po porodicama, nego je i to zajednički posao, ali se ipak točno zna, što je kome skrojeno, pa i ako nije njegovo vlastničtvo, ipak se samo on služi vazda istim rubljem, baš kao što svaka žena imade svoju opremu, koju je doniela u kuću, kad se je udala, i koja se smatra njezinim vlastničtvom. Čini se, kao da je uobće to i bilo — ta ženska oprema — jedino, što je doista bilo predmetom posebničkog vlastničtva, u koje nije nitko dirao ni u granici ni u zadruzi, dok je sve drugo pripadalo zadruzi. Ona je bila biće, koje je obuhvatalo i utjelovljivalo sve živo i mrtvo, što je spadalo pod isti krov. Ljudi su se samo brinuli, da priskrbe sve, što je potrebno, i zajednički, nepodieljeno, uživali. Od istog komada platna su svima krojene i košulje i gaće, od istog komada sukna su za sve šivani i breveneci i carze i kabanice i kaputi, a planinka je razpoređivala i tkanje i krojenje i pranje. Sve je prolazilo kroz njezine misli, a po mogućnosti i kroz njezine ruke, jer dobra domaćica mora sve sama nadzirati, kad već nije nikako moguće, da sve sama radi. To je nemoguće i u manjoj obitelji, a kamoli u ovakoj zadruzi, gdje živi u najtješnjoj zajednici po nekoliko grana iste krvi i po nekolika naraštaja u svakoj grani. Samo onaj, koji mlad umre, nema oženjenih unuka i udatih unuka.

Jadri je bilo neugodno pred starijima, što je baš on određen za starješinu, pa sve nije znao, kako bi to nekako izgladio i izravnao, iako nije bio ništa kriv. Razmišljao je, što bi i kako bi, kad mu se pruži zgoda, odmah poslije Jukanova podušja, da nasamu razgovara s Martinom.

— Bog ga pomilova — rekao je i časak zašutio, a onda nastavi: — Nije marije kraj tebe, da meni ovo...

— Ni edne! — odreza Martin. — Ćakan je, Bog mu dâ dušici lako, dobro učinije. A da i nije dobro, kad je un reka?!

— A nu!

— Nikako drugačije... Ako ćemo pravo, ovako j' najbolje za sve nas, jer ja ti ni nisam za ovo, ka što j' tebe Bog za to stvorije. To svi vide, i svak pošten i pametan, ko nam je prijatelj, veli, da j' ovako najbolje, a ja najbolje znam, da mi niko ne reče, da tako est.

Jadre se je snalazio u svojoj novoj dužnosti i pomirio se sa osjećajem, da je odsad sav teret ciele obitelji na njegovim i Ikinim leđima. Udesio je, da pred više odraslih ukućana govori sa strinom Mandom, pa joj je rekao:

— Strina, ti, kako ti god duša želi. Est sad Ika ko planinka, jer se niko mora škrbiti za sve, al ti nemaš ni starešine ni planinke. Ti si sve.

I sa svima je ostalima postupao obzirno i pametno tako, da je život dalje mirno tekao, kao da se nije ništa ni dogodilo. Spočetka nije htio upravo ništa mienjati, što je pokojni Jukan bio odredio, iako se nije ni slagao sa svakom pojedinosti. Iz poštovanja je prema pokojnom starješini proveo sve njegove naloge, kao da je živ i da mu mora polagati račun o učinjenom. To su odrasli primietili, i bilo je svima drago to poštivanje. Kad je koje što primietilo, da bi se moglo i drugačije, on je samo kratko odgovorio:

— Tako j' odredio pokojni stric! — i više nije bilo razprave.

Strina Manda je uzela sebi za suložnike još dvoje unučadi i svako se jutro tužila, kako se djeca po noći ritaju i kako je izubijaše, ali se nije dala nagovoriti, da ih ne uzimlje k sebi u krevet. To joj je bila najveća zabava i razbibriga, koje se nije htjela riešiti ni onda, kad joj je bila pomalo neugodna. Djeca, međutim, nisu bila oduševljena s babom, koliko ona s njima, jer su svako veče i jutro morala s njom glasno moliti Boga, mimo onog, što ciela porodica moli svako veče, prije neg pođu spavati. Manda je očito smatrala potrebnim, da i tim načinom osigura put u nebo, k svom Jukanu, što će djecu naučiti dosta molitava i mnogo s njima moliti, pa je to najzdušnije obavljala. Izjutra je to bio prilično lak posao, jer bi veća djeca utekla, čim bi se probudila, a manja bi se nādala u dreku,

da su gladna, pa bi baba morala skraćivati program. Uvečer je bio postupak nešto teži. Djeca bi morala sjesti kraj babe na krevet, sklopiti ruke i moliti za njom glasno. Mali su sitni glasići vazda spočetka zvonili kao glasbala i pratili bakinu promuklu molitvu, a što bi to dulje trajalo, to bi pratnja bivala slabija i slabija, te bi se jedan glasić za drugim počeo sve polako, izprekidano gasiti, dok ne bi posve umukao. Ona bi to čula, a vidjeti je mogla dosta slabo, jer je već redovno bio mrak u sobi, a i njezin vid nije više bio dosta oštar, pa bi po sluhu znala, koji je pratilac sustao, i opomenula ga, ne prekidajući se u molitvi.

— Otče, naš, koji si na nebesima, sveti se Ime Tvoje, gade mali, ne drimaj, dođi kravljevstvo Tvoje, budi volja Tvoja, smrade Nikolica, moli, kako na nebu, tako i na zemlji. Koje se to gadče smije, izčupatću mu uši! Kruv naš svagdanji — i tako je to išlo neprekidno, a kad bi vidjeli, da ne pomažu rieči, tad bi diete gurnula rukom ili bi ga potegla za kose. Borba bi trajala veoma dugo, jer je ona držala, da je potrebno, da i djeca s njom mole za sve nakane, za koje se ona smatra obvezanom moliti, vjerujući, da je djetinja molitva Svemogućem najugodnija, pa prema tome i najkoristnija. Najzad je svake večeri njezin krevet izgledao kao groblje, na kom je ležalo mnogo povaljanih tjelešaca, a među njima sjedi suhi bakin kip kao lik tuge, starosti i prolaznosti ovog svieta.

Stariji su vidjeli tu dječju muku, no nije nitko htio reći iz više razloga, a najvažniji je bio taj, što je to tako bivalo još za živa pokojnog dida Jukana. Tad je to samo trajalo u večernjem sumraku mnogo kraće, jer su djeca bila na svojoj postelji, a baba na svojoj, pa ih nije mogla gurkati, a i Jukan se je bunio, pa bi morala prije prestati.

Jadre se nije htio miešati u ženske poslove ni u kom pogledu, a napose ne, kad se je radilo o babi Mandi. Za svakog je imao ljubaznu rieč, dok je opomene i ukore prepuštao svakom čovjeku za njegovu ženu i svakoj materi za njezinu djecu, a Iki za sve druge poslove, koji su spadali na planinku. Bio je siguran, da će ona to obaviti i opreznije i mudrije, negoli bi obavio on, jer to u ženskoj naravi, kad nije zlobna i umišljena, a Ika to nije bila ni jedno ni drugo. Bila je posve sviestna svoje vriednosti, a još svjestnija svoje velike odgovornosti. S babom je Mandom postupala

tako, da su svi ukućani osjećali, da je to neki obiteljski mali žrtvenik, oko koga treba obilaziti pobožno i s najvećim poštovanjem, te kako je Ika prednjačila, tako su je svi sliedili, jer nitko nije htio biti ni gori ni nepažljiviji. Baba je to vidjela i bila zadovoljna, pa je tim više nastojala, da bude u kući koristna. Malo pomalo je preuzela na sebe nadzor djece, kokošiju i sitnih krmčića, tako da je dvorište bilo njezino carstvo. Kad bi joj dosadilo vrtjeti se oko kuće ili pred njom sjediti, tad bi ušla u kuću i tamo jarkala vatru i pazila, da što ne izkipi, a gdjekad bi uzela preslicu i prela. Kraj vatre bi redovno sjela tako, da može bez okretanja i pomicanja vidjeti, što se događa pred kućom, no to je bilo mjesto, koje je Iki najviše trebalo, kad je radila i spremala jelo, al nije joj nikad rekla, da se makne. Obilazila je oko nje kao da obavlja zavjet. To su svi primietili i držali se prema tome.

Kako je pažljivo postupala prema Mandi, nastojala je, da isto tako čini i prema drugim ukućanima, a napose prema ženama. To nije ni lak ni jednostavan posao. Napose je težko sa starijim ženama, a pogotovo s onim, koje su i same računale, da bi poslije babe Mande one bile morale pripasati njezine ključe. Ti ključevi nisu doduše imali skoro nikakove stvarne vriednosti, jer nisu odključivali vrata nikakovih čudesa, koja ne bi i inače dolazila pred družinu: na tavanu je bilo žito i suho meso, dok je teklo, a u smočnici sir, skorup, med i možda još štogod slično. Ključi su bili važni zbog djece, a ne zbog odraslih članova obitelji. Istina: nijedna planinka ne želi, da mimo nje tkogod bilo što uzimlje na svoju ruku, jer ona onda gubi pregled i ne zna više razporedivati. Baš je baba Manda češće pripoviedala, kako je negdje kod Klarića, gdje li, domaćica htjela da počasti gosta, kako to mora biti u poštenoj kući, kad tamo — u smočnici nije ništa našla, s čim je sigurno računala, jer joj je družina sve bez pitanja razniela i pojela. Tim je slučajem opravdavala zaključivanje i u kući s najboljom družinom.

— Ne će biti krmasta ni žena ni čovik, al dite oće — tumačila je ona. — Dite ne zna, pa j' unda najbolje zaključati i biti miran i brez grija. A grî je vikati i psovati unog, ko nije ni primirliša, a krivac se vaik pritaji, jer je blunasto dite, pa računa, da se ne će doznati.

Ključevi su bili privezani na dugoj traci, koju je planinka zavezala za svoj pojas, te su od zore do mraka visili niz njezino bedro kao znak gospodarstva i vlasti. To je bio njezin mač, njezin najveći nakit i ponos. Vrlo su riedki ljudi, a još rjeđe žene, koje ne vole nakite, a gdjekoji gazi ovu siromašnu zemlju težke zbilje, rada i borbe, okićen kao božićno drvce zvjezdicama, križićima, raznobojnim trakama i još koječim i posve je siguran, da mu se dive i premnogi pametni ljudi. Zar je onda čudo, ako priprostoj seoskoj ženi dolazi na san svežanj starih, velikih ključeva, koji je kuckaju po premorenim bedrima i pokazuju i zvanu i nezvanu, da je ona — kako bilo, da bilo! — najprva žena u zadruzi! Nije to malenkost, a — ključevi kuckaju na svakom koraku, i kad se nagne, da jarne vatru, udare o tvrdu zemlju ili o ploču kraj ognjišta kao ono malo zvonce u crkvi, koje prati plovana, kad nosi bolestniku posljednju utjehu. Ima, ima tu nešto tajanstveno i čarobno, pa i sveto u pojavi i u zvuku tih ključeva velike seljačke zadruge. Njih je nosila i prababa, i vjerojatno na istoj tvrdoj traci, njih je imao u rukama i otac i djed i još dalje oni prije njih; njih su s poštovanjem gledali i težaci i junaci, odlazeći u bojeve i vraćajući se okićenih grudi; izpod njih su očekivali dobar zalogaj i poslasticu svi, koji su prelazili preko tog kućnog praga, bili domaći, bili gosti — ti su jednostavni, prprosti, nezgrapni ključevi najljepši ures svake domaćice i čuvari najboljeg i najslađeg, što je ta kuća u sebi krila za okrepu i zdravu i bolestnu. Bez njih se ne može ni zamisliti, da možeš gosta dočekati i podvoriti onako, kako to zahtjevaju dobri običaji i pradjedovska predaja poštena ognjišta, bez njih ne možeš ništa sigurno prištedjeti, ni za nejaka, ni za stara, ni za bolestna, ni za krstitke, ni za svadbu, ni za podušje.

Osim babe Mande, još su tri žene u kući, koje su starije bile od Ike, pa je posve razumljivo, da je njih svaka računala, da bi je poslije Mande mogli zapasti ključevi, tim više, što su najednake dobi. Doduše, redovno se pomišlja, da bi morali biti planinka najstarija žena, pa joj čovjek i ne bio starješina, al je nezgodno, da starješinova žena nije na tom položaju, pa bila i malko lošija od drugih. Strješinu mogu po zakonu birati svi odrasli članovi zadruge i svoj izbor javiti kumpaniji — obćini — no u dobrim se kućama to

nije skoro nikad činilo, nego je vazda stari starješina, prije odlazka na drugi sviet, odredio nasljednika, a svi su ukućani to s poštovanjem i pobožnošću prihvaćali, jer su posve opravdano držali, da ih on najbolje sve pozna i da može najbolje i najnepristranije prosuditi, tko je najpozvaniji za tu težku i odgovornu zadaću. Nad vodom je bilo posve jasno da je Jadre nekako drugačiji od ostale svoje braće i stričevića, te su se svi nosili mislima, da će svakako on biti nasljednik dida Jukana, a poslije njegovih uspjeha u planini, nije više nitko mogao drugačije ni misliti. On je i razborom i rukom daleko, daleko pred svima ostalima. Stoga Jukanova odredba nije nikog ni iznenadila ni povriedila, jer je bila posve naravna. To je i svim ženama bilo jasno, i s te strane nije bilo nigdje ni sjenke žalbe.

On je starješina i — hvala Bogu, da je tako, jer je najbolji, al da Ika bude planinka?! To je pitanje, koje je svakako zasvrbjelo sve žene, koje su u kući starije. Istina je, da je bolje, da su starješina i planinka čovjek i žena, al ne bi bio grieh ni prema običajima ni proti dobroj predaji starih zadruga, da i koja druga žena bude planinka. U njihovoj se kući slučaj još ne pamti, al bi mogao biti. Što bi bilo, da je Jadre udovac? Svakako bi koja nevjesta morala biti planinka, pa bila bratova, bila stričevićeva žena. Tako bi moglo biti i sada, jer je Ika ipak dosta godina mlađa od nekih drugih u kući. Tako je pitanje trzalo duše onih starijih žena, dok su mlađe bile podpuno zadovoljne, jer su od svih starijih najvoljele baš Iku zbog njezinog načina i vladanja prema i starijim i mlađim. No ni one starije ne prenesoše svojih skrovitih misli preko usana niti jedna drugoj, a pogotovo ne ostaloj čeljadi. Svaka se je čuvala da izreče misao, koje se je i sama bojala, a ujedno je osjećala, da bi je se morala pomalo i sramiti, jer bi one dvie druge starije svakako odmah zauzele stav za Ikin izbor. Tako se to u životu već događa i među ljudima, a kamoli ne među ženama. Čovjekova je duša zapečaćen sandučić, i nikad ne znaš, što je u njemu, a po onom, što redovno doznajemo i opažamo, u tom je sandučiću mnogo bezprimjernih ljepota, koje njihov nosilac riedko uspije razviti i uživati u njima. Najčešće vidimo težke slabosti i nevolje. Većina ljudi pozna i osjeća samo svoje tielo, a na dušu zaboravlja, kao što odrastao čovjek zaboravi na dječje

igračke. Žive bez ikakova obzira na dušu, pa posve naravno podliežu osjećajima potrebe i važnosti samo onog, što je izvana, što se vidi.

A ključevi su poštovane planinke u velikoj zadruzi i te kako vidljivi predmeti. I zveckaju, kad se prigne kraj ognjišta, i omahuju oko nje, kad koraca po kući, i zvani i nezvani već izdaleka vide, koja je žena prva u kući. Nisu zlatni ni srebreni, al su znak vlasti, pa kad već ne vise o mom pasu — pomišlja svaka — zašto bi o pasu one, koja je svakako gora od mene, a pogotovo gora od Ike, koju je još i did Jukan na smrtnoj postelji odredio za planinku?! Stoga se nije nijedna usudila vanjskim znakom pokazati svoju bol i tugu, što nju ne zapade ta služba, znajući, da bi ona, kojoj bi povjerila tu svoju tajnu, odmah dokazivala, kako je did pravo i pošteno odredio, i rugala bi joj se i još se sigurno i veselila, što je povrieđena. Sve su šutjele, nosile tiho, ne povjeravajući se ni svojim ljudima, jer bi odgovorili sigurno još mnogo gore nego koja žena. Međutim je i ta sjenka sa novog poredka brzo nestala, jer su se i naučile i pomirile sa sudbinom, da im ne će ključevi zveckati oko nogu, a i Ikin je mudri postupak sve zagladio i poravnao, da se nije nijedna mogla potužiti, da se je planinka uzoholila ili da se prema njima vlada drugčije, neg se je vladala i prije, a svakako je njezin način bio mnogo mekši i topliji neg Mandin. Razlog je, prije svega u naravi, a onda i u dobi. Ika je još mlada žena, koja vlada svojim živcima, kao da ih drži u rukama. Zna ona i planuti, no i u časovima najteže uzrujanosti ne gubi osjećaja, da se mora svladavati, i to joj vazda uspieva.

— Samo lipo, jer lipa rič more više od najdebljeg štapa — znao je Jadre govoriti, kad bi nasamu divanili.

— I ja tako mislim.

— Znam ja, znam, al samo tako velim. Dobro j', da se porazgovaramo i edno drugom rečemo. Samo budala more misliti, da ne triba dogovora i razgovora

— E, e — potvrđivala je ona toplo — a osobito razgovor sa svojim drugom.

Ni u najtežim časovima i brigama nisu zaboravili jedno na drugo nit su promienili svoj način života, osim što Jadre nije htio s početka mienjati dotadanji razmještaj noćivališta.

Ostao je s Ikom u štali, gdje su i prije spavali za živa Jukana. Martin mu je, doduše, rekao, da bi se mogao smjestiti nekako drugačije, no Jadre nije htio na to ni misliti, jer se je nosio posve drugim osnovama i namjerama.

— Ovako j' najbolje, dok za sve ne načinimo drugačije i bolje — odgovorio mu je i prešao na drugi razgovor.

Još prije neg je na njeg prešlo starješinstvo, bavio se neprestano mislima, kako bi trebalo nekako drugačije urediti to sve i u kući i oko kuće, da bude i udobnije i ljepše, no to su velika i težka pitanja, koja se ne mogu i ne smiju rješavati naprečac. Treba najprije sve kod kuće dobro promozgati, promisliti i proračunati, vagnuti sve potrebe i mogućnosti, a onda i kod drugih vidjeti, kako je uređeno, pa se istom onda posavjetovati i — još počekati s odlukom, dok sve podpuno sazori. Istom tada — kako hoćeš, koliko možeš!

Prije svega je osjetio potrebu, da život preko zime malko preudesi, koliko se tiče mužkih članova zadruge. Žene rade ko mravi i po danu i kasno uvečer, pa iako su poslovi lakši i laganiji nego ljetni poslovi po njivama, više je žensko čeljade zaposleno preko zime. Koja ne muze blago il' ne pomaže planinci u kući, ta ili sjedi pred tarom i tkaje neumorno kroz duge zimske mjesece, dok druga gargaša vunu ili vlači povjesmo, neke predu, neke pletu, dok druge opet vezu ili šivaju — uobće, prava težačka kuća je zimi ženski mravinjak, koji je uzorna slika zadružnog života. Planinka razpoređuje poslove za sve članove zadruge, jer svaki mora biti pošteno obučen i obuven, no ona ujedno misli na djevojačke opreme svih cura i curica u kući, koje odlaze s ognjišta, ne noseći ništa do svoje opreme i nekoliko glava sitnog blaga, ako je iz bogate zadruge, dok iz vrlo jake kuće može dovesti i jednu ili dvie krave. Blago je njezina prćija, no čim dođe na svoje novo ognjište — više nije ni to njezino, nego zadružno. Tako je to bilo u Jadrina vremena. Kad planinka odredi kojoj djevojci, za koju slute, da više ne će dugo s njima kućiti, da sprema opremu, onda joj njezina majka, a i druge u kući pomažu, ukoliko nemaju prečih poslova, koje treba prije posvršavati.

Dok su žene tako iz djetinjstva — već i curice moraju plesti barem čarapice za djecu! — prezaposlene preko ciele zime, mužkarci uglavnom planduju. Oni hrane i napajaju

stoku, brinu se za drva, načine nekoliko grabalja i vila, koliko im je potrebno za sliedeće ljeto i — čekaju proljeće. Tako je to već od pamtivieka, te se čini, kao da je to tako Svemogući ostavio mužkarcima, a — nije ni dobro ni pametno dirati u Božje odredbe, pa stoga to tako prelazi od koljena na koljena kao dobro i razumljivo. Jadre je već davno počeo posve drugim očima gledati na take i slične »Božije odredbe«, jer nije bio spreman, ni u najranijim godinama svoga života, da ni gluposti ni lienosti pokriva takim plaštem.

Gospodarstvo je preuzeo već u mrtvu jesen, pa već zbog tog nije mogao uvesti važnijih promjena u načinu zimovanja, sve da je i bio spreman, da dira u stare običaje, dok je did Jukan još bio topao u grobu. Treba to sve pripremiti tako, da nitko ni ne opazi kakove promjene, dok nenadano ne osjeti, da je to ipak sve posve drugačije, nego je bilo. Nema tu ni tumačenja ni poučavanja, nego svakom dadeš u ruke, što će raditi, i on legne na posao kao na majčine grudi, jer mu prednjačiš i jer si ga priredio za taj posao. Ni govedče ne ide rado ni lako nepoznatim putom, a čovjek ima i još nešto osim očiju. On mora biti i duhovno priređen za posao, koji mu se namjenjuje. Kad je gospodar načistu, što hoće, mora posve jasno spoznati i kako to želi provesti, pa onda izabrati pomagače za svaki pojedini posao, koji najbolje odgovara i njihovom raspoloženju i nagnućima i sposobnostima, a tad ih pripremiti za rad. Tad ne može izostati uspjeh. Jadrina narav nije bila sklona da pravi s drugima pokuse, dok ga ne bi sam načinio. Kad je vidio, da je nešto dobro i da je provedivo, tad je bezobzirno i neumorno srtao cilju i redovno ga i dostizao.

Svako je kućno čeljade poznavao kao samog sebe, pa mu nije bilo težko praviti osnove, za što bi koje bilo najpodesnije, a da nikog ni ne povriedi ni ne dovede u položaj, da se nađe u poslu, za koji nije stvoreno.

Ovu je cielu zimu upotrebio, da u miru promisli cielu osnovu, kako bi mogao svoju zadrugu dovesti do napredka i procvata, kakav on zamišlja, da je ne samo potreban, nego i moguć bez velikih potežkoća i skoro bez ikakovih troškova. Prije svega je odlučio, da uredi pitanje razdiobe zemljišta s ogrankom obitelji, koja je Pod vodom. Za pokojnih je pređa to bilo samo jedno gospodarstvo i samo jedna za-

druga, a kad su se i posve službeno razčlanili ne samo u dvie grane obitelji, kako je to išlo po prirodnim zakonima i redu događaja, nego i u dvie gospodarske grane, u dvie zadruge, ili je nepažnjom ili neshvaćanjem, ili uslied neke nerazumne ljubavi kog uvaženog člana, što jedne, što druge grane, učinjeno, da su pojedini komadi zemljišta i na jednoj i na drugoj strani ostali u posjedu i uživanju grane, koja je na drugoj strani Obsenice. Štoviše, ti su komadi doista samo komadi, razbacani na sve strane, tako, da je vazda težka muka i gubitak vremena, kad ih treba obraditi ili prirod s njih pokupiti. Ti su odnosi težki i nepovoljni toliko, da ih je Jadre odlučio riešiti i urediti pod svaku cienu. Da ne bude ni prigovora ni nezadovoljstva, iako ga ne bi smjelo biti, ako se pitanje prosuđuje pametno i bez ikakovih primisli, Jadre je zapodjeo o tom pitanju razgovor, kad su svi odrasli mužki članovi bili na okupu.

— Još nemamo zemlje, koliko bi je mi mogli obraditi — počao je on mirno i nenapadno — al ćemo je, ako Bog da, moći nabaviti. Nije to ni težko, ako smo za što, a mi to esmo. Ima oko nas dosta i puste zemlje, pa je samo treba mužki obraditi, prikopati, nađubriti, a unda i milovati i gojiti, pa će biti u redu. Ne smetaju nam komšije, jer i' nemamo. To ćemo viditi. Nego —

— I triba zemlje — ubaci Ivan, kad je Jadre zastao u rieči. — Nije, da nemamo od šta živiti, al bi moglo biti i bolje.

— Kad bi moglo, unda i mora biti bolje! — prihvati Jadre.

— Znam ja — javi se i Martin — da ćeš ti to znati sve razporediti i urediti i odrediti, a mi ćemo, svi ka edan, prileći na posa i urediti, da se pripovida.

— I oćemo, ako Bog da — potvrdi Jadre. — Svi ćemo mužki podmetniti pleći, pa ćete vidite, što ćemo učiniti! Nego, i druga j' tu.

— Nude, nude!

— Mi imamo tamo Pod vodom razbacane zemlje od Ponora do Budačkog Klanca i Babića Glavice.

— Est to — potvrđuje njih više u jedan glas.

— I, evo — govori Jadre polako i oprezno — ja bi se kladije s vami, da niki i o'de među odraslijim ne znadu, koja je sve naša zemlja, a koja je naših Pod vodom.

— I ja bi s tobom drža! — potvrdi Martin i pogleda družtvo oko sebe. — Eto, morda ni naš Ivan, koji sve zna i vaik mudruje i razmišlja, ne bi pogodije, sve međe između nas i uni Pod vodom.

— Ne bi uvano! — potvrdi Ivan, smiešeći se.

A kako bi unda znala naša dica?! — upita Jadre. — Kako moreš poslati kog dičačića il curicu, da, na priliku, na Jadrievki il u Vrtlini nabere vriću sikavca i donese prasadi, il da iđe posaditi koji sklad grâ il posijati keten, ako bi baš tili, da ga tamo sijemo?

E da — potvrđuju svi, jer je posve jasno, da je tako.

— Kako j' nami, tako i našim izpod vode. I uni imaju tu kod nas zemlje, do koje im je daleko i za koju mlađi ne znaju kao ni naši za unu tamo — nastavljao je Jadre svoje misli, koje su sve ostale morale dovesti do njegovih zaključaka.

— Uprav tako — reče neki. — I nekidan je tu bije Jure strica Jakova Lilina i pita mene, di je nikakav njijov »Dočić zeleni«. Ja sam mu se smija, jer nisam zna, kako more ne znati, di je njijov Dočić.

— Sad vidiš! — reče Jadre.

— Sad vidim!

— I tebi bi bilo ka i njemu, kad bi ja tebe posla, da iđeš na našu Dugačku kod brekinje. E l' nu, da bi? Znaš li, di je to?

— Bome ne znam.

— A nu! Eto, stog ja sve mislim, da bi bilo pametno, ako ste svi za to, da ja divanim sa stricom Lilom, pa da mi te zemlje izminimo, a što ne bi mogli il ne bi tili izminiti, da i' ujedinimo.

— Ujedinimo?! — javi se nekoliko glasova, koji nisu razumjeli, kako to Jadre misli i što mu to znači.

— E, e: da i' ujedinimo izminom: mi ćemo njima dati koliko j' pravo i pošteno na drugom mistu s unu stranu Obsenice naše zemlje, a uni će nami isto na unoj strani vode, pa ćemo ujediniti u jedan ili u nekoliko komada, da nam sve bude k jednu, nablizu i pri ruci. I mi ćemo njima dati na našoj strani, kako j' pravo i pošteno.

— To bi dobro bilo — reče Martin.

— Ako ste svi za to, ja bi divanije sa stricom Lilom — odvrati Jadre — i sve š njim dogovorije, pa kad se nas dva

porazgovorimo, reć ću vam i jope, da znate i da čujem, este li zadovoljni.

— Ne triba to! — uzprotivi se Martin, osjetivši potrebu da štiti ugled i vlast kućnog starješine. — Kako se vas dva dogovorite, mi smo svi zadovoljni. Tako će biti najbolje i za nji.

— Est to — potvrdi i Jadre. — I ja znam, da će biti tako, al ne škodi, da svi znate prije, neg učinim, kad se radi o didovini. I ja znam, kako j' čoviku do svakog unog kamena, po kom je gazije naš šukundid. Znam ja to, pa tako unda i divanim: sve ću ja vami reći, da znate i da se dogovorimo. Nije ovo samo moja didovina i ne će ostati samo mojim nego i vašim unucim i praunucim.

— Evala ti, Jadre, na poštenim besidama! — reče Martin posve svečano, kao da drži zdravicu. — Nego, da ti pravo i ljudski kažem: i 'est tako! Sve nas to tišti i boli, kad se dira u komadićak didovine, pa j' unda i pravo, da tako postupaš, da potlje ne more niko, ni čovik ni gad, reći, da nisi pita i da nisi radije ka pravi starešina i ka pravi čovik.

— Tako i est! — potvrdiše svi skoro u jedan glas, jer iako su oni, doista, imali neograničeno povjerenje u Jadru, ipak je djedovina — djedovina, o kojoj se razpravlja s puškom preko koljena. Nema tu šale.

— Ja ću, ako mi Bog da zdravlja, još ovi dana divaniti sa stricom Lilom, pa ćemo čuti, što un veli.

— Reć će, što i ti, jer je to pametno i za nas i za nji — reče Ivan.

— Nego... poče Jadre i zastane u rieči.

— Nude, nude!

— Mislim — nastavi on, polako i oprezno — ni mlin nam ne valja.

— Bome ni ne valja, javi se Nikola, mlađi sin pokojnog Jukana. — Ja sad mlinarim i iđem, kad je naš red, pa i, Bože, pomozi, dok je lipo vrime, al kad udari kiša, da Bog sačuva! Curi na sve strane, pa ne znaš, bi li pokriva koš, da ti u njem ne skvasi žita, il bi pokriva korito, da ne skvasi brašna.

— Ne valja, ne valja! — potvrđuju i ostali.

— I to — potvrđuje i Jadre, al on misli na drugo, pa malo pomalo ide na svoj cilj: — Nego, ništo j' drugo, što meni ne mrliši.

Svi se zagledaju u njega s najvećim zanimanjem, jer nitko nije pogađao njegovih misli.

— Eto — počeo je on razvijati svoju misao: — Nikola veli, da un mlinari, kad je »naš red«. Tako i est. Un mlinari, kad je naš red. Mi se redamo s našim Podvođanim i kad bi mlili samo za nas, i, Bože, pomozi. Bilo bi nam dosta i mlina i našeg reda, al mi moramo mliti i za une druge, koji nisu ni Nadvođani ni Podvođani. Meljemo za desetak sela, pa ne moremo samliti ni za sebe svaki put, kad baš oćemo i kad i tribamo, jer je vaik priči drugi nego mi, ako oćemo mlin pošteno držati.

— Nego, što ti unda, na priliku, misliš? — upita Martin, a svi su drugi napeto čekali njegov odgovor.

— Ako ste vi za to, ja bi reka stricu Lili ovako: za nas je oboje ovaj mlin premalen. Ima samo dva vitla. Nema druge, nego il edni il drugi moramo graditi novi mlin, a ovaj pripustimo samo ednima, il ćemo se nagoditi, pa ovaj proširiti i načiniti još dva vitla.

— Nije loše! — potvrdi Martin veoma žurno i odlučno. — Već sam i ja na to pomišlja, a i pokojni je ćakan o tom divanije, samo nije nikad dospije, da to uredi.

— Špalji imadu mlin pod Žmelovačom, naš je skoro na Ponorim — govorio je Jadre i tumačio svoje misli i namjere. — Na priliku, kod Budački perala — bije bi mlin, da ga se ne bi oči mogle nagledati, a s naše bi strane mogli navesti jažu, da joj ne bi bilo pare. A naša je mala Obsenica cila rika za taj posa. Za vodu se ne tribamo bojati.

— Ka smišljeno! Kun da čitaš iz knjige! — potvrdiše neki u jedan glas. — Kad bi mi sami imali svoj mlin, mlili bi, kako bi mi tili, i vaik bi mogli još mliti i za druge.

— I ja tako računam. Ako ste svi zato, ja bi i o tom sa stricom Lilom. Un je pametan čovik, a doživije j' već više neg nas i jedan, pa će više i znati. Ja mislim, da ćemo se tu lako složiti, a kako ćemo se podiliti i ko će graditi novi mlin, to ćemo viditi. Na moj račun je svakako pametnije graditi još edan mlin, pa da j' svak gospodar na svom, neg da se tamo gurkamo. Ako ste vi svi za to?!

— Esmo!

— Unda lipo. Ja ću divaniti sa stricom, pa kako se pogodimo. Al i o tom ćemo mi još ovako podivaniti, prije neg stric Lile i ja udarimo dlanom o dlan. Bolje j', da svi znate, kako smo se naredili.

— Ni ne mariš — uzprotivi se Martin. — Kako ti rečeš i kako se vas dva dogovorite, nek tako i bude.

— Tako i est — reče Ivan, a za njim i ostali.

— Ništa, ništa — odvrati Jadre. — Podivanit ćemo još.

Tako je on nabacio svoje misli i svojoj družini, da razmišljaju i počnu nositi iste brige i namjere, a bilo je posve naravno, da će biti onako, kako je on zamislio, jer je najbolje za kuću i zadrugu. Već je u sebi bio odlučio, da će sa stricom Lilom govoriti najprije o mlinu i to radi svojih daljnjih osnova. Da počnu pripoviedati o izmjeni zemlje, morali bi obilaziti svaki pojedini komad, jer iako obojica dobro poznaju svaki kamen i skoro svaku travku, a kamo li ne međe i veličine svakog komada i u snu, ipak bi morali svaki pogledati i još po nekoliko puta premjeriti očima, pa možda i koracima i onda se opet na njeg povratiti prije, nego bi mogli ozbiljno govoriti i doći do zaključka. Zemlja se ne daje lako iz ruke, i tu je posve neodlučno pitanje, da li razpravljaš s bratom ili s posve nepoznatim strancem. Tu se radi o djedovini i tad se oči trostruko otvaraju i rieči deset puta važu. Zima nije pogodno vrieme za takav posao, jer je svud snieg do koljena, a gdjegod i viši, pa se ne može hodati po njivama i poljima, a nabaciti samo pitanje nema smisla, jer bi onda i stric Lile na dugo i široko snovao i kovao i umovao, pa sam Bog zna, kako bi sve izpalo. Ovako će on s njim najprije razpraviti i pošteno riešiti pitanje mlina; Lile će vidjeti, da ima posla doista s poštenim i pravednim čovjekom, pa će i zamjena zemlje ići lakše, a on će odmah početi s pripremama za gradnju mlina. Svakako je želio, da on i njegova zadruga grade, jer bi on onda gradio i radio, kako on to misli i želi, a ne bi krpario i mučio se posve uzalud, da iz stara načini novo. Osim tog je stari mlin mnogo bliže nego Nadvođanima, kao što će njima biti bliži novi mlin, gdje ga on misli graditi. Tako bi i s te strane bilo pametnije i naravnije, da on gradi sa svojom zadrugom.

Već se on dugo zabavlja u mislima gradnjom novog mlina, pa je posve točno znao, gdje bi ga smjestio i kako

bi naveo vodu. Trebalo je samo sve urediti s Lilom i pristupiti poslu.

15

Jadre se je uredio, obrijao, obukao svečano odielo, kao da će u svatove, metnuo na sebe kabanicu s tabarom, uzjahao na vranca i uputio se u Lovinac, da se javi »kapitanu«, zapovjedniku »kumpanije« kao novi starješina zadruge i ujedno da se porazgovori o drugim pitanjima i poslovima, koji su ga tištali.

Za njim je jahao, isto tako svečano, samo jednostavnije obučen, Mate Ivanov, držeći se ponosno na konju kao pravi vojnik. On je strica pratio, da mu pazi na konja, dok on bude obavljao poslove, i — tako, da ne ide sam.

Zapovjednik je bio satnik Kovačević, domaći čovjek, koji je poznavao svako diete i svaki kamen u svom području, a isto je tako bio u najkraće vrieme obaviešten o svim događajima i u najudaljenijim naseljima. Tako je znao i za smrt Jukanovu i za izbor novog kućnog starješine, pa se nije iznenadio, kad su mu javili, da Jadre želi doći preda nj.

— Eto, gospodin kapitan, Božija volja, da sam doša prid vas, da vam rečem — govorio je Jadre lagano i odmjereno, posve sigurno, no kad je trebao izreći posljednu rieč, zape mu u grlu.

— Znam, znam, vridni moj Jadre — priskoči mu satnik u pomoć: — Pokojni ti je stric Jukan umra i tebe ostavije za starješinu.

— E — prociedi Jadre suho i odrezano. — Božija volja.

— A da, moj Jadre, man Božija volja — potvrdi satnik. — Sidi. Čuje sam, što si stvorije kod stana.

— A nu! Nije mnogo, gospodin kapitan.

— I mnogo i dobro, moj junače! Nisam vidije, jer nisam iša u onaj kraj, al mi ljudi pripovidaju.

— Ljudi divane i više nego est, a nije još niko ni vidije osim moji, koji su tamo bili.

— E, da vidiš, i nije tako! Meni je pripovida čovo, koji je sve vidije na svoje oči.

Jadre ga je malko začuđeno pogledao, skoro ne vjerujući njegovim riečima.

— Kad ti velim, ovako j'. Prolazije tamo s još nekoliko ljudi i zapelo mu za oko: vidi vaš stan dvaput veći neg je bije, uđe da vidi, a ima i što viditi! Tu prigrade, tu ograde, tu čudesa.

— Vaj, gospodin kapitan — upita Jadre zabrinuto — e l' taj čovjek jope zamandela vrata na stanu?!

— Eto pravog starešine! — uzklikne satnik i udari se rukom po koljenu. — Znaš da sam i ja, na moju dušu, to isto pita, jer sam mam pomislije, što bi mu ja reka, da j' ulazije u moj stan.

— Evala vam! — odgovori on, smiešeći se zadovoljno i kao u maloj neprilici, što ga je ono zapitao.

— Ništa, ništa, vridni moj starešina! Znam ja, kako j' to. Imam i ja svoju zadrugu kod kuće, pa sve razumim. Nego, nije to još sve, što j' meni unaj pripovida. Veli: »Idem ja malo dalje i opazim nikakav zid ka cimiter, a kad tamo, to šterna, da bi mogla biti usrid Karlovca i biti na diku i samom našem generalu«. Est, na moju dušu, sve mi ovako pripovida čovik, ka ja sad tebi. I evala ti, što si načinije i pokaza i drugim, što se more, kad se zna i oće!

— A nu! — govorio je Jadre u neprilici pod tolikom pohvalom. — I nije loše, što smo načinili, a bila j' potriba rad siromašnog blaga ka za glavu.

— Kad je ovaj gori bije, već je u šterni bilo dosta vode, a veli, bistra i čista ka suza ditinja. Pa, kako si ti to sve, moj brate, moga načiniti?!

— Sa dobrim je družtvom lako i u crikvu i u planinu, a moji su svi ka edan po edan! — odgovori Jadre ponosno.

— Da tamo nije bilo edne dobre glave, koja j' sve zamislila, vodila i ravnala, ne bi tebi, vridni moj Jadre, koristilo nikakvo družtvo, meni ti viruj. I ja sam već popije dosta i vode i vina i s gospodom i s našim graničarim. Znam ja, kako se kola uz brig voze!

— Ma, est i to, al brez družtva i jope ništa.

— E, da! Težko i u gori vuku samu, al još teže blagu s blunastim gospodarom. Viruj ti meni. Nikad nije vojska izgubila bitku, man uni, koji je vodi! Pametan čovik vidi, što ne more biti, pa izmakne, al kad bitku primi, unda je i dobiva — govorio je satnik sve oduševljenije, osjetivši se u svom ratnom zraku.

— Est to, al — govorio je Jadre oprezno i pažljivo — more biti i drukčije. Tako — čovik se privari u računu. I tako...

— E, est to, est. Ima i nepredviđeni događaja, al pravi vođa mora predviđati. Un mora vaik na sve misliti, sve računati, za svaki slučaj biti pripravan i na napadaj i na obranu, a napadaj je najbolja obrana.

Jadre je mirno slušao, što je već kao vojnik čuo bezbroj puta, no bilo mu je drago, što je satnik tako liepo prema njemu razpoložen, pa toliko pripovieda.

— Isto ti je tako i sa ovom upravom, di se vode druge bitke i bojevi, a ne krvari. Isto j' tako i u tvojoj zadruzi. Da ti nisi čovo na mistu, da sve mudro ne promisliš i ne odrediš i da svojim primjerom svima ne prednjačiš, ja bi tije viditi, što bi tvoje družtvo učinilo.

— Ne bi mu bije starešina! — odgovori Jadre, smijući se. — Izabralo bi družtvo boljeg starešinu, a vi bi rekli »amen« i sve — lipota.

— I tako bi moglo biti, nego ja divanim o tvom radu u planini. Da ti nisi, koji si, ništa unog ne bi bilo.

— Nego, sad je druga, gospodin kapitan — poče Jadre sigurno, radujući se satnikovu razpoloženju.

— Nude!

— Gradimo mlin.

— Pa, vi Vrkljani imate svoj mlin.

— Primalen i s neruke, gospodin kapitan. Ne more dosta namliti ni nami, kolko nas je Bog da, a moramo mliti i drugim. Čovik ne more reći, da ne more. Ne bi nam niko virova. Ne moreš reći ni da ne ćeš, kad oćemo, al ne moremo. Stog smo se ja i stric Lile dogovorili, a naši svi zadovoljni, da unaj mlin ostane njima, a mi da gradimo sebi novi.

— A di bi ga gradili?

— Uprav kod perala Budački. Znate, di Obsenica zavija izpod Briga Serdarova.

— Znam, znam točno, di misliš. Uno j' dobro misto.

— Sad, eto, gospodin kapitan: vi i Svemogući. Do vas je.

— Moreš s Božjim i mojim blagoslovom! — odgovori satnik veselo. — Meni je vaik drago, kad se u mojoj kumpaniji što gradi. Drago j' i unim kod regemente, a i gos-

podin se general u Karlovcu veseli, kad vidi i čuje, da radimo i napridujemo, a to j' svakako napridak, kad ti veliš, da ne morete dosta namliti.

— Vala vam ka otcu. A i sami znate, da se ja ne bi dâ na toliki posa, kad ne bi zna, da j' potribno i dobro.

— Znam ja to, pa ti stog tako i divanim. Samo gradi.

— E, al i još je druga, gospodin kapitan! — i opet će Jadre sa smieškom na obrazima. — Sad još ništo tribam.

— Nude, nude! Što j' do mene, ne boj se.

— A da do koga bi drugog bilo, man do vas i Svemogućeg, slava Mu i vala! Tribam građe.

— Sici, kolko tribaš i di ti je najpogodnije. Samo se dogovori s ovim mojim, koji to imaju u rukami.

— Znam ja to. Oću, i vala vam. Nego, unda još ništo tribam.

Sad se satnik nasmije mjesto svega, drugog, što bi bio mogao reći.

— Moram u pilu u Lipaću odvući trupce, da ništo trenica izpilamo, jer i' tribam na gradnji.

— E, a da kako bi drugačije, moj junače?! — Ja sam pomislije, Bog zna, što to još triba moj vridni starešina.

— Samo još to i ništa više. Da i to dopustite.

— Kako ne?! I to uredi sa onim mojim.

— Oću, i vala vam, gospodin kapitan, i sad, ništa, man ostajte s Bogom i pozdravite gospu.

— Ne ćemo tako, moj Jadre! Ti ćeš nju sam pozdraviti — odgovori satnik ustajući. — Iđemo mi sad k meni u kuću, da posidimo i podivanimo. Ovo j' bilo ka službeno u kancelariji, a uno će biti kod mene u kući.

Jadru ta ponuda nije nimalo iznenadila, jer je satnik to redovno tako činio s mnogim uglednim ljudima svog područja, a napose je od prvog dana svog službovanja u Lovincu posebnu pažnju posvećivao njihovoj kući. Oni su to srdačno uzvraćali i vazda nastojali, da ne budu dužnici ni u ljubavi ni u naklonosti, a napose ne u vanjskim znakovima i odsievima tih osjećaja. Stog je Jadri sad bilo neugodno, da ide u stan. Svakako se je nadao, da to ne će trebati učiniti, ali se sad nije mogao protiviti, pa nije ni pokušao, da ga satnik ne bi krivo razumio. Ipak je rekao:

— Nije lipo, da gospu sad smetamo i — tako. Nije lipo.

— Ne bi bilo lipo, da ti meni tako odeš — odgovori satnik i povede ga u stan, koji je bio u istoj zgradi.

Čim su stupili u predsoblje, vikne satnik gospođi, koga joj vodi. Ona iziđe pred njih, brišući ruke u zaslan, jer je u kuhinji nešto radila, pa su joj bile mokre, te zaintači:

— A moj, Bogu, brate, što ovo učini tvoja vridna planinka Ika sa mnom, ako znaš, što j' Bog?!

— A što j'?! Ja uprav ni ne znam, gospa, što j' učinila — odgovori Jadre, sileći se, da bude ozbiljan. — Ja vam se, znate, gospa, ni ne volim mišati u ženske posle.

— A što j' bilo?! — pitao je satnik.

— Pogledajte amo, pa 'š mam znati, što j' bilo — odgovori gospođa i širom otvori kuhinjska vrata i pokaza mu stol, na kom je ležalo pet-šest komada sira, golema bubla masla, tako: ko novorođenče, zatim hrpa jaja i ćup meda. — Sad vidiš, što j' uradila planinka Ika.

— Ja o tom uprav ne znam ništa — govorio je Jadre, no više nije mogao biti posve ozbiljan, jer je znao, da mu ne vjeruju.

— A ko j' to donije, ako ti o tom ne znaš ništa? — upita satnik.

— Ja to nisam donije! — odgovori Jadre posve sigurno.

— Est tvoj parip, jer si i ti na njem amo doša — odvrati satnik.

— Ni moj parip, očiju mi.

— Donije j' niki momak, cila ljudeskara — tumačila je gospođa — i veli: »Ovo vam šalje moja strina Ika Iznad vodę.« Sve tu ostavi, lipo pozdravi i uteče, prije neg sam ga mogla i za zdravlje upitati i ponuditi ga žmuljićem rakije.

— E, otuda ti meni dođi! — uzklikne satnik. — Starešina j' doša s ađutantom, ka pravi starešina!

Jadre se je samo smijuljio i šutio.

— Drago mi je i lipo j' od tvoje vridne Ike, al, bora mi, nije marila — govorila je gospođa. — Imamo mi, Bogu mom vala, svega, što tribamo.

— I nije to, što vi ne bi imali — sad počne Jadre braniti — i ne daj, Svemogući, da vam nosimo, jer ste u nuždi, al nemate ovog našeg!

— Est to, i vala i tebi i unoj vridnici — opet će gospođa. — Njoj nema para, a ovakog sira nema u cilom

našem generalatu — govorila je, primila jedan komad u ruku i nastavila: — Pogledajte, molim te, ovaj zdijanjak.

Satnik ga primi i pozorno ogleda, pa reče:

— Žut ka dukat, a čist ka oko. Nego, Jadre, odkad tvoji sire u četvrt, a ne okrugle sire.

— Pa, tako... To sam ja, gospodin kapitan, načinije tvorilo tako. Tako se more iz sira iztisniti sva surutka, jer tvorilo ima mali poklopčić, koji je manji od tvorila, pa upane među daščice, kad se na nj metne kamen.

— Uprav sam i ja već dugo to tila pitati, pa sam vaik zaboravila, a kad sam se sitila, unda nije nikod vašeg bilo blizu. A već je dugo to tako u vašoj kući.

— E, dugo, dugo — potvrdi Jadre.

— U drugim kućami tako još ne rade — reče satnik.

— Ne rade, ne rade — potvrđuje Jadre i s velikim zadovoljstvom promatra prekrasne darove Božje, kojima je blagoslovio njegovu zadrugu.

— Što est, est, duša valja — govorila je gospođa oprezno — al ja vaik poznam na vašim sirim, kad i' je sirila Ika, a kad koja druga žena. Esu vaši mimo svi drugi, al su Ikini siri i mimo vaši sira!

— E da. To već i ja poznam! — potvrđuje satnik, dok je Jadre oborio pogled kao zaljubljen mladić, kad pred njim hvale njegovu odabranicu.

— Čista žena, čemu kraja nije, i razumi svaki posa ka da j' sve učila, što druge ne znadu.

Jadri je neopisivo godilo, što je čuo, al' ga je ipak smetalo toliko, da nije znao, kud bi gledao i kud bi s rukama. Iz neprilike ga izbavi gospođa, koja se je prva sjetila, da ih pozove, da uđu u sobu, ponavljajući i hvale i zahvale.

— Ni ovakog masla nema, ka što j' ovo, koje prođe kroz Ikine vridne ruke — govorila je, idući pred ljudima prema sobi.

I ona je tu domaća, pa pozna veliku većinu stanovništva, a sve uglednije pozna pobliže, jer često ide u posjete sad k ovima, sad k onima, kad se nada zgoda, bilo proštenje, bilo krštenje, bilo svatba ili kakav drugi povod.

Satnik je pričao i izpitivao, a Jadre odgovarao o svim pitanjima, koja mogu obojicu zanimati, no Jadri se je žurilo. Htio je, da uredi sve, što je potrebno i radi sječe i radi

pilanja, a nije mogao prebrzo ustati, da ih ne uvriedi. Padao je snieg. I to je bio razlog, da se požuri kući. Ako bura nanese nove namete preko Dočina, morat će ići kroz Cerje kući, a to mu je mnogo dalje.

— Esu li ti konji pod krovom? — upita satnik, a Jadri dođe to pitanje kao naručeno, pa odgovori nasumce:

— Ne znam, gospodin kapitan, i uprav bi rad tog mora ići. Est moj Mate pravi dičak, al je on nevišt pa se bojim.

— Iz vaše kuće momak nevišt blagu?! — podrugne se satnik i glasno se nasmije. — E, ta ti valja!

— Znate, kako j', gospodin kapitan — odgovori Jadre u neprilici. Stari su ljudi govorili, da j' oko gospodarevo najbolji biljac i najbolja zobnica za paripče. Mladost je ludost, pa jê i momak nosije.

— I bije i iz vaše kuće?! — i opet se satnik podrugne.

— Uprav tako! — potvrdi Jadre i ustane. — I vala vam lipo, al sad moram ići. Gledajte, da se kad svratite k nami.

— Kad bude mlin gotov, eto me!

— Nemojte, gospodin kapitan, zaboraviti, što smo rekli — prihvati Jadre. — To će biti, ako nas Svemogući uzdrži, mam, čim vode splasnu.

— Ja sam mislije, da ne ćeš biti gotovo prije jeseni — odgovori satnik, — al mi sad pade naum, što si uradije priko lita u planini, pa unda more kod tebe sve biti.

— I bit će, ako Bog da zdravlja. Ja sam već sve izračuna. Da nije svakog prolića velike vode, i prije bi mi njeg, s Božijom pomoći, utvrdili, al ovako ne moremo.

— To će morati biti cila tvrđava, da ga voda ne odnese — reče gospođa, osjetivši potrebu, da reče bilo što, samo da ne šuti.

— I ne će baš tako — odgovori Jadre i poželi, da svu svoju osnovu izloži, no sjeti se, da bi ga to predugo zadržalo, pa reče samo nešto: — Oćemo mi njega i izmakniti k brigu i dobro podziđati, al tvrđava ne će biti.

— Do vas je tamo visoka brina — poče satnik tumačiti više gospođi nego Jadri — pa ti ne će biti težko, da ga izmakneš. Nego, kako ćeš s jažom? Kako ćeš nju podigniti i izkopati?

— Mogu i to — odgovori Jadre posve veselo i pobjedonosno, osjetivši se sad on u svojim vodama, kao ono prije satnik, kad je govorio o ratnom vodstvu. — Sve sam ja to već razgleda i izmirije. Moremo lipo, samo moramo iz daleka zavatiti. Oko pet stotina koraka.

— Puno! — reče satnik.

— Puno, puno, al ćemo ništo moći kopati još i zimus, jer pod snigom nije zemlja jako smrzla, a nije podvodno, di mislim, da mam počmemo. Dok edni budu priređivali građu, drugi će grampe i lopate u šake, pa u jarugu.

— Znam ja — uzklikne satnik, smijući se — da kraj tvoje uprave ne će niko plandovati.

— Sve ja to lipo, pa svak radi s veseljem ka za dušu. Dobra j' moja čeljad, Bogu mome vala. I — sad ništa, man s Bogom, i vala vam na štimu i divanu.

— Kad god dođeš, javi mi se — reče mu satnik na razstanku.

— I ja bi to rekla, al ne smim, jer ćeš pomisliti, da mislim na ovu lipotu, koju si donije — reče gospođa, smijući se. — Nego pozdravi mi lipo svoju vridnicu i babu Mandu i sve ostale, male i veleke.

— Oću. Bog vam dâ zdravlje — odgovori on uobičajenom rečenicom i veselo izpane iz kuće.

16

Sve je išlo dobro, uprkos velikom sniegu i studeni. U planini su — na posve protivnoj strani od stana, tamo u Trolokvama — nasjekli potrebnu građu i svlakali je ko u šali, jer je to lakše, nego da su je morali voziti. Po sniegu se trupci skližu, da blago jedva osjeti, da nešto vuče, štoviše, na nizbrdicama treba i te kako paziti, da se drvo ne sklizne i ne udari vola ili konja, već kome je povjereno, da ga vuče. Jadre je odredio tako, da su voli vlakali one komade, koji su bili određeni, da idu na Obsenicu, gdje je predvidio gradnju mlina, odnosno kući ono, što je trebalo na sitno obraditi, kao što je šimla i neke druge malenkosti, dok su trupce, koji su bili određeni za pilanu, vukli na konjima, jedno, jer su to bili golemi komadi, a drugo, jer konji ipak idu brže nego volovi, a do Lipaća iz Trolokava je dobar komadić puta. To je toliko daleko, da su najprije

išli, i to veoma rano, mnogo prije zore, da prirede građu, onda bi se pod noć vratili u Lotiće i tamo prenoćili kod nekih rođaka, pa opet prije zore u planinu, i tako nekoliko dugih i težkih dana. S ostalima je bio i Jadre, jer nije htio, da bez njega biraju građu, a nije htio ni preda se puštati: moglo bi kome sievnuti u glavu il' da je on, možda, već oronuo, il' još gore: da sebe štedi, a družinu tjera!

Bio je vazda prvi na nogama i posljednji na ležaju. Ponieli su sa sobom toliko hrane, da rodu nisu bili na teret. Za punih osam dana je bilo posla, dok su priredili sve, što su trebali za cieli mlin, a u planini je bilo njih osam odraslih ljudi. Jadre je zapoviedao kao vojskovođa, a radio kao pravi težak, te su svi oko njega cvali od sreće i zadovoljstva, kad su čuli, kako im ljudi ne vjeruju, što su učinili za tih osam dana. Najmlađi je među njima bio Perjas, Jadrin najmlađi brat. I on je bio već odrastao momak, no da mu nije rođeni brat, vjerojatno je, da ne bi bio poveo sa sobom, jer je dosta mek. Ovako — htio je baš stoga, da ne bi koji stričević ili sinovac pomislio, da nije pravedan i da ih bira po koljenima, a ne po snazi. Perjas se je vladao valjano i vršio je svoj posao kao i svaki drugi, bez prigovora i pogovora. Vrlo je bistar mladić, samo malko svojeglav, ali je radio kao pomaman. U njemu je, u nekom skrovitom kutiću, cvalo veselje, što svim tim radom i tolikim uspjesima ravna njegov rođeni veliki brat i kućni starješina. Vidio je, kako rade, a osjećao je, da bi težko tko drugi mogao uraditi toliko, koliko to uspieva njima pod Jadrinim mudrim vodstvom.

Kad su sve priredili, otišli su kući, tamo ostali dva dana, iako su neki mlađi govorili, da mogu odmah sutradan natrag s blagom. Jadre to nije htio, ali im nije ni rekao, da mu je želja, da ih pusti, da se naspavaju i najedu toplog jela. On je vazda računao s činjenicom, da i blagu i čovjeku treba odmora, pa se njima i činilo, da mogu još vući.

Za mlin je Jadre dao i brvna izpilati. Tim je posao u velike skratio, jer ih nije trebalo ni udariti sjekirom ili bradviljem, osim zarezivanja na krajevima, na kojim su bila spajana s brvnima s druge strane. Prema prilikama je Jadri rečeno, da će trebati oko tri tjedna, dok njegovi trupci dođu pod pilu, jer je bilo previše onih, koji su dovukli ranije. To mu je bilo malko nezgodno, jer je računao, da bi se trebao požuriti baš s radovima na brvnima i s daskama,

no tu nije bilo pomoći. Promienio je uslied toga osnovu, pa je poslao više ljudi, da kopaju jarugu, kojom će voditi vodu na mlin, dok su ostali priređivali stupove i ciepali šimlu za krov.

Dovezli su i daske i brvna. Zima je bila jaka. Sve je hvatala za nos i ušesa, no Jadru to nije smetalo. Načinio je od dasaka sušu, koja nije štitila od zime, ali je ipak malko zaustavljala vjetar u njegovu naponu i sili, pa već tim olakšavala posao. Ipak je bilo veoma težko raditi, te je Jadre već pomišljao, da bi ipak bilo pametnije, da prestanu s radom kod vode, dok zima malko ne mine. Svoju je misao rekao Martinu, da čuje njegovo mnienje, jer mu je bilo žao, da prekine posao u tolikom jeku i napredku.

— Lako nije — odgovorio je Martin — al ja mislim, na priliku, da još moremo. Ako koji od momaka ne bi moga, vidit ćemo. Moreš ga poslati kući, nek nikolka dana planduje, pa će jope nastaviti.

Bilo mu se težko odlučiti, jer koliko mu je na srdcu ležala želja, da do proljeća bude gotov barem s najglavnijim radovima, toliko mu je bilo i do čeljadi, da ne promrznu.

— Est uno, bilo j' — govorio je Martin polako i oprezno — pa se čovik i smrzne. Pométe ga. Est to, al na moj račun, i koliko ja pamtim, još nije ni ednog pòmelo u poslu, van najviše ja pijana, ja čovika putnika, kad ga svrne mećava, pa zabasa. Ko radi, taj se ne smrzava!

I Jadre to zna, no ipak mu je težko, jer je studen bila veoma oštra, pogotovo kraj vode. Dok se je lomio i razmišljao, radovi su napredovali, a on je vješto prebacivao ljude sad na teži, sad na lakši posao. Martina je najčešće ostavljao kod kuće, da teše šimlu, jer je to radio pod krovom, kraj ognjišta. Što bi preko dana iztesao, nosio bi pred večer na tavan, pa je na široko položio na gredice iznad ognjišta, da se suši, a žene bi pokupile trieske i spremile isto na tavanu, postrance, da se i one izsuše. Na taj su način za dugo pripremile dosta luči za razsvjetu, kad uztreba. Redovno je ni ne treba, jer dok uvečer sjede, oko ognjišta su, na kom je vazda velika vatra, pa svi vide dovoljno za poslove, koje obavljaju. Tek tu i tamo treba gdje posvietliti i bez vatre. Tad se zapali luč.

Ivan je najviše radio na grabi, vodeći i upravljajući poslove kao izkusni graditelj, iako se nikad u životu nije bavio ničim drugim osim ratovanjem i težačkim poslovima. Svaki je čas premjeravao očima visinu zemljišta, njegov pad od mjesta, gdje kane vodu napustiti, do mjesta, gdje je kane svesti i ubaciti u mlinske točkove, razmišljao, kimao glavom i češće ponavljao:

— Pazite, momci, Kresina će nas kresniti sikirom po glavi, ako što pokvarimo! A nije ni lipo, da ovaki ljudi kopaju, pa da ne bi valjalo.

— Ti vaik prigovaraše! — uzprotivio bi se najčešće Perjas.

— Svitujem, ne prigovaram — izpravlja Ivan. — Da prigovaram, unda bi ja znâ i vikati, al mi nije do tog. Mi smo tu zato, da pametno radimo, a Jadre j' zato, da prigovara, ako ne bude dobro, a znate i sami, da se un ne će sramotiti, da nam reče u brk, ako ne bude dobro.

Posao je napredovao, no svi su se slagali u mišljenju, da bi bilo veoma težko raditi, da im Joso nije poslao toliko dobrog alata.

— Lako 'j raditi, kad imaš š čim! — ponavljao je Ivan, jer je tako doista bilo i jer je želio, da svojim pripoviedanjem drugima olakša posao i da ih zagrijava i podjaruje.

— Šteta, što nije doša i sam naš barun, da i un kopa! — reče takom jednom zgodom Perjas, a da nije bilo posve jasno, ruga li se ili ozbiljno i prostodušno iznosi tu misao.

Ivan ga je pogledao i začas zastao u poslu, skinuo rukavice i počeo puhati u ruke, da ih zagrija, i ujedno je ocjenjivao Perjasove rieči i smišljao odgovor. Svi su imali na rukama rukavice, u kojima je samo palac imao svoju posebnu vrećicu, a svi su ostali prsti bili skupa. Rukavice su bile na dugoj suknenoj struci, koju bi prebacili preko vrata tako, da im rukavice ne padnu, ni kad nisu na rukama, i da ne moraju na njih misliti — ne mogu ih izgubiti nit ih treba metati u džepove. Kad nisu na rukama, vise niz čovjeka i ne smetaju im. Ivan je puhao u dlanove i na prste dulje, neg je bio njegov običaj, jer se nije mogao odlučiti, što bi Perjasu morao reći, a da ga nije kanio prečuti, bilo je posve jasno i naravno. Poslije dužeg razmišljanja, reče posve mirno:

— Ne rađaju se svaki dan unaki, ka naš stric Joso. Na ridko su unaki posijani. I ti uprav ni ne bi marije tako...

— Pa ništa ja ne velju — poče se Perjas braniti, osjećajući, da nije pametno govorio. — Ja sam samo mislije, kako bi unda ljudi pripovidali, da i Vrkljanski baruni kopaju jaže za mlin.

— I kopa bi un, samo da j' sad o'de! — odgovori Ivan uvjerljivo. — Koga Svemogući okrene na svoj put, taj je za svaki posa. I o'de bi un bije najprvi, jer mu je tako dano, da bude vaik prvi, di god dođe.

— Bi uvano! — potvrdi i Perjas s očitim zadovoljstvom, što je taj razgovor tako dobro okrenuo. Ipak je smatrao potrebnim, da pređu što prije na drugo, pa reče bez ikakova prielaza i uvoda: — Nego, bilo bi vrime, da Matu ženimo. Već je bije i u ratu —

— Njegovo ratovanje i pasija trka! — odgovori Ivan podrugljivo, ne da svog sina izvrgne ruglu, nego jer se ne pristoji, da ga otac hvali, iako se je Mate veoma junački ponio u svom kratkotrajnom ratovanju. Otišao je sa sedamnaest nepunih i vratio se, prije nego je stupio u devetnaestu godinu, no svi su ga hvalili, s kojima je bio, iztičući, da nije osramotio ćaćinu zlatnu kolajnu.

— Da vidiš, da i nije tako — protivio se Perjas. — Nije un dobije kolajne, al je zaslužije ka i mnogi, koji su je dobili. Ja sam ga gleda, kako se bori. Ka bisan lav. Ja to tebi velim, a ti, kome oćeš. Ništa, man ga ženiti.

Mate je radio s Kresinom oko brvana pod sušom, pa nije mogao čuti tog razgovora. Nije ga čuo ni Kresina, no nekako je u isto vrieme, kad i Perjas, počeo i Kresina o istom poslu razgovor. Rado je šutio, ali je vazda nastojao, da posao začinja svojoj družini razgovorom, koji je može zanimati i obuzeti tako, da ne osjeća težinu rada.

— Radiš ka pravi čovik — rekao je Mati. On nije ništa odgovorio, nego mu samo oči malko sievnuše u neprilici, dok mu krv nije mogla udariti u obraze više, nego je već bila u njima. Pod sušom gori jaka vatra, no ona je preslaba, da zgrije taj veliki prostor, koji nije valjano ni zatvoren, pa su svi, koji su tu radili, bili od studeni crveni kao najzdraviji djevojački obrazi. Jadre je nastavljao, udarajući sjekirom: — Divanit ćemo s ćaćom ti, da te oženimo. Već je vrime.

Mate se počeo smijuljiti, no ne reče ništa, pa ga Jadre upita:

— Što ti veliš na to, sinovče?

— Kako vam drago. Kako god ti odrediš.

— Podivanit ću s Ivanom.

— Što bi divanije š njim o tom?! I sam ti znaš, što ćeš i kako ćeš, kad ništo odlučiš.

— Unda veliš: ne triba tu dogovora ni razgovora, man te oženiti?! — odgovori Jadre veselo i nasmije se.

— Ne, ne, striče! — uzvrati i Mate sa smiehom. — Nisam to tije reći, nego, velju, ti i sam znaš.

— E, vidiš, Ivan je pametniji, mudriji od svi nas! Što un samelje u svojoj glavi, tome više ne bi moga prigovoriti ni ban ni car. Ja tebi velim.

— Daaa, moj striče, di smo svi mi prema tebi!

Jadru malko iznenadi ta izjava, zastade u poslu, pogleda ga, pa će:

— Ako 'š pravo, ja esam bolji za ove naše posle. I tako . . . Al un je glava, da mu para nema. Viruj ti meni. Samo un nije za ovog svita. Un je ništo drugo. I tako — kako bi ti reka?! Ne bi bije bolji gospodar zadruge od mene i ne bi sve ovo ovako razredije, al je vindar mnogo mudriji od svi nas. Ja ću podivaniti š njim, pa ćemo te, ako Bog da ženiti. A esi li, sinovče, već bacije oko na koju curicu?!

— La, moj striče, što ti mene pitaš, kun da to nije tvoj posa! — odgovori Mate posve pošteno i otvoreno.

— Est to, i nas su tako ženili, al ja ne bi tije baš posve tako.

— I dobro vas poženiše.

— Est i to, al bi moglo biti i zlo između čovika i žene, kad i' tako spare. U svitu nije tako, ka kod nas. Vidije sam ja to i čuje od ljudi. Ne bi ja tije, da se što uradi priko moje volje, al ne bi tije ni priko tvoje da učinim ja, pa da nam obama bude potlje žâ.

— Kako god načinite, ja sam zadovoljan. I kako ti odrediš.

— Podivanit ćemo ja i Ivan.

Kad nije snieg padao, gorilo je redovno po nekoliko vatara ne samo u suši nego i na drugim mjestima, gdje su radili, a oko jaruge ih je bilo više, tako da su se mogli češće zgrijati, a da ipak ne gube mnogo vremena.

Svake bi večeri, prije polazka kući, Jadre održao sa svima neke vrsti dogovora i pregleda ono, što su tog dana

načinili, te tumačio, što treba sliedećeg dana biti gotovo, a često se je upustio u razglabanje, kako on zamišlja cieli posao i kako mlin mora izgledati. To je namjerice činio, da u svima pobudi zanimanje i veselje u radu i uspjehu, koji očito vide. Bio je vrlo zadovoljan i posao je napredovao mnogo brže, negoli se on bojao. Studen je doduše bila veoma jaka, no stariji su izticali, da to nije ništa prema ruskoj zimi. Ta im je misao i to sjećanje ublaživalo ličku krutu studen, s kojom su se morali hrvati.

— Est i ove naše dosta, al, jadna ti majka, kad se sitim unog zla i pokore, unda j' ovo vaik lito — govorio je Ivan, želeći, da mu svi ne samo vjeruju, nego da i osjete, da to doista nije ništa.

— Mi nismo Rusi — dobaci neki momčić, koji je bio sav poplavio od studeni. — I dok radimo, i, Bože, pomozi, al kad ovako stojim, unda puče srdce. Ja sam mislije, da j' u ovoj suši toplije, a kad tamo, uno gore neg u jaruzi.

— E, tamo se mi razmašemo, pa se moreš i opotiti, ako pošteno kopaš, a o'de stojiš, pa se moraš smrzniti.

Na posao su dolazili svako jutro poslije obilnog ručka, radili bi preko cielog dana, pa onda kući na večeru. Preko dana ne bi ništa jeli, a nisu ni osjećali potrebe, jer se na ručku svaki najede doista — to je negdje oko devet sati, a oko četiri popodne već je prvi sumrak. Jadre je i sad pazio, da mu se družina dobro hrani, a Ika je zdušno i savjestno izvršivala njegovu želju. Poslije Jukanove smrti nije ostala zimnica, kakovu bi bio Jadre želio, jer se u starješinove poslove nije ni smio ni htio miešati, a sam izravno nije mogao ništa popraviti, pa pustio, da bude onako, kako određuju planinka i starješina. Čim je on preuzeo gospodarstvo u svoje ruke, odmah je nastojao popraviti, koliko je bilo moguće i koliko je računao, da je najpotrebnije. Krumpira je bilo dosta, i žita ne će biti malo za kruh i palentu, no očito je bilo, da je prema Kresinovim osnovama premalo kiselog kupusu i suhog mesa. Za kupus se više nije dalo pomoći, a pitanje je mesa riešio tako, da je zaklao još pet ovaca jalovica, nekolike koze i dva ovna, sve nasolio i osušio.

— Znaš, strina — tumačio je Mandi, da se ona ne bi osjetila povriеđenom njegovim postupkom — pokojni stric nije računa, da će nam i ljudi i momci, pa i dičaci cilu zimu

orbati u šumi i na Obsenici, pa stog nije ni pripravije više neg je svake godine bilo dosta. Ovako, kako smo mi zamanili, triba ljudima i mastan zalogaj. Ne more se drugačije.

— Est, est, râno Jadre — odobravala je ona. — Vidim ja, da ti radiš pametno, pa ti samo tako udri.

Rad su morali prekidati nekoliko puta zbog nepodnošljive vijavice. Kroz cielu su zimu time izgubili najviše tri radna tjedna. Jadre se je napose žurio s postavljanjem temelja, dok vode ne dođu. A ti su temelji bili posve neobični: izkopao je duboke jame i u njih usadio sa strane Obsenice šest hrastovih balvana s jedne strane, po tri s gornje i donje strane, a dva u briegu, sve ih učvrsti o kamenjem i golemim drvenim klinovima tako, da su stajali, kao da su tamo izrasli. Iznad zemlje i vode su virili, koliko je želio podići mlin, na njih je tad polagao debele poduminte i pričvrstio ih dugačkim drvenim klinima za balvane, a na poduminte je slagao brvna među tri debela stupa tako, da je sa svake strane imao u sredini prekinut zid sa stupom. Prema brini je odmah napravio temelje za mostić na isti način kao i za mlin: ukopao je i tamo balvane, ali mnogo tanje i tako osigurao pristup k mlinu i za najveće vode, koliko su je pamtili na tom mjestu. Sve je to učvršćivanje i ukopavanje bilo gotovo prije proljetnih voda, a oko Uzkrsa je bio mlin podpuno gotov sa svim unutarnjim uređajima. Trebalo je još samo dovršiti jarugu za dovod vode.

— Rugat će nam se — našali se Martin, kad je mlin bio gotov — da smo na sve mislili osim na vodu.

— Bit će, ako Bog da, i vode! — odgovori Jadre neobično zadovoljan i sretan, jer je sve uređeno, kako je mogao najbolje željeti. — Kad zazvrče naša tri vitla, nek nam se unda rugaju!

— Ti ćeš, Pere, biti naš mlinar — reče Perjasu. — Iša si i prije u naš zadružni mlin, znaš nasicati kamenje, znaš i drugo, što j' potriba znati oko mlina, pa 'š ti to najlakše raditi.

Po Perjasovu izgledu i licu ne bi čovjek bio smio zaključivati, da ga je ta odredba osobito oduševila, no ne reče ni biele ni crne. Jadre je to primietio, pa odmah dometne:

— A tvoj pomoćnik i zaminik će biti Mate Ivanov. I un ništo već zna, a što ne zna, naučit će s tobom.

— Krivo uzimati ujam! — dobaci neki.

— To ni ne triba učiti — odgovori Perjas. — Al ni ja nisam nikad to radije. E l' se ikad iko na me potužije?!

— Nikako se prikoviš braniš!

— Nije, da se branim! Ne tribam se braniti, kad nisam to radije. I nije nam ni stalo, da tako radimo.

— Ja sam se samo šalije.

— Od šale glava ne boli — umieša se Jadre al da ja čujem, da j' u našem mlinu ko uzeje krivo ujam, nek mi ne iđe na oči. Ne ćemo mi ni mliti badava, man kako drugi, tako i mi, al pošteno, a naše mlinare oba poženiti, pa da ni s te strane ne bude zla — reče, smijući se, da tako zasladi tu malu upadicu, koju je Perjas uzeo nešto ozbiljnije, možda najviše stoga, što ga nije oduševila njegova nova zadaća.

— Znaš, striče Jadre — reče Jadrin stričević, Petar Dujmov, već oženjen, zreo i ozbiljan momak, koji se je pomiešao među ljude još prije neg je Francuz došao u Liku: — u naš mlin ne će dolaziti Vlainje, pa unda ni nije potribno, da naše momke stoga ženiš. Znaš, kako j', a ne ljuti se, što tako reko — reče on i pocrveni, osjetivši, da je možda rekao nešto previše ili barem nešto nezgodno i neukusno pred kućnim starješinom. — Ne zamiri, striče Jadre, al i ti si reka, da od šale glava ne boli.

— Ništa, ništa, sinovče — odgovori Jadre posve veselo. — Znam ja, da ti nisi mislije zlo, a kako si ti mislije, tako i est. — Vele, da j' nikidan došla nika u Špaljev mlin i nisu znali, kako bi se vraga rišili. Već su tili i popa zvati, da mlin poškropi blagoslovljenom vodom i okadi tamljanom, da je se riše.

— Ajme meni! — podvikne neki momak. — Da j' bilo pozvati pravog momka misto plovana, bila bi una otišla četveronožke i sve valila svetom Roku, da j' ostala živa.

Jadre se na te rieči namrgodio i zašutio, kao da je okamenjen. On je u svietu i u vojsci svašta i čuo i vidio, al — ima mjere za sve, što se smije pred starijim govoriti i spominjati. Tu mjeru ne smije nitko od mlađih prelaziti, a stariji je ne će preći. Svi su primietili, da mu nije pravo, da se tako divani, pa nastade tajac, koji on sam prekide poslije odulje stanke:

— Kako bi vam reka?! Eto: ti rajci i ti vlasi nisu krivi, što su se njijovi stari odmetnuli od pravog zakona i što su najprije služili Turčinu ka pravo roblje. Vindar su utekli

k nami, jer su vidili, da spadaju amo. Sad te njijove žene — ni nisu, jadnice, krive, što nisu naučene na pravi Božji zakon i zadružni život. To j' ka nimo blago: ko naleti, ako j' mužko, nema razloga, da se kostruši i buni. Tako j' to, braćo moja, vaik u životu. Na što magarca naučiš, on to i tira. Nego, ja ne bi tije, da naši mlinari melju za Vlainje, a osobito ne bi tije, da nam donesu vlaški ujam. Mi bi još nikako i zažmirili, al njijove mlade ne bi nikako mogle, a oba ćemo i', ako Bog da, na jesen oženiti.

— Dosta su nam Vrancuzi ostavili u Gospiću svoju gospodsku bolest, pa ne trebaju Vlainje još prinositi — reče Perjas veoma obješenjački.

— A što ti o tom, molim te, znaš?! — upita ga Kresina skoro ljutito.

— Ako ne znam ja, znadu, koji su čuli i vidili, a meni rekli — odgovori on posve mirno. — Vele, da j' to samo gospodska bolest, koje nije prije ni Bog upamtije ni u Lici ni nigdi među našim svitom.

— A kakva mu je to bolest? — upita neki momčić.

— Pasja bolest — odgovori Petar Dujmov.

— Nije ni pasja. Psi su bolja gospoda od ti Vrancuza — odgovori Mate Ivanov.

— A što vi znate?! — reče Ivan ljutito. — Samo tupite zube, a još ni ne znate, čijim zubma kruv idete.

— Ne ljuti se, ćakane — reče Mate posve mirno — mi nismo još ni u tvojim godinama, a nemamo ni zlatne kolajne, al smo vindar bili tamo di i ti.

— Gadi ste vi balavi, pa brljate po stvarima, koje ne razumite! — odvrati Ivan dosta žestoko. — Ka krmčići, kad i' puštite na gnoj.

— I est tako, ćakane, al nemoj se ljutiti, da ti rečem — ogdovori Mate veoma pristojno i pokorno, ali odlučno: — ako smo mi krmčići, a esmo, kad ti veliš, al što su ti unda ta velika gospoda Vrancuzi i svi njima ednaki, kad su, kakvi esu?

— Što su uni, to nas nije briga! — odgovori Ivan brzo i kao iz puške. — Mi moramo paziti samo na sebe i na svoje.

— Est to, i pazimo, al što ćeš, kad mi iđemo s drugim ljudim i u goru i u vodu i u rat, pa svašta i čujemo i vidimo, a čovik ne more zatvoriti ni uši ni oči, pa sve pamti. Kako bilo da bilo, esu ti Vrancuzi junaci, al su i kukavci.

— A nu! — reče Ivan, jer je već umoran od te razprave, u koju ne će i ne može otvoreno zagrizti.

— Na jesen ćemo, ako Bog da, pirovati — reče Jadre, prelazeći na staru kolotečinu razgovora. — Bi ja i sad, al — nije vrime.

—E, ne, ne — potvrdi Ivan. — Jesenje štene i prolitnja mlada ne valjaju.

— Jer ne bi valjali — upita Mate.

— Este ga vidili?! — uskoči Perjas . — Ženije bi se, a ne zna, da jesenje štene ubi studen, a prolitnju mladu poslovi!

— Znâ, ne znâ — odgovori Mate u maloj neprilici — vindar se meni ne žuri. Ja mogu i ovako mlinariti, a ti, kako ti Bog da, moj striče Perjase.

On je njemu doista bio rođeni stric, no kako su skoro vršnjaci, nije ga tako zvao nego u šali, pa sad svi prasnuše u smieh, kad čuše to oslovljavanje.

U planinu je Jadre tog ljeta poslao Ivana i Luciju s potrebnim pomagačima i odredio mu, da napravi velik obor za svinje. Potanko mu je raztumačio, što kani: treba svake godine hraniti trideset, četrdeset komada svinja, na planini ih samo goniti, da rastu i da se razvijaju, a pod jesen ih stjerati kući i tamo ih do Svete Kate utoviti za klanje. Na taj će način biti podpuno osiguran posik za zimu i ne će trebati klati ovce i koze, osim koliko baš budu željeli, da imadu i tog mesa.

— Kad moremo, jêr ne bi?! — tumačio je Ivanu. — A moremo brez ikakva stroška osim ništo više truda i rada. Još je u rano proljeće nabavio nekolike krmače za razplod, a Ika ih je tako dobro hranila, da su ih mogli bez ikakove bojazni i opasnosti poslati u planinu na prehranu. Za male je tamo u izobilju sirutke i paše, da se mogu razviti i odrasti, samo, kako se može poželjeti. Ivana je na polazku upozorio, da odmah mora, još dok su maleni, odabrati nekoliko najljepših i najnaprednijih za daljnji razplod. — Dosta j' — govorio je — da smo sad morali tražiti i nabavljati, al sad imamo svoje sime, pa moramo svake godine misliti na dalje.

Njih su oba bili nepismeni, al su točno pamtili i mjere i brojke, koje je Jadre govorio Ivanu, i koje je htio provesti kod stana.

Osim krmača za razplod, nabavio je petnaest komada već odraslijih priranaka, koji će na jesen biti veliko blago i svaki težak ko vol.

— Znaš, ove male, koje ćemo istom ovog lita odgojiti, ni ne bi tije na jesen klati. Bolje j', da odrestu i sazriju za dogodine. Unda će biti ka konji veliki. A ima i nas, Bog nas blagoslovije, pa j' i potribno, da se dobro obskrbimo za zimu. I tako . . . Ja sam kod stana već i zabiližije, di ćemo za prasad načiniti obor. Sve ćeš tamo viditi.

— Ja sam to već vidije — odgovori mu Ivan, smijuljeći se. — Ne boj se, man sam ja zna, što ti sumiraš, kad sam vidije, kako miriš koracim, a unda si me pita, kolko bi prasadi stalo u toliki i toliki obor. Sve sam ja man zna, samo nisam tije ništa divaniti, kad si i ti muča.

— Nisam još bije siguran, kad ćemo moći to načiniti, pa stog nisam ništa ni divanije.

— Zna sam ja, da j' tako.

Jaža je otvorena, i vitlovi se u mlinu razpjevali još prije ljetne suše. Bilo bi to moglo biti i nešto ranije, no Jadre je želio, da obale jaruge utvrdi tako dobro i sigurno, da im poslije ne može naškoditi ni najjača navala vode. Mislio je, da bi bio najsigurniji, kad bi sve obzidao oda dna do vrha, no to bi bio pregolem posao, koji nije htio poduzeti, a i predugo bi trajao, pa se odlučio samo na to, da na svim izloženim i opasnim mjestima obloži strane velikim pločama, i da oba ruba pobusi tako, da je tratina sezala do u vodu. Još prije nego je i napusti ovodu, ledina se je bila zazelenila a vrba, kojom je busenje pobo, potjerala ljetorest. I taj je Jadrin mlin bio velika osobitost za cieli kraj, pa su ljudi dolazili kao na čudo, da vide, što to taj Kresina stvara mimo drugih ljudi.

— Ti bi tije biti najprvi u svemu — reče mu neki Serdar.

— Ne bi, brate, tije biti najprvi, nego samo ne ću da budem među zadnjim — odgovara Jadre posve uvjerljivo i siguno. — Ja radim, kolko mogu, i uno, što mislim, da tribam.

— E, da, al sve mimo drugi ljudi. Najprije stan, pa suvi bunar, pa sad mlin ka tvrđavu, ne bi ga lumbardom srušije!

— Naša j' mala Obsenica bolja od majke, al i gora od svake lumbarde, kad pobisni. Kad sam već počeje graditi,

unda sam gradije i da budem gospodar svog mlina, a ne da svakog prolića i jeseni moram moliti Obsenicu, da mi se smiluje i da mi ga ne odnese. Est, uno, mogla bi una njega i sad zđupiti i odvući, al će se dobro oko njeg napotiti, prije nego ga krene.

— Kakav odniti, moj junače! Ovo se ne kriće i ne odnosi!

Prije nego je svečano napustio vodu, uredio je ne samo siguran pristup sa svoje strane i za najveće vode, nego je mislio i na one s drugu stranu Obsenice, koji će svakako željeti, da se služe u mlinu, jer im je bila bliža i od starog Vrkljanovog mlina i od Špaljova. Stog je na najpličim mjestima Obsenice, nešto niže perala, navaljao goleme ogrede s jednog kraja potoka na drugi, svaki kamen u razmaku za djetinji korak, tako da vodu nije zaustavio, a ipak da preko nje mogu prelaziti i odrasli i djeca bez ikakove opasnosti sve dok na naraste dosta znatno preko svog redovonog vodostaja. Posao nije bio ni osobit težak, jer Obsenica tu pravi mali otok, uslied česa je i dubina svakog pojedinog rukava nešto manja nego u njezinom koritu više tog razdvajanja. Mislio je neko vrieme, da bi zabio u zemlju jake stupove i na njih pričvrstio brvna, no odustao je od te namisli s razloga, što je serdarsko napajalište za blago baš na tom mjestu, gdje je najzgodniji pristup k vodi, pa bi bio ili smetao ili bi bio morao ići na mnogo veću širinu, a nije htio ni jedno ni drugo, pa se odlučio za polaganje kamenja. Uslied toga je morao i preko same jaruge, koju je izkopao, napraviti prelaz, jer su oni otuda izlazili više mlina, koji je bio niže otoka. To mu nije bilo žao, jer je i tako trebao i sam prelaziti, ako kad nastane potreba, da štogod popravi bilo na mlinu bilo na jaruzi s onu stranu do Obsenice. Tu je načinio prelaz od širokog brvna, koje je na stupove pričvrstio, tako da ga ne može odnieti ni najbješnja navala bujice, osim ako izvali stupove, pa i njih odnese, a to se nije moglo razumno očekivati.

Kad je sve bilo podpuno gotovo, tako da nije trebalo ništa drugo nego zasuti žito u koševe i pustiti vodu, pozvao je plovana, da blagoslovi mlin. Bilo je to jedne nedjelje poslije podne, nešto poslije Petrova. Došla je sva Jadrina obitelj, koja je bila kod kuće, s babom Mandom na čelu, došli su mnogi Izpod vode kao i drugi daljnji i bližnji seljani, a došao je i kapitan s gospođom. Plovan je veoma svečano obavio crkveni obred, poškropivši blagoslovljenom vodom zgradu izvana i iznutra. Tad je Jadre svojom rukom digao sve tri ustave redom, vitlovi su zazvečali kao čegrtaljke, čekala pravilno udarala po mlinskom kamenju i mamila žito iz koševa, a brašno počelo curiti između kamenova kao mlieko u sanduke.

— E, pravi Kresina, pa pravi i Kresinov mlin! — rekao je kapetan veoma povišenim glasom, kad je sve pregledao.

— Nije ovo Kresinov mlin, gospodin kapitan — odgovorio je Jadre vrlo mirno i ozbiljno. — Ništa nije moje, jer je sve naše.

— Lipo, lipo! — odgovori kapetan. — Zovi ga, čijim oćeš, ali — čast! Napravije si, kako samo ti znaš.

— Znate, gospodin kapitan, kako narod veli — umieša se plovan: — Kresojići, veli, grade mlin. Sad i' narod već ni ne zove drugačije. Sve j' to sad Kresojića.

— Tako i est! — potvrdi Martin, a i baba je Manda kimala glavom, pa reče:

— Ja sam čula još za živa mog pokojnog Jure, da su nas tako zvali. I un je to čuje, Bog mu dušicu pomilova, i smija se. Uprav mu bilo drago.

— Este i vi Kresojići? — upita kapetanica dva dječačića, koji su se bili dogurali napried među odrasle i stali baš pred gospodom i radoznalo je promatrali.

— To uprav esu pravi Kresojići! — odgovori joj Ika Jadrina sa zadovoljnim smieškom na usnama.

— Morda su ovo tvoji? — upita je kapetanica.

— Esu uprav moji — odgovori ona i pomiluje najprije manjeg, a onda i većeg, prikupivši ih preda se u krilo.

— Kako ti je ime? — upita kapetanica većeg. On se uzpravi, otvoreno je pogleda i sigurno odgovori:

— Meni je ime Joso.

— Bome si ti otvoreno i sigurno dite! — pohvali ga gospođa.

— Ajduk je to, moja gospa! — reče joj Kresina. — Un je mlađi, a vidite ga, da j' veći od Tome, koji je stariji za pune dvie godine, al vaik nikakav slabunjav ka pravi gospodin.

— More i un biti obrstar i barun — našali se kapetan.

— U Svemogućeg i u graničara je sve moguće — reče plovan. — Kad je već edan obrstar i barun, jêr ne bi bije i još koji ovog kolina?!

— Kako bilo da bilo š njim, Joso, lje, ne će u gospodu okrenuti, man da iđe u Vrancuzku i da tamo diže revoluciju, jer je vaik s nikim u boju — tumačio je Jadre. — Ovaj stariji jope ništo šara i tobože piše, a još niedan ne iđe u školu.

— Al slat ćeš i' u školu? — upita kapetan.

— Bi, gospodin kapetan, al mi je pridaleko za dicu. Dvi nimačke ure oda, nije to šala za dite, pa još po zimi, kad pane snig za vr' čovika!

— Kad zakija, ne tribaju ići.

— Est i to: ne tribaju ići, al je šteta, da izostaju, kad već ednom pođu. Al još ću pričekati i s Tomom barem ednu godinu, a unda ćemo viditi. A za Josu — sve se bojim, da će nigdi slomiti vrat. Vaik je il na drvetu il na kakvoj ogredčini il s nikim dili megdan.

Bili su svi u najljepšem razgovoru, kad stiže i veljbaba Joso iz Klanca. Bio je visok, krepak, uzpravan ko svieća. Nije bio još ni prosied, no važio je kao ponajugledniji u plovaniji — barem dosad, dok se ne diže Kresinov ugled Čini se, da je sad nastalo tiho, neprimjetljivo natjecanje njih dvojice, nego u dušama onih, koji su ih poznavali, a to su svi Svetoročani, Lovinčani i Ričičani. Oni ih važu u svojim dušama i mislima.

— Uprav mi je žâ, što kasno stigo' — reče, pozdravljajući i rukujući se najprije s kapetanom i gospođom, zatim s plovanom, pa s babom Mandom, Jadrom i svima ostalim.

— Kako si, vridni moj veljbaba? Kako ti je vamilija? — upita ga prvi kapetan.

— A, moj kapitane, što me pitaš?! Što j' ljudi, to vidiš, evo me, pa sudi, a uno sve drugo ženskilji, pa ti nije težko pogoditi, kako mi je! — odgovarao je veljbaba i smijuljio se, pa se po tom vidjelo, da on svoju sudbinu ipak ne gleda tako crno, kako govori. — Zdravi esmo, a sve j' drugo u rukami Svemogućeg.

— Poslije oduljeg razgovora se nepozvani počeše polako udaljivati svaki za svojim poslom, a pozvani — s kapetanom i gospođom, plovanom i veljbabom Josom — pođu s Jadrom

kući. On je izpekao nekolko janjaca i oko trideset osoba pozvao na gostbu. Za tu je zgodu Jadre napravio stolove pod velikom stoljetnom lipom, a oko njih klupe od neblanjanih dasaka. Mislio je, da bi trebao načiniti valjane, prave stolove i čestite klupe, no nije još dospio. Mlin je zadavao previše težka posla, koji nije trpio odlaganja, a ni Jadri nije bilo ništa preče baš do tog rada, pa je sve drugo mirne duše ostavljao za kasnije.

Zadržali su se do kasne večeri u razgovoru i uz vino. Na stolu su, pred kapetanom, njegovom gospođom, plovanom, veljbabom Josom, stricom Lilom i Martinm bile velike, debele, čaše, koje je barun Joso donio na djedovsko ognjište a ostali su se bukarom klâdili, i to ne jednom nego s četiri bukare od tisovina.

Razgovor se vodio spočetka najviše o mlinu, o stanu i suhom bunaru kao i ostalim Kresinovim djelima, da neopazice pređe na posve obćenita pitanja. Kapetan je pripoviedao svoje ratne doživljaje, pa onda za njim i ostali, a napose veljbaba Joso. On se je osobito odlikovao u čarkanjima s vakufskim Turcima, no i iz napoleonskih je ratova donio kolajnu. Nije bila zlatna kao Ivanova, al je bila kolajna, a i veljbaba ju je zaslužio u tim bojevima.

— I taki junak — reče kapetan prijateljski — pa nema sina.

— I bilo je sinova! — odgovori veljbaba — al mi i' Svemogući dade, pa i uze. Ostadoše samo ženskilji.

— Est to — umieša se Lile Izpod vode — al nisi ti sam u kući. Tu su još i Petrusilo i Jalić, a u nji svakog pun tor mužkiljića.

— Ma — zausti i zastade veljbaba u rieči. — Est i to, al ja sam uno reka kapitanu samo za sebe. Ima, ima naša zadruga i mužkilja, Bogu mom vala, al tako sam reka...

Veljbaba je bio kućni starješina, no nije išlo sve onako, kako je on želio, a kad je vidio, da je nastalo očito razdvajanje na pojedine grane i porodice, nije htio iz tog praviti ni buke ni galame, već je nastojao, da sve ugodi i uredi, u tom smjeru, eda bi na taj način uzpostavio sklad i slogu. Držao se je pravila, da je pametnije s jednom nesrećom i sramotom ostati kod ognjišta nego sa dvie hodati po svietu: ne smije nitko znati, što se događa u kući, pa kako bilo da bilo. Jednom je Petrusilova žena — Petar je srednji, a Jalić

najmlađi brat — doniela od svoje matere kokoš, svezala je za plot i posebno hranila, a kad je kokoš saniela, ona je jaje sakrila. Veljbabinka je to opazila i rekla svom Josi. On je na tu viest pocrvenio kao rak, a zatim na smrt probliedio i zaniemio, a da nije ni rieči progovorio. Ubrzo iza toga nemilog događaja Jalićeva je žena doniela od matere sir i podielila ga samo svojoj djeci. Veljbabina je i to vidjela i opet izpripoviedala Josi. On se je sav urušio u sebe, niemo je gledao i obrisao hladan znoj s čela. Poslije dugog razmišljanja je rekao:

— Ništa, man muči!

Tako je to išlo sve polako, bez svađe i buke, al je pukotina bivala sve šira i sve dublja. Veljbabinka je smatrala svojom dužnošću, da starješinu upozori na svaku i najmanju pojavu, koja nije bila u skladu s obiteljskim životom stare i ugledne zadruge, a on je samo šutio i trpio neopisive muke. Kad je već i njemu bilo dosta, upita ženu:

— A vide li to nji dva?

— Vide i muče.

Odluči, da i on još šuti.

— Ni riči, man trpi i muči — reče ženi.

Tako su u Veljbabinoj zadruzi mučali, a pukotina je išla sve dublje i dublje. Njemu je taj razvoj bio posve jasan, no nije osjećao snage, da ga presieče i zaprieči, a nemir je izbjegavao, pa je samo bio na oprezu i čekao daljnje događaje, koje je predviđao. Te su ga misli i sad, kod Jadre, saletjele, i već je bio i zaustio, da o tom pitanju govori, no onda se sustegne i svlada. Međutim, plovan je počeo, kao da čita veljbabine misli:

— Kako bilo da bilo, i nije ovo vaik najsritnije, da j' po pet i više porodica u ednoj obitelji.

— Est to — dočeka ga Jadre, kao da se je i sam nosio istim mislima — al kad je sritno, unda j' baš sritno!

— Ako želimo, da granica bude zdrava i jaka, mora biti ovako, kako j' sad — reče kapetan. — To carevina triba.

— Ja uprav često tako mislim i sumiram — javio se je Lile — triba li više car nas il mi cara.

— Bog s tobom i majka Božija! — odgovori mu baba Manda. — Moj Dragi, što divaniš?! A što j' caru do nas?!

— E, e, nevista! Tako i ja mislim! — potvrdi Lila savršenim mirom. — A vindar nije tako. Na moj račun, uni tribaju nas, a mi bi se i brež nji' pasali, al nam ne dadu. Znaš li, kad su Mazinjani išli vatati medvida, pa spuštili u jamu svog druga Jovicu, da izvuče medvida. Kad je u jami nastalo krkljušenje, povuku uni, al konop ni makac. Zatega, pa zapeje, a Jovica stenje. Vide uni, da ne će biti ništa s izvlačenjem medvida, pa viknu Jovici, da pušti medvida, pa će izvući njega, Jovicu samog, a un viče: »Pušta bi ja međeda, al ne će međed mene da pušti!« Kad je medvidu bilo dosta šale i komedije, izvukoše Jovicu — brez glave. Tako j' na moj račun i nami.

Iza tih je Lilinih rieči nastao tajac. Svi su gledali preda se i očito, razmišljali, može li se o tom dalje govoriti, da li je pametno il' bi bilo bolje šutjeti. Kapetan prekide šutnju:

— Esmo mi graničari vaik s puškom o ramenu i dajemo rabotu i plaćemo zemljarinu, al smo za to slobodni ljudi. Eto, mam tamo u provincijalu su sve samo kmetovi ka u Turskoj. I ja sam graničar. I moji su u velekoj zadruzi. Znam ja to sve, ka i vas koji.

— Est to! — potvrdi Kresina najviše stoga, jer je smatrao svojom dužnošću, da kao domaćin prati gosta u njegovu razlaganju.

— Nije vaik sloge u svakoj zadruzi, pa morda ni u jednoj — nastavljao je kapetan — i to ja znam, al znam još bolje to, da cug soldata nije kapac učiniti uno, što učini kumpanija! Samo velike i složne zadruge mogu biti i jake i sritne.

— Est to! — potvrdi i veljbaba. — Al, daj i', Svemogući, vaik složi!

— I to ja znam, al to i zakon zna, pa veli, da se nesložni mogu i razdiliti, ako imadu dosta zemlje i ako vlast odobri — tumačio je satnik. — Tako j' to, braćo moja. Vidite li vi, da carevina gradi, da carevina radi —

— Našom rabotom! — dobaci neki s kraja stola.

— A čijom je rabotom Kresina načinije mlin, proširije stan i izkopa suvi bunar?! — upita satnik povišenim glasom, pa nastavi, ne čekajući odgovora: — Da njemu nije Svemogući dâ, da zna upravljati i snovati, i da mu nije dâ složne i jake zadruge, nikad ovog ne bi bilo. Vaik niko mora znati zapovidati i vaik niko mora biti, ko će slušati. Tako j'

to i Bog ostavije, i mi ne prominišmo. Este vidili: i vaši stari i vi sami morete u Obrovac samo sa osamarenim paripčetom, a carevina vidi, da to ne valja i određuje: tud se mora načiniti cesta, carska cesta iz Sv. Roka u Obrovac, pa i dalje tamo.

— Našim žuljim i potom! — i opet se javi isti glas s kraja.

— A bi l' ti tije, da ti dođe car praviti tvoje putove i ceste?! — upita satnik žešće. — Ne bi li, da ti carevina i gnoj kida izpod blaga?!

— Kako god okreneš, čovik nije nikad zadovoljan — reče plovan blago i pomirljivo. — Ni u raju zemaljskom mu nije bilo dosta lipo.

— Ja samo znam edno — reče Jadre povišenim glasom: — koja j' zadruga složna, a čeljad u njoj vridna, njoj ne more sriće uzeti ni carevina!

— Tako j'! — rekoše mnogi u jedan glas. — Tu se svi slažemo.

— Nikad ja ne bi moga — nastavljao je Jadre — sam načiniti ni za sebe sama, što mi svi skupa načinišmo i za sve nas i za mene i za moju dicu.

— Kad si u kolu, moraš virovati kolovođi, da će dobro voditi — razglabao je satnik svoje misli i nazore, a ostali su ga slušali i smijuljili se. Da li su odobravali ili ne, bilo bi težko reći.

— Čeljad mora virovati starešini i un svojoj čeljadi — govorio je Jadre, vjerujući, da nastavlja satnikove misli.

— Ja mislim ovako: težko čeljadi, koja ne viruje starešini — reče satnik. — Mi smo carevina, i što car odredi, to j' dobro.

— Težko čeljadi, kad im starešina ne more virovati — ubaci veljbaba.

— Sve j' tako — javi se opet Lile — al težko svima, kad starešina ne viruje čeljadi i zna, da ni čeljad nije blunasta, da viruje njemu. Tako vam je to, braćo moja, ja vami velim. A meni je već dosti godina i svakog sam vraga već upamtije. Sve ja vidim, kako ovo kola: di je god tisno, graničar mora upriti, a kad se proširi, unda za graničara više niko ni ne pita, man ti dođe kakav bilo iz biloga svita i — ti moraš dušu u se i gledati, kad će ti odrapiti dvadeset i pet po turu. Eto, to ti je sve.

— Odkad sam ja — reče satnik povišenim glasom — nije mnogo batina podieljeno u mojoj kumpaniji!

— I nije — prihvati Lile okretno — edno, jer ste vi naš. Duša valja, pa triba tako reći. A ni pašče ne îde svog mesa. Drugo, jer smo mi taki, pa sve primamo, što na nas ljusne, kun da drugačije ni ne more biti. Tako j' to, al e l' nam težko, gospodin kapitan? — po rane nebožije, est. Već smo cili svit zasijali svojim kostim i zalili ga svojom krvi, pa nikom ništa. Uni oko cara misle, da smo mi, koji priteČemo, prisritni, što svi ne izgibošmo i — vala ti, Bože! I esmo sritni, al nismo blunasti.

— Varaju se — reče plovan — koji misle, da su nam Vrancuzi ostavili dar samo u gradovima i u vlaškim selima.

— Što to? — upita Jadre.

— Gospodsku bolest, prokletu vrancu, da prostite, koji slušate — protumači on i nastavi: — Ostavili su uni i u našim selima kojekakve misli. Ništa ne propada, što ednom dođe na svit. Vrancuzka revolucija nije bila kod nas, al njezini plodovi ne mogu ostati samo u Parizu.

— Pa, ako ćemo pošteno — odgovori mu Jadre — mi se ni ne moremo tužiti na Vrancuze. Nisu bili gori, neg je vaik kod nas, a ostavili su još i pošten glas, da su ljudi za njihove uprave morali i plugove ostavljati na njivama, pa da i' niko ne ukrade, jer su svi znali, da će za najmanju krađu biti niko mušketan.

— I to, i to — potvrđuje satnik. — Uprava im je bila poštena, a i uno, što j' nji gonilo u revoluciju, nije ostalo samo u njijovoj zemlji, al kod nas je stari red, a novi zakon već priko deset godina, i taj je dobar.

— Dobar, dobar — priznaje i Lile, no odmah nastavlja: — Dobar, duša valja, al od zakona do moje kuće, moj kapitane, sto dana oda!

Razgovor je zapeo s osjećajem svih, da nešto ipak nije u redu, i da graničarska krv pomalo vrije, gdje jače, gdje slabije, al je sva u pokretu.

— Bilo bi vrieme, da se dižemo — javi se prva kapetanica, a njezinu misao podupre plovan, koji nije nikad rado ostajao u sumrak izvan kuće. Nije baš, da je on bio strašiv, al je uviek imao na umu, da mora svojim primjerom prednjačiti drugima.

— Što si sad naumije graditi? — upita satnik Jadru u šali.

— Još ću viditi, gospodin kapitan, al kad se odlučim, eto mene k vami — odgovori on posve ozbiljno.

— Ja se šalim, a ti to uprav i ozbiljno misliš?

— Ozbiljno, ozbiljno, gospodin kapitan — potvrdi on. — Zato smo na svitu, da radimo i da našoj dici bude lipše neg nami.

E, moj vridni Kresina, kad bi svi graničari tako mislili i radili, druge bi tice pivale u granici! — odgovori satnik.

— E, moj kapitane, dok graničari ratuju s cilim svitom i vaik s Turcim, drugi grade crkve i tvrđave, a nami su dobre i ove naše štalice — reče Lile.

17

Godine su prolazile u neumornom radu, bez većih vanjskih potresa, a to je za Kresinove osnove bilo najvažnije. Pozorno je motrio, što se događa u njegovoj obitelji, no isto je tako pažljivo pratio i događaje kod drugih, pa je sve uspoređivao s onim, što je u svietu čuo i vidio, stvarao zaključke i prema tome se vladao.

Ika mu je bila mudar, odan, požrtvovan i suzdržljiv drug, pa se je vazda mogao s najvećim pouzdanjem osloniti i na njezine rieči i na njezina djela. Ona nije samo nastojala, da mu u obćoj upravi bude od koristi, nego je napose gorjela od želje, da kuću uredi što bolje, što udobnije i što ljepše, a zatim, da svoju kuhinju barem kolko-tolko digne s onog najnižeg stupnja, na kom su se tada nalazile sve graničarske kuhinje. Stoga je rado odlazila u Lovinac kapetanici i bila je presretna, kad ju je zadržala u kuhinji, da može promatrati, što i kako ona priprema svojoj obitelji za objed. Kapetanica je opazila i razumjela njezinu želju, pa joj je pokazivala i putila je, kako se to radi. Naravno, obje su bile načistu, da Ika može prema svojim prilikama misliti samo na najjednostavnije kuhanje, jer za veliku svoju zadrugu ne može, a nema ni na čemu ni u čemu priređivati jela na gradski način.

— Vindar, moreš mnogo bolje variti, neg se to u graničarskim kućami čini — tumačila joj kapetanica. — I bašću moraš načiniti.

— A more li se, Bog vam dava, dobiti simena od svega ovog, što vi tu varite? — pitala je Ika veoma slobodno i sigurno. Ona nije bila sramežljiva i nije se, napose, sramila svog neznanja, iako je već i ona znala štošta i više i bolje još iz roditeljske kuće nego ostale graničarke.

— Sve ću ja to tebi dati — odgovori joj gospođa. — Ti samo moraš načiniti bašču, a to nije težko. Prirediš zemlju ka za konoplju, na priliku, ili keten, pa lipo posiješ na gredice ka što j' tu kod mene.

Pokazala joj je svoj vrt i sve joj raztumačila.

— Ti moreš tog svega zasijati još mnogo više, jer je i vas mnogo u kući. Moreš posijati salate tri sklada, pa 'š viditi, kako će ti družina veselo sidati k stolici. Nije to samo za gospodu, man za svakog, ko oće da radi. I ne moraš je začiniti sa uljom i kvasinom, ako nemaš. Uzmeš, lipo, kiselog skorupa, malko ga razridiš s varenikom, pa j' isto dobro, da će tvoja čeljad samo prste lizati. S baščom ima puno posla, triba je vaik okopavati i polivati, al i u tebe j' čeljadi, pa morete na sve dospiti. A imate i vode.

— E, to j' uprav una, da nemamo vode ni dosta ni blizo — odgovori Ika zamišljeno i zabrinuto. — Est Klarića vrilo dosta jako i Jarak ima vaik vode, al je daleko od kuće.

— Načini bašču kraj Jarka, pa ti ne će biti daleko. A kakva ti je uno daljina?! Nema ni trista koračaja od kuće.

— Ima ništo više.

— Ništa j' uno. Načini bašću unde doli, di su ti ove godine krumpiri. I zemlja ti je već lipo prikopana i dobro nagnojena. Sad jope nek Jadre izveze desetak vozova gnoja, pa sve zaore, da prizimi, na proliće sve prikopajte, pa unda mirno sij ka u nidra. Ništa se ne boj. Bit će i luka, i kapule, i merlina, i peršina, i salate i krpušinoj dici! — govorila je gospođa s mnogo ljubavi i iskrene želje, da Ika to sve tako provede, jer je vjerovala, da će joj veoma koristiti, a ujedno se je pomalo veselila, da se to tako počne u težačkim kućama baš u njihovoj kumpaniji, jer bi i to bio novi uspjeh njezina čovjeka.

Ika ju mirno i pobožno slušala, rastući od veselja pri samoj pomisli, da bi to sve tako moglo biti, no nikako nije u sebi mogla osjetiti ni odluke, da tako sve provede, ni uvjerenja, da bi joj moglo uspjeti i da bi doista bilo od osobite koristi. Hoće ona i svakako želi, da nešto učini, i za to se

tako rado i svraća kapetanici, da nešto nauči, al na veliko ona ipak ne može ići. Nije to moguće i — nitko tako ne radi, pa bi joj se i rugali.

— Eto, molim te — nastavljala je gospođa — kad ti ležeš u slamu ili koja druga žena u kući — a ima vas, vala Bogu, dosta, koje još imate dicu — što ti moreš poisti il što daš ženi, koja leži?

— A, tako — poče Ika u neprilici. — Znate i sami: svarimo kokoš, pa joj dam malko juve i mesa.

— E, e! I to j' sve. Al tako mogu načiniti, i sigurno čine i divljaci u Africi. Ni uni ne znaju ništa bolje, al ni ništa gore. Ako nemaju kokoši, ubiju ticu, pa je operušaju i svare i dadu ženi. Tako i ti, Kresinovka, barunova nevista!

— Est to — potvrdi Ika i u najvećoj se neprilici, nasilu, nasmieši. Osjećala je težinu svog položaja, al' je bila sviestna, da nije kriva. Tako je to odvajkada u graničarskim kućama u Lici, pa sad on može samo željeti i nastojati, da barem u svojoj kući štogod popravi.

— Ti imaš lipa brašna, imaš varenike, imaš masla, imaš jaja — nastavljala je gospođa — pa reci mi, vridna moja Iko, kad si izpekla kolač svojoj družini?

— La, moja gospa, ko bi nami unolikim napeka' kolača?! — odgovori Ika posve veselo, jer joj je to pitanje potamnilo sve one brige, koje su je bile saletjele. — Izpečemo mi uštipaka, svarimo i cicvaru, al to nije nikad za sve.

— Nu, nu — požuri kapetanica. — Ne za sve, man samo za bolestnike i za starce. Al kad vi to činite? Malo, pa nikada. I što još pečete osim uštipaka i cicvare, samo sigurno za barune i generale? — reče i sama se nasmije tom svom pretjerivanju.

— Uprav i ne često ni uštipke, a kamoli i još što drugo. Ne pečemo nikakav drugi kolač, man kad zamutimo malko brašna s jajim, pa to damo bolestniku il ženi u slami.

— Sve ja to znam, al samo tako pitam. A ti bi mogla i druge kolače praviti.

— Znate, gospa, dok je Svemogući dâ grâ, zelja i mesa i slanine, i nije graničaru do kalača — odgovori Ika prostodušno i istinito. — Nego, da i oćemo i da i znamo, mi nemamo u čem izpeći kolače.

— Lako nije — potvrdi joj kapetanica — al se more na ognjištu pod pekom ka kruv. More, more i tako. Nego i nije to za svu družinu, al bi morala znati, da moreš ponuditi bolestnika i ženu s ditetom.

Taj se je razgovor među njima bio razpreo, kad je Ika prvi put posve jasno pokazala kapetanici, da se želi uputiti i svakako uvesti u svojoj kuhinji kakve-takve promjene nabolje. Sve je potanko izpripoviedala Jadri.

— Ja sam ti već sam tije spomeniti, da bi mogli u vrtlić sijati i još što, osim što posadimo uno ništa luka i kapule — odgovori joj on. — Nego, bilo mi te žâ tovariti još i s tim poslom, a sama znaš, da brez tebe ne će proći.

— Ne bi ja u vrtliću, man uprav kod Jarka — odgovori Ika, zadovoljna, što se i Jadre slaže s njezinim nakanama. — Ima kapitanica dobro oko, pa j' mam vidila, di j' najbolja prilika. Veli, triba to i polivati, a ne samo čekati, oće li se Svemogući smilovati i poslati što kišice. I triba dobro nagnojiti i duboko priorati, da tako prizimi, pa na proliće jope prikopati.

— Ne branim ja — odgovori Jadre. — I meni će biti drago, da to načinimo. Da nije Jarak dubok, ja bi naveje vodu na bašču, pa bi je mogla napuštiti, kad tribaš, zatvoriti, kad ne tribaš, al ovako ne mogu.

Što su nakanili, to su i proveli. Ukućani su s nepovjerenjem gledali u tu novotariju, no malo pomalo su se naučili, a prigovarati i tako nije nitko smio, kad je starješina tako odredio i još i sam radio, a kad su vidjeli i plodove, učini se svima ne samo, da je to pametno, nego da je i posve naravno, te se neki počeše i čuditi, kako to, da prije nitko ne poče s tim istim poslom. Najteže je bilo uobičajiti, da treba bašču polievati. Proti tog su se bunili dječaci i djevojčice, jer su taj posao najviše njima tovarili, dok su se stariji podrugljivo smijuljili, govoreći:

— Nije pametno, da se mišamo u Božije posle. Kad Un, slava Mu i 'vala, ne da kiše, kako je mi smimo otimati?!

Ni Jadri nije bilo ni pravo ni drago, da se mlađarija nateže, vukući vodu, jer nisu imali pogodna suda. Dugo je razmišljao, kako bi tome zlu doskočio, pa već druge ili treće godine poslije osnutka te svoje vrtlarije, sve misli skupi u jednu i udesi ovako: gdje je bio odvajkada najzgodniji pristup u Jarak, tu izkopa dosta duboku jamu, u koju je moglo stati velika količina vode, a više toga zabije rašlje, na rašlje položi žlieb, koji je malo dalje obočio na nešto niže rašlje

i tako redom nekoliko nastavaka, dok nije doveo žlieb u vrtu na ono mjesto, s kog je vodu mogao već jarcima razvoditi po zemlji, kud je htio i kako je trebao. Na taj je način vrlo jednostavno i sigurno riešio pitanje polievanja, a kad je uspjeh, naravno, bio vrlo velik, kraj bašče je uredio velik komad zemlje, za sađenje kupusa, pa je i njega dao vazda polievati. Kad je svuda u okolici suša sve uništila i kad su se svi tužili, da nemaju kupusa, on ga je imao kao za najrodnije godine prije.

— Uprav tebe prati Božji blagoslov — govorili bi, koji su čuli za njegove uspjehe.

— Est i to, al ja taj blagoslov i otimljem, a Svemogući dobar, slava Mu i vala, pa pušti — odgovarao je on sa smieškom.

Svake je godine kiselio dvostruko više kupusa, negoli je to činio pokojni Jukan, a isto je tako klao mnogo više svinja, a manje sitnog blaga. Uvrtio je sebi u glavu, da mora barem podvostručiti i broj sitnog blaga, jer je računao, da nije ništa u kući koristnije od ovce. Koze nije ni približno toliko cienio, a nije ih volio ni stoga, što su uništavale i šume i vrtove. Samo je na Rokovo zaklao po nekoliko janjaca, i to vazda i izključivo samo ovniće, a inače je pazio na svako ko na oko u glavi. I čobanima je preporučivao, da osobito paze na ovce i janjce.

— Ako naleti vuk — govorio je više u šali — pa ga se ne morete otresti, radije mu podmetnite jalovicu il ovna, neg da nam odnese koju ovcu il ovčicu. U nekolika je slučaja davao onima, koji su kanili za zimnicu klati ovce, u zamjenu jalovice za mlade ovce, a najvolio je primati dvizice, dvogodišnje ovčice, jer mu je bilo stalo, da ima ne samo brojno nego i zdravo i dobro stado. Na taj je način za nekoliko godina postigao zamjeran uspjeh.

Broj goveda nije toliko nagonio, jer je s njihovom prehranom preko zime bilo mnogo teže, no nastojao je, da vazda ima što bolje volove i što više pari radi poljskih poslova i radi vožnje iz šume drva, lišća i građe. Koze je sagnao na veoma malen broj i svake je godine nastojao, da jarčiće izmieni za ovčice, a to nije težko bilo, jer su u siromašnijim kućama voljeli koze, jer je njih najlakše prehraniti, budući da i po zimi mogu češće ići u brst, pa im treba manje polagati u oboru i staji.

Svi su stariji u kući s osobitom pozornošću pratili Kresinov rad, a napose baba Manda, Martin i njegova Janja. Jadre je opazio, kako se vide obrisi užih porodičnih krugova i u njegovoj obitelji: baš ona pojava, na koju se je veljbaba Joso pritajeno i prikreveno tužio. I ovdje se je to isto pokazivalo, no Kresina je bio i premudar i prejak, a da bi bio mogao pokazati, da to opaža. Prelazio je velikim mirom preko svega, čekajući, da njegovi uspjesi dadu svakom odgovor na pitanje, koje je želio njemu postaviti, koje mu je gorjelo na usnama, a nije ga izrekao, ne što ne bi htio i želio, nego samo što se nije usudio pred Kresinom. Kad su vidjeli, da je njegov rad na korist svih, a s velikim i skoro nevjerojatnim napredkom u poredbi s onim, što je tu bilo prije njega, svi su zadovoljno kimali glavom, kao da su od prvog časa vjerovali, da Kresina radi sve najbolje i baš onako, kako bi i oni sami radili.

U kući je bilo devet oženjenih ljudi, u pet porodica, od stričevića, s njihovim potomstvom, zatim osam udovica, dok ih se je pet u nekolike poratne godine udalo, jer su bile mlađe i bez djece. Djece je bilo toliko, da ni starješina ne bi pogodio, koliko ih je, dok ih ne bi sve skupio i prebrojio. Posve je naravno, da je u tako velikoj zajednici bilo vrlo često i porođaja i pogreba i svatba. Napose su bili česti djetinji porodi i pogrebi, i to je bilo pitanje, koje je Kresinu vazda najviše tištalo, žalostilo i zabrinjavalo, jer nije nikako mogao naći načina, kako bi se djeca očuvala i održala.

— Kakvi smo, pa da sve odreste, što nam naše žene rode — znao je često govoriti — osvojili bi po svita!

Dobro je pamtio, što je slušao u vojsci ne samo od jednog liečnika nego od više i liečnika i drugih pametnih ljudi, kako su zaraze najveći neprijatelj djece, a nečistoća najveće leglo zaraza, pa je razmišljao, kako bi i što bi on mogao u svojoj kući učiniti, da spasi, što se najviše dade spasiti. Njegov je poduzetni duh već davno snovao i kovao, kako treba kuću ili veoma povećati ili načiniti još nekolike kuće, da svaka porodica može valjano stanovati ne samo preko ljeta, kad je svaki hrast izvrstan krov, nego i preko zime, kad treba i te kako zašuškati svaku pukotinu, a bura je nađe, pa da je malena ko iglin vrh. Kad mu je Jukan povjerio vodstvo zadruge, tad je ta misao u njemu planula

neugasivim plamenom, no nije mogao odmah dospjeti, da je razradi, od prečih poslova. Čim je, međutim, opazio ono nekakovo šuškanje i okupljanje užih skupinica po najbližoj krvnoj vezi, a kad je još vidio, što se događa kod veljbabe Jose, odluči najžurnije sve promisliti, sve zaključiti i baciti se svom snagom na taj posao. Bila mu je najstrašnija i najbolnija misao, al mu nije bila daleka, nit joj se je mogao oteti, da može doći vrieme, kad bi se možda i njegova obitelj mogla razpasti na svoje sastavne dielove. Ta ga je bojazan obsjela, on se je pred njom zaprepastio, no niti je klonuo niti se je pred njom uklonio, nego joj je muževno pogledao u oči i — latio se posla.

Odlučio je, da mora napraviti nekolike kuće. Koliko će ih izgraditi, nije mogao unapred reći, jer nije smio sa sigurnošću postavljati proročanstvo, koliko će vremena trebati za svaku pojedinu kuću. Gradit će sve jednake — to je bilo sigurno, i to svaku s dvije sobe i velikom kuhinjom u sredini, a osim toga će svaka imati veliku smočnicu za ostavu sira, maslaca, mlieka i drugog smoka. Ni s Ikom nije o tom razgovarao, jer joj ne bi bio smio zatajiti ni svojih bojazni, kad bi joj odkrio svoje osnove, a to nije nikako htio, jer ga je i boljelo i bilo ga je upravo Boga strah, da te misli iziđu preko njegovih usta. Ipak — one su bile tu, jer su ih izazivale činjenice, koje nisu nigdje oporo i nasilno izbijale na površinu, ali se je njihovo sievanje vidjelo kao palucanje zmijskih jezika.

Martinu je i Ivanu rekao samo toliko, da će opet trebati nešto graditi, no nije se upuštao u razlaganja, nego je izabrao pogodno mjesto za palenje vapna, zakopao i odredio mlađima, kako će kopati.

— A što će to, striče, biti? — upitao je neki.

— Klačina — odgovorio je on kratko i odrezano.

Neke je poslao, da vade kamen i da ga privoze, a druge opet, da idu u planinu i navezu drva. On je radio kod kuće s onima, koji su kopali.

— Ovo j', striče, jope nikakav suvi bunar — reče Mate Ivanov, koji je bio neke vrsti poslovođa kod kopanja.

— Moglo bi i to biti — odgovori mu Jadre, smiešeći se — al ovaj put ćemo ništo drugo izmudrovati. Kad svršimo, pa kad izpečemo kamen, da unda puštimo vodu u ovaj »suvi bunar«, čuje bi, što bi bilo.

— A što bi bilo?

— Da ti pravo kažem, ne znam ni ja, što bi uprav bilo, al znam, da bi moralo biti — ovako, ne znam, kako bi ti reka?! Vidije si, kako se puši i kako pišti, kad se trne samo malo klaka u kakvoj maloj jami. Što bi unda bilo, kad bi čovik navrnije vodu u punu klačinu sažežena klaka, ja ni sam ne znam.

— Da pokušamo, striče! — predloži neki i glasno se nasmije.

I Jadre se nasmije od srdca i reče:

— Kad svršimo, kako smo nakanili, i kad izvadimo sav klak, koji ćemo sad spaliti, unda ti moreš potlje sam u toj istoj jami oziđati klačinu, navezati drva i paliti, pa unda, kad te budemo ženili, moremo tebi i tvojoj mladi u čast navesti vodu u tu tvoju klačinu.

— Nemoj tako, striče! — opomene ga Mate. — More se on požuriti, pa ćeš ga morati prije reda ženiti.

— Ja nisam reka, da ćemo ga ženiti, kad spali svoju klačinu, man da ćemo u nju napuštati vodu, kad ga budemo ženili. Al da sam i drukčije reka, ne bi, lje, poreka: bojim se, da se unda ne bi nikad oženije!

— Lipo, lipo, striče — odgovori momak — ti unda ka nikako želiš, da se tvoji momci ne žene.

— Uprav ni ne želim — reče Jadre veoma ozbiljno. — Ja uperam svakom, kad mu je vrime, da ga i oženimo. E l' ovako?

— Duša valja: est.

— A nu! Vidiš, da smo oženili i Perjasa i Matu i druge.

— Bome j' mom stricu Perjasu već i vrime bilo! — reče Mate, i svi se nasmijaše.

— Da nije bilo, što j' bilo u svitu, bije bi se i un oženije, kad Bog zapovida, a ovako — kako j' se moglo.

— Moglo se j' i prije, al je un tije u vratre, pa se pridomišlja! — reče neki zlobno.

— Pridomišlja se est — potvrdi i Jadre. — I oteza je, ka što ti, čini mi se, ne ćeš otezati? — reče, pogleda momka i nasmije mu se.

— A, moj striče, ti znaš, da se ja ne otimljem ni većem zlu!

Svaki je njih već vidio negdje vapnenicu, pa su opazili, da je Jadre udario neobično velike mjere, te pomisliše, da to nije dobro. To mu neki i reče:

— Lipo j', da svaki na sve misli, al ne boj se. Ovo će biti dobro — umiri ga on. — Ja sam vidije već i veću od ove, pa j' dobra bila.

On je uzeo veće mjere, nego su obične u tom kraju, jer je računao i s većim gradnjama, a nije htio ubrzo paliti drugu vapnenicu, iako je sigurno računao, da će morati još jednu paliti, ali istom, kad bude pri kraju s ovim vapnom, koje dobije u ovoj. To će biti, ako sve bude dobro išlo, kako je on računao, istom za nekolike godine.

Njemu je već davno bilo jasno, da će morati graditi za svoju zadrugu još nekoliko kuća, no tu svoju misao nije nikom rekao, a pogotovo ne pokojnom starješini Jukanu. Bio bi se mogao uvriediti, misleći, da Jadre hoće da pokaže, kako je od njega ili pametniji ili skrbniji gospodar, a bilo bi mu moglo biti i žao, ako bi mu se misao svidjela, a ne bi osjetio u sebi snage ili mogućnosti, da je i provede. Stoga se je Jadre sam opijao i zanašao svojim mislima i osnovama, snujući i umujući, kako bi bilo najbolje i najpametnije. Hodajući po svietu kao vojnik, vazda je mislio na to, promatrajući razne kuće po selima. Nije se nigdje namjerio na uzorak, koji bi ga bio oduševio, jer je svaki kraj bio drugačiji nego njegova Lika, i ljudi su drugčije živjeli, pa su im i kuće bile prema tome udešene. Najdulje se je lomio na misli, bi li bilo pametnije napraviti golemu kuću s toliko soba, koliko je u obitelji oženjenih ljudi, da svaki ima poseban i zatvoren prostor za se i svoju djecu, ili bi bilo bolje načiniti toliko samostalnih kuća.

Sudio je po sebi i svojoj Iki, te je bio posve načistu, da svaki bračni par treba svoj kutić, u kome se može i ljubiti i tući, ako je potrebno, bez svjedoka, pa bili i najbliži. Značajno je, da se nije nikad zaustavljao na pitanju posla i troškova oko gradnje, jer za njegovo oduševljenje i vjeru u radnu sposobnost to uobće nije bio izvor nikakovih briga.

— Što oću, to i mogu, a što ne mogu, to ni ne ću! — bilo je njegovo načelo još iz najranije mladosti, i njega se je dosljedno držao. Kad je jednom vagnuo mogućnosti, ocienio zapreke, prosudio sve moguće neprilike i odlučio se na nešto, bezobzirno je i neštedimice srtao i jurio postavljenom cilju.

Kad bi htio graditi kuću s mnogo soba, prištedio bi na zidovima, ali mu nije bilo jasno, kako bi riešio ulaze. Svakako bi bilo potrebno, da uzduž kuće bude hodnik, iz kog bi se ulazilo u svaku pojedinu sobu. To bi za njegov kraj bila novotarija, kakvu nema nitko. To ne bi bila nesreća. Neprilika je, što bi taj hodnik morao biti zatvoren radi vremenskih nepogoda, a uslied toga bi bio taman. Prozori? Tih ne može biti mnogo i ne smiju biti veliki i opet radi vremenskih prilika i radi stakla. Kuća mora biti sagrađena bez troškova u dućanu. Može se i mora se nabaviti nešto čavala i ostale željeznarije, no ništa drugo, i to s dva razloga. Prvi je razlog, da seljačko bogatstvo, pa bilo i najveće, nije u novcu. To su zemlja i blago, a s tim se dobar gospodar ne razstaje bez velike nevolje, a u granici prodaja zemlje i tako nije mogla doći u račun. Blago prodavati, pa kupovati staklo?! Mislili bi svi, da su poludjeli, jer staklo i tako ne služi ničem. Prozori su samo za to, da mala zraka svjetla može prodrieti u sobu, a na vrata se i previše zrači. Ljudi ne živu u sobama osim nešto preko zimskih večeri, a onda ne trebaju prozora, a da ih i imaju u većem obsegu, morali bi ih zaliepiti voskom, da kroz pukotine bura ne udara. Drugi je razlog, zbog kojeg se ne može iz dućana nabavljati, što bi to bila sramota. Graničar nabavlja sol i alat i oružje, a sve drugo pravi sam, bez obzira, što gradi ili proizvađa. Najzad: težke mi muke nešto stvoriti, kad prodaš ono, što su stariji stekli, pa kupiš ono, što su posve nepoznati stvorili!

Take su misli morile Jadru, dok još nije ni mislio, da će on biti nasljednik strica Jure. Poslije dugog razmišljanja, a razmišljao je o tom pitanju i onda, kad nije htio, jer ga je podsviestno nosio u sebi, kao što bez razmišljanja nosi noge i ruke, došao je do uvjerenja, da je ipak pametnije graditi više kuća. Za takvo rješenje treba riešiti samo pitanje mjera, a ne prieti opasnost, da stvori nešto, što ne bi odgovaralo ni prilikama ni potrebama. Da podigne kuću na kat, nije mu ni jednog časa došlo u pamet, jer je to toliko daleko od seljačkih potreba onog kraja kao potreba, da podigne toranj vidikovac!

Kad mu je stric Jukan povjerio vodstvo zadruge, bio je gotov s osnovom. Trebalo je samo prije tog posla obaviti neke druge, koji su bili preči. Prva je briga bio mlin. Te se je riešio i tako osigurao ne samo da može svoje žito samljeti, kad hoće i koliko hoće, nego i da ima koristi. Druga mu je briga bila voda i ovdje kod kuće. Klarića je vrilo i dobro i nepresušno, no daleko — najmanje tisuću i petsto koračaja. Toliko tamo, toliko natrag, s vučijom na leđima, s noge na nogu, to je vazda sat hoda. Sreća je bila, što iz vrela nastaje potočić, koji teče u Obsenicu, nedaleko njihove kuće pa na njemu napajaju blago, kad nije na paši bliže Obsenici. Jadre je znao, da i tu nešto mora načiniti, no nije se mogao odlučiti, što bi zapravo morao raditi. Pomišljao, da negdje kraj kuće izkopa zdenac, no ne pamti ni on ni itko drugo, da se je igdje u blizini ikad pokazala ma i najmanja žilica vode iz zemlje, a da kopa na sreću, nije htio. Isto tako nije pomišljao, da bi kopao suhi zdenac, jer je vodu trebao samo za kuću. Poslije dugog je razmišljanja uvidio, da ne može stvoriti ništa ni novo ni osobito, pa se odluči, da Klarića vrilo obziđe i ogradi tako, da ne može blago do njega, što je dotad činilo, i da čeljade, koje grabi vodu, može vazda stajati na suhu i čvrstu podnožju. U samo vrelo nije dirao, jer bi se moglo desiti, da ga pokvari, nego je nekolika koraka dalje od izvora izkopao dosta veliku i duboku jamu, da mogu i s najvećom dižvom vodu grabiti, a da je ne zamute.

Kopanje vapnenice nije bilo ni težko ni dugotrajno, jer se nisu namjerili na živo kamenje. Prije neg su je počeli zidati, Jadre je otišao u tastbinu, kući Tomičića, jer su i oni nedavno palili vapno, pa je htio potanko doznati, kako se to sve radi, da ne bi pogriešili ili štogod propustili. Martin se je, doduše, u to dobro razumio i već je negdje gledao, kako to ljudi rade, al' je Jadre ipak volio, da se i on sam još bolje uputi.

Tamo su kod kuća Rubčića imali također zemlje, pa se je uzput svratio, da pogleda, da na njima nema šteta. Bila su dva velika komada u ogradi od plota. Kad je došao prvom komadu i pogledao ogradu, obuzeo ga je po cielom tielu plamen biesa, jer je opazio na brojnim mjestima u plotu velike rupe, a na vrhovima prelomljenog granja čuperke vune ovaca, koje su se provlačile u ogradu. Štete su bile

dosta velike, jer ovca pase, kao da bi zemlju obrijao. Drugi komad nije bio bolje sačuvan. Da su ograde stare i trošne, ne bi se toliko jadio, jer i najbolji čoban često zaboravi na blago, kad se zaigra s drugovima i drugaricama, no to su bili plotovi, stari najviše tri godine, te su grane još čvrste kao željezo, pa ipak! Gledajući i jadeći se, razmišljao je, što bi učinio. Baš iz bojazni pred štetama tu su zemlju vazda ostavljali pod livadom, iako je zemlja dobra i nosila bi svaki usjev s velikim blagoslovom. Sad je mogao otići u selo i pitati — na liep il' na ružan način — tko je pustio blago u njegove ograde, no ne bi dobio nikakova odgovora osim, što bi ga sigurno, bilo tko, opsovao, što ih napada. To je sigurno. Stoga se nije ni svratio u selo, nego nastavio put prema crkvi, pa lievo u Razbojine, kućama svoje tastbine. Ubrzo se je bies u njemu slegao, pa je počeo mirnije prosuđivati i zaključivati. Sievnula mu je misao!

— A što 'š ziđati, kad pališ klačinu? — upitaše ga u kući.

— Štalu — odgovori Jadre bez razmišljanja, no možda i zbog tog, što nije želio nikom tumačiti i razvijati svoje osnove. Kad je već odgovorio, sam zastane na svojoj rieči i stane po njoj kopati, pa nastavi glasno razvijati: — I sramota j' i grijota, da nam blago nema poštena krova, a zime i studeni, da i čoviku i blažčetu srdce puca. Moram stog štalu ziđati. Načinit ću pravu štalu i za sitno i za krupno blago.

Zaokupljen tom novom mišlju, nastojao je, da se čim prije otrese pripoviedanje i požuri kući, no uza sve nastojanje, to ipak nije išlo tako brzo. Nije on svaki dan gost svoje punice, pa ako je zet Kresina, nije ni punica tkogod. Ne može ona njega pustiti, dok ga ne počasti, kako dolikuje takom zetu. Čim ga je opazila i pozdravila se s njim, prihvatila je tavu u ruku, da razbije kajganu. To je obvezatni štîm za zeta kao prvo, a poslije toga može još šta — već prema zetu i prema mogućnostima.

— Uprav ne bi marila, tetka, ništa spremati, jer moram brzo kući — branio se Jadre, vidjevši, na što se sprema. Zvao ju je još prije, nego joj je postao zetom tako, pa je i ostao pri starom nazivu.

— Ne 'š ti, jadan, meni propisivati, kako ću ja svog Kresinu dočekivati — odgovori punica, smijući se, a iz očiju

joj je sievalo zadovoljstvo i ponos, što on već obćenito nosi naziv »Kresina«, kojemu je ona pridavala neobično veliko i zamašno značenje. Nije baš barun, al' u narodnim ustima i mašti nije ni manjeg zamašaja i težine. Sjedio je s tastom i još nekima pod jasenom pred kućom, dok ih planinka nije zovnula, da uđu u sobu. Ona nije sjela s njima, nego se je opet izgubila, govoreći:

— A kako j' moja Ika, jadna ti sam za njom? Nikad je ne vidim, kun da smo priko svita.

— Tako — odgovori Jadre. — Znaš i sama, kako j' plananci. Orba i rije po kući. Osim svega drugog, šalje u školu sedam dičaka, pa i š njima ima svako jutro posla, dok i' odpremi.

Dok je un još odgovarao na njezino pitanje, ona je zamakla u kuhinju, i vrata su za njom lupnula, kao da ih je vjetar bacio na dovratnike.

— Unda, veliš, gradit ćeš štalu? — upita ga tast.

— E, e. Štalu. Potlje ću morda i još što graditi, al najprije štalu. Čeljade se zna i skloniti i ukloniti, a blažče mora ostati, di ga ureneš il privežeš. Najprije štalu — govorio je, upravo slušajući sam svoje rieči i naslađujući se njihovom opojnom opravdanošću toliko, da se je čudio, kako je mogao sve dosad misliti samo na gradnju kuća, ne jedne kuće nego odmah više kuća, a nije se sjetio svog dobrog, dragog blaga, kojemu je mnogo potrebniji dobar krov nad glavom i zaklon od vremenskih nepogoda nego njegovoj čeljadi. — Štala je prva na redu, a potlje, što Svemogući da.

— To ti unda misliš na daleko?!

— A nu. Ko ne misli na daleko, ne vidi ni uno, što mu je prid nosom.

— Tako i est. Nego, na moj račun, vaša štala ni nije loša.

— I slaba i primalena! — odgovori Jadre veoma uvjerljivo, te se i opet još više začudi sam sebi, kako on to nije prije opažao, iako je nebrojeno puta morao ustanoviti tu činjenicu. Posve je razumljivo, da je to i opažao, ali nije nikad dosad pomislio, da prije svega mora ozidati valjanu, veliku staju, u kojoj će moći kao pravi gospodar savjestno i valjano držati svoje blago.

— E, da. Prije ste držali manje blaga, a sad si ti, uvano, nagna sve na dvostruko.

— I nisam još nagna na dvostruko, al je una i prije bila primalena i za uno, što smo unda držali. Sad su nam ovce i zimi najviše pod oborom, a to j' uprav smrtni gri.

— Pod oborom?! — iznenadi se tast.

— Ne uprav tako — odgovori Kresina — al s unim, kao i brez unog. Est ništo štalice zbijeno nabaška od goveda i konja, al nije uprav ništa. Sad, ako me Bog uzdrži, sad ću ja to urediti, da se ne će sramiti ničije štale u kumpaniji. Uredit ću ja to — govorio je sve zanosnije, gledajući u mislima tu svoju novu veliku staju, u kojoj će biti veselje i blagu i čovjeku, koji će ga ugoniti.

— Tako, tako. Čeljade zna i vikati i zapomagati, a blago j' nimo, pa sami moramo i za njeg misliti.

— Načinit ću štalu sa dvoja vrata — razvijao je on misao, koja mu je navirala na usta. — Na edna ćemo ugoniti goveda i konje, a na druga sitno blago. Sve ću je oziđati, samo ću prigradu između blaga metniti od brvana i na njoj vrata, da se i iznutra more i k jednom i drugom blagu. Na obe ću strane uziđati pendžeru, da se u štali vidi i kad su vrata zatvorena.

— To će biti ka carska štala. Tako se prave štale za carske konje.

— Nisu ni naši konji i goveda manja gospoda od carski — odgovori Jadre, smijući se. — Ako unako tribaju uni tamo, tribamo i mi o'de. Blago edno, ka i drugo. Načinit ću prigradu baška za janjce i jarad, baška za tejace.

— U štali?!

— E, e. U štali. Ne ću štediti. Ima kamenja, a klačinu ćemo sad paliti, pržine ima puna Obsenica, a težaka puna kuća, vala Bogu... Est, uno, ratovi su nas proridili, al jope... Vala Svemogućem, kad je tako pripušta...

— A zidari?! A tesari?! — upita tast ko zabrinuto.

— La, moj ćakane! — odgovori Jadre veselo. — Sve mi to sami znamo! Nema ništa, što triba graničarska kuća, da mi to ne znamo načiniti.

— Na priliku: kovačija? — upitao je tast pravom onoga, koji se može brinuti i za njih, kad je njegova Ika uz ognjište i k tome još i planinka.

— I to! — odgovori Jadre pobjedonosno. — To nam baš nije išlo za rukom, jer nismo imali alata, al sam ja nabavije sve, što kovač triba —

— I mijove?!

— I mijove, i nakovanj, i bate, i klišta i sve, sve, što j' potribno, pa sam unda posla ednog dičaka kovaču Vrbanu, da kod njeg radi i uči. I naučije ka edan po edan, a už njeg i mi svi ostali. Pa nije to ništa! Imamo mi sad cili viganj, al ne radi mali neg za nas, što tribamo.

— Mali?! Veliš »mali«, a kuje?

— E! Mali je. Tako ga zovemo, a već je momčina. Ime mu je Dane, a unuk je pokojnog Stipana. Kuje ka veliki, ka pravi kovač. I ploču za paripa zna skovati, zna podnaditi i sikire i motike i štogod oćeš. Nego, ćakane, ja moram! — reče i ustade. A dosita mu se je žurilo, jer je svakako htio stati kod kuća Rubčića, da govori radi zemlje i jer je gorio od želje, da čim prije stigne kući i točno odredi mjesto, gdje će sazidati staju i da utvrdi njezine mjere.

— Sidi još, sa' će stara mam doći. Još malo — odgovori mu tast i zovne u sav glas: — Stara! Uteče ti zet Kresina!

— Dok je mene i ožega kraj mene, ne će lako proći! — odgovori ona, vičući.

— Esi je čuje?! — Ta se ne šali, man se mam grozi ožegom.

— Brez sve šale, moram ići — uzvrpoljio se Jadre i postao posve nemiran. U njemu je kopala i rovala misao o staji i ujedno se motala s mišlju o zemlji kod kuća Rubčića. — Moram, moram ići.

— Sa' će, na, stara, pa ćemo unda viditi — odgovori Tomičić, smijuljeći se skoro podrugljivo, pa ponovi: — Vidit ćemo, moj vridni Kresina, e l' jača obična punica il slavni Kresina!

Jadre se je nasmijao na tu izjavu svog tasta, al' je najozbiljnije mislio, kako bi izmakao. Da se nije sjetio gradnje staje baš sada i da ne mora već danas, kad je već tu, govoriti s Rubčićima, ne bi se toliko ni žurio. Dok je on tako razmišljao, uđe punica s velikim pladnjem cicvare, govoreći veselo:

— Još mi ni edan zet nije otiša izpod krova, da nije poije cicvaru, pa ne će, lje, ni Kresina, pa da j' deset puta Kresina!

— Ajme meni, moja tetka, što uradi?! — uzklikne on, opazivši cicvaru. — Esam ja zet i nije mi žâ, vala mom Svemogućem, al, jadna ne bila, ne čuješ li, da te vaik zovem

tetkom, pa unda ni ti ne bi marila, da sa mnom ka sa zetom, man ka i sa svakim drugim sestrićem nerođenim ka i rođenim.

— Neka, neka! — odgovara ona veselo. — Imam ja mnogo i zetova, Bogu mom vala, i mnogo sestrića, al je samo edan Kresina!

— Ma, ne mogu, tetka, ni isti ni stâti dulje. Moram se paštriti, jer sam već ka na vatri.

— Ne pitam ja tebe, e l' moreš il ne moreš! — odgovori punica.

— Eto: sad budi Kresina! — podrugne se tast — i prosudi, kako j' meni već skoro pedtdeset godina s ovakim zmajem ognjenim!

— Samo se ti, stari, rugaj, a lako ti se i rugati, dok ja kraj tebe pušem. Vidit ćeš, kako j' brez mene, kad mene udare lopatom po plećim.

Kresina se je pomirio sa sudbinom i počeo posve mirno zahvaćati i gutati cicvaru. To je pšenično brašno na maslu, s lukom i skorupom.

— Dobra ti je, tetka, ova palenta, al si je svarila za pet težaka — govorio je Jadre, jedući veoma sladko, jer je bio gladan, a jelo izvrstno.

— Znaš, kako j' Dređo bije u gostim kod pokojne tetke Pave?

— Nude?

— Razbila una njemu kajganu od trideset jaja — una j', Bog je pomilova, bila u svemu obilata — i metnila unako u tavi prid Dreču. Uzeje un u ednu ruku komadinu kruva, u drugu žlicu i — mota li, mota, a Pava gleda. Una j' vaik iznila prid čovika toliko, da ne more poisti, pa da j' najgladniji, al Dređo mota ka poplava. Vidi una, borme, da j' Dređo naumije sve poisti, pa ga još nuka, da ne bi čovik pomislije, da joj je žâ, a Dređo će njoj: »Ne boj se, strina Pave — tako mu je, nikako bila strina — odkad je Dređo posta, nije mu podrobac osta.« Kad un sve smaza, una diže izprid njeg čistu tavu i veli: »Uprav ti vala, Dređo, da sam i to doživila, jer odkad je Pava u ovu kuću dovedena, nije joj još tava pogrebena. Sad je, eto, i to.« E da bi i ja s tobom doživila ka pokojna tetka Pava s Dređom!

— Gledat ću — odgovori on — al morate mi i vas dvoj pomoći.

*

Tast mu je obširno opisao zidanje klačine i upozorio ga na neka svoja izkustva u tom poslu, a Jadre je zalazio pitanjima u nevjerojatne sitnice, tako da mu je Tomičić najzad rekao:

— Ti znaš više od mene, a doša si tobože mene pitati! Sigurno si ti doša u Ričice nikim drugim poslom, pa ti je to samo izgovor, jer i prid nami sakrivaš uno pravo.

— Bora mi, ne, ćakane. Ne sakrivam ništa, al sam uzput pogleda i unu našu zemlju kod kuća Rubčića.

— Una ti je baš sneruke. Ti bi to triba nikako zaminiti.

Jadre se samo nasmieši, kad je čuo te rieči.

— Eto: esam li pogodije, što te je dognalo u Ričice?!

— Nisi pogodije, ćakane, jer da sam doša samo stoga, ne bi bije marije dolaziti sve do Razbojina. Uno j' samo uzput, a pravi je posa, da naučim, kako se pravo i valjano klačina zide.

— A nu! Neka j' i tako — reče Tomičić i slegne ramenima. — Podaleko smo edni od drugi, al tvoj se glas čuje još i prikọ nas!

— Svit ka svit, moj ćakane!

— E, e. Svit i laje i teljuzga, al ima i poštenog svita, pa istinu kaže. A znaš li ti, da sam nikidan čuje u Lovinjcu, di divane o mlinu Kresojića? Ne kažu ni vrkljanski ni nadvođanski, man uprav »Kresojića«. Ja se ko pritajije i ko nevišt upitam, jêr ga tako zovu, a niki uvati, da mi pripovida o Kresini. Ja se sve čudim i devetim, dok niki ne vikne, na unog, što j' meni pripovida: »Pa ne znaš li, jadan ne bije, da mu je to tast, kome pripovidaš, a un tira s tobom šegu!?« Tako j' to bilo, viruj mi.

Najzad se je Jadre oteo i pošao kući, smišljajući, kako bi se s Rubčićima nagodio, a kroz te su se misli provlačili koraci, kojima je mjerio, kolika bi staja morala biti. Tako — za trideset do četrdeset komada goveda, za šest do osam konja, za trista i petdeset do četiri stotine ovaca, za petdesetak koza, te za telad, janjce i jarad. Trebat će — tako... Velika štala. Da. Velika štala, vrlo velika, al bi staru mogao popraviti i urediti možda za sitno blago. Moglo bi i tako, a moglo bi biti i kako drugačije. Svakako će sad najprije zidati štalu, pravu štalu, da bude za blago kao kutijica i da svatko, tko dođe, ima što i vidjeti.

U tim je mislima stigao i do kuće Rubčića i svratio pred Josinu kuću. Bio je veoma zadovoljan, kad se nije izpunila njegova bojazan, da ga ne će zateći kod kuće. Pozdraviše se, upitaše se za zdravlje, pa za obitelji, pa za ljetinu, a onda upita Joso, zbog česa je išao u Ričice.

— Da ti pravo velim — odgovori Jadre oprezno i polako — i nisam kanije uprav u Ričice, man samo tu do ove zemlje, a kad sam već bije tu, unda sam se sitije, da bi mi zamirili u tastbini, kad bi čuli, da sam bije o'de, a da nisam doša, da i nji obađem, pa sam skoknije u Razbojine.

— To j' lipo. I bi im bilo žâ!

— Nego, ova naša zemlja vami o'de za veleku napast.

— Pa i nije za napast zemlja, al ste nam vi Vrkljani za napast.

— Da mogu, moj Joso, ja bi' je svu u torbi prinije, da ti tu ne smeta, al ne mogu, pa što ću ti ja.

— Neka zemlje, al vas ne triba tu! — odgovori Rubčić u šali.

— Daj mi drugu zemlju, pa ti ne ću nikad više doći na ovu! — dočeka ga Jadre kao zeca.

— Iz uni stopa! — odgovori Rubčić, ne vjerujući, da je to moguće, jer je on o tom govorio već s pokojnim Jukanom, no on nije htio ni govoriti, pa stoga nije u kući ni spominjao tu Rubčićevu ponudu. — Ja sam tako divanije i pokojnom tetku Jukanu, pa me malo nije šljakom pritovarije, »Kad mom didu«, veli, nije bila sneruke, jêr bi bila meni?!« i nije tije ni divaniti.

— Ni ja se ne bi š njom rasta drage volje, al — ako j' tebi baš jako do nje...

— Ma, zaklinjem te svitom, e l' mi na pragu il nije?! Pa, kako mi unda ne bi bilo stalo, a — ako ćemo pošteno — i pravo bi bilo, da j' moja, kad mogu s ognjišta pljuniti do nje, a tebi je dan 'oda daleko.

— Ne, ne! — uzprotivi se Jadre veoma oprezno. — Nami una nije pridaleko, a znamo, da ste vi dobri gospodari, pa nam ne činite šteta. Vindar, moremo...

— Ja bi ti dâ, za ove dvi košanice, što god išteš. Biraj komade, koji su ti najnaručniji od naše zemlje.

Jadri je odlahnulo, pa počne polako umovati:

— Ne ću ja ni tebi krivo, al mi je najprije do mene i moje zadruge. A znaš i sam, da moram i ljude u kući pitati,

pa reci, koju zemlju nudiš. Tu je osam dobri plûga na dobra četiri vola. Ja sam je ora.

— Na moj račun, ne more biti tolko, al — nu. Kolko j', tolko j'. Vidimo je, pa znamo. Nego, ja bi ti dâ našu Zubčićku. To j' tebi na vratima.

— Prljuga — odgovori Jadre suho i odrezano.

— Duša valja: nije dobra ka ova vaša, al nije ni prljuga. Kad ja na njoj mogu sijati i raž i šenicu, unda se zna, kakva j'!

— To su tri plužčića — reče Kresina.

— To su četri dobra pluga, a ako je ti uzoreš za tri dana na najbolja svoja četri vola, iđemo mam u kumpaniju, da je pripišu na tvoju zadrugu, brez išta. Moja će je se zadruga odreći.

— Što još daješ?

— Imam tu Njivetine, u dva komada po dva dobra pluga.

— Ta j' kraj tebe ka i ova naša, pa ne tribamo minjati.

— Vindar ti je bliže.

— Za dva puškometa. A š njima, ka i brež nji. To ne mogu — govorio je Jadre veoma mirno, hladno i odrješito, smišljajući, kako bi naveo razgovor na zemlju u planini. Tamo je on ciljao.

— Nemamo ni ednog komada, koji ti je bliže.

— Da j' barem bliže kom našem drugom komadu, da zaokružimo ili barem, da je moremo skupa, ednim putom obrađivati, unda bi i mogli divaniti.

— Imamo mi takve! — uzklikne Joso. — Imam je, al di je una, kad ti je i ova pridaleko?!

— A di je ta?

— U planini. U Dubokim Jaslami kraj vaši košanica.

— Est to! — uzklikne Jadre.

— Samo j' uno šest plugova.

— I priko svita.

— Al uz vašu zemlju i puškomet od vašeg stana. I smeta vam ka i meni ova vaša tu na mojim vratim.

— Ne bi smije reći čeljadi, pa da j' dvaput veća od ove naše o'de, a i drugi bi mi se svit ruga, da sam dâ konopljište za vrištinište.

— E, da vidiš, i nije tako. Est ova vaša zemlja dobra, al je razmeđila s konopljištem, a ni una naša u planini nije

ni vrištinište ni loša zemlja, man uprav, da joj u planini triba para tražiti. Nego, ja znam, da ne more ići na istu miru, pa bi ja, ako ćeš, da vam damo Zubčićku i Duboke Jasle za ovo sve vaše. To j' ravni deset za osam plugova.

Jadre je časak razmišljao samo da odmah ne reče, da je vrlo zadovoljan s njegovim priedlogom, pa Joso nastavi:

— I da ti pravo kažem, ja nemam koga pitati, jer su moji svi već ludi zbog ove vaše zemlje. Ništa ni ne slušam, man vaik to, sad ovako, sad onako, al samo tužbe i želje, da se prominimo.

— Ja sa svojim nisam još nikad o tom divanije. Ni pokojni stric Jukan nam nije spominja, da ste o tom divanili. Pitat ću i', što uni vele, a ja sam zadovoljan, ako uni pristanu, i evo ti ruke. Vridi, ako moja čeljad pristane. Ne pristane li, nije ništa ni bilo. Al ja mislim, da će pristati, kad sam ja za to.

— Što Kresina reče, Kresojići ne porekoše! — odgovori Joso, a zadovoljni mu smieh ovije lice i oči.

Udariše dlanom o dlan i stegnuše desnice. Oba su bila uvjerena, da napraviše dobar posao.

— Skupa ćemo kumpaniji, da i tamo uredimo — reče Jadre. — Kad pođeš u Lovinjac, svrati se kući našoj, pa ćeš mam čuti, pristaju li moji. Ako pristaju, iđemo skupa, ne pristaju li, čut ćeš, al i jope moremo skupa u Lovinjac, ako budem ima tamo posla i vrimena, da se otrgnem od kuće.

— Polag toga, što uni ne će pristati na uno, što si ti odredije, mogli bi mam na likovo, neg nemam u kući vina, a i odklen bi?!

— Lako nami za likovo, samo, da j' sritno.

Kući je išao toliko izpunjen zadovoljstvom, da bi bio mogao poskakivati ili pjevuljiti kao mladić, a usrećivalo ga je uvjerenje, da je za zadrugu napravio izvrstan posao zamjenom zemlje, kao i činjenica, da je odlukom, da pravi staju, pogodio svoju najpreču i najkoristniju zadaću. Jest ono u Dubokim Jaslama daleko, ali kad je preko cielog ljeta tamo sve blago, osim nešto tegleće marve, kad je tamo toliko čeljadi, da mogu sve lako obraditi, onda daljina nema nikakove važnosti. Ono je njima pred kućom, ne doduše tu Nad vodom, ali gore, kod stana. Pred kućom je, a ono kod kuća Rubčića je u svakom slučaju izručeno samo tuđoj milosti i dobroj volji, koliko će koristi pobrati sami, a koliko prepustiti Vrkljanima.

Najprije je sve izpripoviedao Martinu, jer je želio čuti njegovo mišljenje. Nije mu rekao, koji razlozi nukaju njega na tu zamjenu osim samo obćenito, da je Rubčićka sneruke, predaleko i tako. Martin je mahom prihvatio njegovo razlaganje i Rubčićevu ponudu kao veoma povoljnu.

— Ima, ima tu na Rubčićki dobra četri pluga oranja — potvrđivao je Martin tvrdnje Jose Rubčića. Ne vara se unaj, koji je tu već triest puta, ako ne i više, ora. A uno u planini, uno j' zemlja, da bi na njoj moga mam sijati konoplju brez truna gnoja. Ja to tebi velim. I nije nam na puškomet, man moreš kamenom dobaciti s naše livade na nju. I smetalo nam je, što nam je drugi zavirije u stan.

— Uprav mi je drago, da si i ti za to, da minjamo. Znaš, ja sve sumiram, da pametni gospodari moraju gledati, da im zemlja bude sva u rpi, a di to ne more biti, a svagdi ne more, tamo moraš gledati, da bude u što većim komadim.

— Samo tako — potvrdi Martin.

— Pitat ćemo i druge naše.

— Ne tribaš i' ni pitati, man uređuj.

— To ne ću. Jêr ne bi svaki znâ, da se i njega pita?

18

Svieća babe Mande je dogorjela.

Bila je na nogama sve do par dana pred smrt. Nije se tužila ni na bolove ni na slabost, nego se je samo sve više i više savijala prema zemlji, koraci su joj postajali sve tiši, sporiji i neodlučniji, a i razgovora se je isto tako polako, neopazice i mirno ostavljala. Po koji poluglasni uzdah prema Bogu, po koji neodlučni i nesigurni povik na diẻte, kratki odgovor, kad bi je Ika nudila, da što pojede — to je posljednjih tjedana bio sav njezin razgovor.

— Tebi, majko, uprav ništo nije dobro — govorila joj je Ika češće, čim je primietila to njezino klonuće i opadanje, a ona je odgovarala vazda posve jednako i jednolično:

— Uprav mi je, dite, lipo.

Sa djecom se još uviek redovno molila, ali i potiše i pokraće, i nije ih psovala, kad bi opazila, da je koje zaspalo ili da se je zaigralo, pa prestalo moliti. Ko da nije opažala ili nije htjela da vidi i zarezuje. Kad je jednog jutra nije

dugo bilo iz sobe, Ika je tiho i oprezno ušla, kao da nešto traži. Opazivši, da starica ne spava, javi joj se:

— Bi l' ti, majko, donila žlicu varenike? Uprav sam sad izstavali kota.

— Neka, neka, râno — odgovori ona. — Ne ću sad još ništa. Neka me.

— Ika se je opet tiho udaljila, zaprietivši djeci prstom, da budu mirna, no ona to razumješe tako, da su sva, koja su bila budna, skliznula s ležaja i posukala za njom. Njih je privukla njezina izjava, da je varenika već izstavljena! Ostalo je još samo nekoliko najmanjih, koja su spavala kao zaklana. Ika je već nekoliko tjedana opažala na Mandi velike promjene, pa je upozorila i Martina i Jadru. Janja se i svekrva nisu nikad osobito slagale i voljele, pa kad je Ika i njoj rekla svoje opažanje, Janja je samo odmahnula glavom, a poslije dulje stanke šanula:

— Kod nje nikad ne znaš, što misli.

— Al o'de vidimo, da nije dobro.

— E, e: ne znaš, e l' misli dobro il zlo.

Ika se nije htjela nikad miešati u međusobne odnose pojedinih žena, osim kad je mogla pomirljivo djelovati, pa i sad prekine razgovor i otide za svojim poslom. Ne može se reći, da se Janja nije prema njoj držala i pristojno i prijateljski, al je Ika uviek osjećala, da jetrva Janja nosi u srdcu i mali žalac i nekoliko komadića leda, što u nju zasadiše planinkini ključevi o Ikinu pasu. Jest ona to preboljela, i uvidjela je, da je pametnije, da je Ika domaćica, kad je već Kresina starješina, i nije se nikad nikom potužila, ali — ostalo je nešto na dnu srdca, kao što ostaje talog u tavi, kad se maslo stopi. I taj se je talog češće uznemirio, kao da počne vreti. To potraje, kad dulje, kad kraće vrieme, a Janja se namrgodi, nabusito odgovara, tuče svoju unučad, a dohvati i drugo diete, koje joj nespretno naleti, i sa Martinom ništa ne divani. Onda je opet prođe i — kao da nije ništâ ni bilo. Ika bi to vazda najjasnije osjetila i razumjela, no pretvarala bi se, da uobće ništa ne primjećuje. Jednom je Jadre čuo, kad je tako nabusito prigovorila Iki, da joj je varenika zagorjela i usmrdila se u kotlu.

— Uprav ti se to samo čini — odgovorila je Ika posve mirno, a u lice joj je udario mlaz krvi. Svladala se je, i ako joj je pred Jadrom bilo veoma žao i neugodno. On je to primietio, pa kad su ostali nasamu, reče:

— Ništo neša Janja na trnju jašila.

— Nije to ništa — odgovori Ika. — To kod žena dođe s misecom.

— Est to, al Janjin je misec već davno upočinije.

Ika se osmihne na njegovu primjetbu i poželi, da mu reče nešto, što bi ga uvjerilo, da se ona ne ljuti na Janju. Čas je šutjela, a onda reče:

— Kad je žena starija, unda se samo sića unog, što j' bilo, pa joj je još gore. Tako i naša neša Janja. Al ništa j' to. Šunit će koje dite po turiću, pa jope sve u redu i miru.

Manda nije ustajala, pa Ika opet uđe u sobu. Vrlo je pažljivo otvarala i zatvarala vrata i stupala na prstima.

— Ne spavam, ne spavam — javi se Manda. — Samo malko kunjam.

— Bi l' ti, majko, što donila, da metneš u usta? — upita je Ika.

— Znaš, što, rano? Stopi mi dvi, tri žlice masla, metni u nj kimljena i donesi mi, da to srknem.

Ika je to brzo priredila i doniela.

— Lipo j' ka ulje — reče, noseći raztopljeno maslo u maloj padeleci. Na dnu je ležalo zrnje kimljena, više crno nego žuto, pa se ne bi smjelo reći, da je taj liek bio osobito zamaman. Manda se je pridigla i običila na lakat lieve ruke.

— Ne miči se ti, majko — reče Ika, — Ja ću ti dati žlicom, a ti samo srči.

— Neka, neka. Mogu ja i sama — branila se baba Manda, al' je bilo posve očito, da joj je svaka pomoć dobro došla. Ipak je sama uzela žlicu i zahvatila nekoliko kapi.

— Još je jako vruće.

— Tako i triba.

— Samo lagano, majko. To će ti, ako Bog da, mam pomoći. A di te boli?

— Nigdi. Nigdi me ne boli. Samo tako — govorila je, prinoseći žlicu k ustima. Oprezno je srknula. — Dobro j' ovo. Priki lik, al meni ovaj put više ne će pomoći.

— Bog s tobom, moja majko!

— Est Un sa mnom, slava Mu i vala,

— Ti si slaba i — tako. Al to će proći, kad te ništa ne boli.

— Nema me što više boliti, moja ćerce. Nego, poruči po Martu i Kaju i po druge.

To su bile njezine udate kćeri, a drugi su, na koje je ona sad mislila, djeca od triju ostalih kćeri, koje su otišle prije nje za pokojnim ćaćom Jukanom i ostavile iza sebe mnoge djece.

— Kako ne bi?! — odgovori Ika. — Mam ću po nji poslati, al nije to, ako Bog da... Ti ćeš se dignuti.

— E — bome, ne ću o'de ostati, al se sama više ne ću dignuti — odgovora ona posve mirno. Nije ni polovicu masla posrkala. — Ne mogu više, a lipo j'. Al ne mogu.

Taj je napitak redovni ženski domaći liek. Čim je kojoj zlo, odmah se topi maslo i meće u vatru ovelika ploča, da se ugrije. Tad je zamotaju u krpu i metnu na bolno mjesto — a to je redovno trbuh. Ika nije ni spomenula Mandi, da je ploča već davno u vatri, nego je izišla, ohladila je toliko, da ne zapali krpu, zamotala je i doniela.

— Da bi ti, majko, metnila ploču? — upitala ju je, prebacujući iz ruke u ruke vrući zamotak. — Još je jako vruća.

— Metni je, rano, tu na pod kraj mene — odgovori starica i opet se spusti na leđa. Ika ju je u čudu pogledala, jer nije razumjela, što je htjela reći. Manda to primieti, pa raztumači: — Gotove su moje ploče, rano moja. Što će mi ploča, kad mi više ne triba?! Nigdi mene ne boli.

To je potrajalo samo tri dana, i ona je otišla savršenim mirom. Na njezinu se izrovanom i navoranom licu nije ni jednog časa opazila ni najmanja ni bol ni tuga. Istina: ti su starački obrazi bili posve jednaki kori prastarog hrasta, pa je onda težko, da se bilo kakvi osjećaji odraze na njemu, al su oči ipak bile žive, iako već prečesto polivene suzama, zamućene, pa se ni na njima ne pokaza ništa, što bi odavalo, da se težko dieli.

Na sprovodu je bilo pola plovanije, a Jadre je bez ikakova dogovora, bilo s Martinom, bilo s kim drugim, priredio sve, baš kao i za pokojnog starješinu Jukana. Šutio je, nije ni s Ikom govorio i razglabao, no pokapajući babu Mandu, neprestano je bio obvijen osjećajem, da iz kuće odlazi nešto neobično krupno, veliko, tajanstveno i sveto — tako: odlazi zadnji ostatak nečesa liepog, posljednji predstavnik velikog dostojanstva, velikog života muka, patnja, pregaranja, ali i slave i pobjeda i ponosa. Ta je misao toliko obsjela Jadru, da je se nije nikako mogao otresti, i toliko ga je pritisla

k zemlji i priklopila neizkazanom tugom i bolom nad tim mrtvim suhim kostima, da se nije nikako mogao razabrati i snaći. Ika je prva opazila to njegovo razpoloženje i nije joj bilo jasno, što ga je toliko udarilo i slomilo. Ona je znala, koliko je on bio pažljiv prema babi Mandi, ali nije ni slutila, da je tu još nešto i dublje i snažnije od obične rodbinske veze i dužnosti starješine prema najstarijem članu porodice. Dosad je on pokopao i roditelje i nekoliko svoje rođene djece, al' nikad nije bilo ni traga vanjskim znacima prevelike tuge. Bilo mu je žao, i suzā se nije sramio, koje su mu same utjecale niz obraze, ali nije bio toliko stučen i ubijen kolko sad, kad pokapa — najobičniju strinu Mandu. Njezine su kćeri nad njezinim mrtvim tielom glasno naricale, javljale su se svojim žaljkama i unuke, sva su djeca u kući plakala za svojom babom Mandom, jer su u času njezina odlazka posve zaboravila na dugotrajne molitve, koje su ih umarale i dojadile im — sve su to zaboravile mole dobre djetinje duše, jer je bilo bez korjena, a progovorila je krv i bistre očice nalila rodnim suzama za dobrom i dragom bakom. Sve je to bilo, ali prema Jadrinom osjećajima nije bilo ništa, izčezavalo je i bilo obično, bliedo i bez prave dubine.

— Vridna naša baba Manda! — uzdahnula je Ika, kad se je našla nasamu s Jadrom, s posve sviestnom željom, da ga izazove, eda bi joj razjasnio svoju tugu za čeljadetom, kojemu više nije bilo obstanka na zemlji. Njezina smrt nije baš nikog iznenadila, jer je bila naravnija, nego da je još dulje ostala na životu. Njezina rođena djeca žale za njom više nego ostali, jer im je majka, jer ih je nosila pod svojim srdcem, žale i ostali, jer je ipak velik događaj, kad se razstaješ s čovjekom, koji je bio s tobom cieli ljudski viek, a sad izčezava iz tvog vidokruga i odlazi zavazda. To je velik događaj, koji svi ljudi na cielom svietu doživljavaju s posebnim razpoloženjem, pa ne može ni tu biti drugačije. Svi su očekivali taj razstanak kao nešto posve naravno, najnaravnije i neizbježivo, pa ipak — težko je i bolno je, al' da je toliko bolno Kresini, sinovcu, čovjeku u najljepšoj mužkoj dobi — to je bila Iki posve nerazumljiva pojava, tim više, što je on sve udarce podnosio vrlo tvrdo i mirno baš kao i sve vesele i sretne događaje. On je vazda mužki vladao svojim osjećajima i njima ravnao toliko, da bi se možda

smjelo uztvrditi, da je mogao vazda zauzdati i prigušiti na usnama i smieh i plač. Sad je to bilo posve drugačije. Steglo ga oko srdca i u grlu, kao da će ga ugušiti, a na licu mu se je odrazivala bol, kakovu ona već davno nije vidjela. Na njezin je uzdah odgovorio najprije time, što se je uznemirio i nekoliko puta težko, iz dubine odpuhnuo, a zatim reče polako, kao da svaku rieč trga sa živog srdca:

— Volije bi, da j' poživila još barem desetak godina, neg da mi ko da pola carevine!

— E, a što ćeš, milinje moje?! — rekla je Ika, ne znajući zapravo, što bi mogla odgovoriti, jer ga nije razumjela. — Mlad more, a star mora.

— Znam ja to. I una j' poživila lipo, al...

— I vaik joj bilo lipo s nami. Nismo se, Bogu mom vala, o nju ogrišili ni mi ni niko drugi u kući.

— I ne daj, Bože, al jope... Ne mogu prižaliti, što sad umri.

— A nu... Umri ti i ćakan i vridna majka, kakvoj para nije bilo, pa smo morali i to podniti — govorila je Ika posve nesigurno.

— Viruj mi, da sam i nji lakše prigorije... Ne bi mi virovala, al je tako... Viruj mi. Ne mogu je prižaliti.

Ika ga nije nikako mogla razumjeti, pa uz najbolju volju nije više znala, što bi rekla, osim da mu potvrđuje.

— I meni je žâ, kun da mi je rođena — reče ipak, da ne šuti.

— U meni je to drugačije — govorio je on, gledajući posve neodređeno nepoznato i nevidljivo. — Ne bi ti ni sam zna pravo reći, al tako — š njom je otišlo i zadnje uno naše...

— A, moj brate, što ćeš? Još nas je, vala Bogu, puna kuća.

— Eeee — otegne on i zagleda joj se u oči. — Ne razumiš ti, što to ja divanim. S babom Mandom ode nami iz kuće i naša stara kuća. Ode sve. Ne vidiš li ti taj narod! Sve j' to drugačije, neg je bilo prije ratova.

— Pa, vaik je kod nas rat — odgovori ona prigušeno.

— Ovaj mali naš rat nije rat. To ti nije ništa. Al uni veliki ratovi s Vrancuzim! Ti, ti! Ti su sve privrnili.

— Privrnili?! — iznenadi se ona, jer nije ništa opažala.

— Ne vidiš ti to?!

— Uprav... Da ti pravo rečem...

— Al ja vidim na oba oka, miljenice moja! Privrnili, privrnili. I niko više ne će ta kola uzpraviti, ja tebi velim.

— Privrnili?!... A pokojna majka Manda?!...

— Zadnji končić! Sad i un puče, a mi ostadošmo... Ne mogu je prižaliti. Tije sam, da doživi, dok sve svršim, da vidi...

— A što da vidi?!

— Da smo znali i ovog paripa zažvaljati! Eto, to sam tije, da doživi i da nam bude tu. Samo da još puše kraj ognjišta uno naše staro. Ovako mi je sad, kun da da mi niko izkopa bunar pod nagami! Uprav tako. Sad smo mi najstarije kolino i više — samo u Mrkobraduši.

Iki je samo malko sievnulo pred očima, ali nije mogla osjetiti posve jasno i nesumnjivo, što i kako on to zapravo misli. Njoj je posve naravno, da stariji odlaze u Mrkobradušu, jer je to zakon zbivanja, koji je i neumoljiv i nepromjenljiv, a isto je tako razumljivo, da svaki rat mora ostaviti svoje tragove, no nije joj jasno, zbog česa je onda tako strašna nesreća, kad otide i posljednji ogranak starijeg, zapravo, ovdje najstarijeg koljena. I to je naravno.

— Una j' bila još jedina veza između unog i ovog — reče Jadre poslije duže šutnje. — I ja sam vaik molije Boga, da mi je uzdrži uz ognjište. Meni se vaik, kad sam je vidije, činilo, da oko nje side svi naši stari i razgovaraju o onom, što mi sad radimo. Meni se činilo, uprav kun da sam i' i čuje i razumije, pa sam bije siguran u uno, što sam radije. Uni su bili zadovoljni. Sad više nemaju kome dolaziti.

Njegove su rieči Iku iznenađivale.

— Bog s tobom! — rekla je skoro šaptom i zabrinuto.

— Čudiš se, čudiš! — reče on dosta suhoparno. — Ja se tebi ne čudim. Dobra si ti i moja si ti, al dublje, dublje, miljenice moja! Dublje!

— Ja te uprav ne razumim — reče ona posve smetena, jer što je više govorio, to joj je postajao zagonetnijim i nerazumljivijim.

— Esi ti vidila. kako mi gradimo? — upita Jadre posve mirno i sabrano, želeći je navesti na svoje misli.

— E. Gradimo.

— I stan i suvi bunar i štalu ednu prigrađujemo i dograđujemo, a novu ziđemo, i ziđemo ednu kuću, pa drugu

kuću, pa ćemo, ako Bog da, i treću i četvrtu i petu, ako uztreba — sve mi to gradimo ka u šali.

— Est to. I svit se uprav čudi i ne viruje, kako ti to sve radiš.

E, to j', vidiš, uno: ne radim to ja, man sve rade uni naši stari, od koji je posljednji otiša sad sa strinom Mandom. Sve to uni, miljenice moja, rade i grade, a mi smo samo ka njijov alat. To ti je uno.

— Uni rade?! — priupita Ika i opet u čudu.

— Od spraprašukundida ti je to sve ka edno i savilo se tu na našem ognjištu ka Božji blagoslov i radi čudesa, ako samo oćemo.

— E, sad te razumim! I lipo: i est tako, al uni unda i sad tu na našem blagoslovljenom ognjištu — reče Ika s neprikrivenim veseljem, što je osjetila, da je uhvatila nit njegova umovanja — i nije se ništa prominilo, što j' strina Manda sad otišla među nji posve.

— Ne bi se prominilo, da se mi ne minjamo! — odgovori on posve sigurno i uvjereno. — Al sam ti reka, da su ovi ratovi sve privrnuli. Al nek bi i bilo, što su uzmišali i zemlje i narode, al uni zavrtiše u mozgu svakom čoviku. Ne bi ti virovala, što se tu stvara, al ćeš viditi, ako dobro otvoriš oči. Sve j' to već sad drugačije i unaj isti narod nije više isti, koji je bije. Sve ja to vidim i važem, Mi još gradimo i gradit ćemo, ako mene i ove starije još Svemougći uzdrži, al ovi mlađi drugačije gledaju.

— E, duša valja — poče Ika veoma povišenim glasom — bije bi grî, kad bi se i na mlađe potužije! Est uno, malko zapne ovaj, malko unaj, al su to sve malenkosti. Prava j' sva naša čeljad.

— Ne velju ni ja, da nije. Prava i vridna čeljad i bolja od sto drugi, jer je u njoj prava krv, al vidit ćeš... Ratovi, ratovi! Ovo, što mi još učinimo, i Bože pomozi, al već smo mi odsičeni, a potlje nas ne će više niko ni nastavljati uno staro, man će biti veseli, da j' prošlo. Ja tebi velim. A nije, da će potlje biti bolje! da bi bilo, dobro bi bilo i neka bi unda radili, kako im drago, al će biti sve i gore i jadnije. Vidim ja, kako se sad gleda i puše...

— Ma, est to...

— Sa strinom Mandom puče zadnji končić...

Prekinuli su razgovor, a da Ika nije posve ušla u kolotečinu Kresinovih misli. To joj je bilo veoma žao, no nije znala, što bi učinila, da ga bolje shvati i razumije. U njezinoj je duši također živio dubok osjećaj povezanosti sa pređima i znala je, da se valjano platno dade satkati samo na dugačkoj i dobro postavljeno čvrstoj osnovi, al' ipak nije mogla zaviriti u najtanje žilice tih tajna, kojima je izpreletena predaja od najstarijih vremena i koljena, pa do nas. Pozorno je pratila svaku Jadrinu kretnju i svaku njegovu rieč i svakom zgodom, kad bi pomislila, da mu može biti koristna, priskočila bi, da mu bude pri ruci, bilo djelom, bilo riečima s njihovim načinom međusobnog života.

Poslije Mandine je smrti još više naglio i žurio, da izvede sve namisli o gradnjama i uređenju zadružnog života.

Kad je ono na povratku iz Razbojina rekao Martin, da će najprije graditi staju, on ga je začuđeno pogledo i rekao:

— Pa, blago ima di spavati.

— Spavati bi i moglo, al nema di zimovati — odgovori Kresina. — Ne vidiš li ti, moj junače, kako nam se blago guši, edno na drugom, a na njemu dlaka vaik pukla, kun da borta. Ne more se maknuti, ne more puvati, i kad puše, kakav mu je ždrak?! I, eto da se posvetiš, ne smiš više ni edan komad ostaviti u zimu više od ovog, što imamo, a ja mislim, da i moremo i da, oko prilike, i moramo još više držati, ako oćemo, da nam čeljad bude i obučena i obuvena i da imamo dosta gnoja za svu našu zemlju. Brez blaga smo mi prosjaci, a brez dobre štale nema blaga.

— Est i to — potvrdi Martin, no po glasu mu se nije moglo dosta uvjerljivo osjetiti, da je i sam tog mišljenja..

Govorio je i s Ivanom, a napose i s Nikolom. On se je, doduše, najviše bavio mlinarijom, dok su još imali mlin skupa s Podvođanima, ali je bio razborit čovjek, koji se je u sve poslove dobro razumio. On je odmah posve shvatio i odobrio Jadrine nakane.

— Meni je, očiju mi, draže, da j' blagu dobro neg meni, jer ako j' me ništo uz nos il loše, ja ću sebi i popraviti i pomoći, a siromašno blažče to ne zna učiniti — govori je on.

Ivan je bio sav zanesen i oduševljen, kad je čuo Jadrinu odredbu, jer je njemu bilo do blaga više nego ikom u kući. On je s njim i osjećao i živio, i radio i spavao. Kad mu je nekom zgodom, za ljute studeni, rekao Kresina, da bi on

i Lucija mogli spavati u kući, a ako je baš potrebno, ako nema mjesta dosta, onda će u staji na sjeniku spavati netko mlađi, on nije dao o tom ni govoriti.

— Dok sam živ, ne ću spavati neg u siniku, nad blagom! — odgovori on. — I da uprav i ja postanem barun, ne daj, Bože — reče, smiešeći se — ne bi spava, man na siniku sa svojim blagom. Meni je najlipše, kad čujem, kako voli odpuvuju i divane: »Slava ti i vala, Stvoritelju naš!« i unda legu i priživlju. — Tako je govorio, jer narod vjeruje, da ni jedno živinče ne legne na počinak, da se dubokim uzdahom ne zahvali Svevišnjem za dobro, koje mu je dao i očuvao ga od zla.

Ni ostali nisu bili protivni Jadrinim osnovama o uređenju staja, jer je to već u krvi, da se na blago pazi kao i na čeljad, iako su redovno njihove nastanbe za blago veoma, veoma loše, dok su kuće samo — loše. Jadre je sad odlučio, da će tome zlu temeljito doskočiti. Pokojna je baba Manda bila isto presretna, kad je vidjela, što se sve sprema.

— I moj je pokojni Jure, Bog mu dušicu njegovu pomilova — govorila je ona — vaik inžinjava, kako će načiniti ovo, kako će načiniti uno, al prokleti ratovi, sime im se zatrlo, da Bog da, nisu ni oda'niti, pa nije ni na što dospije. Crna ga zemljica prije pokri, al un je sigurno zadovoljan, kad vidi, što se tu sad stvara kod njegova ognjišta.

Jadre je računao, da bi sazidao pet kuća, i to tako, da svaka ima oko sebe dovoljno velik prostor, da se mogu kola okretati. Kad je odmjerio, poprilici, gdje bi koja stajala, vidje, da je zamislio premalen prostor, pa još proširi i odmakne jedno gradilište od drugog.

Neki su gledali, kako on premjerava koracima i razumjeli, što razmišlja, pa mu reče Perjas:

— Bolje j', bolje, da su nadalje. Ako bi se ko odilije, nek je mam dalje.

Jadre ga, umjesto svakog drugog odgovora, ošine pogledom kao čeličnim bičem, a u srdcu osjeti ubod i težku bol, jer je glasno i jasno čuo iz usta rođenog brata, što je od drugih samo načuo, skoro samo naslutio. I Ivan je bio prisutan, pa mu se na Perjasove rieči samo oči zamutiše i reče mirno i odlučno:

— Jezik prigriza, da Bog da!

— Pa, ne velju ja, da će se ko diliti — poče se Perjas izpričavati, — nego samo tako. Dile se u drugim zadrugami, pa živu.

— Ne živu, man se obružiše do devetog kolina gori i za sve vrimena napried! — odreza Jadre.

Nekoliko se je dječaka igralo oko ljudi, no nit su ljudi pazili na njih, nit su djeca pazila, što ljudi govore. Među ostalim su bili i Jadrini sinovi Tomo i Joso. Njih su oba išla u školu u Lovinac. Tomo je bio najbolji đak u razredu, a i Joso je dobro učio. On je bio opet najjači i vazda se tukao sa drugovima. Čim bi nastala kakva graja, gungula i tučnjava među djecom, učitelj je bio siguran, da Joso nije daleko. Dobivao je vrlo često batina i po rukama i po drugom dielu tiela, no to nije ništa koristilo, nit je on to smatrao kavom nesrećom. Bilo mu je posve naravno i da se on s djecom tuče i da učitelj mlati njega. Glavno mu je bilo, da ga koji drug ne nadjača i ne izbije, a drugo je bilo posve nevažno.

Kad su se ljudi razišli, a djeca se nekud razbježala u igri, Joso se posve mirno prikuči otcu i reče mu:

— A jêr ti, ćakane, gradiš kuću, kad imamo kuću?

— Tako. Puno nas je, pa nam je tisno — odgovori mu Jadre posve mirno i ozbiljno kao odraslu čovjeku. On je uviek pazio i na djecu: na ozbiljno i pametno pitanje i odgovor ozbiljan, a na neumjestno pitanje — uputa, upozorenje i savjet.

— Al pametno divani stric Perjas — opet će mali — da bi se mogli i podiliti. I kod veljbabe su se u Klancu podilili.

A, molim te, što ti o tom znaš?! — iznenadi se Jadre i osupne ga ta njegova primjetba. Bilo mu je desetak godina.

— Ne znam, al sam čuje — odgovori on posve mudro. — I podilili se, vele, i rođena braća, a ne samo stričevići.

— Ne virujem — odgovori Jadre, jer mu nije htio potvrditi, iako je i sam znao, da je istina utoliko, što se je veljbaba podielio s braćom Petrusilom i Jalićem, a Petrusilova se djeca još dalje razdielila međusobno. Razumije se samo sobom, da su se djeca mogla podieliti samo potajno, jer nisu imali dovoljno zemlje, da im se dozvoli redovna javna dioba, kao što su učinili otčevi.

— Kad ti ja velim! — uztraje Joso kod svoje tvrdnje. — Podilili su se najprije stari, unda i mladi.

Jadre je zaniemio i nije mogao više ni odgovarati ni misliti. Zaprepastila ga je spoznaja, da se već i djeca nose mislima i zabavljaju razgovorima o diobi, a to je pojam, koji starijim pokoljenima nije ni na um padao. Mali ni ne sluti, kakova je to strahota, i njemu je, vjerojatno, posve naravno, što se diele, dok njegov otac, veliki, mudri, poduzetni Kresina pada u nesviest na samu pomisao. Ipak — Kresina nikad nije zatvarao očiju pred činjenicama, pa ni pred najmanjima, a kamoli bi pred ovakom pojavom. Dugo je u sebi kuhao i nosio, razmišljao i prevrtao svaku misao pedeset puta, da je ogleda sa sviju strana, da je prosudi i vagne. Posljedak svega tog težkog, krvavog i bolnog umovanja jest, da je kuće gradio tako, da se — mogu lakše razdieliti, koji to budu htjeli, i da je nad mrtvom strinom Mandom plakao kao diete, toplije i grčevitije nego nad mrtvom svojom majkom. Ne možeš se boriti proti buri, ne možeš se boriti proti žezi, nego moraš kao razborit stvor udešavati svoj način života prema tim pojavama, koje ne možeš odstraniti. I to nešto novo, što je ušlo u ljude, spada svakako među pojave, proti kojima si nemoćan, pa ti preostaje jedini put, da udesiš svoj način života prema njima. Jadre je sve jasno vidio i razumio činjenice, iako su mu uzroci bili mutni i nejasni pred očima, a posljedice, kako ih je on predviđao — crne.

Prije svega je povećao staru staju. U širinu nije dirao, nego ju je produljio za toliko, koliko je računao, da je dovoljno za sve janjce i jarad. Stari zid sa strane, na kojoj je nastavio, nije porušio nego samo do visine krova, skinuo je zapravo samo zabat, da može sjenik produžiti i na novi dio, sve ujedno. Dolje je samo probio vrata tik uzdužnog zida, da mu oba diela budu spojena i da ne pravi još jedna vanjska vrata, kad mu nisu potrebna. Probio je dva prozorčića na starom dielu i jedan je načinio na novom dielu zida prema kući. To je sve odredio za sitno blago, koje je dotad zimovalo u nekakvom ajatiću, tek toliko, da je bilo pod krovom i da nije na njeg izravno derala bura i udarao snieg i mećava. Kako je bilo moguće, da se je ono čudo od gradnje održalo sve do Jadrina starješinstva, ne bi bilo lahko protumačiti i razjasniti, al je tako bilo. Staja za krupnu

stoku, koju je Jadre sad produljio, nije bila loša, ali samo premalena, jer su u njoj bila ne samo goveda i konji, nego i janjci, i teoci. Istina, velik dio zime ni nema ni janjaca ni jarića, al' su ipak morali imati svoje određeno mjesto, kad su došli na sviet, a to je bilo stalno na štetu krupnog blaga.

Kad je bio s tim gotov, a taj posao nije dugo trajao, odmah se je dao na gradnju velike, prostrane i svietle staje, kako ju je i želio i zamišljao u svojim osnovama. Svi su ukućani bili veseli i ponosni takvim radom, pa su radili s najvećim marom i ljubavi. Ta je činjenica Jadri malko olakšala ono breme, koje ga je bilo pritislo. U gdjekojim je časovima i posve zaboravljao, zanašajući se samo radom i uspjesima, a kad bi ga u takom razpoloženju kao kobac nenadano i krvoločno saletjela misao o dioba, stresao bi se, namrgodio se, još pomamije upro u posao, misleći:

— Pa se i dilili, jope j' ovo naše! I nek bude!

— Bome Kresojići zidu, kun da će se sutra diliti! — govorili su neki kod crkve, ko među sobom, al' tako, da ih Jadre mora čuti, pa on i odgovara:

— Ne tako! Man ovako: Kresojići zidu, jer ni ne misle vala Bogu, na diobu, al oće, da im bude svakom i lipo i dobro, kad je Svemogući ostavije, da im more biti. Tako j' to — govorio je on, svladavajući bies, što se uobće nekog tiče, što oni rade. Nije bio gospodar onih tajnovitih, nerazumljivih poriva, koji udaraju čovjekovom nutrinjom, pa stoga nije mogao ni spriečiti njihovo nastajanje, ali je s najvećim mirom — naoko — svladavao svaki vanjski znak tog razpoloženja, i nije ni treptajem oka pokazivao, koliko ga takova navijanja i ljute i vriеđaju. S vremenom se je i naučio, da je ono staro sve poljuljano u temeljima i da je stalno kao brod na uzburkanim valovima: ako izdrži, izdrži, ako li ne izdrži, mora potonuti. Nema druge, nego: na oprez i valjano ravnati i paziti na svaku pukotinu, koja bi mogla nastati, da je odmah začepi i potrpa. Ljutnja tu ništa ne pomaže, a najmanje odklanja po želji. Priučio se, pritajio se i nosio, izvađajući svoje osnove.

Nosio je, al' je u njemu kuhalo i varilo kao u živom vulkanu. U svojim je mlađim godinama bio zaokupljen mislima, kako bi svoju zadrugu podigao i učinio je sretnom, jakom i zadovoljnom. Nije ni slutio, da će mu jednom sud-

bina navaliti nevjerojatan teret i brigu, da tu zadrugu — uobće samo održi! Održati, održati — to je sad nastala briga i zadaća i obsjednuće njegova bića i života. U toj je groznici rada i strahovanja na očigled propadao. Mršavio je, a očima podmakao kao u teškoj groznici. Uobće je bio crne puti, tmasti su kolobari izpod očiju to još jače izticali, te da nije bilo i njegovih živih, sjajnih očiju, koje su sve ublaživale, izgled bi mu bio prestrog i preozbiljan. Ovako je ipak ostala vanjska slika njegove pojave, kakvu su poznavali iz njegovih mlađih godina.

Ika je najteže osjećala njegovu zabrinutost i nastojala da mu olakša i pomogne nositi. Nije mogla prodrieti u njegove tajne bolove, jer ih ni sam ne bi bio mogao valjano i zaokruženo reći, ni sebi samome, ni Iki, ni ikom drugom. Sve je, zapravo, visjelo u zraku, kao što se prije svake oluje i grada, za vedra neba, pojave daleko, tamo iznad Resnika, neobični oblačići, koji mogu i promieniti pravac svog puta i izčeznuti, baš kao što se mogu sve više i više zaokruživati, zgušćivati i napredovati ravno nad uvalu između Resnika i Velebita i tamo počiniti čudesa razaranja i uništavanja. Baš je takove oblačiće on vidio i strepio pred onim, što bi moglo doći, ali — ni ne mora doći, te kad ne bi bilo pojava kod drugih, koje navješćuju nevrieme obćenito, ne bi imao razloga ni da se zamisli, a kamoli da se i zabrine. Ovako je bilo težko ne mučiti se najtežim predviđanjima.

— Nisi mi više, jadna ti sam za tobom, veseje, ka što si prije vaik bije — često mu je šaptala, ne usuđujući se ni pitati ni prigovarati, a šutjeti nije mogla, jer je on postao mučaljiv. Vazda mu je čelo bilo nabrano i težko je odpuhivao kao pod najvećim teretom.

— Uprav mi i nije ništa — odgovarao bi on tiho i, zapravo, posve iskreno. — Samo tako, vaik mi ništo zuji po glavi, što bi i kako bi.

— Reci meni, što misliš, pa ću ti ja pomoći.

— Uprav ni ne znam, što mislim.

— Nemoj tako, milinje moje...

— Viruj mi, da ni sam ne znam, što bi ti neka. Nije mi ništa, a vaik sam pun ka šipak košpica.

— Vidim ja, vidim to i zato ti i divanim. Reci štogod i meni, pa će ti biti lakše i morda ću i ja što pogoditi.

— Miljenice moja...

— E, e, milinje moje: morda što pogodim, pa će ti biti lakše.

— I nije mi težko, ako ćemo pošteno, nego — eto, ne znam ni sam, kako mi je i kako bi ti reka.

— Još vaik misliš na pokojnu babu Mandu?! I ja za nju vaik molim Boga i ža mi je za njom.

— E: i na nju mislim, al ja mislim na uno, što ode š njom. To j' uno pravo, na što mislim i... duša valja: naša j' čeljad dobra, i ne mogu se tužiti.

— I est dobra, čemu kraja nije — potvrđuje Ika. — I stariji i mlađi su dobri i poslušni.

— I slažemo se, vala Bogu, al...

— Nude, nude, milinje moje, reci svojoj Iki, što misliš!

— Ništa. Velim: dobri su i slažemo se. Slušaju me... Nego, vaik sam na skoku i u poslu, pa ni ne vidim naši đaka... Što rade?

— Ne vidiš naši đaka! — iznenadi se ona, jer zna, da ih viđa svako jutro, kad polaze, i svako poslije podne, kad dolaze iz škole. Ipak mu odgovori, jer nije htjela zapinjati na tom pitanju. — Dobri su svi i dobro uče. Vele tako, a vidim, da i kući dolaze čisti i uredni svi osim našeg Jose. Un je vaik i blatan i razparan. Vaik je u nikakvom boju. Vaik se svađa i vaik goni nikakve pravde i nepravde.

— Neka nas i taki! — reče Jadre kratko i odlučno.

— I ja volim, neg da j' kakav posvole, al se bojim, da će ga ko pritovariti, da će imati što nositi, dok ga bude krpica tekla.

— Ako mu je pisano u zvizdami, oće, akoli nije, ne će.

— I ja se uzdam u Boga, al jope... A, eno, Tome stariji od njeg, a na moj račun, i jači, pa vaik miran i, nema tu, man ko stari starac. Pa i ostali naši dičaci. Svi ka curice.

— To ni nije najbolje — odgovori Jadre.

— Bi l' ti volije, da su svi ka Joso? — iznenadi se Ika.

— Ne baš ka i un, al na to brdo da su tkani, ne bi bilo s gorega.

— E, tako bi i moglo biti. Sve su uni, vala Bogu, ka zvrkovi živi i okretni, al Joso, Joso...

— Neka mog Josice, pa što mu Svemogući ostavi, to ga ne minu!

— Est to. Tome je na strica Ivana i najsritniji je, kad je š njim. Nji ti dva ka dva starca pripovidaju i Dragi š njim ka s velekim, a to se ditetu dopada, pa vaik už njeg ka šibka uz bubanj. I da ti vidiš, kako un pazi na sebe, ne bi virova! Svakom se drugom uvati na rukaviću ka rastova kora, kako taru nosiće, al Tomi — Bože, sačuvaj! I dok samo malo zamaže košuljicu il gaćice, eto ga mam k meni ka iz puške, i moram mu dati čiste, jer drugačije ne bi iša u školu, da ga mušketaš. I kapitanica mi veli, una i' gleda, kad prolaze izprid kapitanije, da se vaik drži ko kakvo gospodsko dite. »Ka gospodičić« — veli. I uči najbolje. I Joso uči, al već i slabije, a svi su dobri — govorila je ona, posve vesela i zadovoljna, što su našli predmet, o kom mogu lagano i složno razgovarati s podpunim međusobnim razumijevanjem.

— Josu ćemo oženiti, čim izađe iz škole — reče Jadre.

— Ajde s Bogom, ti i njegova ženitba!

— Ne šalim se ja — odgovori on posve ozbiljno. — Taki su najbolji kod kuće. — Kad je to rekao, zamisli se, pa upita: — E l' se ikad pobije s našim dičacim?

— Uprav ni nije — odgovori ona brzo i bez razmišljanja . — I nije, man svi kažuju, kako un nji brani od druge dice.

— Esi vidila: brani i'. To j' momak!

— I to mi je kapitanica rekla, da joj je kaživa lerer. Veli: »Mali Joso Kresojić pazi na svoju braću ka jelen na srne: da Bog sačuva, da ko u nji takne! Ka arambaša j' mam na nogami!« Tako mi reče kapitanica, a svi znadu, da un nije najstariji od naši dičaka, koji idu u školu. Na moj račun nije ni najjači.

— Al ima srdce!

— To ima. I, veli kapitanica, da joj je lerer kaživa, da ga sva naša dica slušaju ka svog starešinu, a druga ga se, tuđa dica, boje.

— Neka, neka. Boje ga se, boje. Bolje, neg da se un boji nji.

— Bog me ubije, ako ja pazim više na Tomu il Josu neg na ostalu dicu, al Tome j' vaik ka vrajlica, a Joso vaik ka gudlešce.

Jadre ne reče ništa, pa kad je stanka trajala nešto predugo, Ika je smišljala, što bi počela govoriti. Najvoljela bi

se bila samo maziti i tetošiti svog Kresinu, no njegovo je razpoloženje preozbiljno, a da bi se bila mogla odlučiti na to, pa nastavi prijašnji razgovor, samo da ne šute:

— Tome j' uprav ka i Dragi Ivan. I unako miran i unako uredan i vaik ništo razmišlja i — tako. Miran.

— Al, esi vidila: kad je došlo do srdca i obraza, naš Ivan ote zlatnu kolajnu! Ka edan po edan. A una se ne daje samo unako — ko naleti!

— E, što est — est! Donese je un i niko drugi.

— A naše žene dobre i slažete se? — upita Jadre bez ikakova prelaza i uvoda.

— Bog s tobom! — iznenadi se ona. — Kako se ne bi slagale?! A da što bi, man se slagale. A i težko nam se slagati! Svaka radi, što joj se reče, a i sama svaka vidi, što triba raditi, pa jer se ne bi slagale?!

— Samo mi je tako naletilo to pitanje na jezik — odgovori on i opet zašuti.

— Tebe tišti, vidim ja, što se kod drugi svašta čuje — reče ona posve bojažljivo, želeći ga izazvati, da joj reče i više.

— Nije mi drago ni što se kod drugi čuje, pa tako unda pitam i za naše. I tako. Vele, u Klancu se veljbabini podiliše.

— E, e. Podiliše se. I ovi naši. Pod vodom, nikako...

— Nude, nude! — iznenadi se on. — Nisam još ništa o tom čuje.

— Divani se među ženami svašta. I tako...

— A što Lile?!

— Još ga svi slušaju, al ne znam...

— Nude, nude. Što ne znaš?

— Bojim se, da ne će među njima biti dobro — odgovori ona.

Jadre nije više mogao nastavljati razgovora o tom, jer ga je odmah saletjelo drugo pitanje: izmjena zemlje! Još uviek nije bio to uredio, a ako se podiele, onda će to biti još zamršenije i teže pitanje. Poslovi su ga oko kuće bili toliko zaokupili, da nije dospio ni da odahne, a i kad bi bio mogao dospjeti i na to — a svakako bi bio mogao odkinuti toliko vremena! — bio je ili preumoran ili nije našao Lilu il' je bio tko prisutan, koga se nije mogao nenapadno riešiti, pa je tako to pitanje ostajalo neprestano samo u njegovoj glavi. Sad je odlučio, da više ne će odgađati. Sve će drugo pustiti i ići izravno na taj posao.

To je učinio već sliedeće nedjelje. Kad je poslije mise stajao pod lipama s ljudima, šane stricu Lili, da bi imao nešto s njim nasamu razgovarati.

— I ja s tobom — odgovori mu Lile i povuče ga za rukav. — Iđemo mam kući prije ostalog svita, pa ćemo mirno podivaniti.

Nadvođani idu od crkve ravno prema Cerju do Obsenice, a Podvođani okreću odmah iza plovanije desno kraj kuća Ivića, pa kroz Babića Gaj, no sad su njih oba pošla skupa prema Gaju, jer je Jadre računao, da bi možda mogli odmah obaći zemlje, za koje se sporazume, da ih zamiene. Spočetka su razgovarali posve obične dnevne malenkosti, jer je još uviek bilo oko njih i ljudi i žena, koji su razgovarali u manjim skupinama, no čim zamakoše iza plovanije, reče Jadre:

— Nude, striče Lile, što si tije?

— Uprav ništa — odgovori on, zatežući. — Samo tako sam tije, da smo sami i da podivanimo. A ni nemam ništa, čim bi ti se moga povaliti. Nema stvari. Al ti si ništo tije?

— Esam, striče Lile. Tije sam s tobom divaniti, da uredimo ove naše zemlje.

— Da i' uredimo?! Kolko ja čujem i vidim, ti svoje rediš, ka edan po edan — odgovori Lile, gledajući zamišljeno preda se.

— Kolko moremo i kolko dospijemo — odgovori Kresina — i redimo i milujemo, al i' ima dosta, pa, striče Lile, pusto, sneruke. Razkomadano i razbacano, pa balanzučimo, odajući samo od njive do njive, misto da nam je sve ovo u komadu, što more biti i kolko more biti.

— E, to est.

— Eto, vidiš, striče Lile: ti si pametan čovik, pa ti ne tribam divaniti, kako bi mi to mogli urediti i drugačije, ako oćemo. Naši su stari, Bog im dâ raj nebeski, dilili ka dica, pa j' svaki tije, da na svakom komadu uštine svoj komadićak i da do njeg iđe, ako triba, i dan oda. Ja mislim, da to nije bilo pametno, a lipo est, da čovik ne da svoje didovine, i kad je malena. Al nije ovako pametno. I, ako ćemo pošteno i istinito: sve j' to didovina svi nas, pa j' i svedno, di je što čije.

— Naisto j' tako.

— Ja sam, unda, striče Lile, mislije, da bi se ti i ja dogovorili, pa tu načinimo reda. Što j' tebi naručnije, nek bude tebi i tvojoj zadruzi, a što j' nami naručnije, nek bude našoj zadruzi. Kod kumpanije ćemo to lako urediti.

— Veliš: da minjamo?

— E. Ja ne velju, da sva naša zemlja Pod vodom mora biti vaša ni da sva Nad vodom mora biti naša, al moremo sve načiniti pametnije i zgodnije. Od male njivica načinimo prave njive. Ujedinimo komade, pa unda, kako se pogodimo.

— Pametno divaniš — potvrđuje Lile, a Jadri pada kamen s grudiju. — Moremo podivaniti i dogovoriti se.

— Eto, to sam ja i tije tebe moliti. I moremo mam, pa kad se mi dogovorimo, ti divani sa svojim ljudim, a ja ću sa mojim.

— Moremo — potvrdi Lile i to, no nekako nesigurno i neodlučno, pa malko zastane u rieči i onda nastavi: — Tebi je lako s tvojim družtvom, al moje j' jeroglavo, moj vridni Kresina.

Jadre se nije iznenadio, no nije znao, što bi odgovorio, pa je šutio.

— Jeroglavo, jeroglavo, ja tebi velim — ponovi on, stane i zagleda se ravno Jadri u oči. — Da i' vidi pokojni naš vridni Petar, koji nam je prvi kresnije vatru tu pod Glavicom, koščice bi mu se u zemlji razpale, posvetile mu se! Al da — kad ja to spomenem ovim mojim kukaveljima, uni samo što mi se ne nasmiju. Čini mi se, da j' niki i prošaplja u nidra: »Di su mu kosti, kad su već blato.« Ja ga, srićom i mojom i njegovom, nisam čuje. Da sam ga čuje, zlo bi bije načinije.

— Dat će Bog, pa ne će biti iz tog nikakva zla — reče Jadre samo da ne šuti, a sam je osjećao, da većeg zla od tog ni nema.

— Dok mogu, držat ću i ne dam nikom ni mokrom glavom! — odgovori Lile povišenim glasom. — Nego, i bi s ljudim, al, pusto, ne moreš s ženetinami, da si svetac. Ne velju ja, da su naše žene zločeste. Nisu. Ne daj, Bože, grišiti duše, al su sa sva četri vitra, a za ognjište i' ne veže uno, što veže nas, koji smo iz njeg nikli ka rastić iz žira. Ljudi i' uzbijaju, vidim ja to, al ne pomaže, da si Boži, kad se uno razulari i priotme ma'.

Nitko ih nije ni stizao ni sretao, pa su mogli mirno razgovarati. Prešli su Baru Ivića i lagano se penjali uz Klanac Pucalovića. Nalievo im je bila stara turska gradina na Peršincu. U Gaju Babića krenuše lievo sa puta nogostupom iza kuća, preko njiva i stigoše na obrovački put, iza Klanca, na kom je veljbabina kuća. Tu opet stadoše, i Lile pokaže rukom na gaj, u kom je kuća, pa reče:

— Ti se već podiliše, a mudri veljbaba! Nije moga ništa, man dušu u se, pa — što im Bog da. Sad se već šuška, da se Petrusilovi dalje dile. Tako čujem, a ne znam, al znam, da se kamen lako ne zaustavlja, kad se stane kotrljati niz dolinu. To ti je ka amen u otčenašu.

— Est to. Ne zaustavlja se — govorio je Jadre, osjećajući ledene trnce po cielom tielu. — Kamen se kotrlja... govorio je, misleći ne na veljbabine nego na svoje.

— Ako se i uni podile — nastavljao je Lile svoju misao — mogu samo još svaki štap u ruke, pa u prosjake. Što će koga zapasti?! A sve ti je to i mimo Boga i zakona.

Jadre je želio, da pređu na glavni predmet razgovora, iako bi u svakoj drugoj prilici bio vrlo rado baš sa starim i izkusnim stricom Lilom razgovorao o toj novoj groznici i pošasti, pa reče:

— Neka nas Svemogući občuva, kad more, i ništa drugo, moj striče Lile. Nego, da mi sad o ovom našem.

Odmah preko obrovačkog puta bila je njihova zemlja, pa Kresina počne polako i oprezno:

— Evo, ovo j' nami sneruke, da ne more biti gore, al je blaženo prema unoj, koja j' još dalje. A vami je prid kućom ka nami tamo vaš Dolac.

— Est to. Al Doca mi je žâ.

— A, molim te, ka se Bog moli, striče Lile, koje zemlje nami nije ža, i kun da ti se sa srdca kida?!

— Est i to. A što bi mi dâ za Dolac?

— Baru kod Ponora, ako mi još ništo pridaš na drugom mistu, jer je Bara vridnija... pa, za svu trećinu. E l' pravo?

— Na moj račun — poče i Lile mudro i oprezno — nije una loša, al je Dolac vridan svoga Doca, da ga tražiš, di ti drago.

— Est un vridan, al Bari nije ni do kolina. Nego, striče Lile, da divanimo i o drugim komadim, pa ćemo unda lakše. I ovo j' o'de naše, i Dugačka pod brekinjom je naša, i sva

j' Glavica naša. Sve j' to vami blizu, a vaša njiva kod Perala je sad nami rad mlina pri ruci.

— E, nje ne dam. I s ovu je stranu vode.

— To est, al je sad nami rad mlina uprav pogodna.

— Ajmo ovako — odgovori Lile: — Mi ćemo vami dati Dolac Nad vodom, a vi nami Baru. Mi ćemo vami dati sve ovo o'de, pa i o'de imate pravi Dolac, a vi ćete nami dati Dugačku i Glavicu.

— Nemoj tako, striče. Nije pravo. Nami ovaj Dolac nije pri ruci, a vami est. Nego, daj nam njivu kod Perala.

— Nju ne mogu. To nam je najbolja zemlja.

— A kolko bi nam dâ o'de Doca?

— Kako zasica glavičica s desna i sav Brig Serdarov. To j' Dolac, kakva nema nadaleko. Ja to tebi velim, a nije jako ni sneruke.

— Al je, striče Lile, vami prid kućom, pa nije ni lipo, da i to ne uredimo, kad smo već kod tog posla.

— Ako ćemo pošteno, moj vridni Kresina, unda j' un još više prid kućom veljbabi Josi, pa vindar ga ne ćemo stoga dati njemu. — Meni je do kuće dobar puškomet, a veljbaba se more babuljem s kućnog praga dobaciti na Dolac. Eto: tu s Klanca.

— Est i to, al je meni, vindar, najdalje.

— Još dalje ti je Rubčićka!

— E, moj striče, di je već Rubčićka?! — uzklikne Jadre veselo. — Nju sam ja već uda i već i kod kumpanije sve uredije s Josom.

— E, esi pravi gospodar! — pohvali ga Lile. — Na sve misliš i na sve dospiješ. I ja sam već dugo smišlja, kako bi to nikako drugačije uredili, pa sve nisam dospije i, da ti pravo kažem, nije me veselilo, kad sam vidije, kako j' to u kući sve nikako i šepavo i jadno, al kad si se ti sitije, sad moremo, kako smo rekli: evo ti Doca, eno ti Doca. Sa dva Doca si sve lipo uredije.

Jadre je u svojoj duši već bio posve pristao, jer mu je i tako rješenje milije od dosadanjeg stanja, iako je ovaj Dolac ipak podaleko od kuće. Barem je sve u jednom komadu, a ovaj komad je doista i velik i uglavnom dobra zemlja.

— Na moj račun — govorio je Lile, jer mu je bilo stalo, da Jadre prihvati njegov priedlog — tu će biti dobri osam plugova zemlje.

— Nije orano — odgovori Jadre — pa ne znam, al znam, kolko nosi dan oranja, pa ne bi reka, striče Lile, da bi i' tu bilo osam, a komad est lip.

— Ja sam i', sinovče, više plužije neg ti, pa mogu bolje prosuditi. Ima tu, ima dobri osam plugova na četri vola, kakvi su tvoji uni vilaši. Viruj ti svom stricu Lili. I ne ćeš se pokajati i tvoji će dičaci biti zadovoljni. A i kako uni ne bi bili zadovoljni, kad im to reče naš Kresina?! — reče Lile povišenim glasom, s neprikrivenom željom, da naglasi važnost i vriednost Kresinovu ne samo u zadruzi nego i među drugima. »Naš Kresina«!

— Eto, striče Lile, kad ti veliš, neka bude! — pristade Jadre, a Lile mu pruži ruku na udarac, govoreći:

— Vridi, i gotovo j' za moj račun.

— I za moj, striče Lile, ako mi družtvo ne prigovori — odgovori Kresina. — Prigovori li, molim te, unda ćemo divaniti, dok se ne pogodimo, da budu svi zadovoljni.

— Lako j' za to, što tvoji ne će pristati, a i moji moraju, kad im rečem — odgovori Lile.

— Bolje j' prije pitati, neg se potlje svađati — reče Jadre — a i ja mislim, da će biti zadovoljni, kad ja rečem. Al pitati i' moram.

— Pametan si ti čovik, i tako valja, al... reći ću ja tebi, dragi moj sinovče, junače moj Kresina: nema više starog našeg svita! Ja to tebi velim. Sve j' ovo sad okrenilo u nikakve novotarije i u nikakvu vrancu, potari je, sveti Križu, i neka mi oprosti tvoj pošteni ljudski obrez, a moga bi mi biti i moje dite. Sve j' to sad ružno i prokleto, ubila i' strila nebeska, da mi Svemogući oprosti, što se grišim rad smrada i gada, koji nas je spopa ka srdobolja, oslobodi nas, Bože i Blažena naša lipa Gospe. Ja ti moram reći ka svom ditetu, da mi se više ne mili ni u kuću poviriti i ne mogu više ni s kim ni divaniti, ka s pametnim čeljadetom, osim sa uno moje babe, s unim grobom starim, ka sam i sam. Sve se j' to sad izopačilo, izmudrilo i svako j' pile već pametnije od kvočke. Ja, uprav, ne znam, što radi naš Svemogući, slava Mu i vala! I plovanu sam ja već reka i kaza sam mu lipo u brk, koga ni nema: nude vi, plovane, velju, pitajte svetog našeg otca papu, što misli s nami naš Svemogući, slava Mu i vala. Ako Un upravlja — lipo. Unda vidimo, da nas oće pedepsati. Lipo. Nek unda reče barem vami, da nam rečete,

da znamo, kako j'. Ne upravlja li Un — a ja mislim, da j' pripušta sve untrovicirim! — unda barem znamo, da nas je pripušta kukaveljim, al — e l' Svemogući? — Est! — Unda Un zna i zašto j' to tako uradije, pa i jope — lipo. Samo — ne valja li, ne valja, i ja bi mu pljunije u brk, pa da j' rimski papa il car iz Beča, kad bi mi reka, da j' ovo il po Božjem il po carskom zakonu, kad je po vražiju sve, potari, sveti Križu, gada, kad ga već uze u usta. Ne more ovo vako dalje. Kad se ja samo sitim, kako j' uno sve bilo u prijašnja vrimena, jadan ti sam, mili moj Bože! Ne znaš, e l' lipše, što ti čovik zapovida, il što junaka slušaš, a sve iđe, kun da ti niko ne zapovida i kun da nikog ni ne slušaš, man — sve j' uprav, kako ti oćeš, i kako oće naš Svemogući. Na moju dušu, sinko moj Kresina, meni se j' vaik činilo, da Svemogući, naš Svemogući, i mi graničari ni nismo ništa drugo, man velika zadruga, u kojoj je naš Ćaća, Svemogući, slava Mu i vala, Gospodar i Starešina, a mi njegova dica i slušamo ga, kako se svog ćakana sluša. Tako j' to i bilo, dok je Bog po zemlji oda. Al, vidiš li ti, jadna ti majka ne bila, na što se to sad izrodi?! U sritnoj, staroj i slavnoj zadruzi veljbabinoj dođe do smutnje i smrada! A što ćeš još jadnije i kukavnije? I sve ti to, moj po Bogu sinko, dođe radi prokleti ženetina, ubije i' Bog, da mi Svemogući oprosti radi vridni naši dobri žena, što ovako moram teljuzgati i svašta brbljati i blatiti, a moram, kad su proklete, odpale im blatne i pogane jezičine. Kod veljbabe su tuđe žene razvalile zadrugu — a kakva zadruga?! Nego, nisu pazili, kad su momke ženili, pa doveli u kuću svakog gada i smrada, a kad se blato osušilo, pomislilo, da j' naše Sveto Brdo i da more pljuckati doli na naše dolinice i na samog našeg Svetog Roka, na pomoć nam bije, i — ode zadruga u komade ka stara lončina, a siromašni veljbaba gleda, ka kvočka, kad joj uteku u vodu racice, koje su joj podmetnili. Una siromašna sve mislila, da vodi svoju krv, svoje sokolove, a kad tamo — uno žabe il niki drugi smrad i gad. Uprav je tako siromašnom veljbabi Josi. I nisu ljudi ni slabi. I Petrusilo j' desni čovik, i Jalić je na svom mistu, al što 'š ti, moj junače, kad te napane guba, pa je se ne moreš rišiti, man da bi svu kožu ogulije?!

— E, a da, man tako. Čuje sam i ja — potvrđuje Jadre, a u svojoj nutrinji osjeća neopisivo olakšanje, što je sve

čuo iz usta starog strica Lile, najstarijeg člana obitelji Vrkljan iz obiju zadruga, baš ono, što i on nosi manje sviestno nego podsviestno u svojoj duši. I u njemu se sve buni, sve gori, bukti i plamsa, čekajući svom dušom, iskreno i nepritajeno, da se to ne mora dogoditi u njegovoj obitelji, u njegovoj zadruzi. Pojava je obćenita, ona je bolestna i nezdrava, on je osjeća i vidi, pa ne može prema njoj ostati ravnodušan. Mora jednom, prije ili poslije, reći i svoje mišljenje, al' je molio Svemogućeg, da ne bude trebao u svojoj kući povesti govor o toj težkoj boljetici, koja je napala naše dolinice i brežuljke.

— I, vidiš li ti, moj nebore, što se to sad čuje među našim ljudima i među našom mlađarijom?...

Jadre nije razumio, što je Lile mislio, pa ga je samo upitno gledao.

— S tim prokletim Vlajinjami?! Ti, kun da ni ne znaš?!

— Ne znam, striče — odgovori Jadre posve iskreno i tupo, jer nije razumio.

— I bolje, da ne razumiš, a i sramota mi je prid tobom, kad bi mi moga sin biti. Nego, ja sam to i prije zna, neg su došli ti sritni Vrancuzi. To ti je bilo ovako: dođu amo oviciri iz dalekog svita. Bog sam zna, odkud, od zla otca, od gore matere, al i lipi, pošteni ljudi je vaik bilo ka curice. Nego, znaš, kako j' s mladim ljudim, kad i' ne gleda mate', ne gleda i' ćaća, a na Svemogućeg ni ne misle, kad su vaik s vragovim, pa unda — žensko! Žensko ti je, moj sinko, i med i pelin, i melem i čemerika, al — i žensko j' Svemogući ostavije i metnije ga prid čovika i reka mu: »Evo ti!« I čovik uzimlje. Pametni uzimlju pametno ka, na priliku, i vino, a blunasti se oljoskaju i vinom i ženetinom. Tako i ti tuđi oviciri dođu amo, a ne znadu, jadni, ni naši običaja ni našeg obraza, pa vaik nikakve smutnje i neprilike. Nego, svaki brzo vidi, da s našim ženami nema ni šale ni komedije, pa svi unda traže Vlainje. Kod nji je to drugačije. Ja ti, uprav, ni ne znam, al mi se sve čini, da j' to kod nji ka, na priliku, kod naši kuja, da prosti Bog i tvoj obraz: tako, koji prvi, taj i bolji. — I tako j' to išlo sve dobro, dok ne dođoše nesritni Vrancuzi i ne donesoše nikakvu svoju bolest. Prije mi to nismo čuli ni znali, pa ni na psim nije bilo unake bolesti. I ko bi moga i misliti, da Svemogući i to pripušta? Al — duša valja: est naš Svemogući

mudar i velik, slava Mu i vala! Molim ja tebe: un metne trn na cvit i taku kugu na... radije bi muča, al: na, kako bi ti reka?! Eto: i sam znaš. Čovik si i imaš i sam i ženu i dicu. I ne bi ja tebi to ni spominja, da nisam baš danas kod crikve čuje, da već i naši niki tamo iz Lipaća, di međaše s unim vlaškim vragovim, ne uvatiše to prokletstvo. Esi ti to čuje, odkad je svita i vika, da momak, pošten momak, graničarski momak il koji mu drago graničar more na to spasti?!

Jadre se je iznenadio, jer to još nije čuo, no ne reče ništa, jer je u mislima već bio na posve drugom poslu. Samo je na pol uha slušao razgovorljivog strica Lilu, a ukoliko ga je i slušao, samo se je čudio, što mu je danas, da se je toliko razpripoviedao, jer je on inače obćenito važio kao mudar, pametan, oprezan i veoma mučaljiv čovjek, dok se je danas razpripoviedao toliko, da Jadre nije vjerovao, da je to doista njegov stari stric Lile.

— Ima toga — nastavljao je Lile kao mlin — da i graničar zaboravi i pobenavi. Est to. Ima toga, a i sam si čovik i bije si već po svitu, pa si i čuje i vidije. A ima tog i kod nas. Duša valja, svi smo od krvi i mesa, pa slab čovik i pogriši, al ko ima obraza, taj to ne čini ni sebi ni svom ognjištu, a ženi...?! Pa, što ću ti reći?! A nu! Žena, jadna, ni ne zna, a ako nesrićom i zna — pametna žena veli, da ne zna. Al sve to — ne valja i smradno j' i blatno, al — nek bi bilo. Mi vaik radimo s gnojem, pa se jope operemo, al što j' ovo sad izašlo i što nam ostaviše ti nesritni Vrancuzi, to j' prokletinja. I nije toliko rad te bolesti, koja est uprav pravi bič Božiji, jer, vele, truje do u deveto kolino i sve zarazi i sravni sa zemljom, al je to, moj junače, rad ognjišta i obraza. Težko ognjištu, na kom se nađe taki. Težko njemu i njegovom devetom kolinu!

— Est to, striče Lile — javi se Jadre poslije dulje šutnje, jer je morao nešto reći — i težko unom, koji naleti, za ognjište...?! Pa, kako bi ti reka'?! A što j' ognjištu s tim?!

— Bog s tobom, moj sinko, esi li ti na svoj šesti, a znam, da si, ne pametan, nego mudar, čemu kraja nema?! Kako moreš tako pitati? Težko ognjištu, na koje ta sramota i prokletinja pane.

— A što bi bilo, striče Lile, da niko donese koleru il kugu u kuću, koja se prima svakog, a to se ne prima, man na svoj način?!

— Druga ti je to, moj sinko. Mi smo graničari ništo drugo, neg drugi svit. I naša j' kuga drugačija, i naša j' kolera drugačija, al je naša, i mi na nju udarimo štaliju i zatvorimo granicu ka pametni ljudi, al prid ovo prokletstvo ne moreš metniti brklje, kad ga prinese kakav naš kukavelj, da ni ne zna, da ga nosi.

— Tako j' i s kolerom i s kugom.

— Ti uprav ne znaš, što trokeljaš! — reče Lile skoro ljutito. — Poginiti od puške, to j' za ljude, poginiti od kuge il kolere, to j' i za ljude i za žene, al nije ni sramota ni grijota, al doniti unog vraga, to nije ni za čovika, a kamo li za graničara i granicu! E l' me sad razumiš?! Znaš li sad, što sam ti tije reći?

— E, da! — potvrdi Jadre samo da uludo ne tupi zuba, jer se nije s njim slagao, iako i sam nije bio ni naklon ni spreman, da brani ono, što je on napadao.

— Eto, a to sam ti sve divanije, da ti rečem, kako j' sad na nas nasrnila svaka guba i gadalina, kakve ni Svemogući, slava Mu i vala, ne pamti. Na nas je to sve pripuštije, i samo ti je stog i došlo sad u sve šuplje glave želja i da se dile i da traže tuđe žene, da prosti Bog i tvoj ljudski obraz, i da se svađaju u kući i da slušaju, što im njijive ženetine šaplju pod biljcem i proti starešini i proti planinci i proti dragom Bogu. Svi ti ti vučići izlaze iz iste jame, meni ti viruj. Stog ti i pripovidam.

— Nego, striče Lile — reče Jadre — već iđu svi misari od crikve. Mogli bi i mi ići. — Razgovarajući, hodali su po Docu i došli na njegovu Glavičicu, prema Velebitu, baš u ravnji s veljbabinom kućom, no nije ih nitko mogao vidjeti izpred kuće, jer su bili zaklonjeni i šikarom na Glavičici i hrastovima, koji su okruživali veljbabinu kuću. Gdje su odredili među, zabili su u zemlju veliku granu i okom odredili ravni pravac na među na Brigu Serdarovu. Tamo su laganim korakom išli, pa i tamo zaboli u zemlju visoku granu.

— Ovo ti je sad Kresojića Dolac — reče Lile — i nek ti bude sritan. Na njemu smo svašta razgovarali baš, kad je posta vaš, al ništa to ne smeta. Svemogući će nam opro-

stiti, što smo blatnim ričim i mislima zagadili njegov čisti i mrlišavi zrak, jer zna, da smo sve govorili, jer dobro mislimo. Al, junače, nije dobro, što se oko nas stvara, i ako Svemogući ne pogleda na nas, ne će biti dobro.

— A, moj striče, Svemogući zna, što nam daje i ra'šta nam daje.

— Est to, al ja uprav rad tog ni ne razumim, jer nam svašta daje, kad ćemo i unako na drugom svitu dobiti svaki svoju pokoru.

— To, morda, da se ne uznesemo.

— More i to biti, al Un, slava Mu i vala, zna bolje neg mi, da ni mudar čovik ne smi kukavce i budale kušati. Ne, ne. More meni divaniti i plovan, što mu drago, al ja virujem u našeg Svemogućeg, pa ne mogu virovati, što nije za virovati. Ja slušam i slušam, i mislim i mislim, pa unda sve smislim na edno i velim: »Svemogući naš, veleko T' si strpljiv s nami, gadima i smradima. Ti nas ništa 'n puštiš, da basrljamo ka pijan po ajatu, a unda, naednom samo — ćapac za grkljan i — gotovo: »Dajde, junače, uno računčića, da prigledamo!« Tako ti to iđe i nikako drugčije. A tako j' i pravo. Nije Svemogući naš čoban, man naš Svemogući nad svim, što mi, kukavci, moremo i zamisliti. Ne moremo mi Njega mīriti našom mirom, jadna nam naša pamet.

— Est i to — potvrdi Jadre. — I ja tako mislim.

— A da, man tako. Pušti un nas, da plivamo, kako znamo i umimo, jer nas je stog i puštije amo. Za to ti je sad i sve ovo zlo, al to j' naše zlo, mi smo to sve izmudrovali. Kaživali su mudrijaši: »Vrancuzi će ovo, Vrancuzi će uno« — a kad tamo, esi vidije, kako puđore, kad dobiše uz prsluk?! Svemogući nas ne ravna, nego pušta, al sve do ednom, jer kad bi Un, slava Mu i vala, nas ravna, bi l' nas moga krivo ravnati?! Pušti ti to s mirom, moj junače, i moli se Svemogućem, da ti da snage i zdravu pamet, da sve sritno prineseš i ravnaš, pa se ne boj ništa. Al sve j' zlo samo od nas i iz nas. Meni ti viruj i živi pošteno, ka i živiš, pa se ne boj ništa. Tebi to veli tvoj stari stric Lile, koji je već ednom nogom u grobu i ne bi se tije više svaditi ni s grobarom, a kamoli s našim Svemogućim, slava Mu i vala.

— I ja tako mislim, striče Lile, al mi je uprav drago, što si mi sve ovako divanije — odgovori Jadre posve iskreno i s istinskim zadovoljstvom.

Starcu je očito godilo priznanje mudrog i uvaženog Kresine, pa još prije razstanka otvori posljednje:

— I što god gadovi načine, vele: Božija volja. Smrad, prostit će Bog i tvoj pošteni obrez, ovrancavi i veli »Božija volja«; lopov ubije i veli »Božija volja«; lupež zapali ljudsko stanje i veli »Božija volja«. Ma, ljudi Boži, ako j' to Božija volja, kako se vi u to unda morete petljati i suditi i batinati i mušketavati i višati?! Nemojte Svemogućeg našeg ružiti, kad vam je samo milostiv i drži tako blato na svitu i na svom suncu. Nije to »Božija volja«, man je to Njegova strpljivost i naš gadaluk. I ovo sad, što šuška po našim starim, dobrim i lipim zadrugami — i to j' samo Njegovo pripuštanje, pa stog, moj vridni Kresina, i moramo nositi ka ljudi i gledati, da pripričimo, di moremo, jer što nije od Svemogućeg, što Un samo pušta, moremo i sristi, jā s molitvom, jā sa sikirom. I to Un pripušta, ako j' na dobro. A kako j' kod tebe? Ne čuje se još ništa zla?

— Dobro j', slava i vala Svemogućem. Sve j' još dobro — odgovori Jadre sigurno i čvrsto, no ipak nije Lili gledao u oči, da mu ne bi opazio neku prozirnu, tanahnu maglicu, koja mu je pri tim riečima ovila oči.

— I čuje se samo dobro, i neka, vala Bogu, da j' barem još nigdi dobro i kako Bog zapovida. Pripovida se, kolko radite i gradite, a i neka. I mudro radiš. Ne more čeljad vaik po štalami ka nimo blago. Još da mora tako biti, neka bi i bilo, al kad more i drugčije, jêr ne bi?! Nego, znaš, naši ljudi ni ne mare, a svaki veli, da ne dospije. A na vraga i prelo i silo dospije svaki. Nego, nisam već dugo bije kod kuće vaše, kolko si već načinije?

— Tako — nismo još sve, što kanimo — odgovori Jadre posve nevoljko i neodređeno, da ne bi izišlo, da se hvali.

— Vele, da si već oziđa cilo selo?!

— Nije tako! — odgovori on i nasmije se u neprilici, pa da svrne razgovor na drugo, upita:

— A viđaš li se s tétkom veljbabom? Što veli, odkad se podiliše, kako j' zadovoljan?

— Lako j' za njega i njegovu lozu, al uno su drugo prosjaci. Un je veljbaba, pa radije ne radije, carska vorinta svanjiva, pod glavom, a i trećina j' od sveg njegova, jer su tri grane. Lako j' za unog, kome j' ruka u carevu džepu.

*

Stojeći i razgovarajući na jugoiztočnom uglu Dolca, Jadre ga neumorno mjerio pogledom i pio očima kao najslađe vino, i što ga je dulje motrio, to ga je ta zamjena sve više i više zadovoljavala, te osjeti upravo tjelesno, kako ga oko srdca obuzimlje sreća i zadovoljstvo, te šane sam sebi, bez rieči i pokreta usana:

— E, lip Dolac, pravi Dolac, Bog nam ga blagoslovije!

— Nego, striče Lile — reče glasno — ka ćeš k nami? Već nisi bije ni sam ne znam, kad. A sad bi svašta vidije, a uprav bi i tije, da vidiš i da nam rečeš, što misliš i kako ti se dopada.

— Nisam bije, vridni moj sinovče, al kako se čuje sramota i gadalina priko svita, tako se barem priko vode čuje pošten glas i valjan posa, a za tvoj se rad i upravu čuje i dalje od naše male Obsenice. Sve ja to čujem i drago mi je, kun da j' moje, a i est i moje, kad je naše. Nego, ne iđem ja više po njivami osim tu nablizu, pa nisam stog dolazije ni tamo, al mi dica sve pripovidaju i ne mogu se načuditi, što stvaraš.

— Svi mi to složno, striče Lile.

— Daj najbolje vole budali u ruke, da ore, pa 'š viditi, što će uzorati! — odgovori Lile.

19

U gospodarstvu ga je pratila sreća. Male se štete uobće ni ne zarezuju: svake godine pojedu vukovi po nekoliko koza i ovaca, tu i tamo ubije medvjed govedče, al' ga ne pojede, nije nikakovo ni čudo ni velika nesreća, što i zmije svake godine traže po koju žrtvu — sve to spada u redovne događaje gospodarstva, s kojima se vazda računa, pa i ako je šteta, nije nepredviđena. Nije iznenađenje, pa se ne uzimlje ni kao nesreća.

Stanje sitnog blaga je Jadre znatno povisio, i to na račun koza, koje je držao u sve manjem i manjem broju, dok je broj ovaca s posebnom ljubavlju i računom znatno povisivao i na svaki način nastojao, da u tom bogatstvu bude u cieloj okolici najjači, ne stoga, što je želio biti najjači, nego jer je vjerovao, da bi i drugi mogli držati više, samo kad bi valjano ocienili važnost ovaca i posvetili

im potrebnu pažnju, i jer je znao, da njegova zadruga treba prije svega i iznad svega mnogo, veoma mnogo ovaca. To je bio u njemu ostan, koji ga je gonio, da ih ima najviše — čisti gospodarski račun.

Kad štogod ne bi išlo onako, kako on misli, da bi moglo i moralo ići, znao se je razljutiti i opsovati nemilice, pa su ga se bojali i stariji i mlađi. Istina, kad bi morao starijem štogod prigovoriti, svladao bi se i rekao u ljepšem obliku nego bi to učinio s mlađim, al' ni starijima nije prešućivao, govoreći, kad bi se udobrovoljio:

— Ne bi bilo pošteno, da ne rečem, što mislim, a starešina mora biti pošten prema svojoj čeljadi.

Međutim, s vremenom je bilo sve manje i manje starijih od njega u kući, jer su po prirodnom zakonu odlazili jedan za drugim. Martin je otišao prvi za babom Mandom, a ubrzo iza njega i njegova Janja. Ona se uobće nije mogla nikad valjano oporaviti od udarca, koji joj zadadoše ratovi smrću dvojice sinova, a poslije njih, i smrću brojne unučadi. To ju je tištalo kao otvorena rana, te je jedva vukla kosti, a čudo je bilo, da se nisu razpale, koliko je bila jadna i čemerna, suha i prozirna. Ipak je preživjela gotovo za punu godinu dana svog Martina, a tad se smirila i nestala kao rosa. I neki su mlađi odputovali s ovog svieta, ne računajući djecu. Barem svake treće, najzad četvrte je godine kakova pošast, koja kosi mali sviet, a ljudi ne znaju, što bi drugo mogli činiti, nego — žaliti i pokapati ih. Kušaju raznim domaćim liekovima, da ih spašavaju, no sve je to udarac po vodi. Pošast hara, dok se ne izgubi, kako je i došla, te je ni ne zovu — bila, kakva bila — nego Božjim bičem.

— I nije to pošast — često se čuje, kako ljudi govore — man došast. Da j' pošast, pošla bi i nestala, al una dođe i ostaje, dok nam ovo dice ne pomori.

Srdobolja je najčešći gost, i ona mori neštedimice i bezobzirce, a i ospice se često pojavljuju i nose svoj obilni dio, a koga ne ubiju, redovno mu ostavljaju doživotni znak na licu, da ne zaboravi biti zahvalan Svemogućem, što je sretno izmakao.

Sve su to brige i žalosti, koje tište cielu zadrugu, no najžešće one, kojima od srdca nekog otmu, a zatim starješini. Jadre je u tom pogledu bio veoma tankoćutan i pravedan, pa bi bilo težko reći, da li je prema vani pokazivao

više tuge i zabrinutosti, kad bi otišlo njegovo rođeno diete ili bilo koje drugo kog zadružnog bračnog para. A on nije hinio, nego doista najiskrenije i najdublje osjećao sve kao svoje rođene. On i Ika su od četrnaestero djece, koje im je bila povjerila Providnost, pokopali u djetinjoj dobi šestero. Preživješe to opasno doba Tomo i Joso i šest kćeri. Djecu još i može čovjek preboljeti — Bog dao, Bog i uzeo — al je težko preboljeti mlado čeljade, koje u naponu snage i mladosti nenadano nestane, kao da jednim kretom ruke ubereš nabubreo cviet. Tako je otišla pokojna Matija Perjasova, liepa ženica kao gruda sniega. Rodila je sina Martina, a još prije neg je on navršio dvie godine, dade život sinu Nikoli, no tu doista — dade život za njega. Nije česta pojava, da te žene umiru u porođaju, pa je ovaj slučaj tim više ožalostio cielu zadrugu. Bila je vriedna, dobra i poslušna, a zatvorena i povučena, kao da nije od Tomičića. Malog je Nikolu odhranila Anica Mate Ivanova. Ona je dobila curicu samo osam dana prije pokojne Matije, a mlieka je imala kao u živom vrelu, pa je oboje djece i lako i dobro odhranila.

Perjas nije vanjskim znacima pokazivao žalosti više, nego se to dolikuje graničarskom mladom čovjeku, no bila je doista duboka tuga, koja ga je ovila i držala toliko dugo, da je Ika bila već zabrinuta zbog njega. Vazda je redovno i veoma zdušno obavljao svoju mlinarsku dužnost, no nit je valjano jeo nit je mogao smiešak preletjeti njegovim obrazima i zapaliti mu mlade oči, koje su se pomutile neizplakanim suzama, koje je kradom brisao, a za neizspavanih dugih noći puštao, da slobodno curę niz obraze. Jadre ga je nenapadno i mirno promatrao, držeći, da bi svaka rieč utjehe ili hrabrenje izazvala posve protivan učinak. Bilo mu ga je veoma žao, jer je istom sad vidio na njegovim očima, koliko je volio svoju Matiju, jer to prije nije ni slutio. Držali su se pred ostalima baš — kao što se svi drže, ne izuzevši ni njega i njegove Ike. Ni za njih u kući ne znadu, da se vole nekako drugačije nego ostali, jer je vanjski izgled posve jednak kao i kod svakog drugog graničarskog braka: ne vidi se ništa, što bi moglo na sebe obratiti čiju pažnju — ni osobito dobro ni kakvo zlo. U njihovoj kući se ne pamti, da je koji čovjek iztukao ženu, i to se pripovieda, jer nije posve obična pojava, a ako je kad što i bilo — a vjerojatno

je, da je bilo — desilo se je, kad nitko nije vidio, pa nije nitko mogao ni pripoviedati, jer je posve izkljućena mogućnost, da bi njih koje o tom bilo s kim govorilo. Žena se — pametna žena, a njihove su žene bile pametne, jer da nije pametna, ne bi bila mogla biti dovedena u njihovu kuću — pametna se žena ne će zbog svog dostojanstva potužiti ni svekrvi ni planinci ni zaovi ni jetrvi, da ju je čovjek ćušnuo, a svojoj majci, ako joj je živa, ne smije, jer majke u takim slučajevima drže uviek sa zetovima. Uslied takog shvaćanja i držanja — nije poznato, da je Nad vodom čovjek udario ženu, no isto tako nije među njima poznata ni nekakova posebna, neobična ljubav. Postoji mir, postoji slaganje i sloga, međusobna pažnja i susretljivost, a to je posve dovoljno az sređen život i da mogu s pravom očekivati
posve dovoljno za sređen život i da mogu s pravom očekivati

Jadre je istom sad na Perjasu opazio, da su on i njegova Matija živjeli još ljepše, još toplije, negoli se to redovno uzimlje. Možda — pomislio je on — ovako kao njih dvoje, što žive. Stoga mu je Perjasa bilo još žalije, a za Matijom je s tog razloga još više i on tugovao. Upozorio je i Iku na to, no ona ga je samo milo pogledala i nasmiešila se, govoreći:

— La! I to ti nisi prije vidije?!

— A kako bi vidije, kad je bilo sve ka i među drugim čovikom i ženom, kad se istom uzmu?!

— Bilo j', bilo, al sam ja mam vidila, da j' to među njima dvoma drugačije i lipše neg među drugim. Pogledaj Matu i Anicu, pa 'š mam viditi razliku.

— Pa i nji' se dvoj vole.

— Est to: vole se, i ne će je izbiti, jer je dobra i poslušna, al se to dvoj nije snjušilo, a daj, Bože, da se ja privarim, al ne varam se sad, a što će biti dalje, to j' u rukami Svemogućeg.

— I ti to sve vidiš?! — čudio se Jadre, iako mu je dobro poznato, da je žensko oko za mnoge životne pojave i oštrije i otvorenije od mužkog.

— Tu ni ne triba mnogo gledati. To se vidi, čim i' ednom motriš kad misle, da su na čas sami. Mam sve vidiš. Imamo i', eto, vala Bogu, više mladi u kući, pa i' samo gledaj, unako — ništa, man kun da ni ne gledaš. Mam vidiš sve i sve moreš prosuditi, kun da š njima šaplješ.

— Morda bi bilo najpametnije, da Perjasa brže-bolje oženimo?

— Nemoj grišiti duše — reče mu ona tako neobično, posve raznježeno i skoro plačljivo, kako je još nikad nije čuo. — Kako moreš s tim doći, kad ga vidiš, kakav je, kun da j' iz groba izvađen. Pušti ga s mirom, dok ne priboli i dok se ne nauči, da je nema.

— Ne velju ni ja, da bi ga mam ženili, nego — eto, da ni ne čekamo prikoviš. Ne triba otezati, dok un prvi reče, man ćemo mu mi reći — tumačio je Jadre, osjetivši, da nije pametno spomenuo tu ženitbu. Posve je razumio Ikinu uzbunu, jer se je u duhu prenio u bratov položaj: i on sam voli svoju ženu drugčije, neg čovjek voli žensko, pa je razumio, što je Ika pomislila, kad se je sva nakostrušila, odgovarajući mu i prigovarajući.

— Di je još to, dok un priboli, moj po Bogu brate!? Sad ti tekar vidiš, kako su nji dvoj živili!

Pokojna je Matija Iki dosta blizi rod. Ikin otac i Matijin djed su rođena braća, no ta činjenica nije nimalo utjecala na njihov odnošaj u zadružnom životu, jer je Ika kao planinka jednako postupala prema pokojnici i prema svakoj drugoj mladoj ženi, i nije prema njoj osjećala ni veće ljubavi ni veće pažnje i naklonosti nego prema ostalima. Ovo posmrtno saznanje o njezinu odnošaju prema Perjasu izpuni Iku nekim posebnim osjećajem ljubavi i ujedno ponosa. Ipak je pokojna Matija njezina krv, Tomičićka je, pa je to dovoljan razlog, da bude u svojoj duši sretna i zadovoljna, što je i ona — kao i Ika u ljubavi i odanosti prema svom čovjeku. Tu su one bile jetrve, jer su udate za dva rođena brata, no budući da je u dobi velika razlika, jedna je bila već planinka, kad je druga dovedena u kuću kao najmlađa nevjesta, i Matija je zvala Iku nešom, a ne tetkom, jer je u svakom slučaju jači odnošaj po čovjeku nego po otcu. Ika ju je voljela radi liepe naravi i neobično iztančanog ukusa, te joj je bila povjerila preko zime s nekim starijim ženama tkanje kićenih biljaca. U kućama su bile tri tare. Kod jedne je sjedila Matija i neobičnom vještinom i s razumievanjem pravila šare, da bi čovjek ostao gledajući ih. To je bilo u kući, u koju je Jadre naselio Ivana, i njegovu Luciju. Tamo su spavali i ona i Perjas, no Ivan je ipak spavao — na sjeniku!

Kad je umrla baba Manda, onda je Jadre rekao Martinu, da se on i Janja presele na roditeljski krevet i u njihovu sobu. Martinu je ta njegova odredba bila veoma mila, a Janja nije ni slutila, da bi on mogao to odrediti, jer je već nekoliko starješina redom u istoj sobi i na istom krevetu spavalo i umrlo, pa joj je bilo posve naravno — iako joj nije bilo najdraže — da će sada tamo Ika i Jadre. To je bilo toliko naravno, da se ona nije ni bunila na tu misao, koja joj je sievnula u glavi, čim je Manda izdahnula. Što Jadre nije htio za nje žive, da se tamo nastani u njezinoj sobi i na njezinu krevetu, bilo joj je milo i u njezinim je očima još više porastao Jadrin ugled. To je za nju bilo iznenađenje, jer ona ne bi bila tako postupala, kako je postupala — Ika. To je tu najglavnije: da nije i Ika sporazumna, Janja je vjerovala, da ne bi ni Jadre mogao tako lako i jednostavno biti tako nad dnevnim tricama i nizkostima. Ika, Ika je ona, na koju je Janja, u prvom redu, mislila i pošteno u svojoj duši i njoj priznala to visoko i liepo držanje prema svojim starijim. Kad je Martin čuo, što mu Jadre određuje — jer se samo tako može shvatiti, i primiti starješinova rieč — rekao mu je posve toplo:

— To j' lipo od tebe, Jadre, da tako misliš, al — poslušaj mene: ja bi, očiju mi, rado posluša i bilo bi mi drago, kad su tamo ležali ćakan i majka, da i ja izpustim dušu na istom odru, al je tu druga. Odkad ja pamtim, a pamtim već puno, to j' odar starešinov. Nisam ja starešina, man ti, pa tebe tukâ, da na njemu ležiš, i to j' u staroj našoj kući, tu je i ognjište, tu nam je sve, pa j' u redu, da tamo budeš ti s Ikom. Poslušaj me.

— Da j' što drugo, posluša bi te, kako se stariji sluša — odgovori mu Jadre posve mirno i odlučno. — Sad ti slušaj mene i ovako će biti, kako sam ti reka.

Tim je to pitanje bilo skinuto s dnevnog reda. Kad je Janja doznala, što je starješina odredio, i na Iki vidjela, da je i ona sporazumna, ne što mora biti, kad Jadre odredi, nego baš od srdca i veselo, nije mogla vjerovati ni svojim očima ni svojim ušima. Posve se je raznježila i bila je točno na rubu — priznanja, da ona ne bi tako postupala, da je na Ikinu mjestu, no u zadnji se je hip trgla i prigušila u sebi taj osjećaj pravednog priznanja. Tako daleko ipak nije mogla ići. Snaga ju je izdala, te je zastala i — bila

zadovoljna, kao da je takav postupak posve naravan i da ni ona ne bi mogla drugčije raditi. Pomislila je u naletu prvog oduševljenog razpoloženja i zadovoljstva, da bi trebala Iki reći, kako je veseli, da će spavati na krevetu, na kom su ležali i umrli roditelji njezinog Martina, no preniela je i tu misao, svladala se i nije rekla ništa. Šutjela je, al' je taj Jadrin postupak bio melem za mnoge njezine male osjetljivosti, a u cieloj je zadruzi djelovao, kao što umjerena i rodna kiša djeluje nebeskim blagoslovom na proljetne usjeve.

Kad je bila prva kuća gotova, Jadre je odredio, da se u njoj nastani stričević Petar s još nekoliko mlađih bračnih drugova. Moglo ih je stati tim više, što u kuhinji nije trebalo ložiti osim za grijanje, jer su kuhali i dalje u staroj kući, iako je nova bila i bolja i urednija. Jadre nije htio, da se stožer zadruge miče sa svog starog panja, pa je tako i ostalo, kako je on odredio. Istom tad su on i Ika naselili manju sobu u staroj kući, dok su sve dotad spavali na sjeniku.

Prema Jadrinim je osnovama i računima trebalo, da za svake dvie godine sagrade jednu kuću, no pokazalo se, da to nije bilo moguće. Račun je bio posve pogrješan, jer nije htio uzimati stranih radnika i majstora, a ljetni su poljski poslovi bili redovno toliki, da nisu dospjeli na druge radove. Osim toga je i državna radna služba nosila mnogo radnih dana, jer je svaka zadruga prema svojoj brojčanoj snazi mužkih odraslih članova morala davati rabotu i državi i kumpaniji za domaće poslove i radove u svojoj okolici.

Baš kad se je Kresina bio najljepše spremio za izvađanje svojih osnova, javljeno je, da će biti građena carska cesta iz Svetog Roka preko Velebita u Obrovac. To je, svakako, dobro i koristno, jer će sad moći u Dalmaciju s kolima i po vino i po druge potrebštine za vojsku i gradove, dok graničarske kuće trebaju vrlo malo i ništa osim u riedkim zgodama vina i ulja. Bolje kuće to nabavljaju za razne prigode, no i najsiromašniji nastoje, da za Božić i Rokovo, za crkveni god, nabave barem nekolike litre, a to je prije vazda dognano na konju u kozjim mješinama. Kad cesta bude gotova, tad će se moći dopremati u bačvama, a ujedno će kirijaši odvoziti robu, koju su dalmatinski gradovi i prije tražili u Lici, a to je, u prvom redu, građa svake vrsti, zatim krumpir, repa i konopljeno povjesmo.

Jadri su bile posve očite i jasne koristi, koje nosi ta nova cesta, ali mu je njezina gradnja veoma pomrsila račune i bacila ga unazad sa svim njegovim osnovama. Zimi je još i išlo, jer je imao na slobodnom razpolaganju skoro sve odrasle mužkarce, no zimi se može samo pripremati građa, ali vaditi kamen može uglavnom ipak samo, kad sniega nema, a zidati može samo ljeti, za suhih dana. Baš u to vrieme padaju i neodgodivi poljski poslovi, koji traže svakog odraslog člana zadruge, te tad miruje i većina ženskih poslova. Koliko bi i mogao najtvrđim naporom i neumornim marom i odkinuti kog odraslog čovjeka od tih poslova — traži car još i više za svoju cestu. I tu nije bilo ni prigovora ni pogovora, štoviše: nije nikom moglo ni na um pasti, da bi kušao izbjeći toj dužnosti, jer je to spadalo u red graničarskih obveza baš kao i ići i boriti se u ratu, kad car pozove.

Uzprkos toj velikoj zapreci, koju su pratile i redovne male obveze javnog rada, Jadre nije ni sustao u izvađanju svojih osnova, a kamoli, da bi duhom klonuo. Radio je uztrajno i dosljedno, tako da nije propustio ni jednog jedinog razpoloživog trena, da ga ne bi upotrebio koristno i prema stvorenim osnovama. Nisu svi njegovi članovi bili vazda previše oduševljeni s njegovim načinom rada, a napose ne s brzinom, kojom je radio on sam, i nepoputljivo gonio i sve druge, da s njim drže korak. Upravo je bio sretno metnuo pod krov svoju novu veliku staju, kad je počela gradnja ceste. Nije ga pomelo u radu, ali ga je prisililo, da malko promieni osnovu: htio je na obje strane staju popoditi debelim brvnima tako, da u sredini bude niža i samo zemljom nabijena, da se tamo slieže voda, kako je vidio češće u svietu. Vodu bi bio izveo kroz mali otvor na zidu i sveo u jamu izvan staje, no od te je osnove odustao, pod samo nabio zemljom, pomiešanom sa slamom, da bude čvršće, i na zidu doista ostavio rupu, kud će voda teći van. Protiv toga su bili skoro svi njegovi pomoćnici, jer im nije išlo u glavu, da je koristnije puštati, da voda teče van, umjesto, da bude pod đubrom u staji. Poslije se je pokazalo, da je družina imala pravo, a ne on, jer nije mogao odvesti vodu do đubrišta, kako je kanio. Donekle mu je bilo nepogodno zemljište, a donekle je i zapeo u osnovama, jer nije ni sam pravo ocienio vriednost gnojnice i našao način

njezine upotrebe. Ta ga je činjenica poslije vazda smetala, a pitanje je konačno riešeno tako, da je rupa na zidu — zabrtvljena. Jadre je to opazio, al je nije otvarao.

Potežkoće su ga u izvađanju njegovih zadružnih građevnih osnova dražile i izazivale na sve uporniju uztrajnost. Postao je još mučaljiviji, nego je to bio već po svojoj naravi. Uviek je bio toliko zaokupljen brigama i mislima, da je sve rjeđe i rjeđe bio razpoložen, da se sa svojom Ikom porazgovori onako toplo i nježno, kako su to činili negda, kad on još nije bio starješina, a ona planinka, no možda ni ne bi bile tako djelovale same brige oko izvađanja osnova, da nisu nadošle i druge obćenite nepovoljne pojave među narodom, pa i među članovina njegove zadruge. Sve je neopazice, nenapadno i nečujno nastupalo »prćijanje« — svatko je poželio, da bude nešto samo njegovo. Prije se je i za djecu u zadruzi govorilo »naše dite«, te se u razgovoru ne bi nikad moglo razabrati, tko su mu roditelji. Sve je to »naše« i što je preko toga, ne zanima nikog, jer ni ne može ništa biti ni preko tog ni izvan tog. Jadre je jednom čuo, kako neka mlâda — dovedena je od Šarića za unuka Jadrina stričevića Petra — govori o »mojim ovcama«, a to su one, koje je iz svoje zadruge dognala, kad se je udala. Ta mlada ženica nije mogla ne znati, da to nisu njezine ovce, čim su dognate u zadrugu, ali je ipak tako govorila. Jadru su njezine rieči udarile po mozgu, udarila mu je krv u obraze, a na oči se navukla maglica, pogledao ju je i na njoj zadržao pogled dulje, nego je to običavao, kad je htio kome što reći, i netremice jê promatrao. Jela — tako joj je bilo ime — opazi, da je starješina ljut, i odmah se dosjeti jadu, no nije znala, kako bi brzo i pametno popravila, pa nešto zamuca:

— Znaš, rode... I, ovaj... Nisam tila...

Jadre odpuhne, spusti se u se, duboko odahne i poslije manje stanke reče nasilu mirno i blago:

— I ne bi se ja, dite moje, rad tog ni naljutije, kad to ne bi bila već prokleta pošast... I ne, uprav, Bogu mome vala, u našoj zadruzi, al kod drugi. Nas i druge ne dili more, man samo plotovi, a priko i najvećeg plota more i kokoš priskočiti, a kamoli ne bi ovaka gadalina...

— Eto, rôde... Ja uprav nisam ništa mislila — pentala je Jela u najvećoj neprilici, osjećajući, da je veoma pogriešila.

— I ja vidim, râno, da nisi ništa mislila — odgovori joj Jadre već posve mirno i osmiehne se, iako mu nije bilo do smieha. — Sad vaik misli!

— Oću, rode — odgovori ona zadovoljna, što je to tako prošlo.

— I ne bi to bila tolika nesrića — govorio je Kresina — kad to ne bi bila pošast, koja je svaki dan sve veća i veća. Danas je »tvoja« ovca, sutra će biti krava. Al nek bi i to bilo. Najgore j' što j' i kod drugi tako počelo, pa unda posta »moj lončić«, pa sutra »moj lonac«, a od lonca do »moje vatre« nije nego pedalj daleko. A vatra ne more biti neg »naša«, ka što j' samo edno naše ognjište, pa da ga ložimo u deset naši kuća. E l' me razumiš, rano?

— Razumim te, rode! — potvrdi ona veoma sigurno i odlučno.

— I e l' ovako?

— Est, rode! — potvrdi Jela opet.

Taj je razgovor vođen pred kućom, i čuli su ga još neki odrasli i nekoliko djece. Jeli je baš to bilo najneugodnije, što su i drugi čuli, no Jadre nije žalio. Da se je radilo o kakvoj drugoj pogrješci, on bi bio oprezniji. Nikad nije korio javno, osim, kad bi mu baš naletjelo što, na što bi morao odmah odgovoriti. Sad mu je bilo drago, da su i drugi čuli njegovo mišljenje.

Ivan nije bio prisutan, kad se je taj razgovor vodio, no doznao je za njega, i kad je prvu zgodu uhvatio, da bude nasamu s Jadrom, spomene mu ga.

— Dite j' još naša Jela — rekao je Ivan.

— Dite, dite — potvrdi Kresina.

— I ne zna, što trokelja, kad još ne zna, ni čijim zubma kruv ide.

— E, e. To me j' najviše i upeklo. Dite, pa već tako divani.

Ivan ne odgovori ništa, sabirući i pribirući misli u cjelinu, da onda reče, što misli.

— Znaš, moj Jadre, moj po Bogu brate, sve j' to sad izašlo drugačije, neg je prije bilo. Sve, sve, ja tebi velim.

— Vidim i ja!

— E, e. I tu ti nema sad ni štapa ni malja, kojim bi ti to srije. To j' na nas došla pošast, i sad ništa man — kako Svemogući da!

— Veliš: puštiti se niz vodu, pa kud stignemo?! — upita Jadre kao očit prigovor i protivljenje.

— Ne tako. Pametan se čovik nikad ne pušta, man i kad ga zgrabi i ponese, gleda da se uvati za kakvu granu. Ako ti sriću ne zđupiš zä kike obiručke — ode una ka vilena. Ako se nesrići pripustiš, misto da je ujtiš zubim za grkljan, gotov si. I ovo j' sada ka poplava. Esi vidije, kad naša mala, dobra Obsenica pobisni i počme valjati drvlje i kamenje?! Ne moreš je zajaziti, al una zajazi Ponore i razlije se ka pomamna. Ne moreš je sritati ni lopatami ni puškami, jer nit joj tim naudi, nit je tim ustavi. Nema druge, man sklanjati prid njom sve, što more poniti. Esi vidije: ti si sam odredije, i dobro si odredije, kolko moramo naš mlin digniti, da mu ne more ništa, ni kad se razlije, al si još prije izabra misto, di je najsigurnije i kud una ne dopire.

Jadre ga je mirno slušao.

— I nije kod nas, vala Bogu, još ka u drugim kućami. Još je naša čeljad, kako Bog zapovida. Al, esi ti čuje plovana?!... Viče se na granicu, viče po vratriju. I vele: »Ne ćemo mi vaik giniti za drugog.« Svak je počeje misliti na sebe. Nek bi to i bilo tamo — kako bi ti reka?! Tako: za sav narod, i tako... Nego, to se prosiplje unda i po kućami. Šaplju: »Jêr ja ne bi svarila svoju kokicu u svom lončiću?« A ne misli, jadna una na svit zinila, da više vridi naš pradidov kota na komoštrami, neg stotinu njijovi lončića, pa da j' u njem samo palente, a u svim lončićim same kokice. Težko čoviku samu i u raju. Al, pusto, ne misle, a nisu ni krive, da ti pravo velim. Nije kriva Obsenica, što joj nadođe prikoviš vode. Una je ne more svesti u Ponore, man i' zabrtvi i sve poplavi. Tako j' i to. Nas je poplavila Vrancuzka. I plovan tako veli. I svit naš sad više baza neg u prijašnja vrimena, pa svašta čuje i donese, a mnogi, kukavac, ni ne zna, kud mu što iđe i u koju glavicu udara. Kad tu dođe, lupeta i tupi zube, a drugi se ka junad kupe oko njeg i vataju svaku na ustim i bleje. Ja vaik divanim našim momcim ovako: ne mogu ja odrediti ni Petru ni Pavlu, s kim će uni prijateljevati, al ni Petar ni Pava ne mogu meni ka prijatelju zamiriti, što se ja ne ću oko nji da gurkam s palavordami. Tako ja divanim i našim i drugim, al je među ljudim vaik dosti junadi.

— Više neg razumni stvorova — dodade Kresina.

— Pa, more i tako biti. Iz svita svašta dolazi, a kod nas se razliva i pomalo potapa sve, do šta stigne. Vidim ja to, a vidiš i ti. Vide i drugi. Kod drugi je još gore neg kod nas, jer kod nas još nije ni loše. I dobro j' kod nas, vala Svemogućem, jer čeljad nije loša, a ti i Ika mudro i pametno radite.

Jadre odmahne rukom na te njegove rieči.

— Odmaiva, ne odmaiva, ovako j', kako ti velju — odgovori Ivan. — Da j' čeljad i najbolja, ne bi bila dobra, kad se ne bi njom upravljalo, kako valja i kako Bog zapovida. I s blagom triba mudro i lipo, a kamoli ne s čeljadetom. A to u našoj kući est i vala Bogu, da tako est. Za to j' kod nas još i bolje neg kod drugi, i sasvim je dobro.

— Samo se čuje, kako kolca malko škripe — reče Kresina. Na lice mu se navukla maglica, a pogled je oborio k zemlji.

— Ja ne bi ni tako reka. Ne škripe. Bilo bi grijota to reći. Ne škripe, jer su naši ljudi ka edan po edan. I vidiš li ti, da rade ka crvi, što god odrediš. I nisi još ni na ednom vidije, da bi se namrgodije, kad mu što rečeš, a to j' Božji blagoslov i srića. Pa... i žene su sve dobre, a koja bi morda što i rekla, ne smi ni mokrom glavom najprije prid svojim čovikom, jer zna, da bi je čim pritovarije, pa da mu je na zenicu kanila, a ne smidu ni prid tobom. I une su dobre i bolje od drugi. Esu!

— Sve j' to istina, što ti divaniš — odgovori Jadre, uzpravi se i zagleda se bratu u oči. — Sve j' to istina za našu kuću, al je istina i to, da nas je napala pošast u ciloj granici. Ja sam to već davno vidije i moram ti reći: kad sam smislije, da gradimo kuće, nisam pomišlja, da bi mogle biti i za što drugo, nego ovako ka i danas, al još prije neg smo klačinu zapalili, poboja sam se, da i' gradimo i za drugo. I to j' ostalo u meni, ka da me je ko mušketa, al nisam ni tije ni smije odustati. Ako bude i tako, ako j' Božje pripuštenje, moramo i na to misliti. I tako smo počeli graditi i tako nastavljamo.

— Eto: stog sam ti i tije danas divaniti o tom — prihvati Ivan. — Kad je poplava, ne moreš je zajaziti, al moreš izprid nje uklanjati sve, što bi mogla odvući. Tako ti je i ovo. Mi ćemo, ako Bog da, držati duglje neg drugi, al dokle to će viditi ovi naši mlađi.

— Ne valja — reče Kresina vrlo tiho. — Ljudi nisu vukovi, da živi svaki obaška. Ne valja... Dok nas je puno i dok smo složni, mučimo se, kinimo se, svaki zalogaj polijemo potom, žuljevim ga zavijemo, a dikad i krvi poškropimo, al je sladak i blagoslovljen, i sritan si, kad nas vidiš kod stolica: dvadesetak ljudi i momaka, dvadesetak žena i cura i dičice, da im ne znaš ni broja. To j' srića, to j' bogatstvo i Božji blagoslov! A pomisli ti, moj junače, što bi bilo od nas, da se svaki stisne u svom budžaku, kod svoje stoličice, sa svoje nikolke duše, pa da s edne stolice režimo na drugu, što bi bilo ka Bog na nebu!? Sad smo mi i trudni i neizspavani, i blatni i izranjeni, al smo veseli i sritni kraj svog starog, ognjišta! I jaki smo, jaki smo, čemu kraja nije. Uprav ka vojska: edan soldat ništa, sto soldata vojska!

— E, e. Nikako drugačije, man tako. Al ja ka, tako, smišljam i domišljam se, što j' najbolje i što bi čovik načinije.

— Nude?!

— Iz ove kože nikud. I plovan veli, da bi sad tili Mađari da nam uni gospodare. I tako. A narod se buni. Vele, da nemamo posla na granici, da bi mam išli na Mađare. Kad mi nji puštamo s mirom, jêr ne bi i uni puštili s mirom nas?! Tako ljudi divane, a ja ti uprav ni ne znam, jer bi se mi i uni bili, al tako vele, koji znadu više.

— Uprav je sudnji dan na pomolu — reče Jadre, ne dižući pogleda sa zemlje. Osjećao je težak pritisak na grudima i potištenost, kakvoj nije bio vičan — a još i nije ništa. I nema ništa, man sve nikako, kun da te mravci podilaze... Ja ni ne znam, što j' to, al ništo est, i nije dobro. Nego — kako bilo, da bilo, triba raditi i živiti do Božije volje.

— A da, man tako. Triba raditi, kun da i nije ništa, al moramo vaik misliti, da j' svašta oko nas.

— I da ne će mimo nas — dometne Kresina. — Gledam ja ove naše, koji su bili u školi, i ove, koji sad iđu. Vaik uni ništo čuju, a dica su, što mi drugi još ne čusmo. Da ti pravo kažem, dikad mi je uprav žâ, što i' dadošmo u školu, a ne moreš i' ne dati, kad i gori od nas šalju dicu u školu. I, što est, est: čovik je ka slip kod zdravi očiju, kad ne zna čitati. Bije si i sam u svitu, pa si vidije: sve ti svagdi piše, a ti ka june prolaziš u tuđem pismu. Meni je uprav, kun da

restem, kad mi kod crikve nikidan dadoše pismo od Jose. Piše li, piše ka kakav lajtman!

— Joso j' naš pametan ka edan po edan.

— Pametan est, al vrletan, i sve se bojim, da ne će dobro proći u vojsci, ako i tamo nastavi ka o'de, da se za svaku svađa i pobije.

— Biži, jadan ne bije: bolje, da j' taki, neg da j' kakav posvôle. Ni ja se nisam bije i gona s momcima, al bolje, da ne da na se.

Joso je Jadrin bio već preko godine dana u vojsci, a sad su već spremali i Tomu. Nije bilo nikakove sumnje, da će biti sposoban za vojnu službu, jer iako nije bio krupan momak, bio je zdrav kao drenovina i čvrst kao kremen. On se je u sebi veoma veselio tom novom životu i vjerovao je, da će postati dočastnik. To je bio njegov san, o kome nije ni s kim govorio, al ga nije ni na čas puštao.

—Svakom băku parotina na boku — reče Jadre, misleći na Josu. — Un će, sve se bojim, nigdi platiti pošteno sve, što j' drugim zajmije.

— Da ti pravo kažem, Jadre, ja sam vaik ima oko na njemu, i ne mislim tako. On ne da na se, al nikad un ne izazove smutnju. Un ne more podniti nepravde, pa da mu je ne znam ko načini. Ja se bojim, da bi un i mene šušnije, kad bi vidije, da radim što nepošteno. Tako j' to u njemu: ne more priniti, kad vidi, kakvu gadalinu, pa — glava doli. Ne more.

— Dok se vrati, ako Bog da, oženit ćemo ga. Unda će biti mirniji i oprezniji.

— I ja tako mislim. Nego, čini mi se, da j' Tome drugo pletivo — reče Ivan i nasmieši se. — Ni ne čini mi se, nego est. Taj bi moga u vojsci daleko dotirati. Un ne divani puno, al što reče, ta mu sidi ka iz kamena.

— More i to biti, al se za Josu bojim, da će što načiniti, kad koji ovicir što prigovori, pa će biti sramota do devetog kolina.

— A, ne, ne! — uzprotivi se Ivan. — Ne će un ništa učiniti, što bi nas moglo osramotiti, al da bi načinije, što nami starijim ne bi bilo drago — e, iz tog moja duša van. To bi! Za nesriću je naučije u školi nimački, pa će razumiti, što oviciri divane, a uni divane svašta, vele ljudi, koji i' razumiju. Da Joso ne će primučati, to ti je ka Bog na nebu.

Nego znaš: da naši svi dičaci iđu u škole ka ta gospoda, koja dolaze k nami ka oviciri i veličari i tako — ja bi i' unda tije viditi! Nema našim dičacim para, ja tebi velim. Est ovo naše staro i dobro i blagoslovljeno, al jope — jêr bi mi puštali prida se?! Triba dicu slati u školu, pa nek bude, što nam je Svemogući pripušta. Ja tebi velim. Drugčije se danas živi, neg kad je naš Spasitelj, na pomoć nam bije, po zemlji oda, a kako će biti za sto godina, to ne znamo, al znamo, da ne će više nikad biti ovako, kako j' sada. Mi mislimo, da j' ovo najbolje, a naši će nam se praunuci smijati. Nego, samo da bude pošteno i da ne budu gadovi i kukavice. Stog ja, vidiš, volim našeg Josu više od svi dičaka. Un bi za poštenu i pravednu stvar da stotinu glava.

— Est to, al ga se ja uprav rad toga i bojim — odgovori Jadre. — Ja se sve bojim njegove ćudi, kad bude kod kuće.

— Ja bi njemu dâ, da bude starešina potlje tebe!

— Pogodije si! Bog bije s tobom! Un bi za misec dana sve raztira ka piliće i ne bi se znalo, di je ko ni kud će ko.

— E, da vidiš, da ni nije tako! Vidije sam ja njega već, i kako zapovida. Al znaš, kako zapovida i vodi: ka edan po edan. Ne bi un nikog raztira, al bi stira u red sve, koje bi tribalo tirati. I ne boj se, da ne bi bilo i reda i rada i Božijeg blagoslova. Joso j' pravedan ka ustra: što smiri, to i siče, ne ševrda ni ne prašta. Al ne traži ni da njemu drugi praštaju. Na moj račun, to i est mužki. Un bi za prijatelja poginije, al ko njeg ednom pušti na cidilu, taj mu više ne pomari reći: »Kako si, pobratime?« Gotovo j' za vazda s pobratimstvom!

— Ne velju ja, da nije sve tako, al bi vindar volije, da j' ništo vlašiji i mekši. Kad smo baš kod nji, unda mi je Tomina narav milija.

Ivan je časak šutio, a onda reče vrlo oprezno, ali i odlučno:

— Znaš, kako j': svaki nas ima svoju zvizdu i vaik iđe za njom i ne more izpod nje ni za dlaku. Tako i to s tim našim dičacim, al ja vindar mislim, da su oba dobra, al da su razmeđili. Ti voliš Tominu narav, a ja velim, da mi Josina nije mrzka. I tako... Što će biti, sve im je Svemogući već ostavije, i to im je gotovo.

— A nu. Ko poživi, vidit će.

— I tako, moj Jadre: odlaze stari, odlaze i njijovi adeti, a mlađi dolaze s novim, i — još sa svačim. I tu ti nema, man otvoriti oči i pripaziti, al ustaviti ne moremo ništa. Moremo samo izkopati jâže, pa vode svoditi, kud mi oćemo, dok moremo, a kad ne budemo više mogli, unda brže bolje skupljati, što se još dade ukloniti. I ništa drugo. Ja se uzdam u Boga, da ćemo mi još dugo ovako, samo da tebe Svemogući poživi i vridnu našu nešu Iku, koja zna sa ženami ka edna po edna. Kako će biti potlje nas, to sam Svemogući zna, slava Mu i vala. Al ovako, uvano, ne će biti, ka j' sad. Nego, triba nikako navesti Perjasa, da ga oženimo. Dosta j' već lunja ka metiljava ovca.

— Ti divani š njim. Lakše će s tobom o tom, neg sa mnom.

Razgovarali su dugo, a kad odoše svaki svojim poslom, ne osjetiše, da su išta razjasnili. Ipak je Jadri bilo nekako lakše, da se je pomirio s pomišlju, da kuće nije gradio za zadružnu udobnost nego za diobu, za — razsap. Kako bilo da bilo, osjećao je veliko zadovoljstvo barem nad samom činjenicom, što je to sve zasnovao i skoro izveo, a koliko još nije, vjerovao je, da će moći svršiti, jer tako hoće, i jer zna, da je potrebno i koristno.

Tomo je kod stavnje proglašen sposobnim za djelatnu vojnu službu i brzo otišao s još nekolika momka iz kuće. Bio je vrlo veseo i ponosan, te se je činilo, da jedva čeka, da izmakne od kuće.

— Bilo sritno i ne osramotite ognjište! — rekao im je starješina na polazku.

— Bit će, ako Bog da, sritno, a osramotiti ne ćemo ognjišta! — odgovorio je Tomo izpred svih. — Ako bi ga osramotili, unda se ne ćemo vratiti.

— Unda j' kasno — odgovori Jadre.

— Što j' kasno?

— Kad već osramotite ognjište, unda j' kasno da vas nestane. To mora biti prije sramote.

Momci su se smijali i čim su odmakli stotinjak koračaja od kuće, zagrlili se i u sav glas otočili pjevati. Tako je Tomo otišao prvi put u sviet. U njemu je sve nešto vrelo i ključalo, no nije mu bilo jasno, ni što je ni kud ga goni, al je svakako bila nekakova velika, neobuzdana snaga, koja ga je razapinjala i gonila napried, samo napried. Kuda — ?! Sva-

*

kako mora žuriti, nekuda u život, koji ga čeka razširenih ruku.

Perjas se nije nikako mogao razabrati i valjano doći k sebi, no kad je tko pokušao, da s njim razgovara o njegovoj tuzi, ili je hinio, da ne čuje, ili je prešao na drugi razgovor, a kad mu ni to ne bi uspjelo, uklonio bi se kao nekim važnim poslom.

— Znate, čovik u mlinu ogluši, pa i kad čuje, misli da ne čuje i ne zarezuje — govorio je on i nosio se svojim mislima. A ono, što je u njemu bilo, nije bilo ni jasno ni razgovietno, te on ne bi bio mogao nikom raztumačiti, što se to u njemu odigrava. Znao je samo toliko, da ga neprekidno i uporno nešto tišti u grudima, ali se na to nije htio nikom potužiti, da ga ne bi tko počeo žaliti ili da ne bi pomislili, da se želi izmaknuti poslu. U mlinarski se je zanat toliko uživio i naučio ne samo na pojedini rad nego i na sam način života, da nije uobće ni pomišljao, da bi moglo biti drugačije. Dok je posao uveo i sve kamenje stavio u pogon, pomagao mu je Nikola pokojnog strica Jukana, koji je mlinario u zajedničkom vrkljanskom mlinu i bio vrlo vješt napose nasiecanju kamenja. Njega je već onda često pratio Perjas, da podiele noćne napore, i tako uza nj učio sve, što mlinar mora znati, pa je sada Nikola njemu vratio tu pomoć tim, što mu je pomogao, da sve poslove posvršava i vitlove stavi u pogon. Kako je Perjas bio veoma marljiv čovjek, to je odmah, čim je posao uveo, mislio na naknadu i izmjenu pojedinih dielova, i malo pomalo, bez nagljenja i pretjerane žurbe imao nekoliko pari kamenja u pripremi, da ih vazda može postaviti, a i otupljene nasjeći.

Dok je mlin bio još u gradnji, kad ono za vrieme velikih mećava nisu mogli tamo raditi, Jadre je rekao, da će načiniti krevet za mlinara, i već ga bio počeo tesati, Perjas mu je rekao:

— Dobro j' da načiniš odar. Ima nas puno u kući, a odara malo, al mi u mlin ne će, dok sam ja mlinar.

— Da se imaš na čem pružiti — odgovorio je Jadre. — Ne moreš svaku noć izdržati, man ako ćeš mlin ustaviti, pa doći kući spavati.

— I ne će tribati po noći mliti, a bude li tribalo, unda ćeš mi dati svaku drugu noć izminu.

Jadre se je složio s Perjasovim mišljenjem, da krevet nije potreban u mlinu, ali ne s istog razloga, koji je on naveo.

— I pametno j', da ne mećem u mlin odra. Ni ne ćemo, jer nema dosta mista, a i kako bi ti tamo izgledale pla'te i biljac?! Nego, tako ćemo: ko j' na redu da spava, nek dođe kući. Nije daleko.

— A da, man tako — složio se je Perjas s tim, i tako je riešeno. Odkad je obudovio, rietko je kad dolazio kući na konak, a jelo su mu vazda nosili u mlin. Kad ga je Jadre ukorio zbog te pretjeranosti u radu, on je odgovarao, izbjegavajući da odgovori, i vazda je rekao što bilo, a najčešće, da se je naučio spavati u buci mlinskog kamenja i da mu je najslađe, kad spava, sjedeći među koševima i na njih naslonjen.

— Obolit ćeš, moj junače. Nije pametno, što radiš — govorio mu je Jadre veoma često, a on je vazda prešao preko toga.

Kad je to potrajalo nekoliko tjedana, pa zašlo i u mjesece, jedne večeri uzme Jadre na se kabanicu, metne kuburu za pas, a šibu preko ramena, pa otide u mlin. Perjas se je iznenadio, kad ga je opazio na vratima, no nije razumio ni rieči, što mu je Jadre govorio. Najzad je razumio, da će on odsad kroz nekoliko dana sam mlinariti. Perjas ga je samo u čudu gledao i domišljao se, što bi tome mogao biti razlog, no ne reče ništa, nego mu odmah pokaže, koje je čije brašno, koje je čije žito, spremi se i otide kući.

— Dok ti ne poručim, ne dolazi — reče mu na raztanku.

— Dobro, al ti ne znaš oko mlina, ka ja.

— Pogodit ću.

— Nije pametno — odgovori Perjas posve mirno i ledeno, iako je odmah razumio bratov postupak i bio mu drag. — Pokvarit ćeš mline, pa ću onda istom imati što raditi.

— Noćes nek bude ovako, a unda moremo i drugačije, ako ćeš ići svake noći kući spavati.

— Ne ću svake noći, al, ako 'š, mogu svake druge.

— Svake, svake, dok ti ne rečem drugačije.

— Oću, kad ti veliš, i tako.

Odtad je to tako i bilo, al se je ipak vrlo težko i sporo oporavljao. Očito je izbjegavao, da vidi djecu, a kad bi se

slučajno njegov pogled ustavio na njima, oči bi mu se vazda napunile suza, pa bi se brzo okrenuo nastranu, da mu ih tko ne opazi i da ne počnu curkom curiti. To je tako potrajalo preko godine dana. Sporo i polako se je vraćao u život i jasnije opažao, što se oko njeg događa, te počeo pratiti sa sve većim i većim zanimanjem. Jadre je sve smišljao, da bi nekog drugog metnuo u mlin, da ne bude tamo ili sam il' sa stranim ljudima, pa je tu svoju misao rekao Iki.

— Kako ti misliš, da j' najbolje — odgovori mu ona — al, ako mene pitaš, unda ga nemoj dirati, jer je ovako za nj najbolje. Svaku stvar triba izniti do kraja, dok ne sazrije, pa i žalost. Jêr bi mu dira u to?! U njemu je, i nemoj ga glelomiti. Bog zna, kako bi njemu bilo, kad bi mora vaik gledati nas druge sritne i zadovoljne i s dicom na rukami, a njegovi na Aničinu krilu i rukami. Est to, ka na svojim rukami, al i nije. Bolje mu je, da ne vidi, kad mu je tolko težko i kad ga j' tako stislo.

Jadre ju je poslušao, a kad je opazio, da se lagano povraća, slao mu je uviek najveselijeg momka na konak, da se prije odlazka š njim pošali i pozabavi. Kad je razmišljao, koga bi mu slao, sjetio se je pokojnog Mate i njegovih šala i nestašluka prilikom gradnje stana i suhog bunara, al Bog zna, gdje je Mate već bio nahranio svojim tielom trave i crve!

Svakako je odlučio, da ga ženi, i molio Ivana, da počne s njim izdaleka o tom. Ivan je bio neobično oprezan i pažljiv, pa je počeo polako, kao da ranu previja. A tako je i bilo. Potrajalo je dosta dugo, dok je uobće mogao izravno i spomenuti, što misli, a tad je išao sve dalje i dalje, dok najzad nije postigao cilj. Dvie i pol godine poslije Matijine smrti oženi se Perjas Kajom iz kuće Pavelića iz Vagana. Bila je liepa, zdrava, mlada djevojka, dobre kuće i krvi. Već poslije nekoliko tjedana braka vidje Ika, da se njih dvoje slažu i da je Perjas prema njoj sve bolji i bolji, sve mekši i topliji, no zabrinulo ju je, što na Kajinim očima nije opažala kakove promjene. Jest ona žena, al na očima ništa — kao djevojka. Sve ju je nešto nukalo, da svoja opažanja reče Jadri, no sramila se je, da mu o tom govori, a i nadala se je, da će možda ipak biti bolje, jer nije vjerojatno, da tako zdrava žena ne bi imala djece. Šutjela je i promatrala,

no sve uzalud. Poslije nekog vremena vidjelo se i na Kaji, da je tužna i nevesela, pa joj Ika spomene veoma mudro i uvijeno:

— Ništa, râno, ništa. Ne poidaj se ti, janje moje. Ima toga, pa što nije večeras, bit će, ako Bog da, jesenas.

Kaja je na te rieči osjetila plamen po cielom tielu, a krv joj je udarila u lice tolikom snagom, da joj se učinilo, da će šiknuti na tjeme u zrak. Osjetila je potrebu, da svojoj jetrvi i planinci tumači, kako joj u rodu i plemenu nema ni jedne, koja nije imala mnogo djece, no jednostavno nije mogla ni progovoriti, kao da su joj usta zapečaćena. Ika ju je spasila iz te težke šutnje, nastavljajući, samo da je i utješi i ohrabri:

— Svi mi znamo, janje moje, da si ti iz prave kuće i od čestite krvi, pa se ne boj. Znamo mi, da ti u krvi nema ni edne bezditke, pa ne 'š, ako Bog da, ni ti biti. Samo se ne žalosti.

Kaja je oborila oči i mramorkom šutjela. Voljela bi, da je propala živa u zemlju, nego što je morala doživjeti, da se s njom tako govori o tom pitanju, al joj je ujedno bilo milo, što je Ika to načela i što je govorila tako obzirno i mudro. Dosad ju je najviše morila briga, kako će ukućani gledati tu njezinu nesreću, a sad je barem to pitanje bilo riešeno, jer kako reče Ika, tako će i drugi govoriti, a sigurno je, da Kresina ne misli drugačije neg Ika. To joj je bila velika utjeha, al progovoriti ipak nije mogla.

Kad je to njezino stanje nepromienjeno potrajalo preko godine dana, potuži se majci. Došla je na Miholju kući i tu zgodu izrabila, skupila svu snagu, preniela i pobiedila stidljivost, pa se povjerila onoj, koja je već i sama gorjela od želje, da čuje, kad će biti kod kćeri novica. Sad je čula sve i skoro proplakala, al nije izgubila nade, već je s Kajom otišla nekoj ženi u samom Lovincu, da nad njom moli Boga, da je kadi nekakovim travama i škropi trokraljskom vodom, vjerujući, da će to koristiti.

Ni molitve ni blagoslovljena voda nisu škodile, ali ne pomogoše, i Kaja ostade vazda u strepnji, čežnji i čekanju, a što je to dulje trajalo, to je ona sve više i više propadala, sušila se i nestajala. Sve je svoje osjećaje tople ženske duše izlievala na Perjasove sirotane i nastojala, da im zamieni majku više, nego je to i potrebno, a mnogo više, nego je bio

običaj u zadrugama, gdje su sva djeca, uglavnom, zajednička briga planinke i ostalih žena, osim što planinka vazda određuje, da se svaka majka mora u prvom redu brinuti, da za svoju djecu sve sašije i okrpi, što je ne rješava dužnosti, da se brine i za ostalu, ako nemaju žive majke, ako je bolestna ili zauzeta drugim zajedničkim poslovima. Kad je god uhvatila samo časak slobodnog vremena, mali Nikolica joj je bio na rukama, a Martin se hvatao za njezine skute. Svojom je toplinom djecu privezala uza se više, nego da im je rođena majka, jer im je posvećivala više pašnje, nalazeći u svojoj nježnosti prema njima utjehu i zadovoljenje svojim nepresušnim željama za svojim djetetom. Kako djeca spavaju vazda i posvuda s odraslima, tako je ona oba dječačića imala vazda na konaku u svom i Perjasovom krevetu. Martin je spavao udno nogu, a Nikolica na Kajinoj ruci, ovivši joj svoje ručice oko vrata. Ta je njezina pažnja prema djeci bio nepresušni liek Perjasovoj duši, koja više nije krvarila, ali nije bila ni izliečena. Kaja mu je doista pomogla svojim držanjem, da je sve više i više zavoli, iako se je često uhvatio, kako uzporeduje ono, kako je osjećao prema pokojnici, i ovo, kako osjeća sada. Razlika je bila velika, iako je on već po svojoj naravi bio i prema njoj mekši nego drugi ljudi prema svojim ženama. On je u svojoj duši nosio veliku i sposobnost i potrebu, da iskreno, toplo i odano voli, pa to nije bilo uzkraćeno ni Kaji, ali... Osjećao je razliku, no ona ju je sve više i više smanjivala. S Anicom ju je Matinom zbližavalo mlieko, kojim je dojila malog Nikolicu, pa su se već prvih dana povezale više nego druge. Poslije Ike, s njom je prvom Kaja razgovarala o svojoj nesreći, i Anica je svom dušom nastojala, da joj pomogne.

Tad se desi nesreća: Mate i Anica su bili u planini skupa s Ivanom, Lucijom i ostalim, koji su bili potrebni preko ljeta. Anica je čuvala ovce i pustila ih polako pasući sve dalje i dalje, da se skoro sastala s dalmatinskim čobanima. Dan nije bio vruć, pa joj je Ivan rekao, da ih ne treba goniti u hlad, već da ostane preko cielog dana s njima na pašnjaku, a zato da ranije pred noć dorene. Nekako je oko podne segnula rukom, da ubere malinu, i još prije nego ju je dohvatila, osjeti na kažiprstu desne ruke mali udarac i ubod, sva protrne i vidje, kako zmija ljutica suče niz malinov grm. Obuzela ju je drhtavica od straha i zaprepaštenja, te se jedva snašla, da je prst čvrsto povezala izpod srednjeg članka i odmah odlučila, da ovce javi prema stanu. Ivan je pokušao sve, što je znao, i odmah ju je sam na konju odpratio kući, no sve je bilo uzalud.

Za nekoliko je dana umrla u strašnim mukama i osirotjela tri curice, al' najviše Kaju Perjasovu. Ona je najteže osjećala njezin gubitak.

20

Momci su se češće javljali iz vojske i hvalili se, da su zdravi i da im je dobro. Skoro su svi u nekakvoj školi za dočastnike i marljivo uče. Koji nisu u školi, krivi su sami, jer nisu kod vježbanja prvih tjedana bili dosta pažljivi i okretni. Ti ne će moći postati dočastnici, osim ako se poslije gdje iztaknu u borbama. Međutim je Joso pušten kući i pripoviedao, kako je momcima, s kojima je bio.

— A kako j' tebi bilo tamo? — upitao ga je Jadre.

— Pa, kako bi ti reka, ćakane?! — otezao je on kao da mu se baš ni ne mili mnogo o tom pripoviedati. — Nije bilo stvari. Tako: kad bolje, kad gore, al ti moram pošteno reći, da nisam bije vaik zadovoljan.

— A nisi posta untrovicir?

— Što će mi to?! — odgovori on posve hladnokrvno i odlučno.

Jadri nije bio njegov odgovor po volji, ali ga ne iznenadi. Ne reče mu ništa, samo ga značajno pogleda. Joso razumi taj pogled, pa mu odgovori:

— Znaš, ćakane: est to i lipo i jope nije lipo. Ima ovicira, koji su pravi ljudi ka i nas koji, i koji i divane ka i mi, a ima i', da samo reže na čovika i samo psuju. A ti moraš slušati i ednog i drugog. Bije edan Švabica obrlajtman, da bi ga na rane privija, i š njim bi ja bije, ako 'š, sto godina, i bije bi i ovicir moga postati, al bije jope kapitan ka britka ćorda. Kad un oko nas zaigra svog vranca, mislije bi, da će nas sve satrti, a vaik samo psuje i psuje i uprav — meni ednom dođe, da ga zgulim s une paripine, kad nam reče, da smo — više ni ne znam, što. Samo sam mu reka svoju, al un, srićom, nije razumije, iako j' dobro čuje, pa me

zatvorilo. Un nije zna pripoviediti, što sam mu reka, kad čovik ne razumi rvatski, a ja slaga, da sam se samo nakašlja, pa kako me j' svrnije kašalj, da sam tako opsova sâm sebe, što se u glidi vladam, kako ne smim. Un je vidije, da ja lažem, al nije moga ništa tvrditi, a uni kraj mene lagali sa mnom, i tako ja izvuko cilu kožu. A moglo j' svašta biti.

— I za to nisi posta untrovicir?

— Pa, ćakane, da ti pravo kažem: bilo j' tog i još. Znali smo se pogonati i s untrovicirim, pa vaik izvuci kraći kraj. Al ti moram reći, da nisam nigdi osramotije ognjišta — reče povišenim glasom. — A ti si mi na odlazku reka, da j' to najglavnije.

Jadre se je jedva svladao, da mu se ne nasmije, jer je momak pogodio čavao u glavu.

— Pa, to i est najglavnije — potvrdi Kresina.

— I to sam pošteno drža, a drugo — bilo j' svakako. Nisam bije vaik zadovoljan ni s ovicirim ni s untrovicirim.

— Al uni s tobom, bojim se, još manje — odgovori Jadre.

— I ja se bojim — potvrdi Joso i priguši obješenjački smiešak na obrazima, samo očima nije mogao gospodariti, pa one sievnuše.

Ika ga je postrance motrila i majčina se duša raztapala od sreće i zadovoljstva, gledajući ga tako zdrava, krepka i stasita, da bi njim mogao balvane razbijati. Nije se nje mnogo doimalo, što nije postao dočastnik, kad joj se je vratio živ i zdrav. To je njoj najglavnije.

— Mam ćemo te ženiti — reče Kresina posve ozbiljno.

— Veliš, ćakane: što nisu mogli slomiti oviciri i untroviciri, slomit će žena!? — odgovori on, smiešeći se, no u isti čas osjeti, da je prešao granicu, i pokaje se, no bilo je prekasno. Rieč i tane se ne vraćaju.

Jadre ne reče ni rieči, nije ni ljutito pogledao, već je pogled oborio na zemlju. Sievnula mu je u glavi misao, da je prema svemu, što se sad odigrava u glavama graničarske mladeži, posve naravno, da se usuđuju i s otčevima ovako šaliti. Ika je sva protrnula, da će Jadre planuti, pa reče:

— Smrade, kako to s ćakanom divaniš?! Sram te bilo!

— Oprosti mi, ćakane — reče Joso veoma pristojno i pošteno. — Znaš, nauči se čovik u vojsci, pa mi oprosti

nikolko dana, dok se povratim i dođem na pravi put naš, na ovaj naš graničarski put.

Njegove rieči Jadru iznenadiše, jer nije mislio, da je u tom momku toliko razbora i pametnog razsuđivanja, pa mu odgovori posve mirno:

— Pametno divaniš, pa ćemo počekati, dok — dođeš sasvim kući.

Na te rieči Iki sievnuše oči od zadovoljstva, pa će ona:

— Ja ću tebe, gade i smrade, za uši, ka što sam i prije užala, dok si bije još u košuljici, pa ćeš se ti brzo vratiti! Ja ću tebe izpovIditi.

— Naizpovidali su mene, moja majko, uni tamo za sav vik, al, lje, nisam ni ja nikom osta dužan, i ne daj mi, Bože — odgovori on veselo.

— Unda, veliš, ne 'š ni meni ostati dužan?

— Ne, ne, majko, tako, i ne daj, Bože. Ti moreš i izpovidati i pričešćivati, kako ti drago. I ćakan. I tako. Tu j' druga pîsma, a druga j', kad nisam kod kuće. I da vi znate, što se sad svašta po svitu stvara i sprema!

Nekoliko je dana vriedio kao malo čudo i izvor svega znanja, napose među mlađima, no ubrzo se posve udomaći i utopi se u zadruzi. Oženiše ga Stanom Peršića iz Ričice, djevojkom krupnom, naočitom i zdravom. Kad mu je majka, u najvećem povjerenju i pod izpovjednom tajnom, povjerila, da mu je ćakan izabrao Stanu za ženu, on se obješenjački nasmieši i odmah reče, da je zadovoljan, iako je ne pozna, a kad su se vjenčali, upita majku, hoće li, da joj kaže, tko joj je prvi spomenuo, da nju uzme za sina. Pri tom se je od svega srdca smijao.

— Uprav ti, smrade, ništo znaš o tom, kad tako divaniš? — reče Ika.

— Ja sam ti, majko nasla tetku Mariju iz Razbojina, da ti reče za Stanu — odgovori on kroz bujicu smieha.

— A nu! — reče ona i prekrsti se. — Nek sam i to doživila u ovo svoji godina. Al, eto, nek si ti zadovoljan, a mi i esmo, pa vala Bogu.

Ika se je vrlo iznenadila tim odkrićem, jer nije ni slutila, a nije bilo ni u starim običajima, da se mladež tako ženi i udaje, no njezinoj je duši to posve odgovaralo, pa je poslije prvog čuđenja i iznenađenja bila posve zadovoljna i sretna, da je tako, pa reče:

— Esi obišenjak, čemu kraja nije, al neka si, i neka j' tako. Sad ne moreš reći, da smo ti nametnili divojku, koju ne voliš.

— Duša valja: to ne mogu reći! — potvrdi on veselo.

— I voliš je, râno?! — upita Ika mimo svih običaja, jer se ne da ni zamisliti, da čovjek ne bi volio ženu, s kojom je vjenčan.

— Volim, majko! — odgovori on krepko i veselo.

I ona je voljela njega, jer prije neg je zaprošena, on je s njom razgovarao i sve ugovorio tako, da ni ona nije bila iznenađena, kad su joj njezini rekli, da će je udati za Kresinova sina. Bili su liep par, skoro jednake visine, što je rjeđa pojava, jer su žene znatno sitnije od ljudi. Takav je to soj, no ona je bila viša, nego je prosjek ženske visine tih bunjevačkih plemena između Resnika, Zira i Velebita.

Joso je bio vrlo dobar radnik, a u kući snošljiv i poslušan starješini, da se nije moglo bolje ni željeti, pa njegov povratak kući nije nipošto značio pogoršanje one neke maglice, koja se je nadvijala na sve zadruge, na koju više, na koju manje. Štoviše, svojom je veselom ćudi znao i najteži posao zasladiti pripovjedanjem iz svojih doživljaja u vojsci, da bi svi zaboravili na težinu i smijali se njegovim doskočicama i vragolijama, koje je znao vrlo sočno pripoviedati. U vojsci je doznao i o stricu Josi, barunu, više, nego su oni prije znali, no to nije htio pred starijima pripoviedati.

— Samo vami — naglašavao je svom družtvu. — Nije, da j' sramota, al bi mene bilo sram pripovidati prid starijim. Naš vam stric Joso nije samo barun man je un bije i tako, kako ću vam reći?! Vi ni ne znate, kako to kôla po svitu. Eto, slušajte: bije edan kralj u Španjolskoj i ima ednu ćer, kojoj je bilo ime Marija Lojza. Što j' to uprav »Lojza«, ja vam ni sam ne znam, al sam dobro zapamtije, kako mi je čovik pripovida.

A ko ti je to pripovida? — upita neki.

— Edan naš ovicir, Rvat ka i mi, pa kad je čuje, da se ja zovem Vrkljan, un mam k meni i veli: »Imaš li ti u rodu kog ovicira?« A ja njemu: »Melde georzam, imam, da im ni broja ne znam, al znam, da j' moj stric Joso obrstar i još povr toga i barun.« Kad un to ču, un ti lipo mene za ruku, pa k sebi u sobicu. Bije un u službi, a ja na straži, pa smo bili tako — ko kolega taj dan. Sidemo ti mi i unda un odčepi pripovidati.

— Nude, nude — ponuka, ga neki, da nastavi. — I ima ćer taj kralj?!

— E, e. Uprav tako: taj španjolski kralj ima ćer Mariju Lojzu. Bilo joj je trinest godina, kad je ćaća udade za nikakva talijanskog princa. Sami znate, da su Talijani, kolk naša dica, pa se ka dica i žene. To nije ništa kod nji, al kako j' un kukavac bije jadan i slab, umre za nikolke godine. Sad, e l' ga taj curenjak umorije il umri svojom smrti — moja duša van iz tog, a to mi ni unaj moj prijatelj ovicir nije zna reći. Nego, una j' rodila sina, kad joj je bilo sedamnaest godina. Ime mu je, veli unaj moj prijatelj, bilo Karlo. Kako se to sad sve kozalo i vozalo i nosalo, kad je ta mala obudovila, ne bi vam zna sve po duši reći, a lagati, virujte mi, ne ću, kad se radi o našem stricu.

— Pa, ne radi se tu ništa o našem stricu — prigovori neko.

— Čut ćeš, što će biti! Da, zaboravije sam vam reći, da joj je čoviku, unom malom Talijanu, bilo ime Ludvik. To sam dobro zapamtije, jer je i mom kapitanu, unom ajinu, bilo tako ime. Tako, velim, ne znam, što j' i kako j' sve bilo, al je una bila kraljica u Parmi. Unaj njezin je Ludvik bije kralj, a una kraljica. E l' ovako? — reče on, nekako u neprilici, jer mu nije bilo jasno, što se je ono dalje desilo, pa je razmišljao, eda bi se sjetio. Poslije kratke stanke nastavi: — Evo, ovako j' to bilo: kad joj je umra čovik, una j' vladala u ime svog sina, dok se nije nadvirije u Italiju Napolijun, ka kad se ora digne pa poviri na janjce u dolinici. Čim se un pokaza, sve j' u Italiji propalo u zemlju od pustog stra. Ovu su našu strinu odveli nikud u Vrancuzku.

— Bog s tobom! — prekide ga Mate Ivanov. — Di ti je naša strina u Taliji?!

— Čut ćeš ti, moj Mate, što će ti biti! Kad se vrane slože, mogu ubiti sokola, pa tako bi i vridnom Napolijunu. Ujtilo ga i tamo izpušti svoju vridnu dušicu, Bog mu je pomilova, a kojekakvi se jope uzdigoše i tov — svak na svoje prijašnje misto. Tako i ovaj naš mali Karlo dođe na svoje misto, a ova naša strina i jope misto njega počela vladati i vladala.

— Uprav ti nisi na svoj šesti! — dobaci neki drugi. — Jope divaniš o našoj strini.

— Čut ćeš ti, što će biti — odgovara Joso, mirno i bez pometanja. — Sad je una jope vladala ka kraljica misto svog malog, a pravi vladar je bije — znate ko?! — upita on povišenim, svetčanim glasom i sve ih po nekoliko puta premjeri od glave do pete.

Sve su oči bile uperene u njega i izgarale u izčekivanju, a usta otvorena od nekog nerazumljivog čuda, no nitko se ne usudi progovoriti.

— E, da, ko bi i pogodije! — reče Joso i opet ih sve premjeri pogledom. Nekoliko ih je hipova pustio, da čekaju, a onda se malko uzpravi, zabaci kapu na potiljak, pa reče posve svečanim glasom: — Vlada j' naš rođeni stric Joso, obrstar barun Vrkljan!

— Bog bije s tobom i Majka Božija!

— U Ime Otca i Sina i...

— E, ako si ti na svoj šesti, unda sam i ja tamo vlada! — reče Mate, a i svi su ostali dobacivali i izbacivali uzklike iznenađenja i nevjerovanja.

— Kad vam ja velim! — potvrđivao je Joso. — To mi je pripovida unaj čovik, ka ja sad vami. Al nije stric Joso bije samo vladar te državice — unaj mi je prijatelj reka, da j' stric bije guverner. Tako se ta njegova služba zvala. »Guverner«. Al kakav guverner, jadna ti majka! — reče on i značajno se nasmije i namigne. — Un je bije guverner i kraljevskom dvoru, jer kraljica više nije mogla ništa brež njeg. Volili se, pa što ću vam tu zavijati i dugljiti?! Nego, veli unaj moj prijatelj ovicir: »E l' bila kraljica, est. Bila unda žena od tridesetak godina, a razvila se ka vila. Man oči, koje bi je gledali!«.

Svi su mramorkom šutjeli. Joso je oborio pogled k zemlji, kao da još kopa po pameti, je li što zaboravio. Mate Ivanov prvi prekide šutnju:

— Ma, reci ti meni, e l' to istina, što ti nami pripovidi, il je samo šala?

— Na moju dušu, da mi je sve ovako pripovidije unaj naš ovicir — reče Joso ozbiljno i mirno, gledajući Mati ravno u oči. — I još mi je reka: »Ja tebi, veli, sve ovo pripovidam, da znaš reći svojim kod kuće, jer gospodin barun sigurno nije o tom pripovida, kad je uno dolazije kući.«

— A e l' to bilo, prije neg je stric Joso dolazije kući?

— Unda, kad je dolazije — reče Joso sigurno. — Ta j' naša lipa strina umrla, Bog joj pomilova dobru dušicu, uprav kad je građena ova naša cesta priko Alana u Obrovac a stric je dolazije prije za žive nje. E, još mi je rekla unaj moj prijatelj, da j' ta naša strina kraljica saziđala stricu Josi grovovski dvorac nigdi kraj Zagreba. Rekla mi je i di, al sam ja uprav zaboravije. I, na moj račun, sad stric Joso u njem živi, al vam ne bi zna zasigurno reći. Jaševac, Januševac — tako nikako.

— I vidiš ti našeg vridnog strica — reče neko — nije un tije dvorca u Taliji, man uprav kod svoje kuće, u Rvackoj!

— Ne bi drugčije, kad je ove krvi, da i nije naš! — potvrdi Joso kao stručnjak za ovo pitanje.

— A znaš li, di je sad stric Joso? — upita Mate Ivanov poslije dosta duge šutnje, koja je sve prekrila od pustog čuda i iznenađenja.

— Ne bi ti zna uprav reći, al mi ovaj moj prijatelj ovicir reče, da j' strog ka vuk, al jope dobar ka kruv, koji se ide. Za našeg čovika bi dâ i dušu, al kad je u službi, unda nema š njim šale.

— Pravi čovik! — potvrdiše nekolika momka u jedan glas.

— Veli mi uni — nastavljao je Joso: — »Uvano vam ne piše, kad su mu ćaća i mate umrli, al ne boj se, da će zatajiti svoj opanak!«

— Pravi čovik! — reče Mate veoma zadovoljno.

— A esi reka tom našem oviciru, da mu je i pokojni ćakan bije ovicir? — upita neki.

— Kako mu ne bi reka, jadan ne bije?! Sve sam mu reka, što sam zna.

— A esi li mu što reka, i što ne znaš?! — bocne neki.

— Uprav ni nisam. Kako bi laga, kad vidim, da j' pošten čovik i da nam je prijatelj, kun da j' s nami odresta! Pripovida sam mu o nami i — tako. Kako živimo, kolko imamo blaga, kolko zemlje, kolko nas je u kući. I tako.

Još iste večeri su svi ukućani znali viesti o stricu Josi, pa i sam Jadre i Ika.

— Ja sam već čuje od plovana — rekao je Ivan kod večere — da j' un ništo velko, al što — to mi uprav ni un il nije zna il nije tije reći.

Kod druge je stolice, oko koje su sjedile i jele žene, za vrieme ciele večere šaptom letjela od uha do uha priča o liepoj kraljici i stricu Josi, dok su tamo kod treće stolice djeca bila mirna kao riedko kada. Jesu ona i inače tiha, jer ne smiju glasno govoriti, da ne smetaju starije, al se je ipak vazda čula po koja rieč, po koji upit i slično, no te večeri si čuo i muhu, koja je među djecom zazujala, jer su sva bila napela sluh, da im ne bi izmakla ni jedna rieč, koju izreknu stariji.

Joso je donio viesti i o političkim strujanjima među Hrvatima, no to mu nije sve jasno. Znao je samo toliko, da bi nas neki htjeli, da im služimo, a mi ne ćemo. Mi hoćemo, da ostanemo Hrvati i graničari i da imamo svog cara i — gotova molitva. Mi se ne damo nikom pod noge.

— Unaj je ovicir meni potlje češće pripovida i drugi stvari — govorio je Joso već slobodnije o svemu, kad je vidio, da više nije tajna o stricu Josi. — I, veli, da smo mi samo Rvati i da nam Mađari ne će gospodariti.

— Pa, kako Mađari? — upita neki. — Di su uni, a di smo mi?

— E, tamo iza naše granice uni i esu ništo — odgovori Joso veoma nesigurno. — Tu u granici smo samo mi i car, al tamo dalje su i Mađari. Tako mi je pripovida unaj moj prijatelj.

— Naš je car i njihov car — reče Jadre. — To vam je sve, al sad bi uni tili, da se utisnu između nas i cara, a naši ne dadu. Tako vam je to.

— A, pusto, car već i ovako daleko od nas! — reče Ivan. — Kud bi, da je i još nitko između nas i njega?!

— E, e! — potvrdi Jadre. — A znate l' unu, kad su naši graničari išli caru, da mu se potuže na nepravde i brezzakonja, koja su činili niki oviciri u granici?

— Nude, nude, Bog ti dava!

— Došlo nji desetak, sve desni ljudi, ka edan po edan, na njima srebrne toke i ilike, a srebrena puceta na ječermama ka guščija jaja, kubure i arbije srebrom izvežene, pašnjače i svilaje srmom obtočene, a srebrenim ilikami izšarane, pa ne znaš, jä su lipši ljudi, jä uno, što j' na njima. Došli uni tako u Beč, a oko nji se sjatilo malo i veliko, da i' se nagleda, i sve šaplju: »Likaner, Likaner!« Gledaju naši i podsmijuju se izpod brčina — a u svakog, vele, brci ka dva

lisičja repa. Kad došlo, da će i' car primiti, uni nasuču za nikakvim, koji će i' voditi, pa kroz nikakve sobetine, a sobe, veli, svaka kolk pet puta naša crikva svetoga Roka, na pomoć nam bije.

— I puštilo i' prid cara?!

— E, da, man puštilo. Kad su tako prošli kroz nikolke take sobetine, na ednom se razjapiše prid njima nikakva vrata, da bi se na njima mogla razminiti dva dobra voza sina, a tamo u vr'u sidi car na pristolju, a livo i desno od njega, amo spram ulaza, sa svake strane po dvanest carski ovicira, stoje ka sviće.

— Ne dadu do cara?!

— Čut ćeš ti, što će biti. Stoje uni, a našim se oči zablištile od pustog zlata, sjaja i lipote, pa podigli ruke nad oči, da i' malko zasine, da vide, kud i' vode. Kad su došli do uni ovicira, rekoše im, da stanu.

— Esam ja reka?! — javi se opet onaj isti, koji je čas prije uztvrdio, da častnici stoje tamo, eda sprieče pristup k njemu. — I ne dadu li k caru — ne dadu.

— Ni ne ide se bliže k caru — odgovori Jadre.

— A veli se »bije caru uz kolino«.

— To su mu uni njegovi uz kolino, a ko dođe k njemu, da mu se potuži, ka ovi naši, što dođoše, taj tu stane prid ovicirim. Stadoše i naši i pozdraviše ka pravi ljudi i graničari. Car i' upita, kako su i što su došli, a uni mu sve pošteno počeše štiti ka iz knjige, a govorili su napamet. »Svitla kruno — vele — vaši oviciri naše ljude batinaju za svaku malu, a to j' za ljude sramota. Ko cara služi i njegovu pušku nosi, taj more biti i zatvoren i mušketan, ako j' kriv, al ne more biti izbatinan ka kakav balavander il june u šteti. Kod nas pravi graničar ne batina ni ženu. Trisne li je kada, svitla kruno — što est, est: trisne i more biti i' gore, al je ne batina. I dite se šune, kad što skrivi, prostit ćete, veličanstvo, po vražijem turiću, al ni dicu ne batinamo. A vaši oviciri za vaše soldate, za nas graničare, kisele liskove štape u mlakoj vodi, da bolje švikaju po ljudskim plećim.«

— I sve uni njemu tako?!

— Ka ja sad vami. I kad su mu izbrojili: i batine, i rabotu, i šiljbok, i vaik rat na turskoj granici, unda rekoše: »Sramota j' to i grijota, svitla kruno. Mi smo carski ljudi, a kako j' to, da carske ljude carski oviciri gone ka vole?!

Kako bi vami bilo, svitla kruno, da nas koji sad vas zaokupi, pa povali tu prid ovlikim ljudim i odvali vam dvadeset i pet, prostit će Bog i vaš svitli obraz, po turu?!« Car i' je mirno saslušа i nije se ni nasmija ni namrgodije, man uprav ka pravi starešina sluša, a kad su uni umukli, veli:

— »Este li sve rekli?«

— »Esmo, svitla kruno, mi vami kao svom otcu, a vi sad: Bog vas, duša vas, pa sudite, ka svojoj dici.« — Tako uni njemu, a un se malko zamisli, metne prst na čelo, kun da smišlja, što bi im reka, pa će jope:

— »Ljudi moji, red mora biti«.

— »Est to, svitla kruno. I mi smo za red i pravicu, al i za ljudstvo i obraz, pa kome opanci, kome obojci!« — odgovoriše svi ka edan.

A što će un njima na to? — upita Perjas.

— A un njima — odgovori Jadre — lipo i mudro veli: »A ljudi moji i braćo moja, ja sam dâ najbolje zakone, što i' morete zamisliti. Bolji zakona od ovi graničarski ni nema.« Tako un njima, a na to će neki Grgesina Lukice Pavičića polako i mudro: »Est to, svitla kruno! I dobri su vaši zakoni, i bije pas i skot, a ne čovik, koji bi moga tražiti bolje, al od vas, svitla kruno, pa do nas daleko.« Car nije razumije, pa ga upita, što misli, neka mu raztumači. Tad će njemu Grgesina, taj Lukice Pavičića: »Nude, svitla kruno, dojtidete vi meni šaku brašna. Nek vam ne bude za uvridu, al unda ćete viditi.« Car ga pogleda, kun da j' pâ s kruške, al se ne naljuti, man ništo reče tamo nikom svom javutanu, i un brže-bolje primakne caru ja malić, ja oku, ja polučak brašna i car zagrabi punu šaku, pruži unom Grgesini i reče mu: »Evo ti, junače, šaka brašna. Uzmi!« E, al Grgesina ne će, man veli caru: »Ne tako, svitla kruno. Ja ne mogu do vas od ovi, koji su među nami, nego vi dajte tom do sebe, a un unom do njega i tako, dok od ruke do ruke ne stigne do mene. »Car se začudi, al ga posluša i dade brašno unom nadesno od sebe, a unaj dade dalje, dok ne stiže Grgesini. Al što mu stiže?! Nije bilo ni desetak prašaka, pa Grgesina pruži dlan i pu'ne na una nikolka zrnca prema caru i veli mu: »Vi ste meni, svitla kruno, poslali punu šaku brašna, a vidite li, što do mene stiže?! Ništa, uprav ništa. Ne bi ni oka natrunije. Ovako j' i s vašim poštenim zakonim. Lip je un i pametan i pošten zakon, kad iziđe izpod vaši ruku, al dok do nas stigne...Ehe, moj gospodine i moj svitli care! To j' guljačina i otimačina, i dvadeset i pet, prostit će Bog i vaš carski obrez, po turu, ako imaš sriću, ako li si se rodije pod nesritnom zvizdom, more te zapasti, da i smrtne šibe trčiš, a unda te j' vrag ruča, i ne triba ti više ni popa ni veličara.«

— Tako un njemu?! — reče Ivan.

— Tako, tako — potvrđuje Jadre i nastavlja: — Težko vuku po poruku i nikad un ne bi ije mesa, kad bi čeka, da mu ga ko donese il pošalje. Tako bi, uvano, sad i ti Mađari tili, da naše brašno iđe od cara priko njihovi ruka.

— Uprav tako — povrdi Joso. — Uni bi tili sad i svoj jezik uvesti kod nas i svoju komandu u vojsci i svuda sve svoje.

— A, nema lipše komande od ove naše, i mi nje ne damo — reče Mate Ivanov vrlo odlučno i zaneseno. I svi su ostali odobrili njegovo mišljenje osim Jose, kojeg je ta tvrdnja očito ubola, jer je dosta žestoko odgovorio:

— Nit goveda laju, nit psi bleje, nit ovce muču, man se ovako javlja svojim glasom, kog mu je Bog ostavije, pa jêr unda ne bi bi tako i mi ljudi činili?! Što smo mi gori od blaga?!

— Pa mi divanimo! — odgovori Mate.

— Divaniš lipo, kad unaj na tebe zabosokta, a ti u njeg blejiš i ne razumiš ni riči, al kad je ići giniti, unda te ne pita, znaš li nimački, man si prvi — odgovori Joso povišenim glasom. — Ne velju ja, da bi mi drugačije i da ne bi s našim carem, al kad svak oće svojim jezikom zapovidati i š njim giniti, što smo mi lošiji od drugi?! Ja sam svašta čuje od ljudi, koji su bili u mnogo ratova, al mi ni edan nije reka' ni da su se Mađari bolje borili neg mi Rvati nit da i' je više poginulo neg nas, pa ne znam, rad šta bi unda mi imali njijovu i vražiju komandu, kad mi nikom svoje ne namećemo, a još je ni nemamo. Nego, ja vama velim, sad se svašta divani i svašta se vari — bit će tu varice i krpušinoj dici. Ja vami velim. I mi ćemo tražiti svoju komandu.

Svi su ga u čudu slušali, jer je to bilo posve novo, što je on govorio, a na njemu se vidjelo, da to više nije šala.

— A ko to tebi sve reče? — upita ga Jadre poslije dosta duge stanke, u kojoj su izmjenjivani pogledi nerazumijevanja i čuđenja.

— Nije, mi to, duša valja, reka unaj moj prijatelj ovicir — odgovori Joso. — Un veli, da j' ova naša komanda dobra i da je potriba, da edna vojska ima i ednu zajedničku komandu, al u drugom, veli, mi Rvati moramo svagdi govoriti i služiti se samo svojim jezikom. Nego, ovo sam čuje od drugi, da naši oće svagdi naš jezik, jer i drugi oće svoj, pa jêr ne bi i mi, koji smo najbolji soldati, imali svagdi svoj. Tako sam čuje od mnogi. I ljudi po vratriju naoštreni. I bili bi se za to svoje pravo.

— Ništo j' meni i plovan o tom divanije — javi se Ivan, gledajući zamišljeno preda se. — I, da vam pravo velim: kad za cara ginemo, unda njemu mora biti drago, da smo i zadovoljni, pa kad mi velimo, da j' pravo i pošteno, da se svagdi divani našim jezikom, što bi to njemu bilo uz nos?!

— Znate, kako j'? — reče Jadre. — To se samo tako veli: »Mi ginemo za cara«, al kad mi ne bi o'de ginili, ne bi Turci popalili Beč, man naš Lovinjac i Sveti Rok i Gospić. E l' ovako?! Ovako j', ovako, i unda mi ginemo i za sebe, a i za cara, jer bi potlje nas doša na red i Beč. Stog ginu i uni iz Beča. I nikidan pogibe tu iza Boričevca niki lajtman otud od nji — morda j' uprav i iz Beča.

— Est i to, kun da čitaš iz Svetog Pisma — potvrdi Ivan — al jêr mi ne bi smili svagdi divaniti svojim jezikom, kad moremo svagdi prolivati svoju krv?! E l' ovako?!

— Car bi, vele, još i dâ, al ne dadu Mađari — raztumači Joso. — Tako su meni rekli, koji znadu.

— A što nami mogu Mađari dati il ne dati?! — upita Mate Ivanov.

— To se i ja pitam! — javi se Perjas.

— Uni se ne mogu mišati o'de u granici, al tamo priko granice, u Zagrebu, vele, da mogu — odgovori Joso, koji je osjećao, da je njegovo znanje o tom zakučastom pitanju već posve na izmaku.

— Druga vam je to — poče Ivan tumačiti, koliko je znao i umio. — Ja sam već više puta divanije o tom s plovanom. Kad ja odem na našu Rukavinku, vaik njega trevim tamo na unoj Plovanuši. Il što prigleda il ograđuje, ka i ja, pa unda i podivanimo. Un veli ovako: Rvatska je granica, Rvatska je i uno preko granice, što j' pod Zagrebom, a Rvatska j' i Dalmacija, al su nas tako razkomadali, uprav ka

mi što izpilamo u Velebitu bukvu, kad je ne moremo dovezti cilu. Izrižemo je na tri, na pet komada, il već na kolko oćemo, da nam bude lakše. Tako su nas izkomadali, da nam lakše gospodare. Tako veli plovan, a tako i est, a to ne valja i ne more tako biti. Evo, sad znate, kako j' to!

Te su se večeri bili razpripoviedali kao još nikad, pa je i Jadre, mimo svog običaja i razpoloženja ne samo mirno slušao i pustio, da svatko reče, što misli i zna, nego i sam sudjelovao u toj razpravi. Svi su osjećali, da se u svietu nešto muti, mieša i komeša, i da se to sve tiče i njih samih, ali nitko nije pravo znao, o čemu se radi, jer im štošta nije bilo poznato, a još više im pitanja i pojava nije uobće bilo jasno.

— Kako bilo, da bilo, na moj račun, nije dobro — reče Jadre i ustane od stolice, da tako završi za tu večer i sielo i pripoviedanje.

Zrak je bio pun nemira i briga, koje su padale na Kresinu kao usijano željezo. On je to živo osjećao, bio zabrinut i na njegovu se je licu odrazivala ta muka, koja ga je sapinjala no on je silom nastojao, da mu što manje vide i u kući, a kamoli izvan nje, da se u njemu odigrava potmula i nejasna borba, kojoj ne može razabrati ni pravih obrisa ni domašaja ni trajanja. Zatvorio se je u sebe i budno pazio na sve, što se događa, a u isto vrieme nastojao, da zadrugu što bolje, pažljivije i uspješnije vodi i unapređuje.

Odlučio je, da treba Matu Ivanova po drugi put ženiti. Mlad je čovjek, pa bi bila i grjehota i sramota, da tako ostane sam, a još ima i žensko diete. Dvie su mu curice umrle poslije Aničine smrti. To je najprije spomenuo Iki, da čuje njezino mišljenje. Slagala se je s njim, te mu reče:

— Ja uprav već i sama dugo razmišljam, di bi mu našli pravog druga. Za njeg nije curenjak, a nije ni starija žena. Njemu je već, na moj račun, puni trideset, ako nije i koja više.

— I ja tako mislim. Ima, ima un više od trideset — odgovori Jadre. A kako bi bilo, da upitaš njega, koju bi. Nije un više momčić, pa da ga ženimo, a da njega ni ne upitamo.

— I ja bi tako načinila — upitati ga. Morda j' un koju već i umerka, pa ne bi bilo pametno, da brež njega što počmemo.

— To nisam ni mislije. Tije sam najprije podivaniti s tobom, unda s Ivanom, pa i sa Matom. Nikako drugačije.

— Znaš, što sam nikidan čula u puku — unako, samo na po uva, jer mi nisu tili reći ravno među oči?!

— Nude?!

— Vele: Kresojića su žene same Ričičanke i Lovinčanke, kun da nema pravi i Svetoročanka za njijovu barunsku kuću. Est, očiju mi, uprav tako vele.

Kresina se osmiehne, malko se zamisli, pa reče poslije kraće stanke:

— Uprav i nije tako. Este vas nikolke iz drugi plovanija, al i' ima više iz naše. Al vidiš, i nisam na to još nikad mislije! Esi ti vidije?!...

— Da tebi nije sad žâ, što i ti uze Ričičanku?! — upita ona tako toplo i s tako umiljatim smieškom, kao da su se nedavno uzeli.

— E, lipa moja stara Ričičanka! — odgovori on nježno, kako već davno nije bio sposoban da se raznježi, i u istom hipu osjeti ljepotu i toplinu tog svog raspoloženja, osjeti i polet, koji mu on daje, pa je zagrli i poljubi.

— La, Bog s tobom! Ako nas ko vidi! — reče mu ona, al tako toplo i milo, da joj je mogao odgovoriti samo s još nekoliko cjelova. Nisu se njih dvoje zapustili, vazda su međusobno nježni i pažljivi, ali kad bi tko mogao zaviriti u Ikinu dušu, bio bi svakako našao mali oblačak tuge zbog Jadrine zamišljenosti i — tako: ne baš da je hladan, al ipak nije onako, kako je bilo prije desetak godina. Njoj ne treba tumačiti, da i godine nose svoje raspoloženje i svoj stupanj vatre i oduševljenja, jer je ona mudra žena, koja ima i neobično dobro razvijen osjećaj za mužke brige i za odnošaj muža i žene. To ona nosi u sebi odvajkada, a sviestno je osjetila tu svoju sposobnost, probudila se je i počela gledati otvorenih očiju one slavne i divne godine u planini, kad su gradili i minavali i — našli sebe u bezkrajnoj sreći zaljubljenih duša. Nju je to odkriće podiglo visoko nad sve njezine drugarice i uobće nad jednostavnu ženu iz seljačke kuće i ujedno joj dalo nove snage za sve borbe, koje su čekale Jadru na zajedničkom životnom putu. Stoga ona i sad nosi s njim mužki i mirno i ponosno, ali ujedno i osjeća, da je on hladniji prema njoj, nego bi smio biti i po svojoj snazi i po svojim osjećajima prema njoj, koji su bili daleko nad

običnim osjećajima izmorena i izrađena čovjeka, koji je prevalio pola vieka. Za to se je sad obradovala, što je i opet jednom zaplivao starim, dobrim vodama nježnosti i milovanja, pa je sva razdragana šaptala: — Milinje moje, zlato moje... I nismo mi još stari, Bogu mome vala...

— I ne daj, Bože! — odgovori on. — Ti si vaik moja miljenica... Moja lipa Ričičanka... Unda, veliš, ne bi za našeg Matu ni Ričičanku ni Lovinčanku?!

— Rugaj se ti, rugaj, al su uprav tako divanile!

— Ne rugam se, nego samo pitam, što ti misliš, koju bi za nj.

— Eno u Dujmine Velekog i u Jadre sestra Matija, da ne triba lipše tražiti — odgovori ona bez oklievanja. — I naočita i vridna i lipa, a malko zaostala, jer je kuća brez čeljadi, pa su sve odbijali i probirali, da dođe još bolji i iz bolje kuće, pa tako cura zaostade.

— Prava cura! — potvrdi Kresina. — Kolko joj more biti?

— Ne bi znala baš pravo, al bi i' već moglo biti — tako do dvadeset i pet. Morda edna manje il edna više.

— Mudra divojka — reče Jadre. — Kad sam nikidan bije na našem Docu u Klancu, una j' prošla s maštelom pranja na Obsenicu, pa sam je ustavije, da je upitam za sve kod kuće, i tako smo podivanili. Pametna divojka i prâva. Bit će žena, kakvu baš tribamo u našoj kući. Samo, ako bude tije Mate i ako bude tila Matija.

— Nisam divanila još ni s kim, pa ne znam, što misle.

— I ti uprav nisi prije na nju mislila?!

Mjesto odgovora, Ika se lagacko nasmije i onda reče:

— A kakva bi ja bila planinka, kad ne bi mislila i na udaje i na ženitbe naše čeljadi?! Mislila sam, mislila i na nju, al baš se još nisam bila odlučila, jer sam čekala, dok ti spomeneš, da bi ga ženije.

— Sad sam spomenije.

— I ja mu, evo, mam našla pravu Svetoročanku! — odgovori ona veselo. — Divani još s njima dvama, pa moremo pirovati.

— Ako una pristane — izpravi je Kresina.

— Ne virujem, da bi odbila, pa da j' i mlada! Est Mate udovac, al je čovik na mistu, a Kresojića kuća — pa se to ne odbija, meni ti viruj, i nek te zbog tog glava ne boli. Ja ću njoj poslati glase i upite, pa 'š čuti, što će reći.

Ivan je bio sporazuman i sa ženitbom i s izborom djevojke.

— Srdce me, uprav, boli, kad ga gledam sama — rekao je Ivan — pa sam ti i sam već tije divaniti, da ga oženiš. Što će čekati, a ovako ostati ne more na rugo i sprdačinu svitu. A, za divojku — e l' prâva, est! I od prâvog kolina. A esi vidije, molim te: ja sam toliko smišlja i razbija glavu, koju bi mu, a ti ka iz puške pogodi. Ja, očiju mi, nisam ni pomišlja na tu malu Pod gorom.

— To j' Ika izabrala.

— Bog joj dava. Ika j' pametna i vaik je dosad, vala Bogu, dobro i sritno birala. Još nam kuću niedna ne zasmradi, vala Svemogućem, koji čuva naše ognjište od zla i prokletinje.

— I ja se uzdam u Boga, da će biti dobra i vridna ženica. Nego, o'š ti, il da ja s Matom?!

— Ti, ti, brate. Ti si starešina.

Još prije, nego je Jadre i dospio da govori s Matom, Ika je već sve udešavala i pripremala, a prije svega je njemu naslala tetku Marteju, da mu nahvali djevojku, jer je ona pozna. Iz istog je sela, svaki su dan skupa il' na bunaru il' na peralima, a često i na njivi, skupa su i odrasle, samo što je Marteja mnogo starija i izkusnija, a tim pogodnija za ovaj posao. Ika je smatrala, da je to potreban postupak uobće, a napose, kad se radi o udovcu i strijem čovjeku — starijem, kad se radi o ženitbi s djevojkom. Mate nije imao nikakva razloga, da mu se nabačena misao ne svidi i da je ne prihvati, pa kad mu je Kresina spomenuo, posve mu je otvoreno i jednostvno rekao, da je on već načuo, što š njim kane, i da pristaje.

— A ko ti je što divanije? — iznenadio se je Jadre.

— Tako sam sâm naćuka, striče, pa u redu — odgovori on, smijući se.

— Uvano ti je što Ika divanila?!

— Pa, i est i nije. Strina je samo navijala i uvijala, a ja sam mam vidije, kud šiba, i upita je, a una mi unda sve rekla.

Jadre je bio zadovoljan, iako je njegova dobra drugarica i suradnica svakako prekoračila svoju vlast. Upitao ju je, kako je to bilo.

— A reka ti je grad, da sam š njim divanila o tom?! — reče ona, ne baš u neprilici, no doista joj nije bilo ni drago. Željela je Jadri pripremiti siguran i jednostavan uspjeh, ali da se ne zna, da se je umiešala u njegov posao, a Mate odmah sve odao.

— Reka mi je, reka — potvrdi Jadre. — Mam sam ja zna, da si ti to uređivala, čim mi je spomenuo, da sve zna. I neka si. Vi ste žene u tim poslim spretnije neg mi muškarci. Lipo. Sad sve spremajte, da se i to obavi. Nego, molim te, što se čuje, kako joj je sestra Vranjica u Boričevcu?

— Vridna žena, a i sam znaš, kakva j' kuća Gužvinovića, pa ne pitaj. Nego, nesrića j', što im je kuća na turskoj granici, pa vaik ništo trevi. Vaik il se biju il se mire, a nikad mira. Al jope, vele, dobro uni živu. Jaka kuća.

Kad se udovac ženi, nije potrebno prirediti velik pir, no Jadre ipak nije htio da ne upita Ivana, što on o tom misli. On je samo slegnuo ramenima, pa poslije duge šutnje reče:

— Lipo j' to i stari običaji, al da j' na moju i po mojoj pameti, ja to ne bi nikad tira, kako se kod nas radi. A i jêr bi?!

— Pa... Znaš, kako vele stari ljudi: bolje, da nestane sela, nego selu adeta. Mi to nismo izmislili, pa jêr bi rušili?! Kad je to tako od vaik i kad su svi naši didovi i pradidovi i svi prije nji tako radili, unda j' to ka uprav zapovid za nas.

— Al kolko se tu, moj brate, potroši i prospe, a brez potribe?!

— Est to, i triba paziti, da se ne prosiplje, kad se nema oklen ni najnuždnije pružiti, al mi moremo, vala Bogu, a ko ne more tako, mora udariti spram sebe i svoje snage, pa će biti sve dobro i pošteno. Znaš, kad su uni bili kod cara i tužili mu se, kako niko ne drži njegovi odredaba i zakona, a un se začudije i upita i', kako to.« Smimo li reći pošteno, svitla kruno?« upitaju ga uni. »A da kako bi, man pošteno?!« — odgovori un i malko se ko ljutne. »E, kako bi drugčije?!« — rekoše uni. »Mi smo naučeni ovako: Ko laže i maže i zavlači se, prostit ćete, kusu psu pod rep, taj i more dobro proći s unim vašim, al ko se uzpravi i divani istinu, tog je vrag sigurno ruča«. Car se mam smrkne, kun da će mu kijati iz očiju, a uni se ne pripadoše, man mu rekoše lipo i mirno, al mužki: »Est, est, svitla kruno, tako, pa

se vi mrštili, ne mrštili. Vaši zakona niko ne štima, jer i ne štimate vi, svitla kruno, sami, kad puštite une oko sebe, da rade svakakve gadaline, pa — uje vuk magare. Nikom ništa. Mi i' se samo bojimo, a volili bi i' štimati, neg se posvetiti, al nemamo što štimati, kad se i vi š njima rugate.« Car im nije reka ništa, samo se smrka, kun da će iž njeg gromovi početi sivati, a ljudi se poklopili ušima i otišli, jaučući, što nemaju što štimati. Eto: tako j' i s nami: mi, vala Bogu, imamo što štimati, što su nam naši stari ostavili, pa to unda i štimajmo i držmo. Nemojmo ništa razvaljivati, što su nam uni ostavili.

— Est to, i to j' dobro — potvrdi Ivan — nego ja mislim, da ljudi kod nas tiraju benolije na tim pirovima. Svaki je ka manit.

— I to j' istina, al molim te, ka se dragi Bog moli, reci ti meni, kolko puta su u godini dana maniti uni po gradovim, pa i po malim mistim, di su gospoda i — tako?! A naš kukavac, pa da j' najjači gazda, pobluni na piru. A kolko se puta u godini dana piruje i u najjačoj zadruzi? Evo, na priliku, kod nas. Ti vidiš, da ja pazim na sve.

— Est to.

— I što odredim, to j' ka da j' na njem šara zmija.

— Slušamo te, jer i ti paziš.

— E, e. Što se reče, to se provede, a što nije moguće, to ni ne određujem. I svi su vaik u glidi ka soldati.

— Est i to.

— A ja među svima prvi, jer mi je Svemogući odredije, da to moram biti. Al misliš li ti, da dikad nije i meni težko, il da ja mislim, da i tebi nije težko, a najpametniji si i najpromišljeniji?!

— Pa... i nije baš težko, al nije vaik ni lako.

— E, e! A to si ti! Kako j' unda unim mlađim i unim luđim, koji su ka ždribad?! Ja ne znam, al mislim, da su ti veleki pirovi izmišljeni samo za to, da sva čeljad more malko benaviti i vikati i pivati i skakati do mile volje, pa da joj niko ne zamiri.

— More i to biti.

— Ja mislim, da j' tako i da su naši stari to stoga tako i uveli i odredili. Ja sudim, da j' to pametno i dobro, pa jêr mi unda ne bi taj pametni stari adet štimali i držali?! Ako ćemo gaziti i rušiti edno po edno, što nam uni namriše, a

što će unda biti od naše dice? Starog ne će biti, a novo im ne ćemo moći stvoriti i ustabeliti, pa će moći početi blejati i benaviti, kako koji donese iz svita, a uni nit će uno dobro viditi i razumiti nit će to znati o'de prisaditi. Nastat će nikakvo čudo, al svakako rugo i sprdačina, kakve nije bilo od Kulina bana. Ima u ovom starom i po koja blunasta stvar, al je naša, a što bi došlo misto ovog, bilo bi sve blunasto za naš narod i bilo bi sve tuđe. Unda — štimajmo svoje blunolije i gledajmo, da svaki dan budu sve lipše i lipše, pa smo pogodili pravi put. Tako ja mislim!

— I, kako god okrenem — ne divaniš loše — odgovori Ivan. — I radi, kako najbolje znaš. Ko sam ne štima svoji adeta i zapovidi, ne more i' ni drugi niko ni štimati ni držati.

— Samo tako.

— Vidim i ja: imali su pravo uni naši, koji su caru unako rekli. A kad je to bilo? Kad su ti ljudi bili kod cara?

— To ni ja ne znam. Tako se pripovida — reče Jadre. — Sad ništa, man ćemo, moleći Boga, pirovati.

Matija je došla u kuću kao dušom u raj, a nije joj se bilo ni težko brzo uživjeti u sve običaje i kućni red, jer ih je sve već poznavala, a o načinu uprave i života u Kresinovoj zadruzi znala je svaku malenkost, jer nije to bila nikakova tajna ni za udaljenije kuće, a kamoli za njezinu, kad su im se zemlje sastajale međama, a oni na njivama s motikom i srpom, a svake nedjelje i blagdana kod crkve. Zaplivala je među njima ko ribica u vodi. Svi su je zavoljeli, a ona se trsila, da bude svagdje prva i najvrednija, te je Ika bila veoma ponosna svojim izborom, Mate jê izpod oka promatrao, mudro šutio i smijuljio se, a nasamu joj je suzdržljivo i oprezno šaptao pohvale i priznanja. Svi su je zavoljeli, a napose joj se približila Kaja Perjasova, kad je opazila, da je Matija upravo buknula zdravljem i životnim veseljem, izvršujući svoju zadaću prema Bogu i zadruzi. Nije u Kaji to izazvalo zavisti, nego posve bolno i prenježno obožavanje žene, koja je toliko sretnija od nje. Gdje je god mogla uhvatiti zgodu, da budu same, ona ju je izrabila, da je pomiluje i da s njom progovori barem nekoliko rieči.

— Lipo nam je Svemogući da, kad nas je posla u ovu blaženu kuću — govorila je tiho i tugaljivo — al vidiš li mene, kukavice, u što mi prolaze već ovlike godine, žalostna ti sam i kamena?!

Matija je vazda bila u najvećoj neprilici, kad bi Kaja tako počela, jer nije znala, kako bi je utješila, kad je bila neutješljiva, i svakog dana sve više i više kopnila kao snieg u zagrljaju proljetnoga sunca.

— Sve j' u Božjim rukami, moja nešo — tako je zvala Kaju, jer iako je podosta starija, ipak je bila premlada, da je ozbiljno zove strinom, što joj jest — i dat će Svemogući, pa što još nije, bit će.

— I ja sam se, kukavica, nadala i činila zavit i molila se i zaklinjala Blaženu našu Gospu, pa ništa — govorila je Kaja i brisala oči. — I da ti pravo kažem, kad sam bila kod kuće tamo naše, majka me j' vodila k ednoj ženi, da nada mnom moli Boga i — tako. Pa ništa, kun da me j' dragi Bog prokleje i zatvorije moje nesritno srdce.

Govorila je izprekidano, svaki put jednako, kad bi god spomenula tu svoju nesreću, i jedva bi se svladavala, da ne brizne u ljuti plač, a svladavani bi joj grčevi trzali lično mišičje. Patila je upravo tjelesne muke, a duševno je bila sva slomljena i skršena toliko, da je malo pomalo njezino držanje i njezin izgled Perjasa počeo drmati za živce. Nije se mogao valjano uživjeti u njezin sviet misli i osjećaja, iako je i sam iskreno žalio, što nemaju djece. Njegov je osjećaj ipak bio više od ovog, vanjskog svieta, jer je i sramota, ne imati djece. On je na to pitanje gledao posve jednostavno, posve ogoljeno i oguljeno od svega višeg i nadzemaljskog u tom poslu, pa je tako i nosio. Kad Bog ne da — ne da, pa gotovo, a da smo blago, onda bi jalovicu zaklali i — gotova molitva. Kad Svemogući to nije tako ostavio i za ljude, onda tu nema što dugo žaliti i tugovati i ogorčavati život i sebi i drugima. Još je nešto bilo u njemu, što nije rekao Kaji, ali što je svakako bilo važno: on je s pokojnom Matijom imao dva sina, Martina i Nikolu, i ti su sretno prebrodili sve djetinje nesreće i pošasti i odrasli kao konoplja. To je za Perjasa bio dokaz, da on jest mužkarac, kakva je Bog i stvorio, kad je htio, da na taj način uzdrži ljudski rod, pa je mogao mirno među narod, da se ne boji ni podsmieha ni poruge. To je njega smirivalo i vodilo ga tako daleko, da nije više bio sposoban da prosudi i osjeti Kajinu bol i nesreću. Kako je ona sve više i više zapadala u potištenost i prigušenu tugu, tako je on prema njoj sve više i više hladnio. Nije njoj to moglo izmaći, pa da je bila i najsretnija i najzadovoljnija, a u ovakom je razpoloženju vidjela sve još znatno pooštreno, pa je i to još samo povećavalo njezinu nesreću. Ona mu u svojoj duši i po svom shvaćanju svoje životne zadaće nije ni predbacivala, koliko ju je ta pojava ništila i ubijala. Često se je uhvatila na pomisli: »Kako bi i moga čovik voliti ženu bezditku?!« I ta je misao bila njezinu shvaćanju posve naravna, jer kako su brzo prolazile godine, tako je još brže propadala njezina nada, da bi moglo biti drugačije, a tuga se i potištenost pretvarala u tjelesne bolove, koji su sve više i više uzimali maha.

— Obolila j' od žalosti i sramote — govorile su žene nedjeljom kod crkve, kad bi je izdaleka i kradom promatrale. — A i koja bi to podnila, da bude na unakom ognjištu, pa da mu ne da nikog od svog srdca?!

Perjasove je dječake vazda pazila i redila više nego i jedna majka u kući svoju djecu, i što dalje, to sve više i više, jer ju je njezina muka priklanjala njima, a djeca su joj srdačno vraćala tu pažnju, i kad su odrasli, zovući je vazda, kako ju je Martin prozvao, kad je dovedena: »Aja«, jer nije mogao izgovoriti »Kaja«, kako su ga putili, da je zove. S vremenom je ona postala obća »Aja«, jer su je svi u kući tako zvali osim Kresine i Ike. To je nekako predajno utvrđeno, da najstariji u kući ne primaju nadimaka ni za sebe ni za ukućane.

Pažnja i privrženost tih dvaju dječaka, koji su već stupali u momačku snagu i razpoloženje, nadomještavala je Kaji djetinju ljubav samo bliedim, maglovitim obrisima, koji su njezinu bol samo još povećavali i pojačavali: njezina je oboljela duša i razboljelo tielo dočaravalo u razbuktaloj mašti, kako bi to istom bilo, kad bi ona imala poroda od svog srdca. Perjasu je bilo drago, što ona njih tako pazi, i što joj oni uzvraćaju ljubav iskreno i bez sustezanja, no ipak to nije moglo okrenuti njegovo razpoloženje i njegovu ćud, njegovo oporo mužkaračko i priprosto gledanje na život i njegove pojave. Žena je bila dobra, bila je marljiva, bila je pažljiva prema njemu, voljela je i pazila njegovu djecu, al' je premalo mogla svojom raznježenom i razkvašenom tugom zanieti njegovo srdce i njegova podsviestna nagnuća, koja su graničila sa životinjstvom, koje se nesviestno nasljeđuje i nesviestno obnavlja. Samo je u podsviesti potreba

izbora, ali je glavno svojstvo, koje odlučuje kod izbora — i opet naslada ćutila, zadovoljstvo osjetila. Perjas je bio odvaljen od komada životne jedinice u svemiru i nosio je u sebi sve mane i sve odlike praiskonske životinje, koja hoće da se množi, ali prije svega i iznad svega osjeća, da hoće da se naslađuje, jer je samo to, i jedino i izključivo to, meka, da izpuni — težku i odgovornu zadaću pred Tvorcem svega živoga.

Kaja ne bi bila mogla nikom pripovjediti, kako ona doživljuje i osjeća svog Perjasa, jer nije mogla ni razabrati misli ni skupiti izraza, da označi ono, što se u njoj razvija, kad je on pograbi kao divlja zvier i samo reži, a ona ujedno osjeća, kako joj para i dušu i utrobu, misleći: »Znam ja, da j' ovo sve ništa, jer ti ništa ne vridiš! Nisi dostojna, da gaziš ovu zemlju, koja te nosi, al te se ne mogu rišiti!« Tako je ona to osjećala i počela moliti Svemogućeg, da joj se smiluje i da je rieši tih paklenskih muka. Dok to nije sviestno opazila i doživljavala sve češće i češće, ginula je i venula, a kad je to opazila, počela je nemilice nestajati.

— Uprav tebi, rano, ništo est — reče joj Ika veoma sućutno, pažljivo i oprezno, pozvavši je k sebi u sobu, da ih nitko ne smeta.

Mjesto odgovora je briznula u plač.

— Nemoj tako, janje moje — počela joj je govoriti još toplije i mekše. — Ništa se ne događa mimo Božije volje, pa j' unda sve dobro, što nas stiže. Mi ne moremo priko toga i nikud iz ove kože. Nisi ti ništa kriva.

Ika je govorila sve dalje i dalje, sve toplije i toplije, a Kaja je plakala sve rodnije i rodnije. Spočetka je stajala kao ukočena i pregačom brisala oči, a kad je Ika nastavljala, ona je počela u sav glas jecati, pa i jaukati, kao da je netko reže, i pala Iki oko vrta, uzdišući i jecajući prigušenim glasom:

— Ajme meni, jadna ti sam, pomozi mi!

— Rano moja, janje moje — tepala joj je Ika kao svom rođenom djetetu i grlila je i pritiskala na svoje grudi. — Smiri se i ne žalosti se. Nisi ti ništa kriva, to j' Božija volja.

— Što sam ja Bogu skrivila?! — probila je svom silom kroz gustu mrežu jecaja. — Zašto mi je ovaki?!

— Ne griši duše, janje moje — molila je Ika usrdno i iskreno u strahu pred Božjom kaznom zbog takih rieči i misli.

— Ništa ja nisam Bogu načinila i vaik Ga molim, pa ni ne virujem, da Un mene kažnjava — jecala je ona kao izvan sebe.

— Nemoj, rano moja, tako. Bog će te pokarati, što se grišiš — svjetovala ju je Ika u najvećoj neprilici, no nije znala, što bi s njom počela.

— Un je pravedan, pa me ne more pokarati! — odgovori Kaja, naglo se uzpravi i ukočeno se zagleda u Iku, kao da je poludjela. Časak je tako stajala kao okamenjena, a onda sva klone u sebe i skoro se sruši na pod. Ika je prihvati u naručaj i pridrži, šapćući joj:

— Strpi se, rano moja. Bog će sve dati. Strpi se i ne griši duše.

— Ništa to nije istina, što mi edni drugim lažemo! — krikne ona kao izvan sebe. — Sve mi svaljujemo na Svemogućeg, a to j' sve od nas!

— Bog s tobom, janje moje! Smiri se, molim te, ka se dragi Bog moli — govorila je Ika već posve izbezumljena i od čuda i od straha. — I nemoj tako divaniti, Bog će te!

Kaja je htjela još nešto reći, no nenadano se sruši na pod kao drvo, i to tako naglo, da Ika nije dospjela da je zadrži. Još ju je na podu polila hladnom vodom, a zatim je težkom mukom podigla i položila na krevet, umirući od straha, da bi tko mogao doći i vidjeti, što se je dogodilo, jer joj je bila prva misao, da to ne smije nitko saznati. Metnula joj je mokru krpu na glavu i neprestano osluškivala, da li diše, jer se je u prvi čas bila prepala, da je umrla. Čim je opazila, da diše, smirila se je i nastojala, da je dozove k sviesti. Poslije nekoliko časaka se osviestila i gle - dala oko sebe, kao da se budi iz mrtvih. Nije ni rieči progovorila, samo se u čudu ogledavala, a tad se pridigla i obočila se na lakat, pa se zagledala u Iku. Gledala ju je i promatrala kao ubezumljena, a onda prošapće:

— Majko moja, nemoj ti kome reći, što j' to sa mnom...

Iza tih je rieči opet briznula u ljuti plač, a Ika ju je uzela u zagrljaj, milovala je po kosi i tepala joj:

— Smiri se, janje moje, i nemoj se grišiti, molim te, ka se dragi Bog moli... Sve će to, ako Bog da, biti dobro.

Kaja je bila već na pragu četrdesete godine i bila je kao pametna žena posve sviestna i uvjerena, da više nema što očekivati, a vidjela je, kako se razvija Perjasovo držanje, pa ju je to posve bacilo u očaj. Dosta je dugo plakala i kad se je jedva smirila, ustala je, obrisala oči, rukama poravnala kosu, zagledala se u Iku, opet joj pala oko vrata i počela je ljubiti, šapćući joj:

— Nemoj se ti, molim te, na me ljutiti i nemoj nikom reći.

— Ne boj se, janje moje. Ja tebe razumim, al — eto, Božija volja, pa ne moremo, man nositi.

— Nosit ću ja, al više dugo ne mogu. Vidim ja, kako j' to.

Bilo joj je navrh jezika, da se potuži Iki na Perjasa, no nije mogla prenieti ni preko jezika ni preko saviesti, da se bilo kome na njega tuži, jer joj je bio dobar, a što je bio hladan — Kaja je u svojoj duši posve opravdavala i razumievala: »Kako bi i moga čovik voliti ženu bezditku?!«

Nekako ubrzo iza tog događaja Kaja je prala rublje na Obsenici. S njom su bile još dvie djevojke, svaka sa svojim maštelom. Kaja je bila najstarija, pa je zapoviedala, i kad su oprale prvo maštelo, rekla je djevojci — bila je to Mara, unuka pokojnog strica Petra — da uprti i nosi kući i razastre, da se suši. Ona joj je predlagala, da će s njima prati, dok sve ne operu, no Kaja nije htjela, nego je morala nositi. Kad su oprale njih dvie — Kaja i Bara Jadrina — drugo maštelo, rekla je Bari, da uprti i nosi kući, no Bara je veoma odlučno odbila i rekla, da je ne će ostaviti, da sama pere.

— Kad ti ja velim, da j' ovako pametnije — protivila se Bara.

— Ne trokeljaj, kad ti velim.

— Ne mogu ja, strina, da mi se rugaju, da sam ostavila samu tebe, da pereš, a da sam ja sprtila kući — odgovorila je djevojka. Već je bila mrtva jesen. Nije još smrzavalo, al' je veoma hvatalo za prste.

Kaja joj ne odgovori ništa. Šutjela je i nešto razmišljala, a Bara je marljivo udarala prakljačom po tvrdom platnu, žuljkala, perkala i opet udarala rubljem po kamenoj ploči, a onda opet izpirala, udarala prakljačom i žuljkala. Kaja je šutjela, te i sama veoma uzžurbano radila kao i djevojka.

— Ledeno je — reče ona poslije duge šutnje.

— Ledeno, ledeno — potvrdi i djevojka. — Al ti pereš ka vilena.

— Tako — odgovori Kaja, ne usporujući zamah rada. Doista je radila pomamno, kao da se s nekim otimlje, a radila je čisto i uredno kao riedko koja druga žena. Kad su bile već skoro sve oprale, Kaja natrpa jedno maštelo i reče Bari, da ga sad nosi kući, govoreći joj:

— Dok ti prostreš, eto i mene, pa ćemo unda ovo skupa prostriti. Ti ćeš meni pomagati.

To je Bari bilo razumljivo i pametno, pa pristane, uprti maštelo na pleći i krene kući. Išla je polako, kako se ide pod velikim maštelom mokrog rublja, i kad je stigla kući, najprije je ušla u kuću, da se malko zgrije, a onda će ga prostirati.

— A di ti je strina Kaja? — upita je Ika.

— Sad, na, će i una za mnom. Samo što nije — odgovori djevojka. — Nema neg još proprati nikolke mužke košulje, pa eto i nje. Rekla je, da ja iđem i prostrem ovo, pa kad una stigne, da njoj pomožem prostirati.

Ika ne reče ništa, no nešto joj nije bilo ni jasno ni pravo, iako nije bilo ništa, što u tom postupku ne bi bilo i pametno i naravno, jer se to tako i prije češće događalo. Ipak je bilo nešto podsviestno, što ju je uznemirivalo, da ni sama ne bi bila znala reći, što je to, što joj zadaje brige. Svaki je čas izlazila pred kuću i gledala prema Obsenici, eda bi opazila, da li dolazi Kaja. Kad je dugo nije bilo, postajala je sve nemirnija i nemirnija, pa najzad zovne Baru i upita je, što je već s Kajom.

— Uprav i ja mislim, da bi bila već morala doći — odgovori Bara.

— Ostavi to, pa čuj, skoči prid nju — reče joj majka. — Bojim se, žalostna ti sam za njom, da joj i jope nije slabo.

— A što joj je?! — iznenadi se Bara, koja nije ni slutila, da je kad Kaji bilo pozlilo.

— Ništa, ništa — odgovori Ika. — Već je veleka studen, a una bosa u vodi, pa se bojim, da je ne bi grč il što, pa čuj prid nju.

Bara nije više ništa izpitivala, nego je trkom otišla prema Obsenici i čudila se, što strinu nije srela putom, jer

bi po njezinu računu već svakako bila morala biti na povratku. Na perala se nadvođanska nije moglo vidjeti, dok nisi došao baš nad njih, jer su bila u dolinici — obala je bila mnogo viša od Obsenice.

Kad je nije srela, Bara se je već veselila, kako će je prevariti i uprtiti maštelo, da strina ide kraj nje prosta, i u tim je mislima dotrčala nad perala, stala kao ukopana, širom otvorila oči i zaniemila, jer nije vidjela ni strine ni pranja ni maštela.

— Strina! — viknula je dosta glasno i slušala, hoće li joj se javiti, no ne dobi odgovora. Žurno se spustila niz brinu i nenadano se ukočila, kad je opazila strinu, s maštelom na plećima — u vodi. Licem je bila okrenuta prema dnu potoka tako, da je maštelo do polovice bilo na suhu, izvan vode.

Toliko se je ukočila, iznenadila i zaprepastila, da nije mogla ni kriknuti ni zajauknuti, već se kao luda bacila u vodu i povukla i strinu i maštelo u zrak. Težkom je mukom razvezala uzicu, kojom je bila uprtila maštelo, i izvukla je na obalu. Nije pokazivala nikakova znaka života. Barica je bila izvan sebe i od žalosti i od zaprepaštenja, no još je ipak bila toliko prisebna, da je izvukla i maštelo na obalu, a onda pokušala na sve moguće načine, da Kaju privede sviesti. Sav joj je napor bio uzaludan. Bara nije mnogo znala o tom, kako se utopljenik povraća sviesti, no okretala ju je i prvrtala toliko, da je njezin postupak prilično sličio radu onih, koji dobro znadu, kako se to mora znalački obavljati, pa kad je vidjela, da je sve uzalud, posve je nagonski uhvatila strinu izpod koljena, prebacila je sebi preko ramena i žurno poniela kući. Osjećala je, kako joj se voda ciedi po nogama, no to je nije smetalo. Žurila je i najviše trčala, samo da što prije stigne kući. Ika ju je već izdaleka opazila i potrčala pred nju. Osjetila je udarac po mozgu, a noge su joj klonule, kad je vidjela, kako nesretna žena visi Bari preko ramena, a ruke joj udaraju po djevojčinim listovima kao odsječene grane.

— A što j' to, jadna ti majka?! — viknula je Ika izvan sebe.

Bara joj nije mogla odgovoriti, nego je prošla kraj nje kao ubezumljena, a Ika za njom, nastojeći, da joj pomogne nositi. To nije bilo moguće, jer je Bara išla brzo, kao da nosi vatru ili sveto tielo, u koje ne smije nitko taknuti i s kojim ne smije nigdje zastati. Žurno je ušla u kuću, pa ravno u sobu i položila Kaju na sanduk. Ika je ušla za njom i odmah se spustila nad Kaju i počela joj otvarti oči.

— Una j' živa, vala mome Bogu! — viknula je kao izvan sebe i počela je trljati po sljepočicama. Doista se opazilo, da lagano, veoma lagano diše. Brže-bolje su svukle s nje mokro odielo, obukle je u suho, a po Ikinoj su odredbi neke zgrijale nekolike plahte i umotale je, položile na krevet i pokrile biljcem. Disanje je bivalo sve jače i jače, sve pravilnije i urednije. Ika je uzela tanku mokru krpicu i pokušala, da joj otvori i iztare usta, jer je pomislila, da su se napunila muljem. To joj nije pošlo za rukom, jer su usta bila čvrsto zatvorena, no dok se je Iva mučila, da joj otvori usta, Kaja je malko pomakla kapke.

— Rano! Zlato moje, Kajo, srdce moje, pogledajde! — počela joj je Ika govoriti, drmajući je dosta jako, ali ipak oprezno i pažljivo. — Sve će biti dobro, ako Bog da, sad si jope u kući. Ne boj se ništa i pogledaj me.

Kaja je doista čula i očito se naprezala, da posve otvori kapke i pogleda. Spočetka je to išlo veoma težko, no malo pomalo ih je otvarala sve šire i šire, dok najzad nije posve jasno pogledala.

— Uuuu! — bilo je prvo, što je izustila.

— Ledeno ti je, rano moja! Vidim ja — govorila je Ika, nastojeći oko nje kao rođena mati, pa joj je tako i govorila: — Zgrijat će tebe tvoja majka, zgrijati! Ništa se ti ne boj. Samo još malko počekaj — govorila je i odredila, da griju druge plahte. Polako se je povraćala, a Ika ju je neprekidno zašuškavala, trljala i grijala svojim rukama, svojim dahom i svojom toplom dušom. Kaja je osjećala tu materinjsku nježnost, pa nije skidala pogleda sa svoje jetrve i planinke, a suze su joj same curile niz obraze. Ika je to opazila, pa joj ih je brisala, vjerujući, da su posljedica studeni i straha, dok ih je uistini stvarao duboki osjećaj zahvalnosti i nesreće, koji je vitlao Kajinom dušom. Donieli su druge tople plahte i u zdjelici toplog mlieka. Kad je odbila da uzme mlieko, Ika joj je skoro silom nosila žlicom u usta kao malom djetetu. Progutala je nekoliko kapi, zakašljala se, i izbacila vode iz usta. Malo pomalo je uzela i progutala nekolike žlice mlieka i počela se ogledavati oko sebe.

*

— Ledeno mi je — progovorila je i stresla se tako jako, kao da će srušiti krevet. Uhvatila ju je težka drhtavica. Potrpali su je biljcima, a pod noge su joj metnuli ugrijanu veliku ploču. Potrajalo je dugo, dok je prestala drhtati, a tad je zaspala. Ika je sve poslala iz sobe, da je ne bi probudili, a i sama je izišla na prstima u kuhinju.

Perjas je radio nedaleko kuće, pa su mu javili, da dođe. Ika mu je u kuhinji rekla, što se dogodilo.

— 'E l' živa? — upita on, zatečen i iznenađen viešću, pa kad ču, kako je, reče posve toplo i iskreno: — Vala Svemogućem, da j' jê očuva. Sad, veliš, spava?

— Spava, spava.

— Nek spava — odgovori on i ode opet za svojim poslom.

Spavala je najviše jedan sat, a tad se prenula i kad je vidjela, da je sama i u krevetu, zovnula je Baru. Na njezin je poziv ušla Ika vrlo oprezno i pažljivo i upitala je, kako joj je.

— Bog sa mnom! — rekla je Kaja. — Uprav, kun da sam blunasta, pa ne znam, što j' to bilo sa mnom.

— Rano moja, samo miruj i lezi — reče joj Ika, zašuška pokrivače oko nje i metne joj svoju ruku na čelo, da vidi, ima li vrućinu. — Jadna ti sam, janje moje, sva gorìš, al se ništa ne boj. Sve će to proći.

— Mili moj Bože, čuda! — reče opet Kaja.

— Nemoj, rano moja, ništa divaniti, man sad upočivaj i miruj — opomene je Ika.

— Pa, ja sam na tvom odru!

— Ka na odru svoje rođene majke — odgovori Ika i srdačno se nagne nad nju i poljubi je. — Ti ni ne znaš, janje moje, kolko mi te j' žâ — govorila je Ika, još uviek u dvoumici, kako se je to dogodilo. Bara nije znala ništa razjasniti, osim što je pripoviedala, kako je našla strinu Kaju, a u Iki je kopkala misao, da je iza sve te nesreće ona Kajina glavna i najveća nesreća. Bojala se je, da ju je ona i turnula u vodu, dok je Kaja jednu po jednu djevojku poslala kući, očito u želji — da ostane sama! Te se misli Ika nije nikako mogla otresti, al joj je opet bilo nejasno, zašto bi bila prtila na sebe maštelo, kad je mogla sve učiniti i bez njega, osim, ako je htjela pred ljudima prikriti svoj nesretni čin.

— Bože moj, Bože moj! — uzdisala je Kaja, ne skidajući pogleda s Ike. — Lipa moja majko, velko t' si mi dobra ka moja rođena majka... A jetrva...

Iki su bile drage te njezine rieči sestrinjskog priznanja, jer je bila vesela, što joj može ugoditi i olakšati težke časove, pa reče, samo da odbije:

— Sad samo muči i upočivaj, dok se ne oporaviš.

— Već mi je posve dobro — odgovori Kaja. — A ko me j' izvuka iz Obsenice? Kako sam došla kući?

— Bara te j' i izvukla i donila — odgovori Ika. — A znaš, da si bila u Obsenici?

— Kad sam pošla kući, skliznije mi se opanak na mokroj ploči, pa sam pala i mam sam izgubila svist. Znam, kako sam se skliznila, al ne znam, kako sam pala u vodu — govorila je već posve krepko i sabrano.

Bila je neprestano u groznici i nije mogla ustati. Perjas je htio, da je prenesu u drugu kuću, u kojoj su njih dvoje spavali, no Ika nije dala, da ju miču iz njezine sobe, da može ona glavom na nju paziti.

— O'š ti po noći ustajati k njoj? — upita Perjas.

— Oću i ja, a i Bara će spavati na škrinji kraj nje — odgovori Ika.

Kaja je osmi dan umrla od upale pluća.

21

Odjeci političkog previranja u monarhiji dopirali su i u Vojnu Krajinu. Kako je u Zagrebu kucalo bilo hrvatskog preporodilačkog pokreta, tako su pojedini odkucaji s velikim zakašnjenjem i u promienjenom ili barem ublaženom obliku udarali i na graničarska ognjišta. Viesti su donosili vojnici, kad bi dolazili na dulji ili kraći dopust ili kad bi bili odpušteni iz vojske. Izvješćivao je svaki onako, kako je čuo i kako je mogao razumjeti i zapamtiti, a u jednom su se slagali svi:

— Mi se ne damo nikom pod noge!

To je bio bojni poklik, koji je išao od usta do usta, koji je svojim šumom punio naše dolinice i odjekivao od naših brda i hridina i razpirivao vatre i u srdcima i na ognjištima:

— Mi se ne damo!

Kresina je imao veoma iztančan sluh i osjećaj za svako strujanje, pa je i ovo već godinama pozorno pratio i promatrao njegove odsjeve na rođenom ognjištu. Bio je uznemiren više zbog onih novotarskih pojava, koje su bile obćenite poslije Francuza, a išle za očitom propašću kućnih zajednica, negoli zbog političkog previranja. To ga nije ni bunilo ni zabrinjavalo, jer je nosio u sebi bezprimjeran dar vedrog gledanja u budućnosti svog naroda. Bio je siguran, da će biti dobro, samo nije znao, kako će pritom proći velike krvne zajednice, koje bi bile morale, po njegovu i osjećaju i uvjerenju, zadržati svoj stari oblik, jer samo tako mogu ljudi doista biti sretni i zadovoljni. Mladi nisu osjećali sve protivno od njega, ali su u njima bila nova strujanja, koja oni nisu suzbijali, možda ni zbog toga, što im nisu mogli dokučiti zamašaja, a možda samo stoga, što svako vrieme nosi nuždno u svom krilu i svoje oblike i svoje težnje i svoja nastojanja. I proti toj pojavi nema lieka. Kad bi ljudi kod crkve počeli pripoviedanje o nastojanjima Mađara, da nas podjarme, Jadre bi dugo i mirno slušao, a kad bi smatrao zgodnim i potrebnim, da reče i on svoju, redovno bi to bilo u ovom smislu:

— Nami ne more niko ništa, jer se znademo boriti i jer se oćemo boriti. Este vidili: ko je bije najbolji soldat za oba cara: i za ovog našeg i za Napolijuna? Rvati, i mi iz granice i uni priko nje. Mi svagdi prvi, pa ko bi unda nami što moga?!

On je u dnevnom životu stajao na posve sviestnom, izgrađenom stanovištu, da čovjek mora znati htjeti, pa će i provesti, što razborito i ustrajno hoće. Tako je gledao i na javni život, koji nije u njegovoj zamršenosti poznavao, ali ga je ipak dnevno osjećao u njegovim odsjevima na vlastitoj koži. Ivan se je više zanimao za ono, što je izvan zadruge i izvan ove naše Vojne Krajine. On je često s plovanom razpravljao i volio je slušati, kad bi mu pripoviedao, što je čitao u novinama, koje su tu i tamo stizale i do svetoročkog plovana. To bi onda Ivan prepričavao Jadri i ostalim odraslim članovima zadruge. Iz svega se je vidjelo, da se nešto mota i zapliće, i da će opet rat, pa sad — s kim i kako, to će se vidjeti. Ivan je, međutim, pobolievao. Što je bilo, nije znao ni on sam, no često je osjećao velike bolove u utrobi, a osim toga i nekakovu obćenitu slabost i umornost, kao da je sav izprebijan. Vukao se je i radio dnevne poslove kao i ostali, no osjećao je, da više nema ni stare snage ni stare volje za rad. Nije radio preko volje, jer je posao volio i umro bi bez njega, ali se je morao siliti, da ustraje i da ne klone. Uslied tog je postao mučaljiv i mrzovoljast, zbog česa su i njegovi razgovori s plovanom bivali sve kraći i sve rjeđi.

—Nije mi ništa, al mi se ništa ne rači — ni raditi ni isti. A uprav mi nije ništa — govorio je vazda, kad bi ga koje saletjelo pitanjima, što mu je.

To je njegovo pobolievanje trajalo godinama, pa se je sav sasušio kao trieska. Na Jadru je to bratovo stanje djelovalo veoma težko i nepovoljno, jer je ne samo član njegove zadruge i brat, nego jer je i bolji i pametniji od mnogih i mnogih u cieloj plovaniji, pa je svojom pametnom rieči i savjetom obavljao sve nenapadno i neopazice tri četvrtine Kresinova posla u odgoju i ravnanju mlađeg naraštaja. Dobar primjer i blaga, nenametljiva rieč člana zadruge, kojeg uvažavaju, vriedi mnogo više nego stotinu starješinovih zapoviedi. Ivan je doista bio u Kresojića zadruzi taj dobri primjer i blagi, mudri duh, koji se je osjećao i u zraku oko njihove kuće, po njihovim njivama i livadama, na svakom članu zadruge i u međusobnom saobraćaju, i u obćenju s ljudima drugih kuća i zadruga. On je izvanredno dobro popunjavao Jadrinu muževnu težinu, odlučnost i pronicljivost, kojom je predviđao zadružne potrebe i nastojao, da im udovolji još prije, nego nastupi zaoštreni čas, u kom bi se moralo raditi, često, i onako, kako ne bismo željeli. Vazda je bio spreman na sve događaje, pa je riedko kada doživio iznenađenje, a napose je bilo skoro izključeno, da bi mogao biti neugodno zatečen.

Njih su se dvojica veoma liepo popunjavala: jedan je gospodario, a drugi je izvađao ili sam izravno ili svojim blagim okom, koje je svuda dospjelo i sve vidjelo. U njihovim su se potomcima pokazivala slična svojstva, ali već nešto drugačija, malko ublažena i izmienjena. Tako je Mate Ivanov bio otcu veoma sličan po svojoj pameti i po svojoj ćudi i sklonostima, ali je zaostajao, a u nekim sposobnostima skoro posve zatajio. Ivan je oštrim pogledom promatrao svu mužku mladež u kući — ženski mu naraštaj nije bio važan, jer se za njeg brine planinka obćenito, a

svaka majka za svoje napose, i one odlaze iz kuće, pa ih treba samo dobro i čestito odgojiti za njihovo zvanje majka i čestitih, poslušnih članova zadruga, u koje će doći, dok će na mužka pleća pasti zadaća, da uzdrže ovo ognjište na njegovoj visini. Stoga je Ivan nenapadno i mudro motrio, čemu koji momčić najviše naginje, upozoravao Jadru, i prema tome ga dalje vodio, pružajući mu priliku, da se posvećuje najviše onom poslu, kojem je sklon i za koji osjeća najviše ljubavi. On je već iz malih nogu odgajao zidare, tesare, kovače, kosce i orače, a napose je pazio, kako se koji vlada prema blagu. Sve je on to proučavao i ravnao svojom izkusnom, blagom rukom kao kakav prokušani ravnatelj učevnog zavoda — za život u težkim graničarskim prilikama i obvezama.

Od svih je mlađih Mate Ivanov pokazivao najviše sklonosti i sposobnosti, da od otca preuzme dužnost kućnog liečnika i vrača. Bio je u tom bolji od svih ostalih mlađih, ali Ivana nije zadovoljavao, niti ga je mogao stići. Poznavao je trave ljekarice, izvrstno je izpravljao izštećene noge i blagu i ljudima, razumio se je i u čišćenje i povezivanje rana, čitao je i pleće posve sigurno, no Ivan je ipak u cielom sinovom radu vazda vidio nešto, što — tako: nije najbolje ili nije tako, da ne bi moglo biti i još bolje.

Joso Jadrin bio je uzpravan i tvrd kao i njegov otac, al' ne posve kao on, jer je ta svojstva ukrutio, spreman, da ih i šakom potvrdi svagdje osim u svojoj kući i među svojima, dok je bio mnogo veselije ćudi od Jadre, vazda spreman na šalu i kakav obješenjačluk, te se čini, da je to pokušaj prirode, da mu dade malko svojstava strica Ivana. Pokušaj je svakako uspio, ali Joso ipak nije Ivanove ćudi. Ivan nije nikad u životu načinio nikom nikakova pasjaluka, nije nikad nikog izvrgao smiehu, dok je Joso uživao u tom i bio posve nesretan, kad mu je izmakla dobra zgodica, da koga prevrne, a ujedno je podnašao šalu i na svoj račun.

Ivanova su djeca poslije Mate redom poumirala, pa istom daleko iza njega ostadoše na životu nekolike curice i dva brata: Maleta i Luka, no i ovaj umre u desetoj godini života. Ostadoše i odrastoše samo Mate i Maleta. Marko je bilo ovome ime, no tako ga prozvaše za razliku od još nekolicine, koji su nosili u kući to isto ime. Ika ga je tako prozvala, jer je to bilo njezino ljubimče. Kako je u djetinjstvu bio boležljiv, vazda se je držao ognjišta i tako prirastao planinci za skute i za srdce više od ostale djece Bio je tih i posve povučen, pa se je već u ranoj dječačkoj dobi vidjelo, da će biti samo dobar i marljiv član zadruge, koji sigurno ne će svojim bunama i izazivanjima naškoditi njezinu dobru glasu. Ivan ga je, naravno, volio baš zbog njegove slabosti, ali nije na njega stavljao posebnih zahtieva, niti je na njem gojio posebne nade i osnove kao na Mati.

I ostali su stričevići, i stariji i mlađi, bili dobri ljudi, svi veoma bistri i otvoreni, te se ne pamti, da je ikad itko u obitelji bio izpod prosjeka, pa možda ni blizu te međe. Zdrav, krepak soj ljudi, koji može svakog časa izbaciti — sve mužke kao izvanredne borce, između kojih se nađe i vôđâ i zapovjednikâ, baš kao i izvanrednih težaka, koji ne rade zemlju samo da prežive, nego da im svima bude što bolje. Osim loze pokojnog strica Stipe, lajtmana, koja je posve otišla u gospodstvo i barune, Tomo je Jadrin pokazivao neobične sklonosti. U vojsci je ubrzo postao »cugsvirar«, vodnik, a zatim došao kući pun kojekakva znanja i viesti, da su se mlađi oko njeg jatili kao muhe oko kaplje meda, a stariji su ga pozorno slušali i čudili se, kako se je taj momak u svašta uputio. O stricu Josi barunu sve je znao kao i Joso, a još i više, jer je bio s njim u izravnoj vezi. Došao je, naime, neke zgode i pitao, ima li koji njegov tamo u vojsci, pa kad je čuo, zvao ih je k sebi i izpitivao ih o kući i o ukućanima. Oni su mu sve pripoviedali, što su znali, a što nisu znali — sliegali su ramenima i tako tumačili, a stric Joso ih je razumio i zadovoljno im se smijao. Dao je svakom novaca i opet otišao, pozdravljajući sve male i velike kod kuće.

— A što j' tebi reka? — upita Ivan.

— Pa, tako. Reka j' da j' lipo, što sam šaža i da bi bilo pametno, da i ostanem u vojsci, kad sam dobar — odgovori Tomo.

— A ti njemu?

— Ništa. Nasmija sam se malko i reka, da ću viditi. Al već sam zna, da ću kući.

Govorio je vrlo odmjereno, sabrano i promišljeno, pa je Ivan bio zadovoljan sa svojim opažanjem.

— Nisi se ništa prominije — reče mu, promatrajući ga veoma pozorno. — I sad, nema druge, Jadre, man momka ženiti.

Kresina ne reče ništa, a Ika prihvati veselo:

— A da, man ga ženiti.

— Kako vam drago — odgovori on.

Bio je srednje visine, okrugla lica, punašan i gojan, već jaka brka, a crn više, nego je to redovno u njihovoj obitelji. Ika je govorila, da je to na neke Peršiće po babi, jer ni Tomičići ni Vrkljani nisu crni, nego natežu na plavu zatvorenu boju i kose i brkova. Mlądi je naraštaj uobće naginjao zagasitijoj boji.

Ika je već prije njegova povratka mislila na njegovu ženitbu, kao što misli na ženitbe svih momaka, koji dorastu za cara i curu. U ovom je slučaju ona osobito razmišljala, jer je vidjela već davno, da je njezin Tomo »gospodskog nosića«, kako je ona govorila. Razmišljajući i leteći tako od kuće do kuće, nije se mogla nigdje ustaviti, iako je sve dobro, saviestno i pošteno promozgala. Svagdje je našla kakav-takav prigovor, pa koliko nju ni ne bi smetalo, bila je uvjerena, da Tomo ne bi bio zadovoljan, a to nije nikako htjela. Željela je, da ga oženi posve po njegovoj želji i izboru, moleći Boga, da se nađe sa svojom ženom u zajednici dobra i zla, kako su se našli ona i njezin Kresina. Baš je s tog razloga bila osobito izbirljiva i oprezna. Kad se u svetoročkoj župi nigdje ne ustavi, pođe u mislima u Ričice, jer je njih bolje poznavala nego Lovinac. Još nije bila ni počela pobliže izpitivati i razmišljati, kad joj pade i misao i skoro odluka na kuću Skorupovu, tamo s ovu stranu crkve u Ričicama. Stara ugledna kuća, a više gospodska nego graničarska po svom načinu mišljenja i držanja, iako je prava zadruga i dobro gospodstvo. Nije ih mnogo uz ognjište, jer su nekolika u svietu i nekakovu gospodstvu. Što su baš oni, Ika nije znala, ali je dosta, da im je »ruka u carevu džepu«. U kući je djevojka, da je se oči ne mogu nagledati, a čula je, da je i pametna i vriedna i dobre naravi.

Za svaki je slučaj, uprkos tog odkrića, i dalje prošla u mislima i ostale poznate kuće i u Ričicama i u Lovincu, no ni u kojoj ne nađe djevojke, koja bi bila mogla iztisnuti onu Skorupovu. Kad je s tim bila načistu, reče Jadri.

— Dobra kuća i pravi soj ljudi — odgovori joj on zadovoljno i bez premišljanja. — Divojku ne znam, al joj znam kuću, znam joj dida i babu, znam joj ćaću i mate', a znam joj i brata Vranu i strica joj Nikolu, koji je provoz kod štokauza u Gospiću. Sve desni ljudi. Ja sam za to. Divani s Tomom.

Ika je upotrebila prokušani način prošnje, pa Tomi naslala mudru ženu, koja će mu nahvaliti najprije kuću, a onda i djevojku napose. Tu je zadaću povjerila Luciji Ivanovoj pod izpovjednu tajnu, da ne reče nikom. Ona joj se zaklela, da će šutjeti, a s Tomom govoriti, kao da to niče iz nje same i iz njezine glave.

— Tvrdoglav je, pa će privrniti, ako vidi, da ga nagovaramo — tumačila je Ika Luciji. — Nego ti njemu reci, da un lipo sam vidi divojku, pa da reče tebi, a ti da ćeš reći meni, a ja Jadri. Tako ćemo mi sve lipo oko njega, a na moju dušu, da mu ne bi mogli naći bolje ni lipše ni vridnije divojke ni iz bolje kuće.

— Uvano ne bi — potvrđuje Lucija, koja također pozna i djevojku i kuću Skorupovu. — Ne boj se ti, ja ću sve lipo to š njim. Marija j' divojka, da će je biti lipota i milota gledati u kući. Al ja bi š njim unda u nedilju k crikvi u Ričice, da je i un vidi.

— E, e. To j' pametno — odobrava Ika.

Kako su zamislile, tako su i izvele. Tomi se je djevojka veoma svidjela. Nešto je nižeg rasta od njeg, al' jaka i krepka, u licu malko zagasite puti, izvanredno živahna i svietla oka kao srna. Jadre je priredio svatbu kao i za Josino vjenčanje. Trideset je svetova konjima išlo po djevojku, a kad je dovedena, bila je šestdeset i osmi član zadruge Vrkljan Kresojića, brojeći samo one, koji su uz ognjište, i koji su u vojsci, al se vraćaju, čim budu pušteni kući.

Mariju su u roditeljskoj kući prozvali, još kad je bila diete, Sekom, pa joj to ime ostade, i kad je odrasla, i pod njim je primiše i u njezinoj novoj kući i zadruzi. Seka! Svi su je tako zvali, pa i Tomo. Dužnost je svake mlađe, da bude tiha, mirna, uslužna i povučena, te čovjek mora pomišljati, da nijedna ne zna ni do pet brojiti, iako su to sve otvorene, bistre i razgovorljive žene, osim vrlo riedkih iznimaka. Među iznimke s obzirom na razgovorljivost sva-

kako je Seka spadala u najstrožem značenju te rieči. Mnogo je razmišljala i bila je mudra glavica, ali nije nalazila pravih rieči, da reče, što misli, a još je manje osjećala potrebu, da pripovieda bez razloga i bez koristi. Njezino je držanje bilo svima drago i ugodno, jer je posve spadalo u okvir običaja i predaje. I Tomo je bio s njom vrlo zadovoljan, jer je bila liepa i umiljata prema njemu, a u kući da ne može biti bolja. Voljeli su se. To je Ika odmah opazila i bila sretna i zadovoljna, nastojeći svakom zgodom, da i nju i sve druge mlade žene poučava i nenapadno upućuje u tajnu, kako se može s čovjekom vazda liepo i sretno živjeti.

— Svi smo mi svoji, janje moje — govorila je svakoj na samu, jer nije željela, da i mlađarija čuje, a nije bilo potrebno, ni da starije žene čuju, a ljudi ni ne smiju čuti — i volimo se, al je svoj vinčani drug i prid Bogom i prid poštenim ljudim najprvi. Ne, unako prid ljudim, man u srdcu. Tu j' Bog, pa un, i vaik moraš misliti, e l' mu dosta lipo.

Kad je Seki tako govorila, ona je oborila oči i osjećala, kako joj cielim tielom teče raztaljeno blaženstvo i sreća, te bi bila najradije zaviknula ili zaplakala, da pokaže, kako se ona doista sva raztapa od sreće i zadovoljstva s tim svojim vjenčanim drugom i kako ga svega nosi u svom srdcu. Šutjela je i čupkala pregaču, jer nije mogla naći ni jedne rieči, koja bi joj prešla preko usana.

— I znaš, rano moja — govorila je Ika šaptom, a rieči pratila pogledom mudre i izkusne starije žene — ljudi su ti ka junčine, Bože me ne pokaraj, pa ni ne paze vaik na ženu. Moraš pritrpiti i primučati. More biti i gore — a ima i tog, kad bazaju po svitu, svašta vide i nauče edan od drugoga; more kad poći i za tuđom ženetinom, da prosti Bog i tvoj ditinji obrez. More i to biti, al pametna žena, ako i dozna, ne zna. Muči i u njoj zgnjije. Svaki se vrati svojoj kući i ništa na smradu ni ne poznaš. Primuči to pametna žena, pa s vrimenom, kun da nije ništa ni bilo. Potlje j' njemu ža i sram ga j'. Ima, ima i tog, janje moje.

Kad je to Seka čula, sva je zadrhtala i zaprepastila se pod udarcem tih misli, još više prigne glavu, ali ne progovori. Nije vjerovala svojim ušima, jer na to nije nikad ni pomislila.

— More biti i druga — nastavljala je Ika, jer odgovora nije ni očekivala. — Čovik ima svoji briga i patnja, pa se naljuti, a more biti i da j' bije di među ljudim, pa se tamo naljutije. Dođe kući, a ti mu rečeš što uz nos. Ne bi to bilo ništa, da un već nije bije ljut, al sad — šušne te, rano moja, kun da si mu ćaću ubila. Blunasto j' to, i to pravi čovik ne čini, al se more treviti. More se i najpametniji zaboraviti. Al ne će, ako Bog da, u našoj krvi. Evo, ja smo i moj Jadre već ljudski vik skupa izvijali, pa, vala mom Bogu, od svega ovog, što sam ti divanila, među nami nije nikad pâ ni prašak, man vaik ka edna duša, i — sramota mi je i divaniti prid svojim ditetom, al ne škodi, da čuješ i da znaš — evo i danas, nas dvoje kun da smo se juče sastali, ka dva goluba. Est, rano, na moju dušu. Ja se uzdam u Boga, da ćeš i ti tako s ovim mojim malim. Dobar je moj Tomica ka krušac, al samo malko se gospodi i ćudljiv je. Nego, nije to ni zlo. I bolje je', neg da se vlada, kun da j' pâ iz oblaka il kun da j' izpod ciganske čerge.

Sad su ove rieči Seku opet uzdigle i ulile joj onu staru vjeru, s kojom je i došla pod ovaj krov. Da je čovjek kad tresne — pa, bilo bi i plača i žalosti i uvrede, ali se može podnieti. Za to je čovjek. Tako se to shvaća, pa nije težko ni nositi, ali ono drugo, s tuđim ženama — oslobodi nas, Bože. Pomislila je, da bi umrla i od tuge i od srama i od težkog bola, kad bi to njoj načinio njezin Tomo, u kog gleda kao u neko više, prečisto biće. To ona ne bi mogla podnieti.

Kad su se njih dvoje uzeli, Stana je Josina bila u slami, ali koliko je bilo do nje i njezina razpoloženja, osjećala je, da bi mogla ustati i cieli dan raditi i dvoriti svatove. Tako se je dobro osjećala, te nije razumjela, zašto je Ika sili, da mora ležati, kad joj ništa nije. Rodila je sina većeg, nego je i jedno diete ikad pod tim krovom rođeno. Svi su bili iznenađeni i presretni, a kad ga je vidio Kresina, sav je zanešen rekao:

— Bog ga poživije! Pravi junak.

Malom su nadjeli ime Nikola, a Joso je samo izdaleka povirivao, jer se ne pristoji, da se otac mota oko novorođenčeta, pa kad su mu govorili, kako je dobio pravog sina, reče:

— Junačka krv. Bit će ja ajduk, ja genera'!

Jadre je to čuo, pa mu ne bje posve pravo. Časak je šutio, a onda će svim mirno, ali ozbiljno i težko:

— Ovicira — dadošmo li, dadošmo već dosta, al ajduka, na moj račun, još ne rodi i ne odgoji ovo ognjište.

— Nisam ja, ćakane, mislije, kako ti misliš — požuri Joso, da se izpričava. — Naš ajduk nije razbojnik, man junak, koji ne da, da mu svaka rđa zapreda prstom prid očima.

— Est i to — pristade Jadre na to tumačenje, no odmah nastavi: — vindar su ajduci van zakona i često načine svašta, što nije ni ljudski, a kamo li junački.

— Ne branim i' ja, ćakane. I, Bože, sačuvaj, al nisu uni vaik ni krivi. Nego, jêr bi mi sad o tom, kad sam se ja samo našalije!? Pravi je momak, pa, reko, bit će junak. I oće, ako ga Bog uzdrži.

— Kako bilo da bilo, što mu je Svemogući ostavije, tom ne izmače, a i ja sam sigur, da nam ne će osramotiti ognjišta.

— I ja se nadam. Ne će nas naš Svemogući nikad ostaviti — odgovori Joso veoma mirno, ozbiljno i važno, osjećajući uprav tjelesno, da je on sad nešto posve drugo, nego je bio do prije koji dan, kad još nije bio otac najljepšeg i najjačeg Kresojića djeteta, koje je još k tome — mužko. Nekako se još više uzpravio, nego je inače uzpravan kao svieća, brkove poravnavao, da mu ne idu u usta, kapu neprestano pomicao sad na zatiljak, sad opet na čelo, a sve mu je misli izpunjavao samo taj sretni događaj i punio ga bezgraničnom srećom i ponosom. Kad je malko pronosao i kad se je nanosao i nauživao te sreće, pojavi se u njemu radoznalost, što će donieti u kuću, ako Bog da, Matija Matina. On je svakako želio, da se ognjište kiti samim mužkiljićim, ali nije mogao zatajiti, da bi se Mati od srdca smijao, kad bi njega zapala sreća, da mu i Matija rodi kćer, dok je njegov sin — kao naviljak velik i jak, kao da su mu već nekolika mjeseca.

Vrieme je prolazilo bez većih potresa i važnijih događaja.

Perjas je bio s pokojnom Kajom pod kraj njezina života i nestrpljiv i razdražljiv, a vrlo često i nepažljiv prema njoj, no kad umrje, a on osta sam, na brizi planinke i nevjesta, poče vrlo brzo sve jače i jače osjećati, kako je

bio premalo čovjek i nimalo pravedan. Sad istom osjeti, koliko mu je vriedila, kad vidje, česa sve nema, odkad nema nje. Spočetka je mislio, da se uobće više ne će ni ženiti. U godinama je, dva oženjena sina, puna kuća i žena i djevojaka, pa će ga drzati u redu, a drugo ni nije od životne važnosti, što bi njemu trebalo. Tako je mislio prvih dana i tjedana, no već za koji mjesec poče misliti drugačije. Ika je pozorno pratila njegovo razpoloženje i sve točno opažala, pa upozori Jadru.

— Lunja ka metiljava ovca — reče mu. — I nije to za čovika, koji je još u snazi, da ovako živi. Ne more ni najbolja nevista vaik dospiti na sve i sve mu urediti i prirediti, a koliko i bi, un nije zadovoljan, pȍjde i sebe i neviste, a uvano nije ni sa mnom zadovoljan. Vidim ja to, i ža mi je, al nema boljeg izlaza, man da nađe ženu i da se oženi.

— Esi li mu već koju umerkala? — upita Kresina s laganim smieškom.

— Nisam, i da ti pravo kažem, uprav ne bi ni volila, da mu je ja tražim. Un je već sam zrije, pa pušti njemu, nek sam traži.

I Jadre se je slagao s tim mišljenjem, pa uhvati zgodu i reče bratu svoje mnienje. On je šutke slušao neko vrieme, a onda reče posve mirno:

— Vidim i ja, da j' to najpametnije, al daj ti sad nađi ženu, koju bi ja tije i koja bi tila mene.

— Naći će se i taka. Promisli, a mislit ću i ja. Divanit ću i s Ivanom, pa će morda Ika i Lucija naći, koju ćeš moći uzeti.

Poslije neduga razmišljanja i dogovaranja, složiše se, da zaprose za njega Baricu, udovicu iza pokojnog Joskana Prpića. On je umro prije desetak godina, a ona ostala u dosta težkim prilikama, sa dva oženjena djevera i četvero djece. Već je udala dvie kćeri i oženila jednog sina, a najmlađi je već u vojsci. Još je krepka, zdrava žena, nije više mlada, al' nije još ni ocvala — tako, nekako pred prielazom preko vrhunca ženske snage. Uživa vrlo dobar glas vriedne, čiste i uredne žene i dobre gospodarice. Vjenčanje je obavljeno tiho, i mjesto pirovanja Jadre je i po svome uvjerenju i na Perjasovu želju priredio samo nešto veći objed za njezine najbliže i za svoje ukućane, toliko, da se malko osjeti, da je došao jedan novi član obitelji k ognjištu.

Primili su je veoma ljubazno, kako se i dolikuje, no i Jadre i Ika pozorno su pratili svaki njezin korak i svaku rieč, želeći, da je točno upoznaju i prouče. Doista je bila vrlo vriedna i uredna, no nije pokazivala velikih, širokih pogleda i životnog izkustva.

— Dobra j' — rekla je Ika Kresini kao svoju promišljenu ocjenu — al bi bila još bolja i bila bi drugačija, da j' divojkom mam dovedena na naše ognjište. Svaka kuća živi drugim životom i drugčije i misli i radi.

— E, da. Drugčije, drugčije — potvrđuje Jadre. — Al je, vindar, dobra i vridna.

Kad je dovedena, nije doniela u kuću ništa osim svoje opreme, ali je češće spominjala svoje ovce i svoju kravu, koje da je ostavila kod kuće Prpića, no da će ih dognati. Jadre joj je svjetovao, da to ne čini.

— Kad ti ne bi tamo imala svoje dice i kad mi ne bi imali više od nji, ne bi ti, sestro, reka — ne. Ovako nemoj. Grijota j' to.

— Al uno j', Dragi, moje — odgovori mu Barica veoma odlučno i uvjerljivo. — Uni imaju svoje, a uno j' moje! — pritvrđivala je una vatreno.

Kad je Jadre čuo tu njezinu tvrdnju, zaniemio je i istom se poslije duže stanke osviestio od iznenađenja i odgovorio joj veoma mirno:

— Kad je zadružno, ne more biti tvoje!

— Kako ne bi moglo biti, kad est uprav moje! — odgovori ona. — Dvanaest ovaca i krava s teletom. To j' uprav moje,

— Pušti, jadna nevista — govorio je Jadre i težkom se mukom svladavao, da bude miran. — Mi imamo o'de, vala budi Svemogućem, ništo jače od trista glava ovce, a imamo ništo i goveda, pa ćemo se lako pàsati brez unog, što bi ti dognala, a njima bi se jako poznalo, da im to odreneš.

Kad je ona ustrajala kod svoje odluke, da svakako dorene tu svoju prćiju, Jadre joj svjetuje, da se prije porazgovori i sporazumi s Perjasom, te da onda istom čini, kako se njih dvoje sporazume. Pristala je, a Jadre je odmah poslije razgovora s Baricom uhvatio Perjasa i sve mu rekao, tražeći, da nipošto ne dopusti, da izvede svoju namisao.

— Obružili bi se, dok nas krpica teče i dok nam je zadnji ugarak na ognjištu — rekao mu je veoma odlučno.

Perjas nije bio posve Jadrina mišljenja, no ipak obeća, da će svakako reći ženi, da u to više ne dira. Neko je vrieme vladalo zatišje, te je Jadre mislio, da je to riešeno, kako je on želio, kad nenadano ona dojavi šest ovaca i šestero janjaca. Jadre se je baš desio na dvorištu, kad je stigla s blagom. Zaprepastio se je i upitao:

— A što j' to, nevista?!

— Drugo sam im, Dragi, puštila, al sam ove nikolke ovčice dognala — odgovori ona nekako veselo, kao da očekuje njegovu pohvalu, što je tako plemenito postupala prema svojoj djeci i svom starom ognjištu.

— Nisi marila, kad sam bije reka, da ne — odreza Jadre suho i ode iz dvorišta. Tih je siromašnih šest ovčica osjetio kao gubu na obrazu, uznemirio se i dugo hodao bez ikakova cilja. Kad se je povratio kući, nije progovarao, pa je Ika odmah znala, o čemu se radi, i na prstima hodala oko njega. I svi su ostali stariji razumjeli i bili potišteni svi osim Barice. Perjasu je bilo veoma tjeskobno pri duši, jer je na Jadrinu licu čitao njegove misli, no nije mogao ništa ni reći, a kamoli, da bi što promienio. On je Barici svjetovao, da posluša Jadru, no ona je uporno ostala kod svoje želje, da dovede — nešto svoga.

Nekoliko dana se je taj događaj vijao nad svima i po svim njihovim kućama kao avet, no kako je Jadre o tom šutio i ubrzo smogao snage, da govori o posve drugim pitanjima i pojavama, to su i drugi sretno prebrodili tu upadicu. Barica je inače bila posve skladan član obitelji i nije ničim izpadala iz okvira redovnog zbivanja i načina života, iako joj je ovdje bilo sve preširoko, preveliko i preobilno u poredbi sa njezinim dotadanjim prilikama. Snalazila se je, jer je lakše ići na bolje i više nego na gore i niže. Jadre je samo želio, da dugo, dugo ne srete nikog Prpića, jer je vjerovao, da bi mu onih šest ovčica neprestano bilo pred očima i da svako Prpića diete sada ne misli i ne govori ni o čem drugom nego o šest ovaca i šestero janjaca, koje je Barica odagna iz malog stada, na kom se to jako pozna, da ih pomieša sa stadom, kojemu taj broj ne znači upravo ništa, ako ne — običnu sramotu. — On je bio toliko prožet osjećajem krvne zajednice i pojmom cjeline u obitelji, da uobće nije mogao ni približno razumjeti, kako netko može biti toliko pokvaren, glup i ograničen, pa misliti, da je

korisnije imati »svojih« šest kukavnih ovčica, negoli plivati u sretnom i blaženom osjećaju, da tvoja zajednica ima tri stotine još boljih ovaca. Što može i što smije značiti »moje pile«, kad »mi imamo« cielo jato?! Što znači »moje« tele, kad »mi imamo« deset pari volova i toliko krava muzara, a uz svaku tele, cielo june?!

Ivan je vrlo mudro opazio Baričino razpoloženje i pratio ga u stopu, baš kao što je pratio i razvoj svih mladih, nastojeći, da svagdje nenapadno, oprezno i mudro priskoči i popravi i svjetuje. Jedne je večeri čuo, kad je nekoj djevojci rekla, da joj donese »varenike od moji ovaca«. Djevojka je nije poslušala nego je otišla svojim poslom, al je Ivan to zarezao ne s te strane, da mladi nije poslušao starijeg, što bi u svakom drugom slučaju bio učinio, nego su mu samo »moje ovce« legle u pamet i nije se mogao riešiti te proklete misli. U prvom je naletu težine bio odlučio, da odmah s njom govori i da joj na oprezan, liep način prikaže, kako je ludo imati šest ovaca, kad ih ima preko tri stotine, no onda se je predomislio i prespavao. Pitao se je, ima li smisla uobće s njom o tom govoriti, kad je ona već zreo, izgrađen i izrađen čovjek. Mogao bi je samo koriti i postići uprav protivno od onog, što želi postići. Stoga odluči, da će posve zašutjeti taj događaj i da će dalje motriti.

Život je tekao mirno i jednolično, djeca su se rađala i umirala, stariji su pobolievali i uporno prenašali bolesti, a mladi su dorastali, odlazili mužki u vojsku, a djevojke na tuđa ognjišta, povratnici iz vojske se ženili, a svi odrasli mužkarci u dobi vojne obveze redovno išli na straže, sad u Gospić k regimenti i vojno-političkim uredima, sad na granicu prema Kulen-Vakufu. Bilo je i sukoba i manjih borba, no nitko iz kuće ne pogibe.

Jadre je svojom upravom i marom svršio i uredio četiri nove zadružne kuće, svaka s dvie sobe i velikom otvorenom kuhinjom, no kako ga je izkustvo poučilo iz stare kuće i iz ostalih graničarskih kuća, da ne valja, što se s dvorišta ulazi ravno u kuhinju, koja se već sama zove »kućom«, izmislio je i prema onom što je vidio kod drugih u svietu, oduzeo je od svake kuhinje skoro dva metra širine i po cieloj duljini metnuo pregradu od brvana, koja se zove »perda«, na tu pregradu metnuo vrata, koja su vodila u kuhinju, a u tom predprostoru načinio mjesto za vučije za vodu i stube za tavan, te je tim dobio ono, što je želio: da se s dvorišta ulazi u taj hodnik, za sobom se zatvore vanjska vrata, ako se hoće, a onda se istom otvaraju vrata od kuhinje i ulazi u nju tako, da vanjski hladni zrak ne udara izravno unutra. To je bila njegova misao i želja, no nije ju izveo dosljedno i do kraja. Prije svega: vanjska su vrata vazda bila otvorena radi svietla i jer graničarska kuća mora biti po danu otvorena, a zatim — nije metnuo pregradu do krova radi tavana, pa je vanjski hladni zrak ipak udarao preko ograde u kuhinju, doduše samo u najgornji sloj, te nije izravno udaralo pod noge, ali je ipak u kuhinji bilo vazda hladnije nego u sobama. Ipak je barem polovično postigao ono, što je ležalo u njegovoj namisli i želji. Poslije prvog izkustva, s prvom kućom, taj je hodnik i dalje pregradio, pa oko polovice tog prostora izgradio kao smočnicu. Pri toj je misli skoro protrnuo, pomislivši, da bi u svakoj kući moglo biti jednom vođeno posve samostalno gospodarstvo, pa da bi trebala svoju smočnicu za ostavu mlieka, sira, skorupa, jaja i drugih jestvina. Ipak — nije odustao od svoje namisli, stežući i srdce i usnice: kamo sreće, da ne uztreba, no bude li trebalo, mora biti i to predviđeno! Tako je mislio. Nije se tješio, nego mu je zdrav razum to nalagao, a on se je pokorio i radio sve prema najpoštenijim nakanama i prema mogućim budućim potrebama. Zasada su te smočnice služile ženama za ostavu povjesma, blatnog rublja, sprava za ređenje vune, te su tamo bile pohranjene, kad nisu bile u poslu, gargaše, grebeni, grebenci, rašci, vitlovi i slične sprave za ženske kućne poslove. A tih je bilo dosta, jer je Jadre uporno nastojao, da nikad ni jedan član porodice ne bude nezaposlen stog, što nema alata, i da nikad ni jedan posao ne zaostane s tog razloga. A sve su te sprave vrlo jednostavne, te ne treba misliti, kako bi ih nabavio, kad u kući imaš dosta ljudi, koji hoće da rade i da promisle, kako se što gradi i radi.

— U mojoj kući je kupovna samo so, gvožđe i caklo — znao je Jadre češće s ponosom iztaknuti. Ništa drugo on nije kupovao za domaću porabu i za potrebe svog kućanstva, osim za izvanredne zgode, kad bi kupio vina. Pokušao je iz Dalmacije presaditi vinovu lozu. Uzpio je, da se primi, no zimu nije mogla preživjeti, uzprkos zamatanju. Svako

bi proljeće potjerala nanovo iz panja. Kad nije bilo od tog posla ništa osim velike brige, napustio ga je. Voćnjak je zasadio dosta velik i svake godine pekao rakiju. I pčelarstvo je uveo. Kad bi u jesen po nekoliko najjačih pčelaca »gnječili«, bila bi ciela pučka svečanost za djecu, a i stariji su se vrlo rado motali oko onih, koji su radili o medu. To je bio vrlo bolan posao, jer su vazda zapaljenim krpetinama zagušili cieli roj, pazeći pri tom, da koja siromašna pčelica ne uteče i koga ne ubode. Ivan je bio posve nesretan zbog tog postupka, ali nije znao, kako bi se moglo čovječnije postupati s tim zlatnim, malim Božjim stvorovima. Jedino mu je preostalo, da svaki put, kad bi se obavljao taj krvnički posao — jednostavno nestane. Drugog izlaza nije znao. Od voska su pravili sami svieće, te je u tu svrhu kovač Dane načinio vrlo liep i pogodan lievak: smotao je i zalotao od podebelog lima oblik svieće, koji je bio na jednoj strani cielom širinom otvoren, a na drugoj je strani svršavao zaobljenim šiljkom, koji je imao rupu za debljinu stienja. Kad bi htjeli lievati svieće, načinili bi stienj od povjesma, provukli ga kroz lievak, na svakoj strani provukli drvenu klipicu, koja bi stienj napela tako, da bude posve u sredini lievka, i tad bi lievak nalili raztaljenim voskom i tako ostavili, dok se ne ohladi. Kad je to uvedeno, u Jadrinoj su kući vazda gorjele svieće, kad bi uvečer bio tko strani u kući: kod svatba, kod podušja i o drugim svečanim zgodama.

Svinjogojstvo je Jadre razvio tako, da nije nikad trebao kupovati svinja, jer je držao po nekoliko komada za razplod, koliko je računao, da mu je potrebno za kuću. Razplodni su komadi bili vazda kod kuće, dok je podmladak išao jedne godine na planinu, a sliedeće godine u kotac za tovljenje. Ika je to imala na brizi , a glavni joj je pomagač bio u tom poslu Perjas, jer se je on brinuo, da bude uviek dovoljno hrane za tovljenje. Ona je vazda imala po nekolike žene, koje su bile njezine pomoćnice u kućanstvu. Nastojala je, da ih mienja svake godine, tako da ne bi kojoj bilo krivo i da sve jednako nauče kućne poslove i da jednako budu i na njivama i u kući i u planini. Kad je dovedena Seka Tomina u kuću, Ika je odmah opazila, da ta mala ženica zna vrlo mnogo, a koješta, što ni sama Ika nije dotad znala. Stoga ju je uzela k sebi i prije, nego bi bio na njoj red, da

se je Ika držala dotadanjeg načina izbora pomoćnica. To je opaženo, ali nije zarezano nepovoljno, jer je Sekino stanje ubrzo opravdavalo štednju i obzire, a bilo je tim manje napadno, što je Ika običavala i inače svaku mlâdu najprije upregnuti pod svoja kola u kući i to: najprije stoga, da je malko izvježba na svoj način i da joj pokaže, kako ona radi i gospodari, a zatim i da je upozna. Tako je i Matija Matina prošla tu školu, pa i Stana Josina.

Od svih tih triju najmlađih uživala je najveći ugled Stana zbog svog malog junaka, Matija manje, jer je rodila kćer, a Seka još uobće nije značila ništa kao žena, jer je istom dovedena, a ukoliko je značila, bilo je to radi veoma dobre kuće, iz koje je potekla. Kad je i ona rodila prvu kćer, ugled joj nimalo ne poraste, tako da je Stana zadržala prvenstvo. Sekinoj maloj nadješe ime Anica.

Iza tog je Stana zaredala s curicama i pomalo zamicala u pozadinu, Seka je dala zadruzi i opet curicu, malu Mariju, a Matija zaredala, pa najprije Ivana, momčića ko snop žita, a iza njega i opet momka, kom nadješe ime Martin. Mate je šutio, smijuljio se i kvasao, dok je Tomo mrko šutio, a Joso se hrustio, govoreći:

— Mali Nikolica vridi za tor drugi!

Razumije se samo sobom, da je takav razgovor mogao biti vođen samo među mladim muževima, kad su bili sigurni, da ih ne čuje nitko ni stariji ni mlađi.

I ostali su mladi parovi imali djece, no činilo se, da sve natežu na žensku stranu, jer su curice prevladavale. Jadru to nije osobito veselilo, ali se nije zbog toga ni žalostio. Poslije nekoliko curica, Stana je opet usrećila zadrugu sinom. Nadješe mu ime Ante. Bio je sretan slučaj, da je i Sekino treće diete bilo mužko: Martin. Njezine je sve troje djece bilo nekako nježno i slabunjavo, no pošasti prenesoše na čudo i iznenađenje svih zadrugara, a isto tako preživješe i Matini momčići, dok mu umrie prva curica i poslije još jedna. Ivan je vazda svima posvećivao pažnju više nego odrasli mužkarci, pa nije bilo razlike među djecom, od kog su stričevića — sve ih je jednako volio, no kad se pojaviše unučići od izravnog potomka, nešto se u njemu prebi. Osjeti, da njih ipak voli više nego svu ostalu djecu. Ivan i Martin su bili toliko njegovi, da bi ih bio najradije neprekidno nosio na svojim grudima i hranio ih

svojom krvlju, a te mu je osjećaje uzvraćao napose mali Ivan. On je neprekidno nastojao, da bude sa svojim djedom i da se drži njegovih skutova. Kad bi Ivan kud otišao poslom preko dana, pa se uvečer povratio, mali bi ga Ivan dočekao daleko izvan kuće, uhvatio se oko njega i ne bi mu dao mira, dok ga djed ne bi uzeo u naramak, a on mu se zavukao pod haljinu, il' ako je bilo toplo, pa je nije imao, onda bi mu glavu turnuo u njedra. Odraslija su mu se djeca stoga počela rugati i nazivati ga »Smrzle« i »Srđen«, htijući tim porugama označiti njegovu želju, da se zgrije.

— Nek sam ja, reci, Srđen, samo kad sam ja kod svog dida — govorio je Ivan i malog tješio. No on nije uzimao k srdcu te poruge. Štoviše, činilo se, da ih ne zarezuje ni onda, kad je već poodrastao i kad su djeca najosjetljivija, kad im se tko ruga. Malog Ivana to nije nimalo smetalo, a veliki se je Ivan samo blaženo smijao i uživao u toj velikoj djetinjoj privrženosti.

Ivan je osjećao posve jasno, da malog voli mimo sve djece, pa da ne bude uvrede ni kod malih ni kod velikih, nastojao je, da i ostalu djecu mazi i miluje više, nego je to činio, dok nije imao rođenih unuka, i više, nego je običaj, da to mužkarci čine. Riedko se kad vidi, da čovjek drži diete na rukama, pa ni na čas ni od želje. Vole djecu, umiru za njima, kad ih nemaju, al' ih ne maze. To je posao za žene. Jadre se ne bi mogao sjetiti, da je ikad uzeo svoje diete u naručaj, a isto tako ni ostali. I to nipošto ne znači pomanjkanje pažnje i ljubavi, nego — tako, nešto kao predaja, koja je svima prešla u krv. Istom se kod unučadi mienja malko, samo malko taj odnošaj na korist djece. Djedovi se s njima pomalo zabavljaju, ali ni s njima se mnogo ne bave. Ivan je prvi jače probio taj prastari običaj sa svojim »Srđenom«, a onda pomalo i s ostalom djecom. U krvi je, da je više naginjao, da mazi mužkiljiće nego curice. To je tako, i ne da se ni uljepšati ni promieniti. Žensko je u kući kao cviet u vrtu, koji će netko ubrati, zakititi se njime i otići, a mužko je hrast kraj djedovskog ognjišta, koji ostaje i svojim žilama pojačava i kuću i ognjište. Poslije malog Ivana, najmiliji je bio starom stricu Ivanu Josin Nikola, pa je i njega svakom dobrom zgodom i milovao i kušao uzeti u naramak, no mali to nije volio. Bilo mu je drago, što ga stric mazi, ali se nije dao nositi.

— Bome, ovaj iz malena oće, da j' vaik na svojim nogami! — govorio je Ivan, kad bi mu se mali otimao. — Pravi si junak!

Od curica je bila najumiljatija i njemu najprivrženija Anica Tomina. Ona se je oko njega umiljavala i mazila kao mačkica, a kako je već iz malena imala veoma bujnu, jaku i neobično za svoju dob dugačku kosu, tepao joj je:

— Moja mala Kikica. Ti si stričeva najbolja curica i pametnija si od svi' ovi klapaca. To tebi veli tvoj stric.

Od tog stričeva tepanja dobi Anica za cieli život nadimak Kika, koji su njezine guste, jake pletenice podpuno opravdavale.

Mlađi je Josin sin Ante bio prema bratu Nikoli pravo janje, te se nije za nj ni znalo, al ga je stric Ivan tim više pazio, što mu se ze Nikola žešće otimao, a Jadre je promatrao, kako se djeca međusobno slažu u hrpice, kako se međusobno vole i zabavljaju, pa je došao do zaključka, da se već i tu opažaju posljedice raznih kuća, iako su sve na okupu, zapravo oko jednog istog dvorišta, koje je, doduše, veoma veliko, ali je ipak još jedno i cjelovito. Nije nikako smio zaljucitі, da je to slaganje po krvnoj blizini, ali je svakako bila činjenica, da su Josina, Tomina i Matina djeca uviek, svagdje i u svakoj igri skupa. Napose su bili nerazdruživi Tomina Kika, Josin Nikola i Matin mlađi sin Martin, dok je Srđen vazda navlačio na samoću, iako je i on uglavnom spadao u njihovo družtvo. Jadre je pomišljao i zaključivao, da je to, vjerojatno, stoga, što spavaju u istoj kući.

Sve je to Jadre motrio i razmišljao, tražeći svakoj pojavi uzrok i korjen, da tako uzmogne valjano i razumjeti i po potrebi naći liek. Svakako je neki novi duh provejavao ličkim brdima i dolinicama, ali ne bi on sam mogao poremetiti mir stoljetnih hrastova i vjekovnog stienja, koje je davalo oznaku i značaj i tim ljudima, koji su pali pred stoljećima na tu golet kao na najtoplije majčine grudi i svojim širokim, jakim dušama oživjeli sve mrtvo i preporodili sve živo, te s tim stienama, s tim hrastovima, s tim vukovima, medvjedima i orlovima stvorili skupa poseban sviet, posebnu zajednicu Božjih stvorova. To je veliko zajedničko biće, tu je veliku smjesu stvorova hrvatski seljak zadahnuo vrućom svojom momačkom krvlju, te stopio sve

u jednu silnu cjelinu. To se lako ne razpada ni pod najtežim udarcima, a ako bi se i razpalo, svaki bi pojedini komadić i opet bio posve isti kao i prije u zajednici života i smrti.

Čim je nastalo obće narodno gibanje, ono se je odrazivalo i na pojedincima. Zvuk našeg glasa ne čuje samo onaj, kome je namienjen, nego se posve pravilno širi oko sebe. Topovski hitac grmi posve jednako i po našem i po neprijateljskom prostoru, unutar svoga domašaja. Misli se šire isto tako pravilno na sve strane, s tom razlikom, što je domašaj zvuka ipak ograničen — po našem današnjem shvaćanju! — dok je doseg velikih misli bezgraničan. A svako doba nosi svoje životne nazore, i dobro bi oko mudra povjestničara moglo točno ustanoviti, kako mi živimo od proplanka do proplanka, penjući se polako prema vrhuncu, kojeg ne vidimo. Sigurno je, da svaki sliedeći proplanak nije viši od prijašnjeg, ali je težnja i put vazda na više i više, a nije nam dano znati, zbog česa gdjekad nastane kao neki zrakoprazan prostor u životnom lietu čovječanstva, pa se malko uruši, kao što se uruši zrakoplov, da se opet tim snažnije lati visine.

— Mi se ne damo! Ne će nam drugi gospodariti! Mi smo bolji, a ne gori od drugi! — čulo se je već i iz djetinjih usta. Što je negda djedovina, pa možda još i otčevina bilo posve naravno, sinovima je nepodnošljivo nasilje, a nije se na vanjskom licu promienilo ništa ili vrlo malo. Kao što je narodna zajednica posve jednaka svojim razvojem i načinom života obiteljskoj zajednici, isto je tako život narodne jedinice jednak životu pojedinog ljudskog bića: prolazi svoje životne razvojne stupnjeve posve pravilno. Jasno se mogu vidjeti dječačtvo, mladenačtvo, momačtvo, muževnost i starost. Tako je kod pojedinaca, tako je i kod narodne cjeline. Djecu vodiš za ruku i činiš im dobročinstvo, dječak se već otimlje, jer ima već svoje želje, a momak odgovara šakom, ako ga hoćeš podvrći svojoj volji, dok se s muževima ne da ni govoriti, ako im želiš nastupiti sa smieškom vođe i skrbnika. Tako je i s narodima.

Vrenje je u cieloj Evropi pokazalo, da je nastupilo momačko doba naroda. Hrvatski narod nije ni htio ni želio, a nije ni mogao zaostati za ostalim, koji su po svojoj predaji državnosti i samostalnosti možda ponešto i mlađi. I u

njegovim je žilama uzavrela krv i probudila se čežnja za prilikom, da iztrgne ruku, za koje su ga držali njegovi samozvani i nametljivi skrbnici. Kad je već došlo vrieme, da svaki stupa sam o sebi, svojom snagom i k svome cilju, onda ćemo vidjeti, tko je jači. Ako je poginuti i nestati — to ćemo učiniti kao ljudi, kao borci i junaci, a ne kao prezrene kukavice i plačljive babe.

Tako je bilo u narodnoj zajednici, pa nije moglo biti drugačije ni u zajednici pojedinaca, u obiteljima, koje su bile sastavljene od mnogo naraštaja i mnogo koljena krvnog srodstva. Zakoni su isti, putovi su posve jednaki, a misli struje kroz iste glave, bez ikakova obzira, da li je to strujanje u računima narodne ili porodične zajednice

U kući je Kresojića bilo ovako: tu su bili već pradjedovi, djedovi, otčevi, sinovi, unuci i praunuci. Dakle: pet naraštaja. To je već tako daleko, da se u sporednim granama i po najstrožim propisima katoličke crkve mogu među sobom ženiti. Međutim, propisi su graničarskog morala daleko stroži, pa kad bi se tako što dogodilo, pa i zabunom, bio bi linčovan, tko bi se ogrieši o krvnu vezu i oskvrnuo obiteljske svetinje. Tako je s moralnog stanovišta, no krv nije voda, pa ne hlapi, ali ipak — razlika je u njezinoj gustoći. Čvršće drži u ravnoj nego u sporednoj grani, ali ni u jednoj ni u drugoj ne drži jednako u svakom pogledu. Ostaje povezanost, ostaje osjećaj zajednice i obveze, da jedan drugog ne napusti prema trećima, ali — međusobno se ipak osjeća razlika, pa htjeli ili ne htjeli. Napose treba iztaknuti, da u tih pet naraštaja postoji već i daljnja razlika koljena. Tu je najmanje šest, ako ne i više stupnjeva od prvog zajedničkog praroditelja, a to je već podaleko i u najboljoj zajednici poslije francuzke revolucije, koja je po svojim predstavnicima prohujala i ovim krajevima legendarne predaje i poštivanja starine i starinskih običaja i svetinja.

Težko pojedinom čovjeku, kojemu nije ništa sveto, a još teže narodnoj zajednici, pa i najmanjoj zadruzi, ako ne poštiva svojih svetaca, ili — ako ih nema, pa ih ne stvara, bilo i umjetno i nategnuto! Još teže onom, tko ih ima, a ne zna ih ili ih ne će — jer nije sposoban — častiti i slaviti! To je načelno, dok je u životu nepromostiva činje-

nica, da vremenom i udaljenošću — krvnom, misaonom ili i još kakvom bilo — svaka svetinja bliedi.

Kresojića soj jest dobar i prožet osjećajem bezprimjerne povezanosti i krvne i zadružne, ali — prirodni se zakoni ne mogu izigravati, a pogotovo se oni sami ne uklanjaju ni pred kim. Oni su tu, svatko, tko živi u određenom vremenu, mora silom prilika, posve nesviestno, htio ne htio, izvršiti njihove propise.

Svi su ti umorni, izrađeni i premoreni ljudi i žene divna stvorenja. Svi su oni bezgranično odani svome starješini, svi su oni spremni na najveće žrtve i za grobove svojih pređa i za kolievke svojih potomaka, no isto su tako svi podvrgnuti prirodnim zakonima: kad udari bura i mećava, navlače na ruke rukavice i oblače na kožun kabanice s tabarom, a kad pripeče Božja zviezda i tali kamenje, izvrću kožun tako, da je vuna na vanjskoj strani i da im štiti leđa od žarke pripeke. To su zakoni, koji su izvan njih i iznad njih, te im se oni samo pokorno i mirno podvrgavaju. I ništa više. Došle su neke posve nove misli ne samo na narode, nego i na pojedince. Ti mali ljudi ni ne znaju, što je to, no oni ne znaju obrazložiti ni pojam studeni ili vrućine, ali se znaju vladati prema tim pojavama. Isto je tako s tim novim strujanjima. Ona su u zraku baš kao i vrućina i studen. Uostalom, svako i dobro i zlo dolazi iz neba, pa — nema druge, nego skupiti se i mudro prenieti, kad ne možeš ništa promieniti!

Tako je bilo duhovno stanje u Kresojića zadruzi pred pojavom velikih događaja.

22

Rat s Mađarima je narodno vrenje i uzrujanje dotjerao do vrhunca. I najmirniji su postali nemirni, i najnehajniji su se počeli zanimati za događaje i u domovini i u carevini. Nije bilo posve jasno, što hoće ti naši susjedi preko Drave, jer narod u donjim stranama nije bio s njima u neposrednom doticaju. Nije bilo nikakova razloga, da ih mrzi, a nije ih poznavao, da bi ih bio mogao zavoljeti, no graničarima je bilo dovoljno, što su čuli, da bi im se htjeli nametnuti

za gospodare i svoj jezik uvesti i u vojsku i u javne urede, pa da djevojke zapjevaju u kolu kod crkava:

Mi ne ćemo tuđeg gospodara —

Svi Rvati složno na Mađara!

To je bila upaljena zublja, koja je svojim plamenom doprla i u zadnju seljačku kolibicu. Prije se je išlo u rat, jer je car zvao, a da se nije ni znalo, na koga se ide, a sad još nije bilo rata, a bilo je sigurno, da će do njeg doći i da valja listom na noge. Znalo se je prije rata, na koga će se udariti. Kad se još pročulo, da Mađari žele zbaciti cara i postaviti nekog svoga, koji bi i nama Hrvatima bio car — upaljena je zublja postala požar, koji je sve obuhvatio. Vrhunac događaja bio je glas, da je car postavio na čelo svih hrvatskih četa graničarskog pukovnika Jelačića.

Stiže pisma iz Zagreba grada:

Ban Jelačić Rvatima vlada —

razlježe se oko svih crkava, na sielima i prelima, i poplavi i duše i kuće i brda i doline. Svaki je vojni obvezanik redio oružje, pregledavao opremu i bio svakog časa spreman na odlazak. Pojavila se posve nova misao, koja još nikad nije bila ni sievnula, a kamoli da bi bila jasna i nedvojbena: mi se moramo tući radi sebe i za sebe. Prije su svi govorili, a većinom i vjerovali, da se biju samo za cara. U rat se je išlo, jer car zove, i išlo se na onog, na koga je car baš htio i želio. Sad je svima puklo pred očima nešto novo i veoma ugodno: to je sad naš rat, baš za nas i zbog nas. Prije su samo najmirniji i najsabraniji računali, da se biju za sebe i onda, kad se bore na tuđim dalekim poljanama, jer je svejedno, s koje strane kuća gori, kad je krov zajednički. To nije bilo posve jednostavno i posve jasno, jer su ipak osjećali, da je netko drugi kućni starješina i pod njihovim krovom. Istina, povezanost je bila velika i iskrena — sa strane graničara, no nisu vazda nalazili jednake osjećaje i s druge strane, a previše su i ponosni i pošteni prijatelji, a da ne bi svaku i najmanju nepravdu osjećali strahovitom žestinom. Napose nisu bile riedke neoprezne izjave neupućenih stranih častnika, koji su služili u granici, a nisu znali, da dolaze među najodanije i najbistrije stupove monarhije, pa su često smatrali potrebnim da pokažu svoju premoć u svakom pogledu, iako je to često bilo i neumjestno

i neopravdano, a vazda je posve promašilo svrhu i postiglo upravo protivan uspjeh.

To je sad na pomolu naš rat: za Hrvatsku i — za cara! Graničar ne bi nikako bio sposoban, da cara pomieša s onim častnicima, na koje su mnogi vikali, ili da ga odieli od svoje Hrvatske. To je bila jasna granica: mi i car vazda skupa na istoj strani, a na drugoj — na koga se namjerimo, na koga naletimo i tko nam baš smeta! Isto je tako bilo jasno svima i svuda, da ne ćemo posrednika između sebe i cara. Stoga moramo na Mađare, pa što Bog da!

Kresojići su i opet dali skoro vod vojnika. Neki su dospjeli u Italiju neki na granicu prema Turskoj, a drugi s Jelačićem ili s kojim njegovim podređenim. Nije se uobće pitalo, kud će koji. Važno je bilo, da su svi išli veoma rado i bez premišljenja. Jadre ostade s nekoliko starijih ljudi, sa ženama i djecom. Bilo je težko, no niti je prigovarao niti je očajavao.

— Vaik je tako kod nas, kad car car zovne — govorio je on posve mirno i sabrano. — Sad pogotovo, kad nas i ban zove.

Ivan je opet oživio i s plovanom često i dugo pripoviedao, nastojeći, da što više čuje i da sve razumije, o čemu se to zapravo radi. Sve je zaključke svodio na jedno:

— Mi se ne damo! Izginiti moremo, al se pokoriti ne ćemo!

Stigle su viesti, da smo počeli rat s Mađarima i da ih gonimo.

— Gonimo i' ka vitar lišće!

— Est to, al su i uni pravi momci. Bore se, vele, ka bisni.

— Vindar su izdali cara! Junaci to ne čine.

— Est i to — tumači plovan — al i mi smo dikad bili protiv cara! Naš ban Petar Zrinski i njegov šurjak Krsto Frankopan isto su bili proti cara, pa i' un da smakniti.

Ivan se je zaprepastio na tu viest i nije znao, što bi rekao: bi li proklinjao ove naše, što su bili protiv našeg cara, ili našeg cara, što pogubi našeg bana. Zinuo je od čuda i zaprepaštenja i niemo se prekrstio, pa istom poslije dulje stanke prošapće:

— Bog bije s nami i Blažena naša lipa Gospa!

— E, e. Tako j' bilo — potvrđuje i utvrđuje plovan. — Nego, ovi su naši imali pravo. Car nam nije bije ka pravi starešina i otac.

— Pa, to unda — govorio je Ivan posve nesigurno i neodlučno — kun da bi sad i ti Mađari imali pravo, što su se digli na cara?!

— Ja to ne velju, nego velim, da su uni naši imali pravo — odgovori plovan, izbjegavajući, da odgovori na pitanje, jer je on po svom shvaćanju prilično razumio postupak mađarskog naroda, ali nije nikako mogao odobriti njegovo nastojanje, da u isto vrieme, dok se bori i gine za svoju slobodu, nastoji najbezobzirnije pogaziti tuđu slobodu i narodnost. Stoga je naš rat protiv Mađara smatrao svetim ratom i dosljedno osuđivao i mađarsko dizanje na cara. Nije se dalo dieliti jedno od drugog. Kušao je, da to protumači i Ivanu i svima ostalim, koji su još manje znali i još teže shvaćali nego Ivan. — Znate, kako vam je, kad vas napanu dva zla: branite se najprije od većeg. Tako sad i mi.

— Unda j' nami zlo, i što smo s carem?! — upita neki stari graničar i oštro se zagleda u plovana, kao da mu želi reći: sad odgovori, ako si mužko.

— Ne velju ja to — branio se i izmotavao se plovan, koji je bio posve u hrvatskim narodnim vodama. — Zadruga j' dobra i blagoslovljena Božija ustanova, kad je starešina pravedan, pa jednako gleda na sve svoje članove, al kad i' počme diliti po lozami i jednoj da, što drugoj uzme, unda j' zadružni život gotov. Tako j' i u carevini. Ako će se edni boriti i giniti, da drugi gospodare i uživaju, carevina j' gotova, pa da j' sto puta carevina i da j' veća neg cila Evropa.

— Pa, što će unda biti od nas, kad sad smlavimo Mađare? — upita Ivan.

— Ja se uzdam u Boga, da će biti dobro — odgovori plovan. — Naši se svi nadaju, da nam car ne će nikad zaboraviti, što smo sad ka edan čovik skočili na oružje, da mu obranimo pristolje.

— Ja sam čuje — javi se neki iz hrpe, koja je obkolila plovana — da smo mi vaik loše prošli, kad smo čekali, da nam priznaju i da nam našu krv plate, kako smo zaslužili.

— Krv se ne da platiti! — reče plovan povišenim glasom, osjetivši, da je možda našao vratašca, kroz koja će izmaknuti iz te neugodne i težke razprave.

— Ne da, ne da — potvrdi onaj — al vindar, ne moremo ni mi puštati, da nam se vaik pljuje po njoj i da naše krvave plodove drugi bere.

Ovake su se i slične razprave ponavljale svake nedjelje i blagdana pod lipom, kraj župnog dvora. Tu su doznavali novosti s ratišta, tu su svaki put naučili ponešto iz narodne prošlosti, tu su pravili najrazličitije osnove za budućnost. Ljudi su stavljali primjetbe, koje su često puta plovana zapanjile svojom smionošću i novošću, Sve je to dolazilo, da on ni sam nije pravo razumio, odkud. Bilo je u zraku, a povjetarac je lelujao još iz dalekih prošlih desetljeća, kad su tu bili Francuzi. Nisu ljudi mnogo naučili, a još manje su razumjeli, al kako ništa ne propada, što se jednom pojavi, i kako svako zdravo zrno nikne, pa bio u njem liek, bio otrov, i uzpieva već prema tlu, na koje je palo: može biti kržljavac u svome rodu, a može mu služiti i na ponos, tako nisu Evropom uzalud prohujale misli vodilje francuzkog krvoprolića. Vjetar je donio sjeme i tamo, kud krv nije doprla.

Kad je stigla viest, da su Mađari hametom potučeni i da je car sad opet njihov gospodar, zahvaljujući krvi i hrvatskih junaka, graničari su visoko podigli glave, iako je svakog još morila težka briga, da dozna, tako je iz njegove kuće i opet prolio krv i posijao kosti na carevim poljima. To su bila još težka pitanja, na koja su stisnutih zuba čekali odgovor, ali — grudi su bile nadojene ponosom onoga, koji je svoju zadaću častno, pošteno i neštedimice izvršio, pa sad čeka dostojanstveno, da vidi kako će biti s druge strane čašćena i poštivana ta velika žrtva prijateljstva i odanosti.

Ljudi se nisu vratili svi najednom, koji proživješe, pa su oni, koji su stizali prvi, pripoviedali, što su znali o onima, kojih još nije bilo. Jadrina je zadruga spas careva priestolja platila s tri života, a među njima je ugašen i život Mate Ivanova. Kad je to čuo stari, boležljivi Ivan, zaniemio je, duboko se zamislio i poslije duge, veoma duge stanke, uzdahnuo je iz dna utrobe, obrisao dvie suze s očiju i rekao dosta krepko i odlučno:

— Slava Ti i vala, Svemogući, i na ovom. Priko Tvoje se ne more!

Druge dvie žrtve bili su Marko kovača Dane, još neoženjen momak, i Martin Perjasov.

Nije se vratio ni Tome Kresinov, no za njega su sigurno znali, da nije poginuo, nego je ostao negdje sa stricom, barunom Josom. I drugi su neki vidjeli strica i s njim razgovarali. Pitao je za kuću i sve ukućane i sve pozdravio. I ovog je puta dao svakom nešto novaca. Poslije dužeg vremena javio se je Tomo pismom iz Zagreba, u kom je pisao ćaći, da je u državnoj službi i da mu je dobro.

»Tako je sa mnom uperije stric Joso, a i ja sam zadovoljan« — pisao je Tomo liepim, urednim rukopisom. — »Sad vas ćakane i majko, stričeve i strine i sve ukućane i une, koji pitaju za me pozdravljam vaš sin Tome.«

Pismo je čitao Joso, a svi slušali veoma pozorno i kimali glavama, pa se nije znalo, tko njegov postupak odobrava, a tko osuđuje. Seka je stajala postrance i svaku rieč hvatala i gutala s djeverovih usta, a suze su joj se zaokruživale u očima. Okrenula se je u stranu i kradom ih obrisala.

— Nije pametno! — javi se prva Ika. Na glasu joj se je osjetilo, da podrhtava u laganom grču plača, ali ne proplaka. — Žalostna ti sam za njim, propast će mi dite u tuđem svitu.

— Kakvo dite, moja majko! — odgovori joj Joso veoma povišenim glasom. — Naš je Tome glavica ka edna po edna i more daleko dotirati. Unaki ne propadaju.

Taj je razgovor Seki nagnao guste suze na oči, pa da glasno ne zajeva, čvrsto zagrize u pregaču i okrene se u stranu, da ne vide drugi, što čini.

Jadre je neko vrieme zamišljen šutio, a onda se i on umieša u razgovor, izgovarujući svaku rieč polagano, odmjereno i posve tiho:

— A nu!... Sad je sve drugačije, neg je prije bilo... Ko more reći, da ne valja, što j' napravije?!... A ko more reći, da j' dobro?!...

Ivan je sjedio na stolčiću, pognuo glavu, težko disao i šutio kao okamenjen. Njega je pritiskivala k zemlji i tjelesna slabost i neizreciva bol za Matom. Po njegovom je sudu, koji je vazda bio i pošten i nepristran, Mate bio među ljudima srednjih godina u zadruzi svakako najsposobniji i najvredniji, pa je to uvjerenje još povećavalo otčevu bol i

tugu. Za ova je nekolika mjeseca, odkad doznade za sinovu smrt, u licu pocrnio ko haljina, a pogrbio se, kao da nosi na plećima devetdeset godina. Suho je kašljucao i skoro posve zamuknuo. Najteže mu je bilo, kad očima ne bi mogao izmaknuti pogledu Matine nesretne udovice. Tad bi vazda naglo trgnuo očima i oborio glavu, kao da bi ga tko udario maljem po tjemenu. Jadre je vidio, kako se je urušio i oronuo, pa je nastojao, da ga posve nenapadno izkopča iz svakog posla, pazeći najoštrije, da Ivan ne primieti njegovu namjeru. Međutim, toliki oprez nije bio više nipošto potreban, jer je Ivan posve odrvenio i otupio za svaki posao. Kućne brige više nisu za njega postojale — umro je za sve oko sebe, pa je njegova Lucija, koja je mnogo lakše nosila svoju tugu i nesreću, na prstima obilazila oko njega i vazda ga pritajenim dahom pitala, da li što treba. On nije više ništa ni htio ni trebao ni tražio. Još se je ponešto zabavljao time, da kupi djecu oko sebe, no kako je bio mučaljiv i vazda zamišljen, sva su se djeca osim malog Srđena počela tuđiti i bježati od njega. Pomalo je i Kikica snosila njegovo milovanje i neprestano i uporno motrila njegove namreškane obraze i uplašeni pogled.

— Did Ivan vaik plače, a nikad ne šmrca — šanula je jednom Srđenu, kad su bili sami. Mali je već bio prebolio otca, pa upita:

— Jer bi plaka?! Ne plače!

— Plače, plače! — tvrdila je mala. — Al kad mi plačemo, šmrcamo, a un ništa ne šmrca.

— Un je star — zaključi Srđen ko kakav starac, misleći očito, da je u tom razlog, što se drugčije vlada kad plače, nego to djeca čine. — Moja Tija vaik — plače, kad je ni'ko ne gleda.

»Tijom« su djeca Matina zvala Matiju, jer je »mama« samo baba, a Iku su sva djeca zvala »majkom«, tako da su rođenim majkama preostajala razna imena, kako su ih sama djeca pravila od njihova krstnog imena.

— E, e. I una plače — potvrđivala je Kika. — I ja sam je vidila. Tila sam joj trti suze prstim, pa me una zagrlila i stala ljubiti. Unda j' još više plakala. Vaik plače. I Seka plače.

— I ja sam je vidije, kako plače.

Što Tija plače, djeca su razumjela, jer je njezin Mate poginuo, što djed Ivan plače, dalo bi se i raztumačiti, kad je star i bolestan, no zašto i Seka plače, kad je njezin Tomo ostao u nekakvom gospodstvu i službi, živ i zdrav, nisu mogla nikako dokučiti. Kad je Kikica uhvatila majku nasamu, priljubila se je na njezino krilo i opet joj htjela prstićima po obrazima razmazivati suze, a majka se je okrenula, obrisala suze i rekla joj neobično milo i toplo:

— Miruj, gade mali!

— Seko! — zovne je mala tako umiljato, da bi i kamen raztopila. — Zašto ti, Bog ti dava, plačeš, kad je naš Omo živ i zdrav?!

— Ne plačem ja, janje moje! — odgovori joj majka, privine je na grudi i lice joj sakrije, da ne vidi, kako joj suze curkom cure, iako — ne plače.

— I Ivan veli, da te j' vidije, da plačeš — tvrdila je mala, ostajući uporno kod svog uvjerenja, da majka plače.

— Koji Ivan?

— Ivan dida Ivana.

— Ne, ne. Ja se samo tako šalim, a ne plačem.

— Tebi od šale suze cure?!

Seka se je jedva svladavala, da glasno ne zaplače, a ujedno ju je obuzela čuđenje, kako ta mala curica opaža i razgovara kao čovjek, a još je manja nego dobra ljudska rukavica.

Na sve se je Kresojića kuće nadvila neka šutnja, razmišljanje i očekivanje nečesa, što će svakako doći, a nitko ne zna pravo ni što je to, što čekaju, ni kad će doći. Međusobni saobraćaj nije živahan, kako je to bilo prije ovog posljednjeg rata i ovih posljednjih krvnih žrtava, koje zadruga prikaza na velikom žrtveniku Zbivanja. Rade, rade kao i prije svaki svoj posao, al' ipak nije, kao što je prije bilo. Kako je u Kresinovoj kući, tako je bilo prilično slično i u ostalim graničarskim kućama. To se je moglo najbolje osjetiti nedjeljom i blagdanima kod crkve, kad bi se poslije mise sastali ljudi pod lipama, da najprije čuju zapoviedi i odredbe, koje izdaje zapovjednik satnije, zatim, da prime pisma, koja su kroz osam dana stigla na poštu u Sv. Roku, a onda da se puste u razgovor o onome, što su čuli, kao i o onnm, što nisu čuli, a što je negdje šušnulo, il' je u zraku, il' je pripovjedio neki, koji je nešto načuo.

Poslije rata s Mađarima, najveći je događaj bilo ratovanje i u Italiji pod Radetzkym. Da se je to desilo u drugo vrieme, bez uzporednog velikog događaja, bilo bi svakako zaokupilo svu pažnju. Ovako je to bilo dosta nezarezano u graničarskim dušama i kućama. Istom, kad su se i odtud počeli neki vraćati, pročuše se imena: Milan, Mantova, Kustoca i Novara. Što je bilo nepovoljno, o tom se nije pripoviedalo, a što je bilo slavno, to se je uveličavalo toliko, da se je gdjekad činilo, da će rat s Mađarima izbliediti pred slavom, koja je sakupljena na talijanskim poljanama.

— Što est, est: svaka puška ubija, i odkad izmisliše puške, svaka kukavica more ubiti junaka — govorio je Jurenda Smolčić pod lipom u velikom skupu ljudi, koji su pretresali sve, što se je odigralo posljednjih nekoliko mjeseci, pa zagrabiše unatrag i nekoliko godina, da sve pregledaju i sračunaju. — Nego, svi vele, koji su se borili, da j' lako s Talijanima, al je vraži posa biti se s Mađarom. Svaki naš more na deset Talijana, al je svaki Mađar vridan svakog našeg. Tako pripovjedaju svi, koji se vraćaju, a koji znadu, kako je bilo i na jednoj i na drugoj strani.

— Nemoj, striče Jure, tako sigurno — javi se neki iz hrpe. — Ja sam se bije s Talijanima. Esmo li mi bolji — esmo, al se i njihovi niki biju ka bisni. Što est, est! Duša valja, a tribat će umirati!

— More i to biti — popušta Jurenda — nego Talijan se, vele, bije za svoje ognjište, a Mađari bi tili na našem svoju vatricu naložiti i svoj lončić pristaviti, vrag im ga izvrnije, da Bog da! To j' uno!

— Tako i est! — potvrdiše mnogi u jedan glas, i činilo se, da to mišljenje prevladava, dok se ne javi stari Joskan Pastuović:

— E, al braćo moja, sve j' to carevo, a Talijanac ustaje na cara uprav ka i Mađar, pa su oba izpala vragu iz torbe. Daj caru carevo, a Bogu Božije, Kako j' ova naša zemlja careva i Božija, tako j' i uno u Taliji i uno u Mađarskoj. Sve j' to carevo.

Stariji su ljudi kimali glavama i niemo odobravali, dok je među mlađima nastalo nemirno gibanje. Osjećalo se je i na pogledima, koje su izmjenjivali, i na osmjesima, koji

su im preletjeli preko očiju i obraza, da oni misle nekako drugačije nego to stariji iznose i smatraju posve naravnim.

Kresina je stajao malko postrance, izvan tog velikog skupa, s veljbabom Josom iz Klanca. Stajali su uzpravno ko svieće i pozorno slušali, što ljudi divane, a da ne progovoriše ni jedne jedine rieči. Nisu ni poglede izmjenjivali, pa se ni po tom nije moglo zaključivati, što misle. Mnogi su bacali poglede na njih dvojicu, eda bi razabrali njihovo mišljenje, ili da ih možda i izazovu, da ga reknu, no oni ne pokazaše, da to nastojanje opažaju.

— Ako ćemo pravo — javi se u najvećoj tišini krupni glas Jose Kresinova — zemlja j' naša!

Kresina se trže, podigne glavu i ustavi pogled na sinovu licu, koje je gorjelo nekom posebnom vatrom, a iz očiju mu je sievala odlučnost i vjera u rieči, koje je izgovorio. I veljbaba Joso se trže, uperi pogled najprije na Josu, a on da ga prenese na Kresinu i tu stade.

— Est tu carevina — govorio je Joso posve sigurno i povišenim glasom — i tu j' naš mladi car. I čast mu, jer vele, koji su bili tamo, da j' junak i da j' sam glavom tuka Mađare. Sve j' to tako, al smo najprije o'de mi i ovo j' naša didovina. Najprije Svemogući, slava Mu i vala, a unda mi sami, kako moremo i znamo.

— Nije, sinko, tako — uzprotivi se stari Jurenda. — Ja nisam pismen i ne znam mnogo, al tolko znam, da zemlja nije naša, man careva.

— Tako piše u tim njijovim knjigami — odgovori Joso sigurno. — Al, striče Jure, ko j' te njijove knjige sastavlja?! To ti meni reci!

— Take su, odkad je Boga i svita! — odgovori Jurenda pobjedonosno.

— A ko radi na toj crnoj zemljici, striče Jure: carevina ili tvrde graničarske ruke?!

— Ništa j' to, sinko. Knjige su knjige i zakon je zakon.

— Est i to, striče Jure, al knjige mogu i izgoriti, a zakone minjaju, kako im pane na um, da nas ni ne pitaju, al zemljica j' vaik tu i graničari su vaik na njoj.

Sad su svi mlađi povladivali, a stariji se zgledavali. Nisu naučeni na takav način ni mišljenja, a kamoli i govora, no osjećaju — da ni nije ludo, što taj čovjek govori. Nitko mu nije ništa odgovorio. Čulo se je tek tiho, prigu-

šeno mrmljanje odobravanja i dosta blagog prigovaranja. Joso je postao stožer cielog družtva, osjetio je, da je nastala neugodna stanka, pa kako je bio u naletu, malko se izprsi, pa reče povišenim glasom:

— I još ću vam ništo reći: kad je giniti, kad triba braniti i cara i carevinu, unda mi graničari najprvi i najbolji soldati. Svi nas glade niz dlaku i daju nam kolajne, a kad su mirni i sigurni, unda nas glade kiselim liskovim štapim! I još vele — zemlja j' careva! Nego, vidit ćemo, što će biti sad, kad smo stukli Mađare i spasili i carevinu i Beč od nji!

— I u Taliji bili najprvi! — dobaci neki Šulentić.

— I to! — potvrdi Joso, mnogo tiše. Splasnuo je i stišavao se, pa nastavi mirnije: — Esmo i te kukavce izprašili po vratriju. I bilo bi mi i' uprav i ža, da nisu uni, kako pripovidaju stari ljudi, tu u Dalmaciji pravili svakakve gadaline. Ovako — šilo za ognjilo. I još pripovidaju ljudi, da nisu došli u Dalmaciju ka ljudi i junaci na pušci i lumbardi, man je kupili od nikakvog našeg cara, jadna mu carevina. Kupili je, vele, ka što loš gospodar kupuje vole, jer i' nije kapac sam od'raniti! Stog mi i' nije ža.

Nastao je tajac. Svi su osjećali, da je Joso govorio krupno i da je mnogo rekao, kako se inače u granici ne govori; ali — govorio je istinu. Ni najstariji nisu mogli prigovoriti, iako je njima sve to sad otvoreno, grubo i bezobzirno iznosi, dok je suština već davno svima u duši, i svi su se pomalo i oprezno bunili i prigovarali. Sad su šutjeli, polako se razilazili, noseći u svojoj duši cieli dugi govor, koji bi svaki bio mogao nadovezati na rieči Kresinova sina, ali bilo je ipak nešto, što ga je spriečilo, da i on reče svoju. Premišljavali su, nosili, mozgali i sve više i više odobravali ne samo misli nego i rieči Jose Kresojića.

Veljbaba Joso i Kresina ne pregovoriše, a čim je nastao prekid razgovora, čim su osjetili napadan zastoj, prvi su se udaljili i pošli prema kući. Jadre je okrenuo desno iza plovanije, pa tako s veljbabom do njegove kuće.

— Pogledat ću na Dolac, da vidim, ima li štêta — rekao je, okrećući s veljbabom.

— Ni nema šteta, al nema ni koristi — odgovori Joso, gledajući preda se. Osjećao je, da bi njih dvojica mogli mnogo razgovarati o onom, što su čuli, jer su i njima duše

bile prepune, no kao da ni jedan ni drugi nije znao, gdje bi i kako bi počeo. Joso je nosio pred očima Kresinova sina, koji je nastupio onako sigurno i odlučno, da ga je posve iznenadio i zapanjio. Htio je nešto o tom reći Kresini, jer je osjećao, da bi ga svojim riečima razveselio. Sve je tražio pravi izraz i slagao rečenice, pa reče:

— Ovaj vaš Dolac Kresojića pravi komad zemlje!

— Est to — potvrdi Kresina. Nije ga iznenadilo ime, koje je veljbaba dao Dolcu, jer je znao, da ga tako zovu već dugo baš kao što je sve postalo »Kresojića«, što je prije nosilo naziv »Nadvođansko«.

— I pametno si učinije, što si ga ogradije tamo do Lilini! — govorio je Joso i dalje o istom predmetu, jer nije još uviek našao pravog prelaza na ono, o čemu je želio govoriti. — Sad je komad, da i' je malo unaki.

— Lip komad. I ovo od Briga Serdareva doli nije loša zemlja.

— Dobra, dobra zemlja, a vas dâ Bog puno u zadruzi, pa morete sve pošteno obraditi.

— Samo, pusto, pridugačka ograda! O'de do tebe put, pa sam mora ograditi, iznad Briga put, pa sam i uno mora ograditi, a do Lilini' tije, jer drugačije se ne bi moga obraniti od šteta, pa smo i uno morali ograditi.

— To est. Nego, vaša čeljad blagoslovljena, pa vam nije ništa težko.

— I nije, vala mome Bogu — odgovori Kresina suho.

— A sad vidiš i sam, kako j' ovo udarilo i kud šiba.

— E, šiba li — šiba! Ti to, moj Joso, više ni ne vidiš, ka ja što vidim. A e li čeljad dobra — est. Al jope! Esi čuje mog Josicu, kako kreše?!

— Znâ sam, da j' pravi čovik i da j' mudar, al jope nisam znâ sve.

— Kako un misli, tako ti danas, moj vridni veljbaba, misli sve, što j' mlađe i što j' odalo po svitu. Ti to ne moreš viditi, al ja čujem: »Moja zemlja«, »moja krava«, »moje ovce«, »moja dica« — sve ti je to sad tako okrenilo, pa kako unda ne bi i caru rekli, da ništa nije njegovo, man sve naše, kad — na moj račun — tako i est?! Vidim ja već, da nisam za ovog novog svita, al — imaju li pravo, imaju! I ne će to dobro svršiti, jer ne valja, al kad vele, da j' dobro uni, koji će u tom živiti, mogu li ja, stari grob, reći, da ne

valja?! Ne valja, moj veljbaba, za me, al valja za nji', a ja odlazim, a uni ostaju, pa kako im Svemogući da. E l' ovako?!

— Nikako drugačije, moj vridni Jadre. Sve sam ja to proša u našoj velekoj zadruzi. I sad sam spâ na to, da sam mora tuđeg momka dovesti k svojoj ćeri na ognjište, da mi ne utrne. Nego, duša valja: pravi momak iz poštene kuće Prpića, da joj treba para tražiti. Al vidiš li ti, kud to dođe?

— E, vridna kuća Prpića i vridni tvoj zet Dujo. Est to, čovik ka edan po edan. Još je momče, a već se za nj čuje među ljudim.

— Al tvoj Joso vridi svoga Jose!

— Est i to, al mi viruj, da se za njeg bojim. Kako si ga čuje sad u puku među ljudim, unako un kreše i kapitanu u kumpaniji, pa se bojim, da će biti š njim i najzad zlo.

— Ne će, Jadre. Mudar je un čovik. Divani, kun da štije iz evanđelja.

— Da mûdra ne primudri, lako bi bilo, al blunastu lisicu vataju gvožđa za ednu nogu, a mudru za dvi. Tako j' to vaik na svitu, pa se bojim za njeg.

Tako su razgovarajući stigli do Gaja Babića, i Kresina htjede okrenuti puteljkom lievo iza kuća, no Joso ga ponuka, da ide s njim i da se svrati u kuću. Kresina se je branio i izgovarao, da mu se žuri, no zapravo mu je bilo i drago, da se svrati, jer nije bio kod veljbabe, odkad se je zadruga razpala. Bilo je u njemu malko radoznalosti, da vidi, kako izgledaju — ruševine jedne zadruge.

Velika je zadružna kuća razdieljena po sredini: do crkve je zapalo veljbabu Josu sa starim ognjištem, a do Klanca, prema Docu Kresojića, Petrusila, dok su trećem bratu Jaliću dali jednu zidanu staju i preradili mu je za stanovanje. Velika je staja, na strani do crkve, u cielosti pripala Josi, dok su za drugu dvojicu braće podigli nove, dosta loše i neugledne staje. Tako je to moglo biti, jer su staru, postojeću, ocienili kao veoma trošnu, te će i Joso morati mnogo popravljati. Kresina je zastao pred kućom, pa mu je Joso raztumačio, kako su se podielili, a onda rekao:

— Duša me j' bolila i srdce mi se cipalo, kad smo cipali svoju didovinu, al ti moram pošteno reći, da sam s dicom uprav dušom upočinije, odkad se podilišmo. Kad sam braći prinosije vatru s našeg starog ognjišta, činilo mi se

kun da ne držim rukami nagoreno drvo, man da držim uprav za živu žeravicu i da me po nogami, kako god koračim, šibaju šâre zmije. Al morâ sam. Nije se više unako dalo, pa sam mora, i sad velju: Bogu mome vala, da smo načinili unda brez veleke sramote, jer bi potlje bilo još teže. Jalić, siromak, nema nikog. Sve pomri, al su ovi Petrusilovi pusto nesložni, pa će se, sve se bojim, još i među sobom dalje diliti.

— I uni će se dalje diliti?! — iznenadi se Jadre.

— Dalje, dalje! Sve se bojim.

— Pa, što će diliti?!

— Uno malo, što im je ostalo.

— P' unda mogu svi štap u ruke, torbu na pleći, pa prositi!

— Srića Božija, da smo unda ovo načinili! — reče Joso. — Est meni i ružno i svakako, što meni i mojoj Iki nije Svemogući uzdrža mužka diteta, al vala Mu i na ovom.

Morao je ući u kuću i sjesti, jer bi inače uvriedio domaćina i domaćicu. Dujo i Stana još nisu bili stigli od crkve, a Ika se je marljivo vrtjela oko vatre, kao da joj je jedva petdeseta, a bilo ih je već mnogo, mnogo više. Čim je Kresinu opazila pred kućom, odmah je uzela tavu metnula u nju masti i spremala kajganu, pa čim su ljudi sjeli, tava je već bila na stolici pred njima. Kresina se je i opet branio, da ne može jesti, no nit mu je to koristilo, nit je on očekivao da može izbjeći toj dužnosti. Kuća je bila veoma čista i uredna, a od brata Petrusila je bila pregrađena jednostavnim neizblanjanim daskama tako, da se je čula svaka rieč s jedne strane na drugu. Ika se je zanimala za sve starije, a napose za planinku, a Jadre je odgovarao sve najbolje, dok ne dođe pitanje i na Ivana.

— E, š njim nije dobro — odgovori Jadre. — I sve se bojim, da un ne će dugo gaziti ove naše zemljice.

— A što mu je, šentaj te nebog?! — čudila se je Ika veljbabina.

— Već dugo un ništo u sebi nosi, a odkad pogibe Mate, slomi se ka prut i nestaje ga ka sniga na suncu.

— A kako siromašna Matija, odkad obudovi, jadnica?

— To j' tvrda Dujminova i Jadrina kost, pa nosi momački — odgovori Kresina. — Prava žena i junak.

Čim mu je dopustila pristojnost i obziri, ustao je, oprostio se i pošao. Joso ga je izpratio niz Klanac do Doca. Još su tu malko stajali, govoreći o ljepoti tog komada zemlje, jer je veljbabi bio neobično na srdcu i u oku. Bio bi volio nego bogzna što, kad bi ga bio mogao priklopiti svojoj zadruzi, no za to nije bilo nikakva izgleda.

— Nego, razpisašte li vi zadrugu?! — upita Jadre nenadańo i bez uvoda, jer su ga te misli morile.

— Razpisašmo. Svi smo jednoglasno bili za diobu, a zemlje j' bilo dosta, pa nam dozvolilo — odgovori veljbaba. — Al da nam ni nije dozvolilo kod kumpanije, bili bi se vindar podilili tajno, jer se više nije unako moglo.

— Tajno?!

— E, e: tajno. Mi bi se podilili, al bi osta isti stari kućni lumer za sve. Sad ima svaki svoj lumer i svoju buletu za so.

Razstali su se. Jadre je udario ravno preko Doca iz ćoška u ćošak, da upoprieči, pa iza kuća Podvođanskih gazom preko Obsenice kod njihova mlina udari ravno kući. Pozorno je uzput promatrao stari mlin i vidio, da su ga jako zapustili. Već ga dugo nije vidio, pa se je iznenadio. Lile je dobar gospodar bio i vazda na sve dospio il' rukama i nogama il' barem okom, pa poslao druge, koji su mogli i morali stići na sve, a odkad on ode na drugi sviet, nekako okrenulo sve niz brdo i kod njih. Još se nisu podielili, ali već gore četiri vatre i pristavljaju se četiri lonca. Ne čuje se, da su se baš podielili i zajedno obrađuju zemlju i blago je još skupa, al' su ipak četiri planinke. Taji se to i ne pripovieda, al se ipak zna, a Jadre je sad i na mlinu vidio, kako izgleda to gospodarstvo.

Kući je došao i nerazpoložen i tužan i umoran. Josu je već našao s ostalim misarima kod kuće. Pozdravi i reče:

— Svratije sam se na Dolac Pod vodom, pa me veljbaba uvuka u kuću i taku ja malko zapeje.

On nije prihvatio naziva »Kresojić«, pa je vazda sve označivao po starom običaju. Josu je nekoliko puta pogledao, kao da mu kani nešto reći, al' ne reče ništa, nego upita Iku za Ivana.

— Prilega j', jadna ti sam za njim — odgovori ona posve tužno i beznadno.

— Uprav š njim nije nikako dobro — reče Jadre.

U taj čas je došla Lucija iz kuće, u kojoj su njih dvoje stanovali.

— Što radi? — upita je Ika.

— Napala ga sad, moja nešo, nikakva vatrušina, pa banda, jadna ti sam i kamena za njim — odgovori Lucija i obriše suze s očiju. I ona se je sva pogrbila i izobličila, te je bila sličnija prikazi nego živu čeljadetu. U licu je bila mnogo starija od Ike. Ivan je u bolesti ležao u kući, jer mu nisu dali na sjenik.

— Ne poidaj se, rano moja — poče je Ika tješiti. — Ne će njemu, ako Bog da, ništa biti. Ubi ga žalost, pa se ne more povratiti, al mu ne će, ako Bog da, ništa biti, meni ti viruj i moli se Svemogućem, pa se ne pripadaj.

— Dat ćeš mi kvasine, da mu metnem mokru krpu na čelo i grudi — govorila je Lucija, ni ne pazeći na rieči utjehe i bodrenja.

I Perjas je izgubio sina, a i Danin se ne vrati, no oni su bili ne samo mlađi i zdraviji, nego nisu bili ni približno tankoćutni kao Ivan, pa su nosili, kako se to redovno nosi: Bog dao, Bog i uzeo. Je li žao — jest. I težko je i čovjeka srdce boli za svojim djetetom, no — život teče dalje svojim tokom. Od tuge se ne umire. Može se poludjeti. Kod graničara ni to. Nije to njihova bolest. Umire se samo od slabosti: u djetinjstvu i u starosti; ili se umire od puščanog zrna, bilo u ratu, bilo u kakvom međusobnom obračunu, a osim toga se može umrieti i u planini, ja od medvjeda, ja da ga satare bukva il' kola. Drugčije — može svašta biti, al' nije redovna pojava, pa ni Ivana ne bi tuga bila mogla oboriti, da već prije nije bio slab i da nije i previše osjećajan, kao da nije graničar i kao da nije donio iz rata zlatnu kolajnu za osobitu hrabrost i hladnokrvnost.

Vrućina je popustila, ali se više nije digao iz kreveta. Kresina je težko prebolio babu Mandu, a Ivanova ga smrt pritište zemlji, da se je jedva održao na nogama. Jesu svi članovi njegove zadruge i dobri i poslušni i pažljivi, ali kao Ivan nije nitko niti može biti, a on je sam imao više u malom prstu nego svi ostali u glavi. Tako je to sudio i vjerovao Jadre i tako osjećao taj gubitak. Poslije Jadre su sigurno najdublje i najiskrenije tugovala za svojim didom Ivanom djeca: Srđen, Kikica i Nikola Jose Jadrina. Njih su troje tom smrću bili najviše pogođeni, jer su najviše i

izgubili. I Martin pokojnog Mate veoma je volio svog djeda, a Ivan mu se je otimao i više tražio samoću, dok se ne priljubi i ne pronađe najmilije i najtoplije mjestance za svoju smrzlu i promrzlu narav na grudima djeda Ivana. Nije ga smetalo, što ga zovu i Smrzlom i Srđenom, samo kad se je smio zavući u djedova njedra.

Seka Tomina je s djecom spavala u istoj kući, u kojoj i stric Ivan, pa mu je u bolesti, uz Luciju, najviše ona bila pri ruci i njegovala ga. Dok je mogao, silio se je, da joj vazda što liepo i pohvalno reče o Tomi, jer je vidio, da je ona u velikoj žalosti i na pravom čudu, što on ostade u tuđem svietu, mjesto da se kao pravi graničar vrati svom ognjištu i svojoj obitelji.

— I nije to, rano, loše, što ostade — govorio je stric Ivan. — Un je dobro pismen, a mudar je, čemu kraja nije, pa ne će loše proći, viruj ti svom stricu, kad ti veli.

Seka nije o tom pitanju imala nikako izrađeno svoje mišljenje, ali ju je pritisla velika tuga i nije se mogla riešiti osjećaja, da je to najveća nesreća, koja ju je mogla zadesiti.

Seki su godile njegove rieči, pa je nastojala, da što više bude s njim i vazda željela, da započne razgovor o Tomi. Kad ode stric Ivan, nesta i razgovora o Tomi. Nije ga više imala s kim voditi, jer sama nije mogla počinjati i nije znala, što bi govorila, a drugi su puštali to s mirom. Zbog toga je i njezina tuga za stricom Ivanom bila i duboka i iskrena. Rado se je navijala u Jadrinu blizinu, jedno, jer ga je veoma cienila i voljela kao starješinu i velika gospodara, a drugo, jer je otac njezina Tome, pa je očekivala, da će joj on što god početi o njemu govoriti — svejedno, da li dobro ili zlo, ali samo da govori o njemu. Nije postigla žuđenog cilja, jer je Jadre bio posve zatvoren, tmuran i miran i tih i namrgođen kao nikad prije. Kad su Ivana pokopali, on je prošaptao, tako da ga nije nitko mogao čuti: »Sad mi ode i ti. A'ko mi još i ostade?« Ika je duboko osjećala s njim i razumjela ga, no ni njoj više nije bilo do razsipanja nježnosti i topline, kad se je već i sama sušila i kvrčila kao hrastova kora. Dobra je volja bila tu, zvukovi su najopojnije ljubavne glasbe u njoj šumili i razliegali se njezinom razpjevanom dušom, ali — nije više bilo glasbala, koje bi moglo te čarobne zvukove dovesti u ovaj sviet

i dati im život, koji bi i drugi mogli čuti i osjetiti. Ona je sva podrhtavala cielim tielom, ali ne od ljubavne groznice, koja ju je duhovno obuzimala, nego od tjelesne slabosti i izcrpljenosti, pa nije više imala snage, da Jadri pomogne nositi težko breme, koje je pritislo njegova leđa.

— Milinje moje — šanula mu je barem svaku večer, kad bi se pomolili Bogu i spremili na počinak, no to je tepanje zvučalo više kao molitva Svemogućem nego kao ljubavni šapat blage, dobre duše, koja želi sama pomoći i biti vazda pri ruci za svaku nevolju, za svaku potežkoću i nepriliku. Njezin je glas bio već posve razbijen, a njegova boja tmasta, maglenasta i bolestna. — Vidim ja i znam ja, kako ti je, al dat će Svemogući, slava Mu i vala, pa će sve dobro biti.

— U Mrkobraduši, miljenice moja — tamo će nami biti dobro — odgovarao je on vazda isto i uviek jednakim bolnim naglaskom, koji se više ni ne tuži, ni ne obtužuje, ni ne jauče, nit se grozi, nit traži lieka i izlaza. — Naše j' bilo, a sad — kako Svemogući da, slava Mu i vala.

Kresina je jasno vidio, da među čeljadi prevladava Josin duh i da njegov ugled raste iz dana u dan. Kad se radi o kakvom novom pitanju, koje ih zanima kao ljude i graničare, Joso je onaj, koji će vazda pogoditi pravu žicu, u koju onda svi složno udaraju. Jadre nije mogao zaključiti, da Joso ne misli dobro i pošteno, a da je pametan, to je bilo izvan svake sumnje, ali njegov je način mišljenja i razglabanja i umovanja bio Kresini posve buntovan i neprobavljiv. Uzprkos tome uvjerenju i osjećaju, nije se na njega ljutio, nego je samo pozorno pratio i njegov rad i njegov upliv na kućnu čeljad. To je radio tim zdušnije, što je već u svojim mislima tražio svog nasljednika i budućeg kućnog starješinu, koji će nastaviti i održati Kresinove uspjehe. Nekoliko je starijih, no Jadre se nije mogao ni za koga odlučiti, jer su bili prilično poodmakle dobi, a nije se nijedan osobito izticao nad ostalima, pa ne bi imalo smisla, da njima kome povjeri vodstvo zadruge, jer ne bi stvorili ništa, a ubrzo bi morali ili uslied smrti ili uslied starosti prepustiti vodstvo kome mlađemu. Stoga je odlučio, da onda on sam odmah izabere kog mlađeg. Dugo je mislio na Josu, pa da je samo malko bio stišaniji, da je znao više šutjeti i u sebi prenieti, izbor bi svakako bio pao na njega bez veli-

kog razmišljanja, no ovako je Jadre zastao i motrio dalje. Još su dva ozbiljna takmaca za to mjesto — ne takmaca, što bi oni to željeli i natjecali se, nego u Jadrinim mislima i osnovama. To su Dane, kovač, i Perjas. Danu je ubrzo Jadre izpustio iz svih osnova, jer se je previše bavio samo svojom kovačijom, jer mu je žena — tako se barem Jadri činilo u tolikoj mjeri, da je vjerovao, da ona — prćija. Dane je nešto kovao nekom Babiću i Jadre je posve slučajno vidio, da je on donio u torbi sir i dao ga Dani, a od Dane ga je uzela njegova žena i odniela u svoju sobu, da nikad više iz nje ne iziđe. To je Jadru toliko upeklo, da je za nekoliko dana upitao Iku kao posve slučajno:

— Uprav mi se učinilo, da j' nikidan Vid Markuličin donije našem kovaču sir...

— Daaa! — zanieče Ika. — Nije, ne. Tebi se učinilo.

— E, e. Meni se samo pričinilo — popusti on odmah, jer je dobio potvrdu za svoju sumnju. Bilo mu je dosta, da zaključi, da tako ne može biti gospodarica čestite graničarske zadruge, a da metne Danu za starješinu, a nju ne, bilo bi zamjerke i svađe i plača, jer ne bi nikako mogao obrazložiti, zašto ne će nje, kad njega meće na to mjesto.

Ostadoše na izboru još samo Joso i Perjas. Joso je okretniji od svog strica Perjasa, a njegova Stana mnogo bolja od strine Barice, pa je stoga skoro pala odluka za Josu, no kako Jadre nije htio ni naglo ni nenadano napustiti starješinstva, nije nikom, pa ni Iki, ništa govorio o svojim osnovama.

Međutim se pročuše dva važna događaja: proglašenje novog zakona o granici i uvođenje Bachova absolutizma u carevini. Novi graničarski zakon je — po shvaćanju starih graničara — imao najstrašniju manu, osim mnogo drugih manjih, što je dopustio diobu zadruga već na temelju manjine glasova zadružnih članova, jer je to ujedno značilo službeno odobrenje — razpada zadruga. Kad je to Jadre čuo od samog kapetana u Lovincu, osjetio je udarac posred srdca, i da nije sjedio, bio bi se sigurno srušio na pod, jer ga noge ne bi bile održale.

— Gotovi smo, gospodin kapitan! — rekao je i uzdahnuo, kao da izbacuje srdce na uzdahu.

— Uprav se ti ni ne moreš tužiti na svoju čeljad — odgovori mu on.

— Ne živi moja čeljad, gospodin kapitan, izvan svita, a kad Obsenica poplavi, ne gleda, koje j' čija zemlja, man dere, kud stigne.

— Već ima, moj vridni Jadre, prikoviš potajni dioba, pa j' car mora ništo načiniti, da se to uredi.

— E, i: uredi li, uredi! — odgovori Jadre veoma tvrdo i oporo, pa nastavi istim naglaskom i razpoloženjem: — Čujem, da smo dobili junačku plaću i mi i naš vridni ban Jelačić, što Mađare skinišmo caru s vrata?!

— Paaa, kako bi ti reka?! — poče satnik nesigurno i u najvećoj neprilici.

— Ništa, ništa, gospodin kapitan — priskoči mu Jadre veoma ljutito u pomoć. — Recimo popu pop, a bobu bob: čim je car Mađare kaznije, što su se digli na njega, tim je nas nagradije, što smo ga spasili. Tako j' to i nikako drugačije!

— Pa, kako bi ti reka?! — mucao je satnik i vrtio se kao zmija na trnu, jer je mislio isto kao i Jadre, a opet mu ni njegov čin ni njegov položaj nisu dopustili, da govori otvoreno.

— Reka sam ja vami sve, pa vi meni ne tribate više ni bile ni crne. I ja vami velim, da uni naši momci nisu s kozami travu pasli, iako su čobanili.

— A koji to momci?! — upita satnik, jer nije razumio, što je Jadre htio reći.

— Kad se kod nas pročulo, što nam carevina dade za valu i nagradu, niki rekoše ovako: ja, na priliku, nosim za vas vriću šenice na ramenu, jer vi niste kadri, a vi se unda još obisite na vriću i ne date mi, da je nosim ka čovik, man mi zanovetate. Što ću ja, ako sam pametan čovik — vele ovi naši momci — man tresniti o ogredke i s vami i s vašom vrićom, pa nek vas nosi vrag sebi za užnu. Tako vele naši ovi mlađi.

Satnik je šutio kao niem, a u Jadri je kuhalo, da bi se zmije o njeg bile trovale, da je slučajno koja naletjela, pa se prevarila, da ga ujede. Satnik je gledao preda se i samo bi, od čas dočas, bacio na njega letimičan pogled, smišljajući, što bi mu rekao, da ga ublaži. Poslije duge šutnje podigne glavu, zagleda se ravno u Kresinu i reče mu:

— Mudar si ti i pošten, vridni moj Kresina, i tvoja zadruga dade za carevinu već mnogo junaka —

— E: dade li, dade! — upane mu Jadre u rieč.

— I ja tako velim: dade mnogo junaka, pa se unda zna, kako mislite, al morate i cara razumiti. Njemu nije lako.

— Da su mu svi ka mi, moga bi mirno ne samo carevati nego i spavati — i opet upane Jadre.

— Est i to. Nego, un mora na sve misliti.

— Al pošteno i pravedno: sa poštenima pošteno, a s lopovim, kako zaslužuju. Nego meni se čini, i na moj je račun ovako: ako oćeš, da te car nagradi i da ti bude dobro, moraš biti lopov i digniti se na njega.

Satnik je i opet izgubio svoju misao, pa časak zastao, a onda će povišenim glasom:

— A što veliš, kad car sad odredi zakonom, da su graničari odsad vlastnici i podpuni gospodari svoje zemlje, a ne samo uživaoci kao dosad?!

Jadru malko zateče taj njegov upit, jer nije uobće ni zarezivao tu odredbu novog zakona, časak se zamisli, a zatim se nasilu osmiehne i reče:

— To j' uprav tako, gospodin kapitan, kun da bi ja sad uzeje tu vašu kapu vami s glave, pa vam je pružije i reka: »Na! To j' sad vaše!« Uprav tako j' s ovom našom zemljicom.

Kući je išao sam, pa je imao vremena, da razmišlja i da se stišava. Pomalo je dolazio k sebi i sve mirnije i mirnije i mirnije primao događaje, kakvi jesu. On ne može ništa promieniti, ali može i mora povući iz svakog pametan zaključak i prema tome se onda i vladati. Bilo je već kasno, kad je stigao kući. Pripoviedao je kod večere ljudima, što je razgovarao sa satnikom u Lovincu i rekao im, što mu je odčitao. Usred razgovora opazi, da nema Ike među ženama kod druge stolice, no ne reče ništa, samo ju je očima tražio po kući. Pogled mu se ustavi na Luciji pokojnog Ivana, koja se je bila sva savila u klupko i glavom skoro ticala stolicu. Barica je Perjasova obavljala planinkine poslove. Jadre već skoro zausti, da pita za Iku, no onda se predomisli. Kad je došao, još ju je zatekao u kući na nogama i nije mu se tužila, da je što boli, pa je možda izišla kud van.

Svi su se slagali s Jadrinim izlaganjem, a napose Joso. On je u svojim mislima bio još žešći i odlučniji, no nije se pristojalo, da kod stolice mnogo govori. Samo je povlađivao otčeve rieči.

Iku je zaboljelo i morala je leći u postelju, a odredila je, da je za vrieme njezine bolesti zamjenjuje Barica Perjasova.

— Što j' to s tobom, miljenice moja? — upitao ju je Jadre, kad je vidio, da ju je ozbiljno svrnulo i povalilo u postelju ko pokošenu travu.

— A nu, milinje — odgovori ona tiho i smireno. — Ni ne boli me ništa. Samo me nikako drži...

Bolovala je samo nekoliko dana i ugasila se kao svieća, kad dogori. Prije smrti je često pitala za Tomu, pa joj je Joso svaki put, ako je bio blizu, ponovno pripoviedao, što je pisao, a što je ona već i tako znala. Kad nije bilo Jose, onda su joj to isto pripoviedali drugi. Seku je nasamu prizvala i rekla joj:

— Rano moja, budi š njim strpljiva. Dobar je un i nije dobar. Ti ćeš to, jadna ti sam, još viditi, al se strpi.

Seka nije pravo razumjela, a Ika joj nije dospjela reći, jer nije našla pravih rieči, kojima bi joj uvijeno prikazala, da je opazila na njemu, da rado gleda žene. Ona je tu svoju tajnu poniela sa sobom u grob, a Seka je uzalud kušala, da rodnim suzama dokuči, što joj je svekrva nagoviještala i zašto ju je bodrila, da bude strpljiva. Taj razgovor nije bio jedini razlog, s kog je Seka gorko plakala za Tominom majkom, ali je svakako bio najrodniji izvor njezinih suza.

Kad je Kresina prenio prvi udarac, koji mu je zadala Ikina smrt, opet se je uzpravio i ravnao zadrugom, motreći otvorenih očiju Baričino gospodarstvo, kao i sve pojave, koje su stizale na njihovo ognjište. Zadruga je živjela svojim redovnim životom, poslovi su se odvijali kao i prije, čim je izbliedilo iznenađenje i stišala se tuga zbog Ikina naglog odlazka. Nova je planinka pomalo uvađala neke promjene, jer svaki čovjek ima svoj posebni način rada i uprave, pa i kad se drži posve istih načela i smjernica, koje je zatekao, kad je preuzeo na sebe teret dužnosti i odgovornosti. Sve teče nenapadno i pomalo se uobličuje prema naravi i sposobnostima onog, koji upravlja. I ovdje se pokazalo životno pravilo, da ljudi nisu jednako ni sposobni ni marljivi ni predani poslu, no uzprkos toga, život teče dalje, i nitko nije nenadomjestiv, jer mora biti nadomješten. Barica se je vladala mirno, mudro i dostojanstveno, kako do-

likuje domaćici ovako velike kuće, a ključevi su joj zveckali o bedro nenapadno, bez izazova i upozoravanja. Prema ostalim se je ženama vladala posve ljubazno i pažljivo, nastojeći svakom zgodom, da im nikad ništa ne učini uz nos, osim gdje doista mora, jer baš tako mora biti, pa kome bilo pravo, kome krivo. Napose je mlađim ženama posvećivala posebnu pažnju, kad su očekivale diete ili ga imale na prsima, a takih je vazda u kući. Tu je Barica bila doista na visini, kao da se sjeća svoje mladosti, kad je ona bila u jednakom položaju i bila željna ne samo mira nego i boljeg zalogaja. U tom je svom nastojanju, da im ugodi, išla tako daleko, da je svakoj dala posebno i mlieka i skorupa i sira i masla, da im bude vazda pri ruci, kad god zažele za sebe ili za diete. Jadre je to opazio i u prvi mu čas bje neobično krivo. To je značilo očito prćijanje i dielenje, pa bilo i u najboljoj namjeri. Predviđao je posljedice i odlučio, da će Baricu svakako upozoriti na liep i obziran način, da to ne čini, jer se na taj način samo podpiruje onaj duh, koji i tako već dulje vremena provejava u glavama svih mlađih ne samo u njegovoj zadruzi, nego i u drugima još više, jače i otvorenije, jer su slabije i klimavije od njegove. Dugo se je skanjivao, jer se nije dogodilo ništa osobita ni neugodna, što bi ga turnulo i ponukalo, da bezodvlačno nastupi i uređuje. Naprotiv: sve se razvija posve liepo i mirno, možda još bolje nego za pokojne Ike, barem s obzirom na zadovoljstvo žena, što je vrlo važno, pa i odlučno u svakoj ljudskoj zajednici.

Kresini nije bio po ćudi postupak, ali su ga posljedice umirivale i nije htio zapinjati za kotače, koji se uredno i bez škripanja okreću i obavljaju svoj redoviti posao. On je nezadovoljan igrize se već i na samu pomisao, da su se u njegovoj zadruzi posve udomaćili »moji lončići«, »moja varenika«, »moj skorup«, »moje maslo« i »moje dite« — ali, jednostavno nije imao ni snage ni odlučnosti, da tome stane nakraj. Malo pomalo se je stišavao, patio i uviđao, da za to vrieme i prilike nisu nepodesni taki običaji, nego — da je on suvišan i da ih ne razumije. S dana u dan je osjećao sve više i više, sve jasnije i jasnije, da bi bilo bolje, da ga nema, jer je zasad nezadovoljan, a ubrzo će postati ne samo suvišan, nego i štetan. Tako je počeo osjećati i zamislio se.

Gospodarstvo je inače išlo u starom zamahu i pravcu. Jadre je u svojim kostima, u krvi i u duši nosio staru predaju prošlih vremena i pokoljenja, gojeći prema tim svetinjama najpožrtvovniju pobožnost i odanost, kakvu ne može ni diete osjećati prema svojim roditeljima. To je veće i jače, jer je djetinja ljubav vezana na dvoje ljudi, dok je ova ljubav ukotvljena na svim grobovima prošlih pokolenja i ujedno obuhvaća sve kolievke, koje će se u bezgraničnoj budućnosti bilo kada zaljuljati kod tog starog ognjišta i izpuniti pjesmom djetinjeg zdravog plača začađale prostore, kojima prođoše davni pradjedovi. Ta je povezanost s prošlošću i budućnošću u skrušenoj pobožnosti i odanoj vjernosti posve jednaka vjeri u Svemogućeg. Tko tu svetinju u sebi osjeća i sviestno je nosi, on je ne može ni izgubiti ni zabaciti, jer je to jedno s njegovim bićem, to je bitni sadržaj njegove duše. Najveća bol za djecu je, kad vide, da njihovi roditelji težko griešе; najstrašniji doživljaj za pravog vjernika je, kad zateče svog svećenika u griehu prema zajedničkim svetinjama, kojima se je on zavjetovao i posvetio im svoj život i svoje sposobnosti; najstrašniji udarac za nosioca i predstavnika pradjedovske predaje jest svakako spoznaja, da se te svetinje krnje još pod njegovim vodstvom, a da nema snage, da to sprieči.

Kresina je svom težinom i s velikim bolom u duši osjetio svoj takav položaj. Ne događa se ništa, a ipak se toliko toga događa, da mu se magli pred očima. I u kući i oko kuće i u crkvi i pred crkvom — svuda osjeća novo strujanje, novi način razgovora, a napose novi način izražavanja prema starijima i predpostavljenima, da se starim ljudima koče oči od čuda i usta se kamene, kad to sve čuju i mirno slušaju. A doista slušaju posve mirno, iako je sve protivno njihovim nazorima, njihovu odgoju i njihovim običajima, jer i sami priznaju u nekom posve skrovitom kutiću svoje duše, da ta mlađarija govori pametno i da se njihovi nazori ne dadu ustaviti ni psovkama ni batinama.

U samoj graničarskoj upravi se ne događaju velike promjene, osim što je u temeljima poljuljano staro pravo i stanje tim novim zakonom. Mladi su zadovoljni i s vlastničtvom zemlje i s mogućnošću diobe zadruga većinom glasova zadružnih članova, no stari vide u tom početak razsapa; mladi su gotovi na bunu, što batinanje kao redovna

kazna nije ukinuto, jer je to najveće poniženje za čovjeka, dok stari to još mogu podnositi, jer je batina nikla u raju; ipak i jedni i drugi predviđaju, da bi se iz tog stanja mogle pojaviti najveće nesuglasice između graničara i graničarske uprave. Živci su bili prenapeti, osjećaj prava i nepravde bio je iztančan do opasne oštrice, koja je svakog časa mogla puknuti. U jednom su pitanju bili svi složni bez i najmanje razlike: išli smo protiv Mađara s lozinkom: Mi se ne damo! Mi ne damo, da nam tuđin uvađa svoj jezik u naše urede! Tako smo išli, za to smo ginuli i mi smo pobiedili. Mađari ne mogu i ne će uvoditi svog jezika, jer smo ih potukli. Štoviše: kod njih uvađaju tuđi jezik kao kaznu, ali — i kod nas, tamo preko Vojne Krajine, kao nagradu uvađaju tuđi jezik u naše urede i mienjaju naša hrvatska imena našim ne samo gradovima nego i zaselcima. Kad su te viesti doprle u naše strane, u temeljima su zaljuljale sve stare svetinje, koje su bile spojene s pojmom cara i carevine. Što se događa u Vojnoj Krajini i što je tu čista vojnička uprava, to odgovara i predaji i potrebama, pa nitko ni ne pomišlja, da su tim okrnjena narodna prava. Posve je drugačije s onim preko te naše granice. Dočulo se je, da ni s Jelačićem nisu postupali onako, kako zaslužuje onaj, koji je spasio carevo priestolje, a graničaru ne može biti ništa strašnije, ništa odvratnije nego nezahvalnost. Čim je više mjesto, s kojeg dolazi, tim je strašnija i osjetljivost. Car je po graničarskom shvaćanju odmah iza Svemogućeg, i što god on određuje, to je dobro, a ukoliko ipak do njih to dobro ne stigne, nije odgovoran car, nego oni, koji su između naroda i cara. Tako je to bilo od pamtivieka i stoga su mnoge težke pojave olako prenešene i onda, kad je narod na njih odgovorio otvorenim ustankom. Careva je osoba vazda stala iznad svih smutnja i razprava.

Sad se poče među najodlučnijima, među najsmionijima i među najupućenijima šaptati na uho:

— Car je granicu zanemario, a banovinu izdao.

Zasad je to bio samo šapat među najpouzdanijima i među najopreznijima, no ako to prodre i do onih neopreznih, može svakog časa planuti u kolu djevojačka pjesma:

Oj Rvacka, naša majko mila,
Zašto si se s Mađarima bila?!

To će biti samo početni stihovi, a što će dalje naslagati djevojačka duša, koja krvari il' za bratom il' za otcem il' za zaručnikom, koji natopiše svojom krvlju bečka predgrađa, da spase caru priestolje — to je nepoznanica doduše, al' je upućenu nije težko riešiti. Kresina je sve to slušao, motrio i svojim bistrim umom obuhvatio, ali je osjećajno strahovito patio i strepio pred onim, što će morati biti posve naravni plod tog strujanja. Da mu je došao Glasnik s neba i rekao:

— Spremi se, Kresina. Kucnuo je tvoj zadnji čas! — on bi sav blažen sklopio svoje navorane ruke i uzdahnuo iz dna duše i prošaptao:

— Vala Ti, Svemogući, što si se sitije mene, nevridnog!

Al Glasnika nije bilo, on se je osjećao tjelesno još posve dobro i bio je krepak, te se nije žacao nikakva posla, kad je bilo potrebno, da i on podmetne svoja leđa. Tješio se je, da svakako ne će više dugo gaziti zemlju, a možda i dotad ostane sve po starom, možda mu uspije, da održi na okupu cielu zadrugu i da i druga pitanja izvan zadruge ne izazovu većih potresa i nesreća. U tim je mislima došao do zaključka, da će ipak od svih tih velikih zadruga posve nuždnim prirodnim razvojem događaja nastati ciela sela. Nema druge: to ide tim putom. I njemu je počelo pomalo liegati u pamet, da uz taj novi duh ne će biti nikako moguće održati zajednice, u kojima bi se već mogli međusobno ženiti i bez crkvene dozvole. Nije baš to pitanje, koje je važno, jer se na to ni ne pomišlja. Nadvođani i Podvođani bi se već davno mogli uzimati, no još nikom ne dođe u glavu misao, da se to i čini. Nije to pitanje, ali je ipak dokaz, kako se krv raztanjuje, a onda lako oslabi i obiteljska veza, bez koje zadruga ne može ni postojati, a kamoli da bi mogla biti čvrsta, jaka i složna.

Nošen tim mislima, odluči i opet jednom paliti veliku vapnenicu.

— Što će nam? — upitao ga je Dane kovač, koji je sad bio iza njega najstariji Kresojić.

— Imamo vrimena, a imamo i ogredaka, drva ćemo navesti, pa nek se nađe i klaka, ako uztriba, a u dobroj ga kući vaik triba — odgovori Jadre posve mirno, ne odajući svojih potajnih misli i nakana.

*

Uz ostali su posao obavljali i taj, a Jadre je u tom naletu zaboravio ne samo na sve svoje brige, nego napose i na pravu nakanu, zašto pali vapno. Doduše, ta je zaborav vazda trajala samo, dok je bio u poslu, a čim bi ga ostavio i ili sjeo k stolici ili legao na počinak, bio je kao na mravinjaku od brige, nemira i tuge, koja ga je izjedala. Najviše ga je ubijala bezsanica, pa je počeo propadati i sušiti se. Barica je svojski i pošteno nastojala, da mu vazda namakne štogod bolje da pojede, no on t[illegible]e trpio i svaki put je, kad bi ga iznenadila, podielio dj[illegible]a ona pojedu. Sve je neopazice ljubav pokojnog Ivana prešla i na njega prema izabranicima pokojnog brata: Srđen, Nikola i Kikica bili su i njegovi ljubimci, a uz njih Josin Ante, Martin pokojnog Mate Ivanova, a onda i ostala djeca u kući.

— Čovik s dicom poditinji — znao je govoriti — al nisu dica kriva, što stari poditinje. To nosi vrime sa sobom.

Osjećao je, da ga saobraćaj s djecom veoma odmara, jer ne treba ništa ni težka ni neugodna razmišljati. Samo se prepusti čavrljanju kao splav niz vodu, a to mu godi.

Seka je vazda osjetila neopisivu sreću i zadovoljstvo, kad bi god opazila, da je djed uzeo na krilo njezinu Kikicu ili koje drugo diete, jer je barem tako osjećala izravnu vezu između sebe i te obitelji, kad se Tomo odvalio u sviet kao hajduk u planinu. Pisao je vrlo riedko i nikad nisu mogli pravo doznati, što radi, osim da je u državnoj službi. Ona je umirala od tuge i čežnje za njim, a bilo ju je i sram, kad bi tko kod crkve upitao za njega, a ona ne bi znala odgovoriti nego posve neodlučno, nejasno i nesuvislo. Pokušala je vazda nešto izmisliti, no to je bio mučan posao, jer su se pisma dielila kod crkve, i kad bi koje došlo, odmah bi ga tamo otvorili i čitali glasno, tako da je slušao svatko, tko je htio. A radoznalih je bilo vazda i previše, jer su sve rođakinje smatrale svojom dužnošću, da se odmah zanimaju i da čuju, što piše, a koje nisu rođakinje, te su smatrale najvećim zadovoljstvom, da izravno doznaju sve novosti. I tako je uviek gužva oko onog, koji bi čitao. To je redovno bio Sekin djever Joso ili koji mlađi dječak, koji bi baš naletio između naroda, kad bi pandur uručio Jadri ili kom drugom ukućanu pismo.

Uz take prilike ona nije mogla mnogo izmišljati, osim kad bi računala na zaboravljivost one, koja bi je baš što

upitala o njemu. Najviše ju je smetalo i vriеđalo, kad bi je koja, tobože u šali, upitala:

— Kako tvoj gospodin Tome?!

Taj »gospodin Tome« upravo ju je rezao posred srdca i vazda joj nagnao u lice krv biesa i srama — ni sama ne bi bila mogla reći, što je u njoj jače. I drugi su graničari postajali gospoda, i velika gospoda, a i iz njihove kuće ima već mnogo ljudi u svietu, pa i jedan barun, i nikom ne pada na pamet, da podrugljivo pita za tu »gospodu«. Samo je njezin Tomo dospio na jezike zbog svog gospodstva. To ju je smetalo tim više, što joj se podkradala misao, da je tu možda i proti njoj neki mali, pa i najmanji žalac, jer su Skorupi obćenito važili kao malko pogospođeni graničari, a i ona sama je već od kuće znala više neg ostale graničarske djevojke, napose u kućanstvu. Za života pokojne Ike Seka je vodila svu brigu oko povrtnjaka, što je za tadanje i tamošnje prilike bio neobičan i posve gospodski posao, a tu joj je brigu ostavila i nova planinka Barica, jer je vidjela, da je tom poslu najvještija i da ga obavlja s osobitom ljubavlju i razumievanjem. Ona je znala i kuhati neka jela, koja se u graničarskim kućama redovno ne kuhaju, a znala je i vezove, koje druge djevojke nisu znale vezti. Sve su te okolnosti i njoj davale oznaku nekog gospodstva, pa je sad vazda osjećala i izravni ubod, kad god je palo pitanje za »gospodina Tomu«. Uslied te svoje potištenosti i osamljenosti sve se je više i više zajedno s djecom približavala starom svekru Kresini i u njegovim blagim pogledima nalazila utjehe i ohrabrenja. On je očito razumio njezino duševno razpoloženje i češće je našao po koju dobru rieč, da joj pokaže, kako misli na nju i na njezinu nepriliku, dok je u isto vrieme i sam bio i nezadovoljan i nesretan zbog Tomina postupka.

— Nije mu tog tribalo, al — što ćeš?! — rekao je jedne zgode, kad je Seka spomenula pred njim Tomu, govoreći djeci, kako će se on brzo vratiti i donieti im »ništo lipo«. — Na moj račun, un je još ka ždribe, pa se mora izritati. Al proć će to njega. A more i postati kakav veliki plaćnik. Bog zna, što j' kome ostavije.

— Bog zna — odgovorila je Seka, jer nije znala ništa pametnije i zgodnije reći.

— Dobro pismen est, cugsvirar je bije, a dobije j' i nikolke kolajne, pa ne će propasti. Ne boj se, janje moje, za njega.

— Uprav, rode, da ti pošteno kažem — odgovori ona veoma smiono — ni ne bojim se ja za njega. Nikako me nije stra, al me j' uprav sram prid svitom, kun da j' otiša u krađu, Bog bije s nami. Ja ne znam, odkud mi to, al tako mi je vaik, kad me ko upita za njega.

Kad je Jadre čuo njezine rieči, podigne glavu visoko, otvori širom oči i netremice se zagleda u nevjestino bliedo, profinjeno lice, izaprano suzama i izpijeno neizspavanim noćima. Gledao je nepomično dosta dugo, a onda reče:

— Uprav tako, veliš, nevista?!

— Uprav tako, rode — potvrdi Seka.

Jadre duboko odahne i preko uzdaha jedva izgovori:

— Čudesno j' to, što ti veliš!

Ona ga je upitno pogledala, jer nije razumjela, što je htio reći, a pitati ga nije kanila, jer se je i sama bojala nečesa posve nepoznatog, a Jadre je isto tako prĕdao pred svojim mislima, koje su se poklapale s onim što je pokojna Ika odniela na usnama neizrečeno.

— Znaš, dite moje poče Jadre iza odulje stanke — Svemogući nije nikad u neprilici, kad nas stvara, kakve bi nas načinije. Svaki je drugačiji, iako j' ista krv. Svak nosi svoju dušu i svoju zvizdu, pa da j' deset braće, ne mare i ne moraju biti ni dva ednaka. Tako j' to, odkad je svita i vika, i tako će biti do kraja. A nije moj Tome loše duše. Bože, sačuvaj, dite moje, a ja bi tebi sad i reka, jer ste vi dovika svoji, a ja ću otići jä danas jä sutra, pa bi ti ka svom ditetu i mora reći. Nego, est u njemu ništo, što nije često u našoj krvi. Un je vaik volije i prelo i sabor i kolo i sve vragolije, di se mlađarija roči, a lip i est ka jabuka, pa vaik sve š njim i za njim.

Jadre je naglo prekinuo označivanje Tominih svojstava, jer se je prepao, da bi mogao pretjerati, pa reći sve, što misli, no i to je već bilo Seki dovoljno, da se u njoj posve izradi misao i sumnja, koja ju je dotad samo podilazila i obilazila kao napastna maglica. Sad joj je jasno sievnula misao, da je Tomo taki zbog svoje naklonosti za pustolovinama i ženama. Zaprepastila se je pred jasnom golotinjom te misli, ali je ujedno osjetila olakšanje zbog

toga, što je našla jasno rješenje te zagonetke. Barem zna, što je i kako je. Neko je vrieme mramorkom šutjela, osjećajući, da će joj suze uteći niz obraze, pa stisne zube i usnice, pritaji se i skupi svu snagu, pa upita:

— A, vaj, rode, misli li se un vratiti?!

— Ćerce moja, kad, tad, un se mora vratiti, jer svi puti vode amo — odgovori Kresina posve sigurno i odlučno. — Ako se un ne vrati brzo, unda ćeš ti k njemu.

— Ja k njemu?! — iznenadi se Seka i zine od pustoga čuda, koliko joj je ta misao bila nova i neobična.

— K njemu, k njemu, dite — potvrdi Kresina. — Ako se un tamo ne ustabeli, doć će brzo, ako li ostane, pisat će po te, a ne piše li un i ne dođe, unda ćeš ti pisati njemu, da te eto k njemu s dicom. Ako ja još poživim, unda ću ja to sve tako uperiti, ne poživim li, unda ti to ostavljam ka na smrtnoj uri. A ja ne ću više dugo. Vidim ja. Ni ne mogu, ni ne triba me više. Ja sam svoje učinije, i sad mi je vrime, da se mičem. Tako j' to u zakonu našeg Svemogućeg, slava Mu i vala.

Govorio je odlučno i posve mirno i sabrano, a Seka se nije mogla snaći od pustog iznenađenja, jer joj nije još nikad bila ni sievnula u glavi misao, da bi ona mogla kud u sviet, pa još i s djecom.

Zamuknuli su. Seka se nije mogla snaći u tim novim i posve neočekivanim mislima, a i sam se je Jadre zatekao pri pomisli, kako on dođe na taj zaključak? Ako Seka otiđe s djecom, to znači svakako razsipanje zadruge. Drugačije je to, kad mladić ostane u svietu, postane državni službenik i tamo se oženi, stvori svoju obitelj i više se ne kani povratiti na ognjište i na težački i graničarski posao. To je posve drugo nego ovo. Tu je žena graničarka, tu su djeca, tu je već troje djece, pa sad sve njih trgati s korienom iz ove zajednice i s ognjišta?! — I Jadre se je smeo, pa se poče pitati, tko njemu baci u glavu taku misao. Nije našao odgovora, ali nije ni pomislio, da bi morao opozvati, što je rekao. U njemu je očito bez razmišljanja i bez dugog vaganja sievnula misao i nada, da bi možda baš tim bilo spašeno sve: vratili bi se svi skupa. Vjerojatno je ta nada i želja majka njegove odluke, koju je nepromišljeno izrekao Seki i sad kod nje ostajao.

Temeljna je misao i sadržaj Jadrina bića: sve je prolazno osim zemlje i ognjišta na njoj. Treba to znati voljeti, milovati i predano ljubiti bez štednje, pa se onda ne trebaš nikad ništa bojati, jer ti je korienje u zemlji.

Matina je udovica Matija bila krepka i naočita žena, pa su se prosci počeli javljati brže nego za druge udovice. Ona nije bila nestrpljiva. Nije joj se žurilo ni zbog toga, što su dva sinčića na ognjištu, pa je briga za njih bila jača od svih drugih osjećaja. Barici su kao planinci dolazile do ušiju mnoge ponude prije nego i samoj Matiji, jer su oni, koji su se za nju zanimali, vazda kušali izdaleka doznati, kakvi su izgledi za uspjeh. Njoj je bilo posve jasno, da se Matija mora udati, jer bi bilo i neopravdano i grieh, da tako mlada žena ostane tu na ognjištu samo kao radnik. Nije to ni prirodno ni liepo. Najprije je govorila o tom s Perjasom i rekla mu svoje mišljenje, a onda je oprezno spomenula i Jadri.

— Vidim ja: odvest će nam je — rekla je.

— A nu — odgovori Jadre posve nejasno. — A što veli Matija?

— Nisam je pitala, dok s tobom ne divanim.

— Dok ništa nije, ne triba ništa ni divaniti.

— Eeee, al tu nije, da nije ništa. Ima tog već puno.

— Unda divani š njom, pa kako joj drago. Nek una reče, kako će.

Na Jadri se je osjećalo — i na držanju i na načinu govora i na izražaju lica i očiju — da s pola volje razgovara. Nije više rekao ni jedne rieči nit je čekao, da li će mu Barica što reći, već se nekako tromo i kao nehajno okrenuo i otišao, ostavivši Baricu kao na cjedilu. Stajali su pred kućom. Odmicao je polako, kao da jedva vuče noge za sobom, a ona ga je pratila pogledom, koji je bio i čuđenje i pitanje. Ušao je u viganj, odkud se je čulo Danino udaranje gvozdenim čekićem po usijanom željezu. Jadre je stao kraj nakovnja, a Dane odmah usporio udaranje, pa i presta.

— Esi li, junače? — upita Kresina i oboči se na nakovanj.

— Pomalo, pomalo, braco! — odgovori kovač.

— Znaš, što sam te doša pitati? — reče Jadre, gledajući mu u oči. Pogled mu je bio umoran i nesiguran, pa se Dane iznenadi i prepane.

— Nude, nude.

— Ti si potlje mene najstariji — govorio je Kresina polako i odmjereno. — Ja ne ću dugo, a ni ne rači mi se više. Uprav sam susta, pa bi tije, da me izminete vi mlađi.

— Bog s tobom, moj Jadre! Pa ti si još ka planina čvrst. I ko bi tebe moga zaminiti?!

— Uprav o tom i oću da s tobom divanim. Uprav o tom: ko će me zaminiti?! Što ti misliš?!

— Ja uprav mislim, da tebe ne može niko zaminiti! — odgovori Dane odlučno i sigurno. Časak je šutio i nešto razmišljao, a onda nastavi, otežući i naglašujući svaku rieč: — Ne tribam ti divaniti, kad vidiš i sam bolje neg ja... Stariji odlaze edan za drugim i nose sobom u grob mnogo. Mi mlađi ostajemo vaik ka sirote. Ja ne znam, kako ti misliš, al meni se vaik čini, da sa svakim našim starijim odlazi u grob i komad ognjišta?! Ne znam, kako ti misliš.

Kresina je šutio, a Dane nije ni čekao odgovora, već nastavi:

— Sad oćeš i ti, da ideš.

— Vrime mi je — odgovori Jadre suho i odrezano.

— Ja mislim, ka da još i nije tvoje vrime došlo. Ti ćeš jo?, ako Bog da, poživiti i moreš nam još mnogo valjati. Sve j' ovo mlađe dobro i vridno, čemu kraja nije, al je sve drugačije i nikako — kun da j' s drugog svita. Ja ti uprav ni ne bi zna reći, al je tako. Nego, ti još ne bi marije ovo puštati iz ruku i — tako. Otić ćemo, bojim se, ka i drugi, što odoše. Ka u ponore. A — esu li naši i ljudi i žene ka edni po edni — esu. — Al jope se bojim, da ćemo se skotrljati, čim ti puštiš uzde iz ruku. A esu — duša valja! — svi dobri.

— Ne mogu više, Dane — odgovori Jadre posve mirno i sabrano. — Ja to pipam u svojim kostim. Meni je dosta. Samo blunast čovik ne zna na vrime pridati uzde jačem i pogodnijem od sebe. Ja još, vala mom Bogu, nisam blunast, al sam susta i više ne mogu ni priko slamke, man edva čekam, da ednom od vas pridam sve u ruke, pa da radite, kako znate, kako morete i kako vam je Svemogući ostavije. Ti si, na moj račun, najstariji potlje mene, pa ako oćeš, moga bi ti uzeti sve u ruke.

— Ne daj, Bože! — uzklikne Dane odlučno i bez razmišljanja. — Nisam ja za to. Ti i sam znaš, da sam ja vaik u vignju i da se nisam nikad zbog drugi posala ni po kolinu

počeša. Ti to znaš ka i ja, pa unda nemoj ni spominjati, da bi ja moga tebe zaminiti.

— I ja tako mislim, al sam tije čuti, što ti veliš, i vala ti, kad si tako mudar — odgovori Jadre zadovoljno. — Nego: koga bi?

— Da j' na pamet i ljudstvo, ja ne bi nikog man Josu — odgovori Dane. — Ja sam već tako divanije i s Nikolom. I un ovako misli, nego — Joso bi u rat i s kumpanijom i carevinom, ako bi tribalo, kad ne bi išlo, kako un oće. A un oće vaik pošteno i pravedno, samo nije za to vrime. Ja tako mislim, pa bi bilo, na moj račun, najbolje, da Perjasa natovariš tim tovarom. Nevista Barica već i est planinka, pa nek un bude starešina. Ne zato, što j' una planinka, nego, jer je najpogodniji. Pametan est, nije naga, a nije ni popustljiv. Svi ga vole, i svi ćemo ga slušati, pa će biti dobar.

— I ja tako mislim, al sam tije čuti, što ti veliš. Joso j' pravi čovik, al se sve bojim, da ne će dobro svršiti. Un bi i s medvidom lomije pandžu, a to se ne more. Un bi i na cara viknije, kad vidi, da radi nepravde, a to se ne more.

— Eeee — otegne Dane i zagleda se preda se. — Ne more li se, ne more, al se sve bojim, da će se i vikati. I na cara i na sve, koji nam staju na žulj. Vidim ja to. A vidiš i ti.

— Ne mogu reći, da ne vidim — odgovori Jadre veoma tugaljivo. — Sve ja vidim i ne mogu reći ni to, da ne razumim. I razumim i vidim i znam, da ljudi ni ne griše, kad viču, al ja ne mogu: mene j' samlilo ka zrno šenice i, bilo, što bilo, ja više ne mogu. I meni dođe, pa bi i vika i psova i larma, ka moj Joso što larma usrid puka, al unda me ništo stisne u vratu i — gotovo j'! Ja više ne mogu, man ići svojim putom u Mrkobradušu, a vi — kako vam Svemogući da.

— Ja mislim, da ni nije tako — odgovori Dane, odlažući posao. Ruke je prekrižio na prsima i pozorno promatrao starješinu. Još je bio veoma jak i krepak čovjek. — Est uno, i ja vidim, da j' sve drugačije, nego j' bilo, kad smo bili dičaci, al tu se ne more ništa, man puštiti, nek iđe.

— E, e: puštiti, nek iđe! I ja puštam, nek iđe mimo mene, jer više ne mogu ni zajaziti ni ustaviti, al ne mogu ni plivati niz tu vodu. Što sam moga učinije sam za naš soj,

a sad vi nastavite, pa ako ništa drugo — ne osramotite ognjišta i radite, da se ne morate sramiti i bojati svratiti se na groblje.

— Ako j' tebi već dosta, moram ti reći, da ni ja nisam mnogo iza tebe, nego ja nisam bije na udaru ka ti. Samo j' u tom razlika. Ne ću ni ja dugo.

— Unda, veliš: Perjas starešina?! — reče Jadre, ne nastavljajući ni misli ni razgovora, na koji su bili došli.

— Un će biti najbolji od svi nas.

— A oće li biti dobar? — upita Jadre povišenim glasom.

— Najbolji! A dobar — nedobar — to j' u rukami Svemogućeg.

24

Posve se je odielio od svieta i nije nikog kraj sebe mirno podnosio osim djece i Seke Tomine. Takvo je njegovo držanje najteže snosio Joso, jer ga je doista i volio i neobično cienio, a najviše je razmišljao o svakoj pojavi i vazda nastojao, da joj dođe do koriena.

Vapnenicu su ozidali, zapalili i sve obavili, prije neg je on odložio starješinsku dužnost i otišao kumpaniji, da sam prijavi promjenu skupa s novim starješinom. Nije se htio upuštati u duge razprave s kapetanom, jer mu je već svega bilo preko glave. Sa svim je bio temeljito obračunao. Na povratku iz Lovinca jahali su korakom jedan kraj drugog. Jadre je šutio, pa je onda i Perjas smatrao svojom dužnošću, da ništa ne govori, dok ne bude pitan. Negdje na Dočinama reče Jadre:

— Klačinu sam palije, da imaš klaka, ako budete ziđali još koju štalu.

— Pa, ne triba nam štala — odgovori Perjas. — Za naše j' blago dosta prostora. I prikoviš.

Jadre ga samo pogleda izpod oka i ne reče ništa, a bilo mu je navrh usana, da mu reče:

— Šteta, što ne nosiš oko vrata zvono!

Ipak se svlada i prenese. Više ne progovoriše do kuće.

To je bio Jadrin posljednji čin kao starješine: odjavio se je posve službeno i propisno i tim činom nestao iz

kućnog života. Nije više išao ni u crkvu nedjeljom i blagdanima, nego je neprekidno ležao po danu pod velikom kruškom, koju je posadio bogzna koji pradjed, a po noći u svom starom krevetu. Djeca su se rado zadržavala oko njeg, ali je najuztrajniji bio Srđan, koji se nije uobće od njeg udaljivao. Starac je šutio i razmišljao, diete je šutjelo i kradom promatralo djeda, a sam Bog zna, što se je pri tom motalo u maloj djetinjoj glavici. S njim u krevetu nije spavalo nijedno, jer je Barica odredila tako, da mu djeca ne smetaju, a on nije prigovarao. Tako je od Ikine smrti uvedeno, pa i ostalo.

Njegovo je držanje bilo posve neobično, jer se nije tužio, da ga što boli, no pri tom se je vladao tako jednostavno i naravno, bez zanovietanja, da nitko nije mogao zapinjati ni za njega ni za njegov način života. Uostalom, u zadruzi je sve već desetljećima uvedeno njegovom upravom u stalnu kolotečinu, da se nije ni moglo dogoditi ništa, što ne bi bilo posve naravno, a da je kakav novi događaj izkrsnuo i pojavio se, on bi još uviek mogao svojim savjetom pomoći, ukoliko bi ga trebali, a ako ga ne bi trebali — bio bi dokaz više, kako se je u pravi čas maknuo s puta novim događajima.

Spočetka je dolazio k stolici, kad bi bili zajednički obroci, no ubrzo je i to zanemario. Nije uobće mario za jelo, a kad bi ga Barica nukala, da jede, redovno bi joj rekao, da mu donese pod krušku, pa čim bi ona otišla, on bi najviše podielio djeci, a sam bi tek štogod okusio. Ukućani su češće razgovarali o njemu i njegovoj bolesti, koju nisu nikako mogli razumjeti, jer se nije ni na što tužio. Na svako je pitanje odgovarao, da mu nije ništa, zatvorio bi oči i odmah se pritajio, kao da spava. Jedino je s djecom i sa Sekom razgovarao, ali i s njima pomalo i škrto. Ona je osjećala, da on nestaje, a s njim i njezino posljednje uporište u kući, iako su svi bili prema njoj veoma ljubazni i dobri. Ona je ipak osjećala, da je osamljena i napuštena, pa se je stoga često navijala k njemu, kraj njega bi podvila nogu, na nju sjela i šutke ga promatrala, dok on ne bi otvorio oči i pokazao joj, da ga ne smeta i da može govoriti.

— Kako ti je, rode? — bilo je njezino redovno pitanje.

— Uprav, râno, lipo — odgovarao bi i on vazda jednako.

— Boli li te di?

— Ništa, dite, i sve. Sve me boli. Ništa mi se ne rači, di se god dotaknem, boli me, kud se god okrenem, uvridim se ka na otvorenu ranu. I jope — kad mirujem i ovako kunjam, ne boli me ništa.

— Mili moj Bože, što to more biti? — pitala je Seka i njega, jer doista nije nikako mogla razumjeti, što mu je.

— Ovo?! Ovo ti je, janje moje, uno prid smrt — odgovara on posve mirno i sabrano. — Ja to vidim.

Perjas nije ništa odredio, da nije prije rekao Jadri i pitao ga za savjet. Jadre mu je odgovarao skoro vazda istim riečima:

— Ti ćeš bolje pogoditi neg ja, što sad triba.

Kad bi se Perjas dogovarao s ljudima, često bi naglasio: »I ćaća Kresina tako misli.« I on ga je u razgovoru zvao »ćaća Kresina«, jer je to postala obća oznaka i naziv Kresini među svima mlađima.

Barica je dobila upit od Jocana Bilića, cestara iz Egeljca, pod Velebitom, da li bi Matija pošla za nj. On je udovac bez djece, nešto malo stariji od Matije, ima svoju dobru kuću na cesti, ima dobru državnu plaću, pa će živjeti vrlo liepo i dobro. On spada doduše u svoju staru zadrugu, ali je ta kuća i zemlja oko nje posve njemu prepuštena, jer su ga odielili baš stoga, što je u državnoj službi. Barica je odmah bila svom dušom za tu osnovu, no najprije je razgovarala s Perjasom, pa kad je i on bio zadovoljan, govorila je i s Jadrom. Sve mu je potanko izpripoviedala, a on je sam poznavao Jocana i njegovu obitelj i sve njegove prilike. Šutke je slušao i vidjelo se, da ga viest ne uzrujava.

— Ne more una tu ostati dovika ka naša najmenica — rekla je Barica, da ga izazove na odgovor i da podkriepi svoju odluku, da pristane na Matijinu udaju.

— Nije najmenica, man čeljade u svojoj kući ka i mi drugi! — reče Jadre mrzovoljno.

— E, e! — požuri Barica. — Tako, brez svog čovika, a mlada žena.

— To est. A esi divanila š njom?

— Nisam, Dragi, tila, dok ne divanim s tobom — odgovori ona. — Kako ti rečeš, pa bi unda š njom.

— Divani, divani š njom. Una j' i dobra i pametna žena.

Matija je bila već s druge strane dobila poruku i težko se zamislila. U svojoj je duši bila sklona udaji, no odluku joj je otežčavala činjenica, što su tu s njom i dva dječaka. Kako može njih ostaviti?! Kako bi mogla prenieti preko srdca, da ih ne vidi nego u najboljem slučaju, možda, svake pola godine?! Kako bi mogla živjeti u vječnoj brizi, kako je njima i što rade, iako su oni u svojoj kući i svi ih vole posve jednako kao i ostalu djecu. Ipak — majka ne može biti ni mirna ni zadovoljna, kad djeca nisu i pod njezinim okom, pa im inače ni ne bila nimalo potrebna i koristna. Na te njezine bojazni i prigovore dobi kratak i jasan odgovor, da Jocan nije ni mislio, da bi ona djecu ostavila u kući Kresojića. On i tako nema djece, pa je posve naravno, da dječake ona uzme sa sobom i da će ih on slati u školu i brinuti se za njih kao za svoju rođenu djecu. Kad je to Matija čula, njezina je odluka bila kratka i odlučna, jer je Jocan viđen i pošten čovjek, kojeg svi ciene, pa ona ne može bolje prilike ni zamisliti, a kamoli željeti.

Kad je to Barica pripovjedala Jadri, on se je smrkao još više, neg je bio namrgođen, okrenuo se s boka na bok, zatim se izpružio poleđice, obuhvatio se rukama oko vrata, pridigao glavu, nekoliko puta težko odpuhnuo, pa poslije duge stanke rekao:

— To: ka da bi naši dičaci bili odvedeni s našeg ognjišta?!

— E, Dragi — potvrdi Barica veoma oprezno i nesigurno, jer je osjetila i vidjela na njegovu držanju, da ne odobrava. — Tamo bi im bila mate, druge dice nema u kući, nema nikog drugog osim nji, pa će im biti lipo.

— Na tuđem ognjištu! — odreza Jadre i opet odpuhne kao iz kovačkog mieha.

— Pa, tako, kako bi ti rekla, Dragi? — pentala je Barica u najvećoj neprilici. — I nije tuđe, eto, ka i svoje, kad su s materom.

— Što veli Matija?

— Una oće.

— Što veli Perjas?

— I un je složan.

— A ti?

— Pa, kako bi ti rekla? Ja uprav tu ni nisam ništa, al i ja velim, da nije loše. Al iđe to i mimo planinke.

— Kad ste svi složni, jêr unda mene pitate?!

— Bog bije s tobom, Dragi! A da koga bi pitali, man tebe?!

— Lako j' odtrgniti granu sa živoga stabla, al je niko više ne more nastaviti i oživiti — reče Jadre polako, naglašujući svaku pojedinu rieč, gledajući daleko prema Velebitu.

Barica se je u neprilici mjestoljila, spustila se na zemlju kraj njega i počela čupkati travu, očekujući, što će još reći.

— Unda ti veliš: ne! — reče Barica poslije duge šutnje, koju Jadre nije prekidao.

On ne odgovori ništa. Izvadi desnu ruku izpod glave, poravna brk, opet prebaci ruku preko glave i podboči se i njome izpòd jake, nekoliko puta odpuhne i zausti, da će nešto reći, al' glasa ne dade. Barica se je vrtjela kao na žeravici, pa da prekine težki muk, reče izprekidano i nesigurno:

— Jocan je pravi čovik... I tako... Mam je reka, da će dicu dati u carske škole... Tamo nigdi u svitu...

Jadre je samo odpuhivao, dok se nije nenadano trgnuo, uzpravio se i sjeo, uhvativši se rukama izpod rebara. Malko je zastenjao i oborio glavu na prsa.

— Ajme meni, uprav tebe zaboli! — reče Barica i nagne se k njemu. — Što ti je?!

— Ništa, ništa — odgovori on, uzpravljajući glavu i protežući leđa. — Tištavci. Ništa j' to u mojim godinami.

Nekolko je časaka tako ostao, a onda opet leže na bok, podmetnuvši ruku pod obraz.

— E l' te popuštalo?

— Dobro j', dobro.

— Kako bi unda s našom Matijom? — upita Barica.

— Kako ste odlučili, tako i načinite — odgovori Jadre posve mirno.

— I ti si za to?!

— Ne, ne! Ja nisam za to, al ja odlazim, a vi ostajete, pa radite unako, kako vi mislite, da j' bolje. I jêr me pitate?! Kad bi ja mislije, da još mogu i da smim, kako ja oću, ne bi bije vami puštije. Moje j' prošlo.

Sve je to govorio posve mirno, sabrano i bez i najmanjeg uzrujavanja. Češće se je mašao rukom pod rebra. Boljelo ga je. Inače je osjećao samo podpunu izcrpljenost

i slabost bezgranično i težko, tako da je jedva vukao nogu za nogom, kad bi ustao i išao u kuću. Nije nikom pripoviedao, kako mu je, jer se je i sam sebi čudio, što je to. Bilo mu je u podsviesti jasno, da ga je shrvalo, skršilo i povalilo na zemlju kao odsječen hrast sve ono, što se događa, što se valja svietom i dolazi kao poplava, a posve je protivno svim njegovim nazorima i osnovama. To ne udara, ne bije, ne ubija tielo izravno i krvavo, ali ga svakako uništava više, jače i sigurnije nego puščano tane, pogotovo u njegovoj dobi i s njegovim pogledima na život i družtveno uređenje ljudske zajednice.

— Moramo mi tebe pitati — odgovorila mu je Barica, jer je svakako željela, da i radi sebe i radi ukućana i radi ostalog svieta svakom zgodom pokaže, kako i ona zna cieniti Kresinove zasluge za procvat njihove zadruge. Inače — ona je u svojoj duši vrlo brzo i lagano prelazila preko onog, što je negda bilo i zaboravljala, da je Kresina stvorio Kresojiće. Sad je tu ona i njezin Perjas. To je njezina temeljna misao i jedini iskreni osjećaj, ali — premudra je i prepametna, a da bi to pokazala pred bilo kim osim pred svojim Perjasom. Njega ona bocka, kori, grizka i junači, da pokaže, da je on sad onaj, koji je uzeo uzde u ruke. Naravno — ne mogu pred svietom pokazati, da su sretni, što su se riešili Kresinova vodstva. To bi im svi zamjerili, jer koliko god i Kresina ima zavidnika, kad im je prilika, da još nekog ponize, onda bi i te kako skočili, da tobože brane njegov ugled s jedinom željom, da obruže i ponize novog starješinu. Uviek je tako ugodno drugom pomalo, nenapadno i jeftino — pljuckati u lice! Barica je to dobro znala, pa se i čuvala kao ljute zmije, da bilo pred kim pokaže, da Kresina nije još uviek na najuzvišenijem žrtveniku u njihovom kućnom hramu kraj ognjišta. Jedino pred Perjasom! On je, siromah, morao slušati žubor potoka, koji je tekao izpod Baričina jezika, kad bi ga ukočila nasamu. A nije ona zla žena, ali je nešto previše osjećala čarobnost i opojnost zvuka ključeva, koji su je kuckali o bedro i zveckali o stare ploče oko ognjišta, kad bi se spustila, da jarne vatru na tom čvrstom i razplamsalom ognjištu. Čudno je piće taj zvuk, pa opija, te mu samo najjači mogu odolievati i piti ga s ponosom i dostojanstvom — najveće odgovornosti i međusobne ljubavi.

— Unda Matija more za Jocana? — upitala je Barica i opet poslije dulje šutnje, koju Jadre očito nije kanio prekidati.

— Kako vam drago, al kad je una za to, unda joj nemojte braniti — odgovori Kresina posve mirno i odlučno.

— I dicu more odvesti?

— A što mogu siromašna dica?! — odgovori on i opet se uzpravi. — Bit će im lipše, dok su dica, neg tu, al... A nu!

Barica je još časak sjedila, da ne bude napadno, što odlazi, čim je dobila pa i ovakav njegov blagoslov za svoj postupak, a onda ustane i pođe, govoreći posve užurbano:

— Prikvasat će mi kru, jadna ti sam, moram ga prigledati.

Matija se je oprostila s Kresinom kao s otcem.

— Dobro j', da su dica s tobom, al mi je ža — rekao je Jadre uzdrhtanim glasom, prigrlio oba dječaka i dugo ih držao tako, nadvisivši se nad njih kao orao nad gniezdo. — Nego: tu gori i njijova vatra na našem ognjištu!

Oči su mu se orosile suzama, blagoslovio je i nju i djecu, pa opet pao pod svoju staru krušku.

— Miljenice moja, da sam srićom već s tobom! — šaptao je opetovano, brišući prstima zamagljene staračke oči. — Al ne ćeš me dugo čekati, ne.

I Matija je odlazila veoma težko i polila suzama i ognjište i Kresinu, a dječaci su se jedva dali otrgnuti od svog djeda. Napose je Ivan težko odlazio sa svojih osam godina pokazivao toliko razumievanja i toliko boli, da su svi, pa i mužkarci, proplakali nad njegovom tugom. Kresina je nastojao, da ni ne vidi ni ne čuje, kako odlaze. Vjenčanje je obavljeno posve tiho, bez ikakove svečanosti i gostbe, osim što je Jocan u svojoj kući priredio objed, na koji su došli od Kresojića samo Dane kovač, Perjas i Joso Kresinov, a bila su prisutna i Matijina braća Jadre i Dujmina Veleki.

U kući se nije ni osjetilo, da ih je troje manje, no Jadre je osjećao, kao da nije nitko ni ostao. Toliko mu se je činilo sve i u kući i oko kuće pusto i prazno, jer mu je njihovim odlazkom otrgnut komad duše i živoga mesa izdna srdca. Njegova je slabost uslied toga postala još teža i ubitačnija. Sviestno je očekivao, da bi ga moralo svakog

časa prikovati uz krevet, s koga ne će više biti ustajanja. Mirno je čekao događaje. Međutim stiže pismo od Tome, u kom javlja, da je u Dubrovniku kod pošte i da je nadziratelj brzojavne pruge. On je to i u službenom nazivu točno izpisao: »Telegraphenaufseher«. U pismu moli ćakana, da dopusti, da Seka i djeca dođu k njemu, jer će on tamo stalno ostati, a već je i stan našao za njih sve. Nabavio je već nešto i pokućtva, a dok oni stignu, on će sve prirediti i pripremiti, da stignu na gotovo. Piše im i kojim će putom k njemu: do Zadra će ih dovezti Joso našim kolima, a tu će se ukrcati u lađu i ravno u Dubrovnik.

Kad je Seka čula, što joj piše, sva je zadrhtala od neopisive sreće i blaženstva, jer joj je to bio najbjelodaniji dokaz, da su sva sumnjičenja bila posve neosnovana i smrtni grieh prema čovjeku, koji tako misli na njih. Kad je prešao prvi nalet te sreće i blaženstva, zamislila se je, i na srdce joj je pala tuga, što će sad ostaviti i obitelj i ognjište, i te drage dolinice i brežuljke, i otići u posve nepoznat kraj među strane ljude.

I Kresina je u prvi čas bio zadovoljan, što se je njegov Tomo tako ponio, pa reče Seki:

— Esam ti ja reka, da j' naš Tome pravi čovik! I bolji je, neg sam se boja. Neka, Bogu mome vala.

Seka se nije usudila ni progovoriti, jer su joj bila puna usta plača, a oči nisu mogle suzdržavati suza, koje su same curkom curile.

— I ne plači! — reče joj Kresina. — Kad je već okrenije tim putom, nek vam bude blagoslovljeno, i samo ajde, kud te zove. Nego...

Naglo se prekide u rieči, obori glavu i težko odpuhne.

— Nude, rode! — ponuka ga Seka, da reče, što je mislio.

— A uprav ništa — odgovori on, podigne glavu i zagleda se u nju. — I mogu ti reći: ode nam Matija s dicom, sad ćeš, ako Bog da, i ti otići s dicom, a bilo bi bolje, da ste svi počekali, dok mene pokopate.

— Ajme meni! — jaukne Seka u sav glas i brizne u glasan plač.

— Ne bluni, râno! — reče joj Kresina posve mirno i sabrano. — Kod mene: jä koji dan, jä nedilju dana! Vidim ja to na sebi.

Doista je bio već posve izcrpljen i tjelesno klonuo, ali još nikako nije osjećao potrebe, da leže u krevet. U svojoj je duši bio posve sporazuman sa Sekinim odlazkom, jer je vjerovao, da će se samo tako povezati ta mala dobra porodica, ali je osjećao ujedno duboku bol zbog očitog razsapa njegove stare drage zadruge. Još je došao i Joso iz Lovinca s nekim neugodnim viestima od kumpanije, pa ga je i to još više i razžalostilo i zaboljelo. Joso je pripoviedao, a mali se njegov Nikola uhvatio djedu Kresini oko koljena i pozorno slušao, što govore, hvatajući svaku rieč na otčevim usnama.

— Ako ovako nastave — završio je Joso svoje pripoviedanje — sve će nas odagnati u ajduke.

— Bog s tobom, moj sinko! Ne trokeljaj, čemu misto nije! — opomene ga Kresina, uperivši u njega pogled, koji je bio izpunjen i iznenađenjem i zaprepaštenjem. — Kako moreš priko svoji usta tako...

— Ti si sam, moj vridni ćakane, vaik divanije, da više vridi prst obraza neg lakat, da prosti Bog i tvoj obraz — prekide se Joso u rieči, jer ipak nije mogao ni pred njim ponoviti njegovih rieči, no Kresina ga je dobro razumio, jer je on sam to nebrojeno puta rekao, pa kad bi bio u družtvu, pred kojim nije il' htio il' mogao sve izreći, samo bi se mašio rukom iza sebe, da pokaže, što misli.

— Est to i tako, est! — potvrdi Jadre — al, moj junače, ne trokeljaj!

— Esmo mi, ćakane, graničari i moramo i oćemo biti pokorni, jer brez tog nema vojske, al smo mi carevi soldati, a mi smo i brez tog ljudi, pa ne moremo puštiti, da nam se ruga svaka gubu, koja na nas naleti iz biloga svita. Mi smo bolji od uni, koji nas o'de oće da batinaju ka nimo blago. Ja tebi velim, da ne će biti dobro, ako ne okrenu drugačije. U ajduke, u ajduke ćemo mi, pa kome opanci, kome obojci!

— I ja bi unda s tobom u ajduke! — reče mali Nikola, ne mičući usijana pogleda s otčevih usana.

— Esi ga čuje?! — upita Jadre s osobitim naglaskom, pokazujući glavom na malog. — A ne znam, e l' mu već sedam al osam godina.

— E, a što ću mu ja?! — odgovori Joso i slegne ramenima. — Nek bude čovik, pa di bije!

*

— E, jadna nam majka, kud srljamo! — uzdahne Kresina težko i bolno.

— Nismo mi, ćakane, krivi, man je krivo sve ovo, što se vije i peri oko nas. Dite moreš voditi za ruku, moreš ga i iztući, al s čovikom moraš ljudski, il će ti, ako j' čovik, razljoskati glavu — odgovarao je Joso povišenim glasom i s tolikom vatrom, koja je već sama sobom prikazivala težinu njegova razpoloženja. — Mi dajemo rabotu i carevini i kumpaniji, mi plaćamo namete, mi iđemo na šiljbok, mi se bijemo s Turcim, i kad triba i kad ne triba, mi se bijemo sa svakim vragom, s kojim god pane na um caru, da se š njim pobije — vaik smo mi prvi, kad je giniti i kad je raditi i kad je plaćati, a kad siđemo ka ljudi i pobijemo se među sobom, jer tako oćemo i — jêr se ne bi pobili, kad mi tako oćemo?! — a uno skoči kakav bale, koji još ne zna, čijim zubma kruv ljupa, al ne zna ni rvatski, pa mam — »Krawatische Schweine«, i nema druge kazne, man dvadeset i pet, prostit će Bog i tvoj pošteni obraz, po turu, kun da smo mi goveda il sve balavanderi, i kad nam je toliko da bi unim mogli biti didovi. Svega j' dosta, kad privrši, pa i tog!

Jadre je cielo vrieme mirno slušao Josinu bujicu riječi, razmišljao i u svojoj mu duši sve odobravao, no nije ni htio ni mogao, da mu svoje mnienje i riečima rekne, pa je šutio kao zaliven. Pod pritiskom je tih misli posve klonuo u sebe i osjećao, da sav treperi kao list na povjetarcu. Oblio ga je hladan znoj. Neko je vrieme šutio i promatrao, što se to s njim događa, prisluškivao je, da li što u njemu škripi ili pucketa, jer je sviestno očekivao takove pojave, no nije ništa ni čuo ni vidio, ali je sve više i više padao i urušavao se. To je upravo vidio, kao da motri odron zemlje na kakvom obronku. Polako je ustajao, no osjeti, da nema dovoljno snage, da se sam osovi na noge, pa se oboči rukom o zemlju, ali i ruka popusti, a on se sruši nice kraj svoje stare kruške. Joso se sagne, da mu pomogne, no on odmakne rukom.

— Ništa, ništa — reče dosta tiho. — Ajde ti, a ja ću upočivati.

Joso ga je pozorno motrio i nije mu se svidjelo njegovo držanje, pa otide u kuću i upozori Baricu i Seku, koja je nešto pomagala u kuhinji. Nadošao je i Perjas, pa reče i njemu. On htjede odmah poći, da vidi, što mu je, no Joso ga ustavi:

— Znaš ti njeg! Ne će ti ništa reći, pa ga pušti s mirom.

Poslije nekog vremena je Perjas ipak otišao i upitao ga, kako mu je.

— Kako mi je? — ponovi Jadre bratovo pitanje. — A što bi mi bilo?!

Perjas je neko vrieme stajao kraj njega, a onda se polako i nečujno udaljio. Barica ga dočeka pred kućom i upita ga šaptom:

— 'E l' umra?!

Perjas je neprijateljski ošine pogledom i otide nekud prema štali.

— Eto mene, miljenice moja, sad, na — šaptao je Jadre i protegao se pod kruškom, jer mu je najviše godilo, kad bi tako ležao.

Čim je prepustio starješinstvo Perjasu, pukao je o tom glas i po plovaniji i po kumpaniji, kao da je pukao grom iz vedra neba, jer su ga još svi držali veoma zdravim, jakim i najsposobnijim za taj posao. Samo su riedki stariji ljudi zamišljeno kimali glavom i vladali se, kao da njegov postupak i razumiju i odobravaju. Veljbaba Joso se često nadvirivao sa svog Klanca na Dolac Kresojića, pa kad bi god koga vidio na njemu, da radi, spustio bi se obrovačkim putom i upitao za Jadru. Veljbaba Joso je nešto mlađi, al je ipak osjećao, da se približuje Jadri, a osim toga vezalo ga je s njim i osobno prijateljstvo i veliko poštovanje za njegove sposobnosti i uspjehe. Po mišljenju je Josinu Kresojića kuća bila među prvima u cieloj okolici na daleko i široko najviše baš Kresinovom zaslugom, pa stoga nije nitko mogao olako prelaziti preko razvoja njegove bolesti. Najčudnovatije je bilo ljudima, što Kresina uobće nije nikom ni rekao, da je bolestan. Tko ga je god upitao za zdravlje, svakom je odgovorio, da mu je posve dobro i da ga ništa ne boli, a ipak je napustio starješinstvo, i na licu mu se je vidjelo, da je težko bolestan, a oči su mu bjelodano ginule, venule i umirale. Nedjeljom i blagdanima je kod crkve svaki član njihove zadruge bio po stotinu puta upitan za Kresinu, kod kumpanije je u Lovincu svako diete pitalo za dida Kresinu, a i ljudi su, koji su išli na straže, morali i znanim i neznanim odgovarati na pitanje, kako je »vridnom Kresini«. Svi su to primali veoma prijateljski i

veselilo ih je, da njihov djed Kresina uživa toliki ugled, jedino je Barica pod tom slavom patila. Nju je smetalo samo stoga, što za živa Kresine nije mogao nitko iz kuće, pa ni novi starješina zadruge, njezin Perjas, doći do imena i i priznanja. Sve je još okupljao oko sebe i na sebi samo i jedino Kresina. Ona nije pred Perjasom ni skrivala tih svojih osjećaja, dok se je pred svima drugima najpomnije pretvarala. I ona je Kresinu i poštivala i voljela, pa da se nije radilo o njezinom čovjeku, bila bi mirne duše ne samo podnosila nego i najzdrušnije i širila Kresinovu slavu. Ovako je to bilo težko i bolno pitanje za slabu žensku kičmu i kratke poglede.

Kad je god Perjasu to spomenula, on se je na nju okosio, no kako je inače bio dosta dobre i blage ćudi, bilo mu je težko, da je se vazda sretno otrese i rieši, iako mu je češće došlo, da je ćušne i tako joj začepi usta. Ipak se je svladavao, mrštio čelo i izbjegavao samoću s njom. Po noći se je često trzao, da joj priliepi zaušnicu, ali — prevladala je bojazan, da bi mogao udariti prejako, pa da bi vrisnula je bojazan, da bi mogao udariti prejako, pa da bi vrisnula i probudila djecu, koja su spavala s njima u krevetu i oko njih na drugim ležajima. Inače je Barica posve zdušno i pošteno pazila i dvorila Kresinu, S te strane nije joj se moglo prigovoriti ni koliko je crno pod noktom.

Poslije razgovora s Josom dugo je ležao nepomično kao uzet. Posve se je umrtvio i odrvenio. Već je pao suton, a on nije ulazio u kuću.

— Pogledajde, da nije umra — šane Barica Perjasu. — Ne miče se.

Perjas je mrko pogleda i bez rieči pođe prema krušci. Tamo opazi Josu, kako se je nagnuo nad otca i s njim nešto razgovara. On uspori korake, da ne bi možda smetao. Kad vidje, da Joso pomaže otcu, da se pridigne, požuri korake, pa i on prihvati Kresinu s druge strane.

— Danas me j' svrnilo — reče Kresina posve mirno, ali slabim i uzdrhtalim glasom. — Nego, Pere, uprav sam se sitije, da sve perde moraš u svim kućami nadkriti ka sobe, pa unda ne će moći studen priko nji švijukati u kuću. Škale triba ograditi isto daskami i načiniti vrata, da se morete penjati na podić. Tako načini mam u svim kućami. Dasaka imaš.

Govorio je posve sabrano, ali slabim glasom. Stupao je nesigurno.

— Uprav te j' danas smotalo — reče Perjas mjesto odgovora.

— Pušti ti to, što j' mene smotalo, man pazi, što sam ti reka, da načiniš! — odgovori Kresina ljutito.

— 'Oću, oću, ne boj se ti za to, man se čuvaj, da ne paneš — odgovori Perjas .— Žalostan ti sam, uprav večeras te pribilo.

— I vrime j'! — odgovori Kresina. — Este li se dogovorili, kad će mala s dicom k Tomi?

— Za desetak dana — odgovori Perjas. — Dok joj sve priredimo za put.

— Uprav dobro — odgovori Kresina.

— Jêr: dobro?

— Tako. Neka je još tu koji dan — odgovori Kresina. Na putu im je bila mala Kika i sve se ominjala, kako bi se smotala oko djedovih nogu, no očito se nije usudila pristupiti, kad je vidjela, da ga moraju podupirati i voditi. Kresina je opazio i razumio njezinu želju i namjeru, pa joj reče veoma toplo: — Dođi ti, dođi, janje moje k svom didu. — Mala mu pritrči, a on se sagne i poljubi je, šapćući: — Zlatna moja Kikica! Ti si, valo Bogu, pravi čovik! — Kako se je bio sagnuo k djetetu, prevagne i bio bi pao naglavce, da ga Perjas i Joso ne pridržaše. — E, gotovo j'! Vidim ja! — reče posve tiho i nekako tužno, kao da mu glas dopire negdje iz podzemlja. Smjestili su ga u postelju, a Barica je došla, da ga pokrije. I Seka je našla neku izliku, da bude kraj njega. Motrila ga je suznim očima i u mislima se praštala i od njega i od cielog zavičaja. Neprestano je živjela u tim mislima, te joj se u grudima miešala tuga zbog odlazka i bezgranična sreća, što će opet biti sa svojim čovjekom, koji nije — kako se je ona bila prepala!

Kresina je zaklopio oči i kunjao, a svi su stajali oko njega i niemo ga motrili. Poslije nekog vremena on otvori oči i pogledom okruži oko sebe, dok se ne ustavi na Barici, i reče dosta krepko:

— Meni je još moja Ika sve priredila. Ti znaš?!

— Što to, Dragi? — upita ona, jer je pomislila, da bunca.

— Robu za vinčanje! — odgovori on i nasilu se nasmieši. — Znaš, jadna, i sama, što meni sad triba! Izvadi sve, da ne tražiš, kad se tu počmu motati oko mene.

Barica vidje, da ne bunca i dosjeti se, što misli, pa reče:

— Ne 'š ti, ako Bog da, još umriti, jadan. Ne moj o tom.

— Poslušaj ti, što ti velim. Izvadi i blagoslovljenu sviću — odgovori Kresina, pa opet zaklopi oči. Disao je pravilno, samo nešto ubrzano.

— Eto mene, ako Bog da, sad, nă, miljenice moja — šanuo je tako tiho, da nije nitko mogao razumjeti, što je rekao, al' su opazili, da je pomicao ustne.

— Što to, rode? — upita prva Seka, a onda i Barica.

— Ništa, ništa — šane on. — Ajte vi sad s Božjim blagoslovom, kud ko triba ići, a mene puštite, da i ja iđem.

Nastao je smrtni tajac. On je ubrzano disao, a oni su se jedno po jedno gubili u kuhinji. Barica je spremila večeru i metnula na stolice. Nitko nije ni rieči progovorio osim šaptom. Nisu baš očekivali, da će umrieti, ali je cielo razpoloženje bilo takovo i zrak je bio pun osjećaja smrti i umiranja. Seka nije ni okusila večere. Oprezno se je digla od stolice i na prstima ušla u sobu, pa nečujno sjela na sanduk pred Kresinovom posteljom. On se nije ni ganuo, kao da nije čuo, da je ona došla. Neko je vrieme ubrzano disao, a onda zastane, pa nastavi na prekide, široko otvori oči i šane:

— Sviću!

— Ajme meni! — zaukne Seka i skoči, a iz kuhinje doleti prva Barica i ostali za njom. Brzo zapališe svieću, Kresina je primi u lievu ruku još dosta čvrsto, opet otvori oči, zagleda se u skupljenu čeljad i desnicom načini prema njima znak križa. Pomicao je usne, ali se nije moglo razabrati, što govori.

Otišao je posve mirno i nečujno, bez jauka i bolova, pri sviesti i bez duljeg samrtnog hropca. Do Mrkobraduše ga izprati neobično veliko množtvo naroda, a Perjas mu priredi podušje, kakvo je samo Kresina zaslužio.

Šaptom su govorili:

— Ode naš vridini Kresina!

— Al ostade Kresojića soj.

SVRŠETAK

Sv. ROK i OKOLICA

